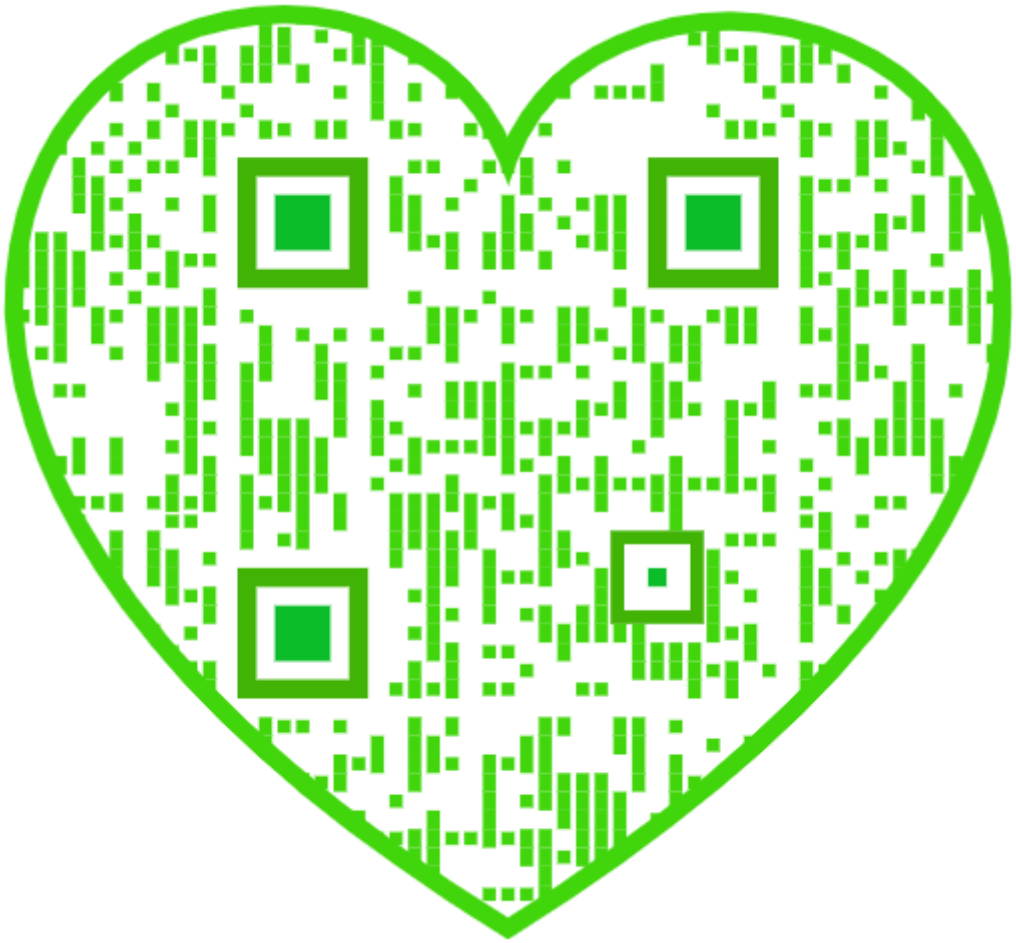

De Katholiek.

ELFDE DEEL.

NAMEN VAN MEDE-ARBEIDERS

AAN DIT MAANDSCHRIFT.

P. A. van Antwerpen, R. K. Priester te Utrecht.
M. van den Boogaard, R. K. Priester en Rector te Ravenstein.
Th. J. H. Borret, S. Theol. Dr. Professor in het Seminarie te Warmond.
J. Brinkman, ✠ Pastoor te Amsterdam.
C. Broere, Leeraar in het Seminarie te Velzen.
J. T. van Brussel, Pastoor te Delft.
J. J. Burgmeijer, Pastoor te Warmond.
J. Cuyten, President en Professor in het Seminarie te Haren.
J. B. Eulenbach, S. Theol. Dr. Pastoor te Monnikendam.
J. T. Jorna, Pastoor te Harlingen.
H. Kamp, Pastoor te Dokkum.
C. van Kints, Professor in het Seminarie te Warmond.
G. Kok, Pastoor te Weesp.
G. A. Oortmans, Pastoor te 's Gravenhage.
H. Oppenkamp, Pastoor te 's Gravenhage.
J. A. Peerboom, Professor in het Seminarie te Roermond.
P. van der Ploeg, Leeraar in het Seminarie te Velzen.
A. J. Pluym, Regent in het Seminarie te Velzen.
J. H. Smits ✠, Regent in het Seminarie te St. Michiels-Gestel.
G. W. van Someren, Pastoor en Deken te Eindhoven.
F. X. Sparmakering, Pastoor te Alkmaar.
T. Spierings, vice Regent en Leeraar in het Seminarie te St. Michiels-Gestel.
J. Spitzen, Pastoor te Haarle.
W. Steenhoff, S. Theol. Dr. Professor in het Seminarie te Warmond.
N. J. A. Steins Bisschop, Pastoor te Amsterdam.
F. J. van Vree, President van het Seminarie te Warmond.
J. G. Wennekendonk, Pastoor te Amersfoort.
J. H. Wensing, Professor in het Seminarie te Warmond.

De Redactie.

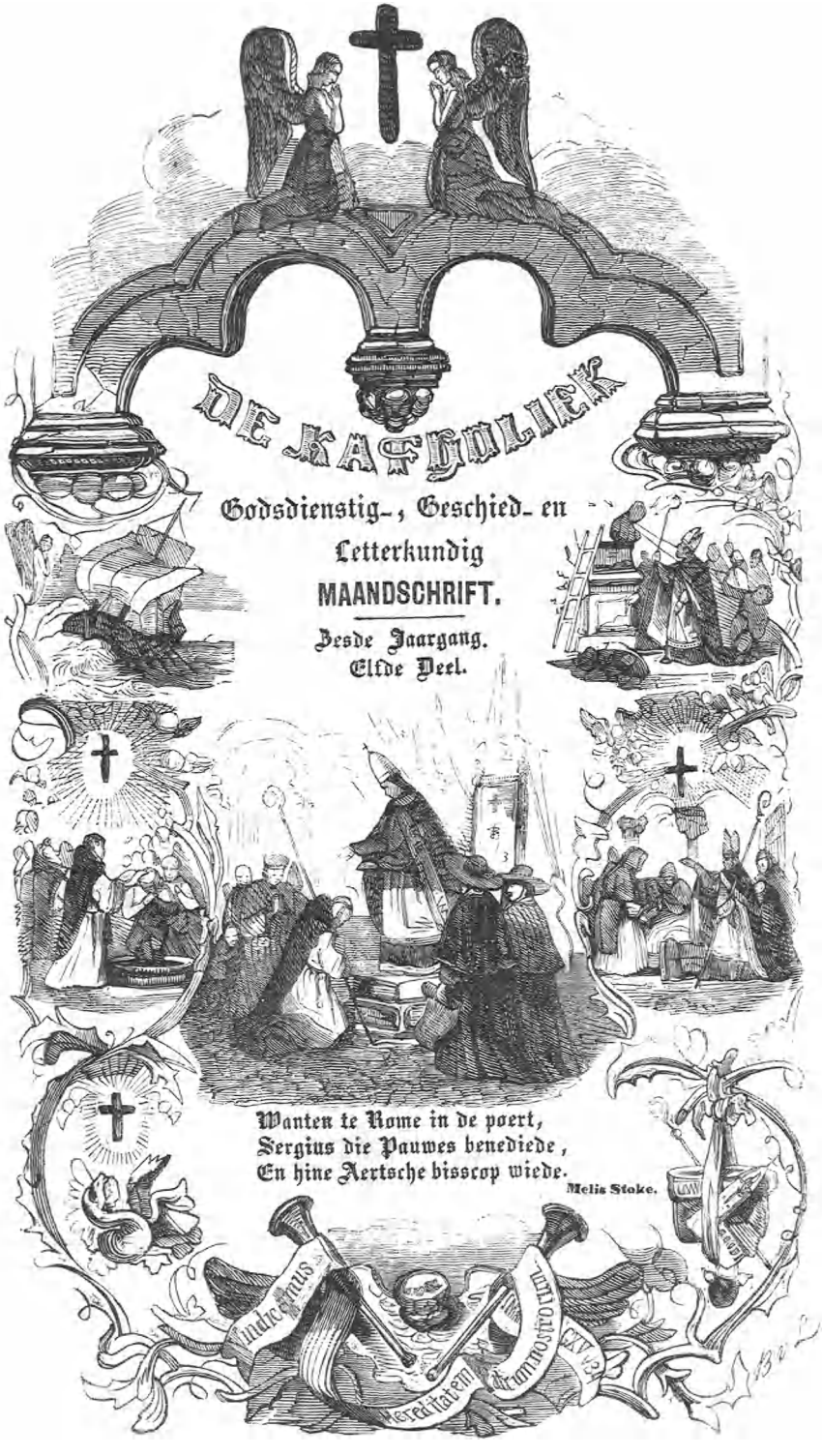

TE 'S GRAVENHAGE, BIJ GEBR. J. EN H. VAN LANGENHUYSEN. — 1847.

INHOUD VAN HET ELFDE DEEL.

HOOFD-ARTIKELEN.

bladz.

Blikken op het afgeloopen jaar. 1
De geschiedenis der kerkhervorming in tafereelen, door B. Ter Haar. 24, 213
Nederlandsche Landskerk. Een woord aan D^r. Mensinga en misschien aan eenige anderen. 69
De leer des Vaders, des Zoons en des H. Geestes, door J. H. Scholten, Th. D^r. en Hoogleeraar te Leiden. 149
Kerkgeschiedenis der Nederlanden. Wat zij wordt onder de bewerking van sommigen 285
Onderzoek naar den gehuwden staat der priesteren in de Vriesche landen, tusschen het Vlie en de Wezer, vóór de vijftiende eeuw. 349

CHRISTELIJKE ARCHAEOLOGIE.

Middeleeuwsche Muurschildering in de St. Pieters-kerk te Leiden. 320

LAGER ONDERWIJS.

Over de vergelijkende examens.. 46
Bijbel-scholen. 62

VERSCHEIDENHEDEN.

bladz.
Wat in de Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk al behandeld wordt 103, 249
Verschillende leer en dezelfde tempels, terugkeer tot het heidendom 133
Een fragment 134
Ronge geschilderd door het groote vernuft der nieuwe Hervorming, Antonius Theiner 189
Tot wien Calvyn zijn toevlugt nam 203
Nog eene proeve 275
Nog iets over het Rongeanisme in Noord-Amerika 335
Een vlugtige blik op den toestand des geloofs, in de Nederlandsche Hervormde Kerk 341
Proeve van wonderbare onfeilbaarheid, naauwgezetheid en lieftalligheid 397
Eene grieve tegen 't vrij onderzoek 405
Roomsch en Katholiek 409

BOEK-AANKONDIGING.

Reis, of mijn vacantie-tijd in Italië, door den Eerw. Ch. Moreau. 63
Berigten van het historisch gezelschap te Utrecht 136
De werken van den kanunnik C. von Schmid 206
Novene ter eere van het H. Hart van Maria 283

LETTERLOOVER.

De Bron 211

CORRESPONDENTIE 55

BLIKKEN

OP HET

AFGELOOPEN JAAR.

Het zal den lezers van *de Katholiek*, ook na al de blikken op het afgeloopen jaar, door dagbladen en tijdschriften reeds uitgelokt, niet verdrieten, zoo wij hopen, met *de Katholiek* even achterwaarts te zien, om sommige gebeurtenissen van 1846, de godsdienst en de kerk betreffende, nogmaals voor den geest te roepen en te beschouwen: De groepering, die er door ontstaan zal, de op- en aanmerkingen, die deze beschouwing hen zal doen maken, kunnen niet van belang ontbloot zijn.

Het eerste, waar *de Katholiek* de aandacht zijner lezers op wenscht te vestigen, is het beklimmen van den paauselijken troon door PIUS IX. God riep den deugdzamen GREGORIUS tot zich, hem, die in zoo moeijelijke tijden, met zoo veel kalmte, vastberadenheid en kracht, het roer der Kerk gehouden en aan storm op storm het hoofd geboden had; die naar de afgelegenste gewesten tal van apostolische

mannen gezonden, en in vele, voor het geloof in bezit genomen oorden, door het oprigten van bisdommen, het kerkwezen georganiseerd had; die, wat veel zegt, alle slechten en al wat der Kerk vijandig is, tegen zich in het harnas gejaagd had. Hij ontsliep in den Heer, maar zijne werken volgden hem na, en op aarde blijft zijne nagedachtenis in zegening. Naauwelijks was de laatste eer aan het stoffelijk overschot van GREGORIUS bewezen, of, met eene zeldzame, haast zou men zeggen, wonderdadige snelheid, ontving de Kerk wederom een zigtbaar Opperhoofd, en begroette zij, met gejuich, PIUS IX op den zetel van PETRUS. Het kan ons doel niet zijn, al de verwachtingen op te tellen, die men van dezen Paus, in zijne dubbele betrekking, namelijk van wereldlijk vorst en kerkelijk hoofd, heeft of had opgevat; veel minder nog willen wij over het wijze of dwaze, het gegronde of ongegronde, het betamelijke of onbetamelijke van die verwachtingen uitwijden. PIUS werken, als wereldlijk vorst, is voor ons slechts van ondergeschikt belang, en kan ons ook geen zekeren maatstaf van zijn toekomstig werken, als kerkelijk Opperhoofd, aan de hand geven. Maar van het grootste belang is het, naar eenige daad van PIUS op kerkelijk terrein om te zien, die ons eene of andere der hoofdgedachten van zijne Heiligheid, eene dier in uitwerkselen vruchtbare gedachten, wier verwezenlijking tot eene vernieuwing van het aanschijn der aarde leiden, leeren kennen. Het is waar, de Pausen zijn, als Opperhoofden van JESUS Kerk, onder eene bijzondere besturing Gods; daarvandaan komt het, dat dezelfde persoon, Paus zijnde, somtijds zoo ongelijk geweest is aan den kardinaal; een naamgenoot van den tegenwoordigen, PIUS II, kan tot bewijs verstrekken. Maar het is toch ook waar, dat God, tot

de uitvoering der raadslagen zijner Voorzienigheid, vaak die menschen bezigt, ook op den pauselijken zetel, die reeds vooruit den aanleg en de geschiktheid tot zoodanig werken in zich dragen, en niet zeldzaam reeds aan den dag gelegd hebben. Wij begrijpen dit gemakkelijk hieruit, dat God, in de geschiedenis iets groots willende te voorschijn roepen, de daartoe noodige werktuigen vooraf bereidt. Zoo is het dan ook niet moeijelijk in het kerkelijk leven en streven van den kardinaal HILDEBRAND den toekomstigen GREGORIUS VII vooruit te zien. Wij stellen ons daarom deze vraag: Heeft PIUS IX, sedert den korten tijd zijner troonsbeklimming, iets gedaan, waarin zoodanige hoofdgedachte, als wij boven omschreven, te ontdekken is? Welke is die gedachte, en tot welken graad van klaarheid heeft hij ze laten doorschijnen? Ons dunkt, dat in den encyclieken brief van den 9n November 1846 inderdaad zulk eene gedachte zigtbaar is, en dat zij niet beter kan uitgedrukt worden dan met het woord van den tegenwoordigen tijd: VOORUITGANG.

Hoe ongeloovig sommigen hier ook mogen opkijken, hoe vreesachtig anderen ons mogen aanzien, hoe duidelijk het tegenovergestelde hier en daar reeds moge uitgesproken zijn, *de Katholiek* durft het volhouden, dat PIUS een man des vooruitgangs is, dat hij zich aan het hoofd der beweging plaatst, en dat dit uit den encyclieken brief duidelijk wordt. Wij noodigen de lezers uit om met ons den gemelden brief na te gaan, ten einde er de hoofdgedachte, de *idée-mère*, in op te merken, en vervolgens te begrijpen, dat PIUS daardoor de hoofdgedachte van zijn toekomend streven heeft te kennen gegeven (1).

(1) De *Katholiek* heeft den encyclieken brief niet letterlijk opgenomen, omdat die reeds zóó dikwijls gedrukt was, dat het opnemen den schijn kon gekregen hebben van eene welkome bladvulling.

De Paus vangt zijn schrijven aan met de herinnering dat hij, even als degenen aan welke hij schrijft, sedert verscheidene jaren bisschop was, en alzoo een gedeelte van 's Heeren kudde bestuurde, toen hij, zonder op iets dergelijks ook maar in het minste bedacht te zijn, tot het Opperpriesterschap geroepen werd. De H. Vader, zijne zwakheid erkennende, stelt al zijn vertrouwen op Hem, die de op Hem hopenden nimmer verlaat, en die vaak, om te toonen, dat Hij de eigenlijke bestuurder der Kerk is, het zwakkere tot dat bestuur bezigt. Ook wordt Zijne Heiligheid getroost door de gedachte, dat de Bisschoppen, aan welke zijn brief gerigt is, in het zielenherderschap zijne genooten en helpers zijn. Daarom haast hij zich met het zenden van dezen rondgaanden brief aan de Bisschoppen; immers hij is de herder, niet slechts der lammeren — het christelijke volk —, maar ook der schapen — de Bisschoppen. *Hij wil daarom hunne pligtlievendheid opwekken, opdat zij met des te meer vaardigheid, waakzaamheid, inspanning, de wacht houden over 's Heeren kudde, met bisschoppelijke kracht en standvastigheid tegen den afschuwelijken vijand van het menschelijk geslacht strijden, en als goede krijgslieden van* CHRISTUS JESUS *zich dapper tot een muur stellen voor het huis Israëls.*

Nu laat de H. Vader eene optelling en beschrijving volgen der onderscheidene vijandelijke krachten, die tegen de Kerk oorlog voeren. Bovenaan staat het ongeloof, dat allerlei monsters van dwaling teelt, met tal van listen, lagen en zamenspanningen de goede zeden bederft, goddelijk en menschelijk regt omkeert, en de Katholieke godsdienst tegelijk met de burger-maatschappij poogt te schudden, te verzwakken, ja, zoo het wezen kon, uit te delgen. Dat schaamtelooze ongeloof, dat met ongehoorde verme-

telheid *zijn mond in lasteringen tegen God* (1) *opent*, verkondigt, dat de geheimen onzer hoogheilige godsdienst uitvindsels van menschen zijn; dat de leer der *K. Kerk* met het welzijn van de menschelijke maatschappij onbestaanbaar is; ja, het ontziet zich niet, CHRISTUS en God zelven af te zweeren. Om zijn bedrog zekerder te doen slagen, beroemt het zich, bij uitsluiting in het bezit te zijn der kennis van den weg des voorspoeds, en durft het zich den naam van wijsbegeerte aanmatigen; als moest de wijsbegeerte, die in het nasporen van de waarheden der natuur haren werkkring vindt, datgene verwerpen, wat de Schepper der natuur uit zonderlinge barmhartigheid den menschen heeft willen openbaren, ten einde zij het ware geluk en heil bekomen. De lieden, met dit ongeloof besmet, trachten door bedriegelijke redeneringen, van den eenen kant, aan de kracht en de uitmuntendheid der menschelijke rede de voorkeur te doen geven boven het geloof, en van den anderen kant, menschelijken vooruitgang in de Katholieke godsdienst in te voeren; zij vergeten, dat het geloof wel boven de rede is, maar er niet tegen strijdt, wijl het van de bron der waarheid afstroomt, terwijl integendeel het geloof de rede verlicht en volmaakt; zij vergeten, dat het werk Gods door geene menschelijke hand verbeterd kan worden. Dat mag de rede, een naarstig onderzoek doen naar het feit der goddelijke openbaring; maar het geopenbaarde aan hare uitspraken onderwerpen, dat mag de rede niet; dat ware Gods waarachtigheid betwijfelen.

Nu laat de leeraar, die op den zetel van PETRUS zit, eene prachtige optelling volgen van schitterende bewijzen, die het feit der openbaring boven allen twijfel stellen,

(1) Openb. XIII: 6.

daar zij als heldere stralen uit dat lichtcentrum voortschieten, of ten minste, van daar uitgegaan, in onderscheidene brekingen, door andere voorwerpen afgekaatst worden.

Van hier gaat nu Z. H. over tot eene tweede soort van vijanden, namelijk tot de rationalisten van verschillenden stempel, maar die allen dit eene tot kenmerk hebben, dat zij, hoe hoog ook van Christendom roemende, het onfeilbare, door CHRISTUS ingestelde, gezag verwerpen, om daar voor den eigenzin in de plaats te stellen. Dan, zoo leert Z. H., dit onfeilbare gezag kan slechts in die Kerk gevonden worden, die den stoel van PETRUS bezit, en deze is slechts in de Roomsche Kerk. Daarom moeten de godsspraken aangenomen en uitgelegd worden in dien zin, welken de stoel van PETRUS, de Roomsche Kerk, *moeder en leeraaresse aller kerken* (1), vasthoudt en steeds gehouden heeft.

Na deze twee hoofdsoorten van aan de K. Kerk vijandige magten geschetst en de Bisschoppen tot dapperen wederstand opgewekt te hebben, telt de H. Vader nog eene menigte van zoodanige krachten op, die meestendeels aan de tweehoofdsoorten ondergeschikt en behulpzaam zijn. Aan het hoofd van deze ontmoeten wij de ondernemingen tegen den H. Stoel; vervolgens, de geheime genootschappen; het Bijbelgenootschap; de onverschilligheid in zake van godsdienst; de schandelijke zamenspanning tegen het priestercoelibaat; de verkeerde aanleg in het onderwijs, bijzonderlijk der philosophie; het afschuwelijk, met alle maatschappelijke orde strijdig communisme; eene bedriegelijke gestrengheid, die onder het mom van zuiverder deugd, de menschen van de oefening der godsdienst afschrikt; eindelijk, de

(1) *Concilie van Trente* VIIe *Zitt. over het doopsel.*

boeken en geschriften, die met kunst opgesteld, allerlei dwalingen en boosheden aanprijzen en verspreiden. Het opgenoemde en nog zoo veel, dat den Bisschoppen niet onbekend kan zijn, is oorzaak van de godsdienstige en zedelijke ellenden onzes tijds.

De vijandelijke krachten zijn nu geschetst; wat zal haar tegengesteld worden? gewigtige vraag, welker beantwoording, door den mond van PETRUS opvolger, al onze oplettendheid verdient. Die beantwoording is vervat in het tweede deel van 's Pausen schrijven.

Wat PIUS IX zelven betreft, *niets zal hem te stout zijn, niets zal hij onbeproefd laten van hetgene, waardoor hij voor het welzijn der gansche Christelijke familie zorgen kan.* Maar hij wekt nu ook de Bisschoppen op, om, zich op de goddelijke hulp verlatende, met hem, de zaak Gods en zijner Kerk onverschrokken voor te staan. Vooreerst moeten zij met bisschoppelijke kracht het Katholiek geloof verdedigen, en alle zorgen aanwenden, dat de aan ieder hunner vertrouwde kudde onbewegelijk vaststa in dat geloof, *zonder hetwelk geheel en ongeschonden te bewaren ieder ontwijfelbaar moet verloren gaan* (1). Vervolgens moeten zij zich toeleggen op het onderhouden en aankweeken der vereeniging met de K. Kerk, en der gehoorzaamheid aan den Stoel van PETRUS, waarop, als op zijn grondslag, het gansche gebouw onzer godsdienst steunt. Dan moeten zij aandringen op het naleven der kerkelijke wetten, waardoor deugd en godsvrucht bloeijen. Maar de Bisschoppen moeten vooral ook de lagen, bedriegerijen, dwalingen, slechte kunstgrepen der verkeerden voor het geloovig volk ontmaskeren, en het onophoudelijk daartegen waarschuwen

(1) *Symbolum* onder den naam van ATHANASIUS bekend.

en vermanen. Daarom mogen zij niet verzuimen het woord Gods te prediken, opdat het Christelijk volk toeneme in de wetenschap Gods, van het kwade afwijke en het goede doe. Dan, wijl zij een gezantschap vervullen voor CHRISTUS, die zich zachtmoedig en ootmoedig van harte genoemd heeft, zoo moeten zij ook degenen, die van de deugd of van de waarheid afwijken, in den geest van zachtmoedigheid, met goedheid, geduld en wetenschap, vaderlijk vermanen, berispen, smeeken enz. Dit moet al verder eene bijzondere zorg der Bisschoppen zijn, dat zij onder de geloovigen, den geest der liefde onophoudelijk aankweeken; opdat zij allen naijver en verwijdering ter zijde stellen; opdat zij allen eensgezind en eenstemmig zijn in CHRISTUS JESUS. Eindelijk, de Bisschoppen moeten het Christenvolk de aan de vorsten en wereldlijke magten verschuldigde gehoorzaamheid inprenten, de leer des Apostels (Rom. XIII. 1 en 2.) voorhouden, en het verklaren, dat het gebod, om aan de magt te gehoorzamen, zonder zonde niet kan overtreden worden, ten zij dan wanneer iets met de wetten Gods of der Kerk strijdigs bevolen wierd.

Dan de Bisschoppen hebben ondergeschikte medehelpers, de geestelijken. Het kon niet missen, of de H. Vader, handelende over hetgeen aan de vijandelijke krachten moet tegengesteld worden, moest ook over de geestelijken spreken, daar, gelijk de Paus zelf opmerkt, het geloovig volk meestal zoodanig is als de geestelijken zijn, die het geleiden. Daarom beveelt Z. H. den Bisschoppen, dat zij alle krachten aanwenden, opdat de geestelijkheid in zedelijken ernst, onberispelijkheid van wandel, heiligheid en wetenschap, uitschijne; opdat de kerkelijke tucht naarstig onderhouden, en, waar zij verslapt mogt zijn, wederom in luister hersteld worde. Te dien einde, moeten de

Bisschoppen toezien, dat zij niemand spoedig de handen opleggen; mogen zij diegenen slechts tot de heilige orders toelaten, die, naauwkeurig en zorgvol onderzocht, door het sieraad aller deugden en den lof der wijsheid aanzienlijk, den bisdommen tot nut en eer kunnen verstrekken. *Want het is beter*, zoo zegt PIUS IX met BENEDICTUS XIV, *weiniger, maar brave, bekwame en goede geestelijken te hebben, dan er meer te bezitten, die tot den opbouw van het ligchaam van* CHRISTUS, *dat de Kerk is, niets vermogen zullen.* Deze zorg in de keuze dergenen, die tot den geestelijken staat wenschen toegelaten te worden, moet nog verdubbelen, wanneer het om dezulken te doen is, wien de zielzorg moet toebetrouwd worden; want wanneer dezen of onbekwaam tot hun ambt zijn, of hunne bediening verwaarloozen, dan sluipt het zedebederf onder het volk, dan verslapt de christelijke tucht, dan wordt de oefening der godsdienst opgegeven, dan worden alle ondeugden en verkeerdheden ter Kerke ingevoerd. De Bisschoppen mogen dus niet ophouden, aan de zielzorgers in te prenten dat zij dien zoo gewigtigen pligt van hun ambt, de verkondiging van Gods woord, ernstig overwegen, ten einde hem in den waren geest te vervullen; namelijk, zij mogen niet zich zelven, maar zij moeten CHRISTUS, den gekruisten prediken; zij mogen geen jagt maken op het ijdele van menschelijke welsprekendheid, maar zij moeten de leerstellingen en geboden van de heilige godsdienst, in ernstige en deftige redenen, helder en duidelijk voordragen. Overigens zullen de Bisschoppen alle kerkelijke personen met zorg en voorzigtigheid vermanen, om al de takken hunner bedieningen ernstig te overwegen en ijverig al hunne verpligtingen te vervullen; inzonderheid zullen zij ze opwekken om den luister van 's Heeren huis te beminnen, en om, door het

getrouwe breviergebed, zoo voor zich de noodige krachten van God te verwerven, als den Heer jegens zijn volk te verbidden.

Is het een pligt der Bisschoppen zorg te dragen, dat slechts waardigen de heilige bediening oefenen, dan is het evenzeer hun pligt te zorgen, dat er steeds waardigen gevormd worden; daarom dan moeten de Bisschoppen al hunne krachten inspannen, dat de toekomende priesters, reeds van de eerste jeugd af, tot godsvrucht en hechte deugd, tot de letteren en andere, vooral de gewijde wetenschappen, opgeleid worden. Tot dat einde moet het voorschrift der Trentensche Kerkvergadering over de seminarien, door het oprigten, uitbreiden en volmaken van zoodanige inrigtingen, ter harte genomen worden. Zoo zal de Kerk vlijtige en bekwame dienaren hebben, die, opregt kerkelijk gezind en door goede studien ontwikkeld, den akker des Heeren ijverig bebouwen en den strijd des Heeren dapper strijden zullen. Daar niets beter in staat is om den goeden geest aan te kweeken en de heiligheid van den geestelijken staat te doen behouden dan de geestelijke oefeningen, zoo moeten de Bisschoppen hunne ondergeschikte geestelijkheid aansporen, om dikwijls in eene heilige afzondering, met ter zijde stelling van alle andere zorgen, zich meer en meer te reinigen en in den kerkelijken geest te vernieuwen. Zooveel te gelukkiger uitkomsten zal de zorg voor de heiligheid en de bekwaamheid der geestelijken opleveren, als zij daardoor aan degenen, die het omslingeren met allen wind van leering moede, naar de K. Kerk uitzien, grooter vertrouwen zullen inboezemen.

Hierop volgt eene, uit de krachtigste drangredenen zamengestelde, aanmaning aan de Bisschoppen, om zich onverdeeld op het behoud der zielen toe te leggen en des noods daarvoor op te offeren. Dan drukt de Paus zijne

hoop uit, dat de vorsten het streven der Kerk, waarmede ook het tijdelijk heil der vorsten en volken verbonden is, zullen ondersteunen; vervolgens wekt hij krachtig op tot een ootmoedig en volhardend gebed, en eindigt zijn schrijven met het geven van den Apostolischen zegen.

Na aldus den encyclieken brief geanalyseerd te hebben, zien wij, dat zijn hoofdinhoud is eene krachtige opwekking aan de Bisschoppen der Katholieke wereld, niet slechts in het algemeen om hunne pligten te betrachten, maar inzonderheid om tegen de vijanden der godsdienst en der Kerk onverschrokken, dapper en met inspanning van alle krachten, te strijden; de zwarigheden worden niet verbloemd, de vijanden niet gering geschat, maar den Bisschoppen wordt aangetoond wat zij inzonderheid tegen die vijanden over moeten stellen: hun wordt vooral de zorg op het hart gedrukt voor het vormen, oefenen, volmaken van de priesterschap, die de kerkelijke legermagt is; door deugd en wetenschap, door heiligheid en wijsheid moet die legermagt uitschijnen, onverwinlijk worden; en wel verre van met eenigen vijand in onderhandeling te treden, of hem, zoo als het ooit wel eens uitgedrukt is, zekere buitenwerken over te laten, moeten integendeel geloof, zeden, wetten, tucht, ieder naar zijnen aard, ongeschonden blijven. Dat wil de Paus van de Bisschoppen en van de hun ondergeschikte geestelijkheid. En hoe begrijpt de H. Vader zijne eigene stelling? Wat meent hij zelf te moeten doen? Hij beschouwt zich als den herder der herders; daarom is zijn eerste woord tot de Bisschoppen deze krachtige opwekking; daarom verzekert hij, dat niets, waardoor hij het heil des Christelijken huisgezins bevorderen kan, hem te stout zal zijn of onbeproefd zal gelaten worden; daarom roept hij den Bis-

schoppen toe: «Komt, Eerwaardige Broeders, komt met een groot hart en met een groot vertrouwen tot den zetel van de Vorst der Apostelen, tot het middenpunt der Katholieke eenheid.... komt tot Ons, zoo vaak gij erkennen zult, de ondersteuning, de hulp, de bescherming van ons en van des apostolischen zetels gezag te behoeven.»

Is zulk een schrijven, bij het aanvaarden des opperpriestelijken bestuurs aan al de Bisschoppen der Kerk gezonden, niet te beschouwen, als (zoo wij dit profane woord mogen gebruiken) als het regeringsprogramma van den nieuwen Paus? En bevat dat programma niet eene hoofdgedachte, tot dezulke behoorende, die vruchtbare moeders zijn van werkzaamheid? En als die gedachte verwezenlijkt wordt — en daartoe sprak PIUS haar uit, beveelt hij haar aan, en zal hij zijne stelling aanwenden — zal dan niet eene vernieuwing van leven, een toenemen van werken, een nog grooter moed- en krachtsbetoon in de K. Kerk geboren worden? Broeders, roept de Paus tot de Bisschoppen, het rijk van CHRISTUS wordt door het rijk van satan hardnekkiger dan ooit bestreden; verdubbelt uwe waakzaamheid, uwen moed, uwen arbeid; volmaakt de legerscharen, die onder uwe leiding staan, bezielt ze met den echten, kerkelijken krijgsmansgeest, rust ze uit met de natuurlijke en bovennatuurlijke wapenen, voor dezen strijd geschikt, voert ze aan met al de eigenschappen en bekwaamheden van een uitmuntend legerhoofd. Broeders, de strijd zal met ons niet geëindigd zijn, daarenboven gaan dagelijks eenigen uit onze gelederen bij den Koning der Kerk van hun arbeid uitrusten; kweekt dus steeds nieuwe krijgslieden aan, maar krijgslieden Gods, niet die in onze gelederen plaats nemen om slechts voor zich buit te maken, maar die alleen de eer van het rijk Gods zoe-

kende, geen treffen vreezen en tegen iederen schok opgewassen zijn. Broeders, regelt de slagorden, daar is de vijand, voorwaarts!.... voorwaarts, Broeders! en wordt het iemand uwer ergens te bang, of is bij bedenkelijke wendingen des vijands een hooger beleid noodig, naar uw legerhoofd de blikken! van hier, waar CHRISTUS stedehouder zetelt, zal ondersteuning, hulp, bescherming opdagen.

Is dat beweging willen? Is dat zich aan het hoofd der beweging plaatsen? Is dat vooruitgang? Niemand kan het ontkennen.

Dan daar gaat een verward geschrei tegen mij op. Ik zie het, daar worden er gevonden, die het ontkennen. Trachten wij te verstaan wat ze zeggen.

— Dat is geen vooruitgang, wat de Paus wil. Beweging moge het zijn, maar vooruitgang is het niet.

— En zoo het beweging is, waarom dan geen vooruitgang?

— Omdat de Paus niet wil afschaffen, maar behouden. Hij wil behouden het gezag, waardoor het licht der rede wordt uitgedoofd; hij wil behouden al de oude leerstellingen, het zij bespiegelende, het zij zedekundige; hij wil behouden de kerkelijke wetten; hij wil behouden de Kerk; hij wil behouden het Christendom. Wat is dit anders dan blijven staan, waar men reeds voor eeuwen stond? Nog eens: het moge beweging zijn, zij blijft binnen de oude grenzen, zij is geen vooruitgang.

— Halt, Mijne Heeren! Wij bieden u het spits; gij zijt vijanden. U heeft de Paus geschetst als degenen, die tegen het rijk Gods aanrukken. Uw vooruitgaan is ons achteruitgaan; en daar wij nu tot eene aan de uwe tegenovergestelde beweging zijn opgeroepen, zoo is dat eene oproeping tot vooruitgang van onze zijde.

— Vooruitgang is naderen tot het doel: dit is onze beweging; maar de Paus roept op tot verwijdering van het doel: dat is achteruitgang.

— Het doel, Mijne Heeren, waar is het?... Ziet, gij rijst allen op en steekt allen den wijsvinger uit; maar, helaas, gij staat allen in een kring, ruggelings naar elkander gekeerd. Komen nu al die lijnen, door uwe wijsvingers aangeduid, die, gelijk de stralen uit een middenpunt, hoe langer zij voortloopen, zich zooveel verder van elkander verwijderen, komen nu al die lijnen in het doel uit? Onmogelijk. Maar welke is dan de lijn, waar langs men het doel nadert? de lijn der voorwaartsche beweging? Allen beroemen zich dat het de hunne is; allen voeren daarvoor als hoogste bewijs aan de rede, dat is: ieder de zijne. Maar Mijne Heeren, de Katholieke Kerk heeft de hare en die daalt van boven; en de lijn, door deze aangewezen, is eene lichtlijn voor ieder, die tot deze Kerk behoort. Is dit nog niet zoo voor u, dan zult gij toch erkennen moeten dat uw beweerde vooruitgang slechts door u zoo genoemd wordt; dat uw vooruitgang slechts eene beweging (misschien maar ingebeelde beweging,) is naar de plaats, waar gij het doel veronderstelt te zijn; doch naar het doel zelf?... Gij moogt het wanen; maar gij *weet* het niet.

— Zwijg, lichtschuw pausgezinde! Wat spreekt gij toch van beweging en vooruitgang? De Katholieke Kerk heeft haar tijd gehad, zij is dood. Indien de Paus geen wonderdoener is, die aan het dor gebeente weer leven kan inademen, dan zal op zijne roepstem geen antwoord volgen.

— De Katholieke Kerk dood! en dat zegt gij, die daar in 't harnas staat om haar te bekampen! Behoort gij dan tot die dapperen, die hun moed aan lijken koelen? De Katholieke Kerk dood! en in *Nederland* ontzet zich het

Protestantisme over de vorderingen des pausdoms!? Neen, de Katholieke Kerk is niet dood ; zij is vol van leven en kracht ; en het beste bewijs daarvoor is de steeds voortdurende vruchtbaarheid, zigtbaar in de talrijke nieuwe kinderen, die zij, in de afgelegendste wereldstreken, jaar in jaar uit, aan CHRISTUS baart. De berigten der Katholijke zendelingen, door jaloersche, ja nijdige oogen gecontroleerd en geconstateerd, leggen van die vruchtbaarheid getuigenis af. Er kan dus geen twijfel zijn omtrent het antwoord, dat op de opwekking des Pausen volgen zal. Dáár, waar de Bisschoppen vrij genoeg zijn om te kunnen handelen, daar zal geheel in den geest der opwekking gearbeid worden ; waar integendeel de Bisschoppen, door de staatsmagt gedrukt, nog een onwaardig juk dragen, van dáár zal de blik naar den stoel van PETRUS gaan, om ondersteuning, hulp en bescherming. En ook dit zal beweging, ook dit zal vooruitgang zijn. Want vordering in de vrijheid is voor de godsdienst altijd vooruitgang.

— Maar de Paus wil *behouden ;* zal hij dan conservatief en progressief te gelijk wezen?

— Gaat dan de millionair, wiens schatten rentgevend belegd zijn, niet vooruit, omdat hij zijne millioenen behoudt? Kan hij wel vooruitgaan zonder te behouden? Is niet het niet-behouden zijn ware achteruitgang? Waar niets te behouden is, daar kan van geen vooruitgang sprake zijn ; daar is niets dat gaan kan. Maar integendeel, waar men veel te behouden heeft, daar is de vooruitgang gemakkelijk en zeker. Wij mogen hier het woord toepassen, door CHRISTUS gesproken: « want al die heeft, hem zal gege- « ven worden en hij zal overvloed hebben; maar die niet «heeft, hem zal nog hetgeen hij scheen te hebben, ont- «nomen worden. »

Nadat onze lezers met ons een oog geworpen hebben op die gebeurtenis van 1846, die de gansche Katholieke Kerk zoo zeer betreft, — het optreden van een nieuwen Opperherder, — wenschen wij met hen den blik te slaan op een en ander, dat de Katholieken van *Nederland* meer in het bijzonder aangaat.

En dan doet zich aanstonds het verdrijven van de Katholieke godsdienst uit de Nederlandsche Oost-Indische bezittingen als een gewigtig feit aan onze beschouwing voor. Wij moeten hier niet herhalen hetgeen zoo door *de Katholiek*, als door andere bladen en tijdschriften, ja, in de tweede kamer, gezegd is, om het wederregtelijke van die despotische daad in het licht te stellen; wij behoeven ook niet terug te komen op het koninklijke besluit van 6 Mei 1846, waarbij het radikaal van Indisch geestelijke aan diegenen ontnomen is, welker ongehoorzaamheid door den Gouverneur Generaal tegen de wettige, ook burgerlijk erkende, kerkelijke magt, gehandhaafd was, en die door Z. E. tot leiders der scheuring waren aangesteld; op het besluit, dat den bodem insloeg aan de daad van ROCHUSSEN, wijl het hen verpletterde, die hij, tegen den Vicarius Apostolicus, beschermd had. Maar op twee bijzonderheden moeten wij wijzen. De eerste is, dat, niettegenstaande het besluit van 6 Mei, het jaar 1846 is ten einde geloopen, zonder dat de Katholieke godsdienst in Nederlands Oost-Indische bezittingen hersteld is. Nu zijn er eindelijk, naar het schijnt, beschikkingen getroffen, ten gevolge van welke de oefening der Katholieke godsdienst aldaar hervat zal kunnen worden. Doch waarom trof men die beschikkingen niet vroe-

ger? Waarom werd de openlijk veroordeelde staat van zaken zoo lang bestendigd? Het autokratisch regime is immers zoo geschikt om snel te werken?... Wat mag dan hier de oorzaak der vertraging geweest zijn? Wij verzoeken onze lezers daarover eens na te denken en, zoo mogelijk, dat raadsel op te lossen. De tweede bijzonderheid is de verklaring van den minister BAUD in de tweede kamer der Staten-Generaal, welker inhoud, volgens de dagbladen, hier op nederkwam: de christelijke godsdienst wordt in onze Oost-Indische kolonieën geduld, de mahomedaansche beschermd. Dat klonk vreemd in *Nederland*, in dat *Nederland*, hetwelk gewoon was zich over zijn Christelijken zin zoo zeer toe te juichen; lieden, die men nooit anders zag dan het hoofd een weinig gebogen, de oogen neergeslagen, de tronie verlengd en in een stereotypen plooi, die veel stoïcijnsche zwaarmoedigheid uitdrukt, die lieden zag men nu het hoofd opsteken, de oogen wijd open spalken, plooi en stoa vergeten en den mond ontsluiten om te zeggen: «zoo! is de God onzer vaderen, de God van *Nederland*, slechts geduld in de kolonieën van *Nederland!*» De Katholieken, die ondervonden hadden, dat hun godsdienst niet eens altijd geduld wordt in de kolonieën van *Nederland*, verwonderden zich ook over de woorden van den minister, niet om hetgeen zij inhielden, maar omdat ze door den minister waren uitgesproken; zij waren er bedroefd over, niet om dat ze waren uitgesproken, maar om 't geen zij inhielden. Dit begrepen ze echter, dat die onverzigtigheid van den minister aan de goede zaak te stade moest komen; want dat die woorden, op het graf van de Katholieke godsdienst in *Indië* door den minister uitgesproken, de beteekenis verkregen van het begraafplaatsenopschrift: *heden ik, morgen gij*. Van

toen af wakkerde hunne hoop aan op de verrijzenis.

Dit blijft echter, als getuigenis over het bestuur onzer kolonieën aan het nageslacht, voor altoos in de geschiedenis geboekt. Toen in de laatste maand van 1845 de Gouverneur-Generaal van de Nederlandsche Oost-Indische bezittingen het banvonnis uitgesproken had over den Vicarius Apostolicus dierzelfde bezittingen en de hem vergezellende priesters, omdat de gemelde Vicarius het vonnis van suspensie, door hem over drie ongehoorzame priesters geveld, op bevel van gemelden Gouverneur-Generaal niet wilde opheffen; toen de drie ongehoorzame priesters, door den Gouverneur-Generaal, als ware deze Paus geweest, wederom tot geestelijke functieën benoemd, en de goede priesters met hunnen Bisschop inderdaad verdreven waren; toen kwam, al vroeg in 1846, de tijding van al die omwentelingen in *Nederland*. Doch ofschoon de Katholieken in al de uitgestrektheid van de Nederlandsche Oost-Indische bezittingen, uitgenomen alleen *Padang*, op de westkust van *Sumatra*, alwaar één goed priester gebleven was, nu van alle godsdienstoefening verstoken waren, en noch hunne kinderen door Priesters gedoopt, noch hunne huwelijken ingezegend, noch hunne zieken en stervenden bediend konden krijgen, zoo was echter, toen het jaar 1846 verstreken was, door de regering van *Nederland* nog geen besluit uitgevaardigd om de oefening van de Katholieke godsdienst te doen herstellen. In dat jaar regeerde over *Nederland*, Z. M. WILLEM II, een menschlievend Vorst, die den Katholieken geen kwaad wilde; en minister van kolonieën was JEAN CHRETIEN BAUD.

En de grondwet, die er toen was, noemde de kolonieën uitdrukkelijk *bezittingen van het Rijk* (art. 59), en zeide (art. 189): «Aan alle godsdienstige gezindheden in het

koningrijk bestaande, wordt gelijke bescherming verleend.» En nu mogt het zoo zijn, dat die gelijke bescherming verbroken was, als de Katholieken verhinderd werden in de bezittingen van het Rijk hunne godsdienst te oefenen, dat duurde niettemin het gansche jaar 1846. Maar de minister JEAN CHRETIEN BAUD was ook een eerste voorvechter van de autokratie in de koloniëen, dat wil zeggen, in de bezittingen van het Rijk, over de burgers van het Rijk, onverminderd, niettegenstaande de grondwet van het Rijk.

Deze blik, geëerde lezer, was niet vervrolijkend; laten we ons tot eene andere gebeurtenis keeren, waarbij we niet zullen behoeven te zuchten. Als zoodanig stel ik u voor de uitgave van een Katholiek dagblad in de hoofdstad. Bijna geene belangen kunnen zich, in onzen tijd, geldig maken, indien ze niet vertegenwoordigd worden in de periodieke pers. Maar die vertegenwoordiging moet geschikt en krachtig zijn, vooral wanneer de vertegenwoordigde belangen veel tegenkanting ontmoeten. Vertegenwoordigd te worden, geschikt en krachtig vertegenwoordigd te worden, in de periodieke pers, is alzoo eene wezenlijke behoefte voor de Katholieke belangen in *Nederland*. Zij waren inderdaad reeds vertegenwoordigd; maar van de hoofdstad, die zoo vele bijzondere middelen tot geschikte en krachtige vertegenwoordiging oplevert, ging nog geen vertegenwoordiger uit. Men wenschte, men praatte, ... maar eindelijk, half 1846, daar verscheen, te *Amsterdam*, *de Tijd, Noord-Hollandsche Courant*. Het getal van katholieke bladen werd daardoor nu niet vermeerderd, want sedert een jaar kwam *De Tijd*, te *'s Bosch* uit; maar de hoofdstad met hare hulpmiddelen heeft het blad goedgedaan, en hoe de tijden ook slechter mogen worden, *De Tijd* is verbeterd, veel verbeterd. Eene aanwinst alzoo voor de katholieke belan-

gen. Cordaat trad hij op met de bewering: *de Katholieken moeten zich zelve helpen*, en cordaat hield hij het vol: *zij kunnen het*. Wij willen aan de overige vertegenwoordigers der katholieke belangen in de Nederlandsche periodieke pers niets te kort doen; integendeel, zij hebben onze sympathieën, en verdienen onze dankbaarheid; maar zij zullen evenmin als wij de boven opgegeven aanwinst mogen miskennen. Of *De Tijd* het hoogste toppunt van kracht en geschiktheid bereikt heeft? Eerst sedert een half jaar staat hij in den nieuwen grond, naauwlijks lang genoeg om een weinig geworteld te zijn; hoe wil men dan nu reeds een vollen wasdom? Genoeg, vooreerst, dat de teekenen van groei zich vertoond hebben; daaruit ontleenen we het vertrouwen, dat de plant welig tieren zal en een boom worden. Het geschiede zoo!

Nu hebben we weder een blik te vestigen, die treurig, allertreurigst is. In 1846 toch werden ongehoorde, onmenschelijke gruweldaden aan een Nederlandsch katholiek priester te laste gelegd: een aanslag tot moord op een vrouwspersoon, als gevolg van ongeoorloofden omgang met haar, en dat onder omstandigheden, welke een graad van bedorvenheid veronderstellen, waartoe men gemeend zou hebben, dat een mensch niet zinken kon. De schuld van den aangeklaagde werd, na gehoudene procedure, door het provinciaal Hof van Gelderland, op het getuigenis der gewonde en bijkomende aanwijzingen, als bewezen verklaard en de beschuldigde tot de galg veroordeeld. Maar de priester had, tot op het oogenblik der uitspraak van het vonnis toe, zijne volkomene onschuld beweerd; en ook na het vonnis bleef hij bij die bewering volharden. Zijne verklaring, immer door hem volgehouden, luidde, dat hij, wel verre van een aanslag op het leven van dat vrouws-

persoon gemaakt te hebben, op haar noodgeschrei toegeschoten, haar uit de handen eens aanvallers gered had. En zie, eenigen tijd na het uitspreken van het vonnis, daar komt een man zich als den aanvaller bekend maken en de onschuld van den priester verklaren. Doch ofschoon die verklaring en bekentenis voor eene bevoegde autoriteit waren afgelegd, vernam men echter niet, dat de regterlijke magt iets deed om zich te vergewissen, of deze man, die zich zelven beschuldigd had en bij die zelf-beschuldiging volhardde, inderdaad schuldig was of niet. Dagen en weken verliepen; het gansche land, ja het buitenland gewaagde van dit gewigtig incident; maar de regterlijke magt bleef werkeloos. Eindelijk vernam men dat JAN TER LINDE (zoo heet de zelfbeschuldiger) door den regter ondervraagd was, doch, naar de dagbladen berigtten, als beschuldigd van laster tegen het vermelde vrouwspersoon.— Hier moeten wij nu niet verder gaan, want het laatst vermelde behoort reeds tot 1847.

Deze bedroevende zaak, die oorspronkelijk slechts een afzonderlijk persoon betrof, werd eene godsdienstzaak. Van het eerste oogenblik af, dat de beschuldiging bekend werd, wilden velen in den beschuldigde niets anders zien dan den priester; een innig welgevallen straalde bij de omslagtige, met alle gruwzame en ontuchtige omstandigheden beladene vermelding der ijzingwekkende historie in de onkatholieke bladen door; daar lag, zoo klonk het nu door het land, daar lag nu voor een ieder open de verkeerdheid der biecht en van het cœlibaat; en alom werden de Katholieke priesters, als maakten ze eene bende boosdoeners uit, op de openbare straten gehoond. Die hoon werd hun aangedaan, niet slechts door straatjongens, niet slechts door het zoogenaamd gemeen, maar ook door lieden,

wier uiterlijk den beschaafden stand verraadde. Zoo hoog dus heerschen, bij de Protestanten, de gruwzaamste verdenkingen tegen de priesters; ook die stand wil hen honen. O dat heeft gegriefd! maar dat heeft ook oogen geopend; dat heeft gegriefd, maar dat heeft ook een sluijer opgeligt!.. Protestantsche medeburgers, wij beklagen u. Moge in dezen het lijden voor ons zijn; wij zijn niet de ongelukkigsten.

Onder zoo treurigen indruk willen wij heden toch niet scheiden, lezer. Nog een blik, een vertroostende blik. Pius IX dringt, in zijn onvergetelijk schrijven aan de Bisschoppen, allerbijzonderst aan op heiligheid en bekwaamheid in de leden van den geestelijken stand. Als middel tot beide beveelt hij de seminariën, en als middel tot het eerste de geestelijke oefeningen, in stille afzondering (*retraite*) dikwijls herhaald. Hoe veel prijs de H. Vader op deze laatste stelt, blijkt niet slechts uit zijn brief, maar ook daaruit, dat, hij het schenken van den aflaat bij wijze van jubilé in *Rome* deed vergezeld gaan van eene retraite der gansche geestelijkheid, zoo reguliere als seculiere. Maar die twee middelen, zoo hoog geprezen, worden in *Nederland* aangewend. Het jaar 1846 zag in al de kerkdistrikten de geestelijkheid tot die heilige oefeningen talrijk zamenkomen. En wij, die er tweemalen getuigen, eens ook deelgenoot van waren, die daarenboven van andere plaatsen de zekerste berigten vernamen, wij mogen getuigen, dat die oefeningen zoo vruchtrijk als vlijtig gehouden werden. Ons deed het wel, bij het lezen van den pauselijken brief, ons dit te herinneren; en den geloovigen moet het weldoen, te zien, dat hunne leidsmannen die middelen ter eigene heiliging aanwenden, die door den Opperherder aangeprezen worden. En wat nu de opleiding der aankomende geestelijkheid betreft, geen kerkdistrict van *Nederland* is

van seminarie verstoken: en 1846 gaf door het oprigten van een nieuw gebouw voor de eerste sectie van het seminarie Warmond een vernieuwd blijk zoo van ijver bij de kerkelijke Overheid der Zending, als van de belangstelling der geloovigen in de opleiding der geestelijkheid. O Katholieke seminariën van *Nederland*, kweekscholen der priesterschap, hoop der Kerk, paarlen aan de kroon der geloovigen, o moget gij rijke vruchten dragen voor den Heer! Gij omsluit in uwe muren eene talrijke, eene veelbeloovende jongelingschap; groeije en bloeije en rijpe zij aan, gekoesterd en gekweekt binnen uwe omtuiningen. Deugd en wetenschap, wijsheid en heiligheid zij haar streven, en gij, gij biedet haar in overvloed de middelen om in dat streven te volharden en te slagen? Uit u komen ze voort, door welke het behoud in *Israël* gewerkt worde, die den strijd des Heeren strijden, die den vijand van Gods rijk ten onder brengen! Zoo mogen uwe volgende kweekelingen onderrigt, bemoedigd, aangevuurd worden door de daden der vroegere! zoo moge uwe krijgslied en zegelied zijn! *Bonorum laborum gloriosus est fructus.* Sap. III. 15.

DE GESCHIEDENIS DER KERKHERVORMING IN TAFEREELEN.

DOOR

B. TER HAAR,

THEOL. DOCTOR EN PREDIKANT TE AMSTERDAM.

(Betreffende het Primaat.) (1)

Na in ons vorig opstel den heer TER HAAR wederlegd te hebben, zouden wij thans niets liever doen, dan ons voornemen volbrengen, en de hierarchie, uit de H. Schrift en de Kerkvaderen der drie eerste eeuwen, stellig bewijzen. Maar behalve dat wij vreesden daarbij den heer TER HAAR te ver uit het oog te zullen verliezen, konden wij niet besluiten, om een zoo schoon onderwerp hier slechts als een onderdeel en onvolledig te behandelen. Neen, dat verdient als eene zelfstandige stof opgezet, en uitvoeriger ontwikkeld te worden. Wij zullen ons dus vergenoegen, met te verwijzen op hetgeen de Katholieke Theologanten er van gezegd hebben, en vooreerst met onze wederlegging voortgaan.

---

(1) In het voorgaand nommer hebben wij, van Bisschoppen sprekende, wier groote deugd tot waarborg kon verstrekken, dat zij hun gezag niet aan heerschzucht te danken hadden, twee heilige Bisschoppen en martelaars met elkander verward; terwijl wij van IRENAEUS van *Sirmium* gewaagden is ons IRENAEUS, die van *Smirna* kwam, voor den geest komen zweven.

Hetgeen er in de verhandeling, die «*de noodzakelijk-*
«*heid der hervorming voldingen*» moet, nog met betrekking tot de hierarchie dient onderzocht te worden, betreft het Primaat. Men kan met grond verwachten, dat de onmagt van den heer TER HAAR des te meer blijken zal, als de Katholieke waarheid, die hij hier aanvalt, schitterender is. Dit gebeurt ook; aldus laat hij zich vernemen:

«Wij behoeven niet te ontwikkelen langs welken weg «de Roomsche Bisschoppen, die zich zelven voor Opvolgers «van PETRUS en Stedehouders van CHRISTUS verklaarden, «tot het *Zenith* hunner magt zijn opgeklommen.

Hoe, gij hebt nog niets bewezen: gij hebt meer gedaan: gij hebt, zonder eenig bewijs te leveren, de schrikkelijkste beschuldigingen ingebragt: en nu het op de zaak, op dat punt zelf aankomt, waar het u het gemakkelijkst moest vallen, om, zoo de waarheid aan uwe zijde was, dit te toonen, nu — zegt gij dat ge niet behoeft te ontwikkelen!! — Wij hebben het daar aanstonds reeds opgemerkt: de Katholieke waarheid staat hier in haar *Zenith:* het is dus niet te verwonderen, dat de heer TER HAAR zich in zijn *Nadir* bevindt.

Om het des te *piquanter* te maken, doet hij het voorkomen, als of hem van deze magtsontwikkeling eene menigte van oorzaken bekend waren, en gewaardigt hij zich er eene van deze, niet aan te toonen of te bewijzen, o neen, te *noemen!* «Wij noemen hier slechts als eene van «de krachtigst werkende oorzaken het aanzien van *Rome* «als de *hoofdstad* der oude wereld.»

Dit ontslaat ons zeker van tegenbewijzen te leveren; echter willen wij er een en ander van zeggen. En wel vooreerst vragen wij den heer TER HAAR, met welk regt hij dit de krachtigst werkende oorzaak noemt, daar de

Kerkvaders, zoo wel de Grieksche als de Latijnsche, 'sPausen gezag gronden op het Primaat van PETRUS, voor wiens opvolger zij hem erkennen.

Indien het Romeinsche rijk spoedig na dat de H. PETRUS er zijn zetel vestigde vergaan was, zou ten minste van deze zijde de gegeven uitlegging niet geheel onwaarschijnlijk zijn; maar er was iemand op wien de *tijdelijke* grootheid van het oude *Rome* overging; er was een *representant* van die Majesteit in den Keizer; en wel zoo zeer, dat de christen Keizers zelve nog heidensche eernamen droegen. Hoe kon men aan den Bisschop eenen luister toeschrijven, die zoo van nature aan den Keizer toekwam?

De Keizers zelve zullen toch wel de eersten hebben moeten zijn, om te gevoelen en te verkondigen, wat zich op de tijdelijke grootheid, in welker bezit zij waren, grondde. Zij echter schreven 's Pausen gezag daar niet aan toe. Zoo wordt in de *Novellen* van VALENTINIAAN gezegd, dat «het gezag van het Concilie (van *Nicææ*) het «Primaat van den Apostolischen Stoel en de verdienste «heeft bevestigd van den H. PETRUS, die de vorst der «Bisschoppelijke vergadering is, en de waardigheid uit«maakt der stad *Rome*» (1).

De aard van het pauselijk gezag zelf wijst naar eenen anderen oorsprong heen, en duldt de gegevene uitlegging niet. Het grondt zich op geloof, en staat in het leerstelsel zelve als geworteld; want niet gelijk de Protestanten beschouwen de Katholieken de Kerk en hare inrigting als iets bijkomends en uiterlijks, hetwelk dien ten

(1) Novella III ap. SIRMOND. Op T. IV: in Cens. disp. secundae cap. 2, col. 27. Apud PERRONE prælect. VII. p. 405.

gevolge aan de wereldlijke magt moet worden prijsgelaten. Met een woord: het pauselijk gezag is een *geestelijk* gezag; en de voornaamste protestantsche schrijvers geven het den lof, dat het de godsdienst boven het tijdelijke, den *geest* boven het *stof* heeft verheven. Zegt de heer TER HAAR zelf niet, dat de Pausen zich opvolgers van PETRUS en stedehouders van CHRISTUS noemden? Dat is toch wel eene *geestelijke* magt, het zij dan wettig of niet.

Kan nu zulk eene magt uit een geheel uitwendig, tijdelijk of wereldsch beginsel ontstaan? De gevolgen dienen toch op hunne oorzaken te gelijken. Wij voor ons meenen regt te hebben, het voor een wonder te verklaren, dat deze zoo uitgebreide en *onafhankelijke* magt zich naast den wereldtroon eens Keizers heeft kunnen vestigen en ontwikkelen. De Patriarchen van *Konstantinopel* zijn ten voorbeeld, wat er zelfs van eenen wezenlijk geestelijke magt gewordt, wanneer zij steun en grond zoekt in een wereldsch aanzien. Om echter nog beter te gevoelen, dat de, door den heer TER HAAR aangevoerde, krachtigst werkende oorzaak volstrekt geene oorzaak heeft kunnen zijn, dient men zich een oogenblik voor den geest te brengen, hoezeer het aanzien des Pausen en «het «aanzien van de hoofdstad der oude wereld» aan elkander zijn tegenovergesteld. Was er dan een staat meer militair, meer geweldig, meer wereldsch, dan die staat, welker stichters, gelijk de fabel naar waarheid meldt, aan een' wolvenspeen waren opgekweekt? Was er ooit een staat meer afgodisch, en ten laatste meer verwilderd en bedorven, dan het oude *Rome*? Gingen niet van daar, drie eeuwen lang, de wreedste vervolgingen tegen de Christenen uit? *Rome*, dronken van het bloed der heiligen, wordt van den H. PETRUS *Babylon* genoemd; en zulk een denkbeeld moest zich voorzeker onder de Christenen van «*de hoofdstad der oude wereld*»

vormen. Ziedaar dan het aanzien, ziedaar dan den luister, die zich om het hoofd der Pausen tot een stralenkrans gevormd heeft! Ziedaar de glorie, die de Christenen zal verblind hebben, en hen aan den Paus eene gehoorzaamheid hebben doen schenken, welke zij hem niet schuldig waren! En wie was dan die Paus? Op wien beriep hij zich? Hij beriep zich op CHRISTUS, hij noemde zich Stedehouder van dengenen, die door *Rome's* stedehouder was veroordeeld, en overgeleverd aan de dolle woede der Joden. Zoo er dan niets meer was tegenovergesteld aan dat aanzien «van de «hoofdstad der oude wereld» dan CHRISTUS en zijne Kerk, een sterker en uitdrukkelijker beroep op Hem kon er ook niet zijn, dan zich zijnen Stedehouder te noemen. Men moet wel aan wonderlijke gedachten gewend zijn, om het ontstaan van het pauselijk gezag daaraan toe te schrijven, dat de Christenen het meest geestelijke van het meest wereldsche niet wisten te onderscheiden, en zich den opvolger van PETRUS gaarne als den opvolger van NERO en CALIGULA voorstelden! De heer TER HAAR zegt dit, met andere woorden, geheel eenvoudig weg: «*Rome* was eenmaal «onder hare CÆSAR's de gebiedster der oude wereld geweest «en had de volkeren gehoed met haren ijzeren staf, en «thans streefde de *Roomsche* Opperpriester er naar, om «zijnen staf over de gansche christenheid uit te breiden.» Wonderbaar! En nog wel meer te verwonderen is het, dat het dien *Roomschen* Opperpriester tamelijk wel gelukte, en hij de gansche christenheid, uit eerbied voor den *ijzeren* staf der CÆSARS, voor zijnen staf kon doen buigen. Waren, mag men vragen, dan alle christenen van hun verstand beroofd, en was de geheele wereld in een groot dolhuis veranderd? Dat moet, naar het oordeel van den heer TER HAAR, nagenoeg zoo geweest zijn; immers deze ongerijmd-

heid was: « eene van de krachtigste werkend oorzaken », ja, zoo krachtig in de geesten werkende, en daardoor zoo openbaar en bekend, dat hij het voldoende rekent haar slechts *te noemen*.

Dat heet de geschiedenis beoordeelen; dat de noodzakelijkheid der Hervorming voldingen; en daarvoor is in 't verlichte *Nederland* een gouden lauwerkroon gevlochten! Ook wij zeggen van de protestantsche leeringen, dat zij strijdig, dat zij onaannemelijk en ongerijmd zijn; maar wij zeggen niet, dat het Protestantisme uit kracht eener ongerijmdheid zich òf heeft uitgebreid, òf eeuwen achtereen staande gehouden. Integendeel wij zeggen, dat het door de tegenstrijdigheid zijner leer, zich niet overal heeft kunnen uitbreiden, dat het daardoor alle dagen veranderd is, en heden zich oplost in de schromelijkste verwarring. Het verstand der Protestanten is — men belge zich niet — bondgenoot van den Paus.

Om de zaak in 't ware licht te stellen, zullen wij beginnen met hier eene plaats aan te voeren uit THOMASSINUS, waaruit blijkt, dat in 't algemeen de Apostelen zich het eerst naar de groote steden begaven, en dáár hunne opvolgers, de Bisschoppen, als hoofden aanstelden over de christelijke kerk of gemeente, die zich in de omliggende streken en kleinere plaatsen uitbreidde.

« Dit gaf aanleiding aan den H. PETRUS, om den troon van « zijn primaatschap in de drie grootste steden der wereld: « te *Rome*, te *Alexandrië* en te *Antiochie* op te rigten. De « H. PAULUS rigt zijne brieven niet dan tot de voornaamste « steden van ieder gewest en van het geheele rijk; aan « welke steden hij bijgevolg meer bijzonder zijne zorgen « had gewijd. De H. JOANNES wendt zich in zijne Openbaring « niet dan tot de voornaamste steden, en hield zelf zijn

« verblijf te *Ephese*, 't welk geheel *Klein-Azie* beheerschte.
« Het zijn dus de Apostelen en de eerste verkondigers van
« het Evangelie, die de voornaamste steden van het Keizerrijk
« het eerst hebben uitgekozen, *niet uit menschelijke inzigten,*
« *maar door denzelfden Geest, die den* zoon *Gods* Jerusalem
« *deed kiezen om er zijne leer te verkondigen, en die met zijn*
« *bloed te bevestigen.* De H. PETRUS schrijft aan de geloo-
« vigen van *Pontus*, van *Bithynie*, van *Gallatie*, van *Azie*
« en van *Capadocie.* Nu is het bekend, dat juist de hoofd-
« steden dezer gewesten van de eerste eeuwen beroemde
« Metropolen (Bisschoppelijke zetels, waaraan er andere als
« daarvan voortgekomen onderhoorig waren) geweest zijn.
« Immers *Ephese* was de hoofdstad van *Azie*, *Caesarœe* van
« *Capadocie*, *Nicomedie* van *Bithynie*, *Amasie* van *Pontus.* De
« H. PAULUS schrijft aan de Korinthiers en Gallaten, waarvan
« *Ancyra* de hoofdstad was, en juist *Corinthe* en *Ancyra*
« hadden eenen hoogen rang in de Kerk. Dezelfde Apostel
« liet TITUS te *Creta* om priesters, dat is, Bisschoppen in
« de steden aan te stellen. Wel duidelijk geeft hij de een-
« heid te kennen, die een geheel gewest steeds met des-
« zelfs kerkelijke moederstad verbond, door namelijk in zijn
« schrijven aan de Korinthiers en Thessalonicensers te ver-
« klaren, dat zijn woord ook gerigt is tot allen die tot dit
« gewest behoorden; immers tot die van *Achaie*, welke
« aan *Korinthe* onderhoorig waren, en tot die van *Macedonie*,
« welke onder *Thessalonika* stonden : « *aan de Kerk Gods*
« « *die te Korinthe is, en tevens aan al de heiligen, die in*
« « *Achaie zijn.* » II Cor. I: v. 1. « *En al de broeders, die*
« « *in geheel Macedonie zijn.* » I Thess. IV, 10. Zoo hij ook
« aan die van *Philippi* schrijft, is zulks, omdat deze stad
« met *Thessalonika* den rang van hoofdstad van *Macedonie*
« deelde. Dat alles wordt bevestigd door hetgeen TERTULIAAN

«zegt als hij wil, dat men, om niet af te wijken van de «Apostolische overleveringen, zich wende tot de kerken «welke van de Apostelen gesticht zijn. «*Zijt gij digt bij «Achaie, dan hebt ge Korinthe; zijt ge niet ver van Mace-«donie, dan hebt ge de Philippensers, hebt ge de Thessa-«lonicensers; kunt ge naar Asie gaan, dan hebt ge Ephese.* «*Maar zijt ge in de nabijheid van Italie dan hebt ge Rome,* «*van waar ook ons het gezag nabij is; die zoo gelukkige Kerk* «*aan welke de Apostelen hunne gansche leer met hun bloed* «*hebben geschonken. De preescript* XXXVI.»

Verder haalt THOMASSINUS bewijzen aan uit de *canons* der Apostelen en het Concilie van *Nicæë* (1). Daaruit, en uit hetgeen wij van dien even godvreezenden als grooten geleerde hebben overgeschreven, zien wij, hoe het Evangelie zich aan de geschiedenis aansluit, hoe de Kerk het menschelijk leven in zich opneemt, en zij hare zoo volkomen organische natuur ontwikkelt in overeenstemming en naar eisch van het bestaande, en volgens een grootsch en omvattend plan, waarbij het eene kerkelijk middenpunt uit het andere voortkomt, en als cirkels uit cirkels worden gedreven. Te regt bemerkt THOMASSINUS, dat het dezelfde GEEST was, die CHRISTUS alles deed volbrengen te *Jerusalem;* namelijk voor 't oog van 't hoogst godsdienstig en 't hoogst tijdelijk gezag, in die stad, die eens in het midden lag der beschaafde wereld, en die de overleveringen bewaarde, waardoor de volken, ook bij derzelver verbastering, het leven behielden. Ware het Christendom slechts eene bespiegeling, een gevoelen, waarmeê 't ons vergund is al protesterende en wederprotesterende te spelen, eene leer door zekeren wijze in het Oosten verkondigd, en die,

(1) Anc. et Nouv. Discipline, T. I. Liv. I, Chap. 3.

als de leer van SOCRATES, uit de schriften eeniger leerlingen het best kan worden opgemaakt, dan voorzeker had het zich niet op die wijze gevestigd en uitgebreid; of zoo er, wat wel zeer te betwijfelen valt, ook dan nog eene plaats, waarvandaan het zich behoorde uit te breiden, had moeten gekozen worden, zouden wel de altijd zoekende en nimmer vindende Grieken verre de voorkeur hebben verdiend boven de tot gebied gevormde Romeinen. Maar het Christendom is niet als een boek voor geleerde snuffelarij en tot eeuwigen twistappel in de wereld geworpen; neen, het is leven en maatschappij, het is de orde der goddelijke barmhartigheid ter herstelling van den gevallen mensch, die voor eeuwig verloren gaat zoo hij er op Gods uitnoodiging niet in treden wil; het is de glorie van den Oneindigen, het doel der schepping, de opperste wet der wereld van het begin af, tot welker vervulling Hij, die zoowel God is der natuur als der genade, alles bestiert, alles regelt en beschikt. Wat er gebeurd zij of nog gebeure, 't is alles om CHRISTUS, alles om zijne Kerk, alles om de uitverkorenen. Indien derhalve de Katholieke Kerk de geschiedenis der wereld niet had aangegrepen, niet had vermeesterd, en als opgevangen in haren schoot, om de gansche menschheid op nieuw te baren ten eeuwigen leven, dan was óf die Kerk de ware niet, óf CHRISTUS geen God. Maar, eeuwige lof zij Hem gezongen, Zijne Kerk heeft dit gedaan, Zijne Kerk vertoont zich als de eenheid van het menschelijk geslacht, en de geheele wereld kan het zien en erkennen, dat Hij van den VADER gezonden is. Zijne Apostelen zijn wereldbedwingers, stedenveroveraars, meesters der volken, zijn de levende grondslagen, waarop de geschiedenis als een tempel wordt voortgebouwd tot in de eeuwigheid. In den H. PETRUS nog

bijzonder herkennen wij den vorst dezer Apostelen, bekleed met de stille majesteit van dat goddelijk gezag, minder zigtbaar door zich zelf, dan door zijne scheppingen. Hij, stichter bij uitnemendheid, kiest de drie grootste steden der wereld, waar haar leven als af- en aanstroomde, en bestemt *Antiochie*, *Alexandrie* (1) en *Rome* om tot zoo vele brandpunten te worden van dat licht des geloofs, waarvan hij de eerste verkondiger was, en hetwelk over alle volken moest opgaan. Doch *Antiochie* is slechts het werk van zijn voorbijgang, de indruk van zijnen magtigen voetstap; *Alexandrie* brengt hij voort door zijnen pauselijken, ook ver af stichtenden blik; maar *Rome* is zijn laatste, zijn bepaald gekozen zetel; aan *Rome* wordt door hem het lot der wereld, waarmede zijn goddelijke Meester hem belast had, voor altijd geketend; want *Rome* was «de «hoofdstad der oude wereld,» die in eene nieuwe moest herschapen worden. Dáár liep de geschiedenis der volken zaam, en moest hij die geschiedenis als grijpen in het hart, om haar geheel te veranderen. Dáár was de olymp, de raad der stomme afgoden, en zat de vorst dezer wereld ten troon, wiens val CHRISTUS gezien en voorspeld had. In dat tweede *Kanaän*, vol van afschuwelijk bederf, en van waar het zich overal heen verspreidde, dáár juist moest zich de wonderkracht der genade vertoonen. Te *Rome* alzoo, te midden van de zee der volken, moest de rots geplant worden, waartegen de magten der hel niet zouden vermogen.

En heeft die wonderkracht zich getoond? Heeft CHRISTUS

(1) Het Patriarchaat van ***Alexandrie*** had den voorrang boven dat van *Antiochie*, omdat de H. MARCUS de Evangelist, daarheen van PETRUS gezonden, meer aanzien had dan EVODIUS, aan wien dezelfde Apostel den zetel van *Antiochie* had overgelaten.

verwonnen? Is de wereld, is *Rome* veranderd? O gewis. CHRISTUS heeft verwonnen! *Rome* is de nieuwe hoofdstad der nieuwe wereld geworden. Het staat als de meest geestelijke, reddende en behoudende magt, in plaats van de meest wereldsche, verdrukkende en verwoestende; het staat door het geloof in plaats van door de wapenen, en het heeft zoo vele rijken gesticht en zoo vele vorstenkroonen geschonken, als het oude *Rome* er roofde en zegepralend voortdroeg naar zijn Kapitool. 't Is de stad des behouds en der ontwikkeling, der herinnering en der toekomst, en die éénheid geeft aan de geschiedenis. Geen omwenteling ook is voorgevallen, waarvan het niet tot heil der menschheid vrucht en voordeel heeft getrokken. Men zegt, dat wij nieuwe tijden te gemoet gaan, dat de zedelijke wereld zal geschokt en omgewenteld worden: het kan ons Katholieken geene vrees inboezemen. Wij weten waar het aspunt ligt; wij weten waar de onoverwinnelijke wet, waar CHRISTUS wordt verkondigd; wij zijn meer dan gerust, en verheugen ons in de gedachte, dat *Rome* meer overwinningen zal behalen, dan wij er zullen beleven. Hoe meer wij *Rome*, den *umbilicus terrarum* beschouwen, *Rome*, door die zee, waarlangs eens alle beschaving afdaalde, in verband met *Azie*, het geheimzinnig oord der openbaring, *Rome*, gelegen in het schoonste land van het kustenrijke, als in het water plassende en daardoor zoo levendig *Europa*, waarin men de talen der ontwikkeling spreekt, (1) en hetwelk duidelijk bestemd is de overige werelddeelen te verlichten — des te meer verheft zich in ons de verrukkelijke gedachte, dat toch eens de voorzeggingen in haar' volstrekten zin zullen ver-

(1) Zich oorspronkelijk uit *twee* wortels vormende. SCHLEGEL.

vuld worden, de woestenijen zich verblijden zullen, en het één schaapstal zal worden en één herder. Wij mogen het dan op aarde niet meer zien: wij zullen het des te beter zien, en deze hoop is schoon genoeg om er in te sterven!

Zoo is dan de uitvlugt, die men zocht tegen het pauselijk gezag, als ware het door oud *Rome's* aanzien ontstaan, slechts eene verdraaijing van hetgeen bijzonder dat gezag bevestigt. Niet omdat *Rome* de hoofdstad der oude wereld was, zijn er Pausen opgestaan: dat is hoogst ongerijmd; maar omdat *Rome* de hoofdstad der oude wereld was, daarom heeft PETRUS er zijnen zetel gevestigd; ziedaar de eenvoudige waarheid.

Wij zullen die nog meer bevestigd zien, door hetgeen de heer TER HAAR ter afronding van de fabel verteld heeft.

« Uit hoofde van dien rang (van hoofdstad) werd aan « *Rome*, gelijktijdig met *Antiochie*, *Alexandrie* en *Kon-* « *stantinopel* de rang van het *Patriarchaat* opgedragen. « Langen tijd zouden nogtans deze mededingsters aan « *Rome* eene volstrekte meerderheid hebben blijven be- « twisten, doch MOHAMED verscheen, en waar vroeger « het kruis van CHRISTUS op christen tempels stond ge- « plant, rees nu de halve maan van *Mekka* boven trot- « sche *moskeeën*. Thans streed nog *Konstantinopel*, de stad « van het nieuwe keizerrijk, met *Rome* om de opper- « magt. De scheiding der Grieksche en Latijnsche Kerk « volgde, en nu stond *Rome* alleen, als opper-gebiede- « resse in het *Westen*....»

't Is niet mogelijk eene meer protestantsche geschiedenis te maken. Dat het, volgens de reeds medegedeelde *theorie*, van beneden naar boven ging, van Democratie tot Aristocratie en Monarchie, wordt ons hier als werkelijk feit

en geschiedenis voorgesteld. De waardigheid van het Patriarchaat wordt *opgedragen;* het verschil van waardigheid der Patriarchaten onderling wordt niet alleen, tegen hetgeen hier de waarheid vordert, verzwegen, maar dewijl de voorrang in den tijd zelf gevaarlijk is, en het op de éénheid uitloopt zoodra er eenmaal voorrang bestaat, zoo worden de Patriarchaten *gelijktijdig* opgedragen; zonder onderscheid wordt gezegd, dat zij met *Rome* om de volstrekte meerderheid bleven twisten; slechts door dat *Konstantinopel* niet voor de Arabieren bukt, blijft het met *Rome* in strijd, enz., enz., enz.

In eene middeleeuwsche landkaart, of zelfs in eene Sineesche is nog meer waarheid, dan in dit historisch overzigt. Iets dergelijks is ons nooit onder de oogen gekomen, en wij weten er geen andere uitlegging van, dan dat de heer TER HAAR, vervoerd van ijver om zijne «protestantsche «landgenooten *in hun* allerheiligst *geloof te sterken*,» de geschiedenis zoo veel mogelijk protestantsch heeft willen maken, en dien ten gevolge zoo ver mogelijk van de waarheid is afgeweken.

Ja het is valsch, Mijnheer, want wij willen eens duidelijk tot u spreken, en zullen het later nog wel duidelijker doen — het is valsch, dat de Patriarchaten zijn *opgedragen*. Waar hebt gij dat gelezen, en wat geeft u het regt zoo iets te zeggen? — Het is valsch dat — gelijk gij genoegzaam voorgeeft, en wat zeker voor uwe fabel noodig is — de Patriarchaten niet aan elkander onderworpen waren. Het is valsch, dat *gelijktijdig* met *Antiochie*, *Alexandrie* en *Konstantinopel* het Patriarchaat aan *Rome* werd opgedragen. Gij hadt ten minste kunnen weten, wanneer *Konstantinopel* werd gebouwd, om niet deze stad reeds vóór zij bestond, of het oude *Byzantium*, tot den Patriarchalen

zetel te verheffen. Het is valsch, dat er, gelijk men uit uwe opgave zoude moeten besluiten, niet meer Patriarchaten waren. Wist gij niet, dat de Bisschop van *Jerusalem* tot die waardigheid werd verheven, en nog vroeger de gevorderde erkenning vond dan *Konstantinopel*? Of dacht gij er niet aan, wijl het met uwe voorstelling van het ontstaan der Patriarchaten niet overeenkomt? Het is valsch dat *Alexandrie* en *Antiochie* het primaat aan *Rome* betwist hebben. Hoe konden zij het doen, daar zij zich zelfs aan *Konstantinopel* onderwierpen? Het is valsch, dat de Patriarchen van *Konstantinopel* het primaat niet erkend hebben. Het is zelfs valsch, dat voornamelijk aan de Mohamedanen de val der Patriarchaten van *Alexandrie* en *Antiochie* is toe te schrijven. Het is eindelijk valsch, dat de scheuring of afval van de Grieksche Kerk in de negende eeuw onmiddellijk door dezelfde tweespalt veroorzaakt werd, die vroeger tusschen *Rome* en *Konstantinopel* bestond. De eerste oneenigheid was niet over het Primaat, maar over den Patriarchalen voorrang van *Konstantinopel* boven de Apostolische Patriarchaten van *Alexandrie* en *Antiochie*.

Men kan ligt begrijpen, hoe wij bij zulk eene opeenstapeling van onwaarheden te moede zijn. Verdient het wederlegd te worden? Laten wij ten minste de hoofdzaak bewijzen, en daartoe de algemeene Concilien nagaan.

Op het Concilie van *Nicœe*, gehouden in 325, waren de beide Patriarchen of Opperbisschoppen van *Alexandrie* en *Antiochie* tegenwoordig. Een Patriarchaat van *Konstantinopel* bestond er nog niet. Zelfs werd *Konstantinopel* eerst in 330 als nieuwe hoofdstad ingewijd. Osius, een Bisschop uit *Spanje* zat, met twee Romeinsche priesters, in naam van Paus SILVESTER in het Concilie voor. Met achterlating van andere getuigenissen, verwijzen wij hier

slechts op die van den *Griekschen* schrijver GELASIUS van *Cyzica* (1). Dit voorzitterschap behoorde aan SYLVESTER als Primaat. De negenendertigste der Arabische *Canons* van dit Concilie zegt ook: «Hij, die den zetel van *Rome* «bekleedt is het hoofd en de Vorst van alle Patriarchen.» (2) Eveneens getuigen de Grieksche kerkelijke geschiedschrijvers SOCRATES (3) en SOZOMENES, (4) dat zonder uitspraak des Pausen geene besluiten voor de Kerk mogen genomen worden, en alles wat tegen die uitspraak gedaan wordt ijdel en van geene waarde is.

Ofschoon dit Concilie voornamelijk tegen de ketterij van ARIUS, die CHRISTUS Godheid loochende, vergaderd was, werd er ook over andere punten gehandeld, die of de eeredienst, of de kerkelijke tucht betroffen. Zoo werd over de viering van het Paaschfeest gehandeld; eene vraag, die reeds den leerling van den H. JOANNES den Apostel, den beroemden POLYCARPUS naar *Rome* had gevoerd, en die in de tweede eeuw voor Paus VICTOR bijna aanleiding zou geweest zijn, om over het geheele Oosten den ban uit te spreken. Verder werd bijzonder tegen den scheuringzieken Bisschop MELETIUS, die zonder toestemming van zijnen Patriarch, (dien van *Alexandrie*) Bisschoppen had gewijd, een *canon* aangenomen ter handhaving der Patriarchale regten, waarbij, gelijk Paus NICOLAAS I aan Keizer MICHAEL schreef, *Rome* ten voorbeeld werd genomen, en dus op nieuw hulde gedaan aan het Primaat. Hetzelfde bemerkte Paus GELASIUS in zijnen brief aan de Oosterlingen en nog vóór hem, Paus BONIFACIUS aan de Bisschoppen van

(1) Hist. Conc. Nic. Lib. II, c. 5. Cf. NAT. ALEXANDER in saeculum IV Diss. XII.

(2) HARDUIN. Conc. Tom. I. Col. 469.

(3) Hist. Lib. II, c. 5. (4) Hist. Lib. III, c. 9.

Thessalie. Van daar, dat deze *canon* in sommige oude verzamelingen voorkomt onder het opschrift: «Over het Primaat der Kerk van *Rome*» (1).

Deze *canon*, waarin men zich in 325 *op de oudheid beroept*, luidt als volgt: «De oude wijze van handelen blijve «van kracht in *Egypte*, in *Lybie* in *Pentapolis*, zoodat de «Bisschop van *Alexandrie* (2) over deze allen gebied hebbe, «dewijl ook de Bisschop van *Rome* alzoo gewoon is. (ἐπεὶ- «δὴ καὶ τῷ ἐν Ρωμῃ ἐπισκοπῳ τουτο σύνηθές ἐστιν). Op «dezelfde wijze blijve men in *Antiochie* en de overige pro- «vincien de voorregten der kerken bewaren. In 't geheel «zij dit openbaar, dat, indien iemand zonder toestemming «van den Metropolitaan Bisschop mogt worden, het groot «Concilie bepaalt, dat dezulke geen Bisschop mag zijn.» Dit verwijzen naar *Rome* als voorbeeld is, naar de bemerking van NAT. ALEXANDER, des te treffender, omdat ook de Patriarch van *Antiochie* zelfs tegenwoordig was. Naar dezen verwijst men niet, veeleer worden zijne regten door hetzelfde voorbeeld van den Paus bevestigd. Ook de *oude gewoonte* werd tot grond genomen om den Bisschop van *Jeruzalem* in zijnen voorrang te erkennen. Doch, schoon hij later de Patriarchale *jurisdictie* verkreeg, was dit slechts een voorrang van eer, en bleef hij, volgens de uitdrukkelijke bepalingen van 't Concilie, ondergeschikt aan zijnen Metropolitaan den Bisschop van *Cœsarœe.*

Indien wij niet reeds in de drie eerste eeuwen zoo vele bewijzen vonden van den goddelijken oorsprong der hierarchie, zou dit Concilie ons daarvoor genoeg zijn

(1) VALESIUS in SOCRAT. et SOZOMEN. Lib. IV. c. 7.

(2) De naam zelf van *Patriarch* kwam eerst later in gebruik, en wel in de Latijnsche Kerk, eerst nadat Paus LEO, op 't concilie van *Chalcedon*, «*algemeen* Aartsbisschop en Patriarch van het groote *Rome*» genoemd werd. HARD. Conc. T. II. col. 321.

In dit Concilie, aanstonds na de eeuwen der vervolging uit alle oorden der wereld zaamgeroepen, zien wij de Kerk reeds in hare geheele organisatie te voorschijn treden; en deze wordt er niet slechts aan de Oudheid toegeschreven, maar werkt met die gewoonheid, die rustige kracht en weinig aanspraak makende meerderheid, waardoor regtmatige, algemeen erkende, vooral in het wezen der zaken gewortelde instellingen steeds worden gekenmerkt.

Ook het Concilie van *Konstantinopel*, slechts voor het leerstellige later als *algemeen* erkend, levert bewijzen op voor het Primaat. Zij doen zoo veel te meer af, daar reeds de hofwind en de geest der Oostersche Keizers begon te blazen, en een eerste stap werd gedaan ter afwijking van de Apostolisch-kerkelijke instellingen. De weleer zoo losbandige, en nog in zijnen ouderdom ongedoopte NECTARIUS, door toedoen des Keizers tot Bisschop van *Konstantinopel* verheven, nam het voorzitterschap op van het daar reeds vergaderd Concilie (381). Daar werd dan de *canon* gemaakt, die aan den Bisschop van *Konstantinopel* een voorrang van *eer* toewees boven de andere Patriarchen; waarvoor als reden werd aangehaald, dat *Konstantinopel* nieuw *Rome* was. Waarschijnlijk is dit het sneeuwvlokje, dat in de Protestantsche overlevering is voortgerold tot een berg, waaronder de heer TER HAAR den dom van St. Pieter meent begraven te zien. Maar hoeveel eerzucht hier in het spel was, het Primaat bleef erkend, en wordt er te sterker door bewezen. Die voorrang van eer, was slechts de eerste na den Paus (*τὰ πρέσβεια τῆς τιμῆς μετὰ τὸν τῆς ῥώμης ἐπίσκοπον*). Dáár nu op voort te redeneren, om te bewijzen, dat de Paus slechts aan *Romes* grootheid zijn Primaat te danken heeft,

gaat ook dan niet aan, wanneer men honderd bewijzen, die er tegen zijn, hier ter zijde laat. Het aanzien van *Konstantinopel*, schoon het niet van de Apostolische instellingen mogt doen afwijken, gaf aan deze nieuwe schikking zeer veel grond. Oorspronkelijk hadden, gelijk wij uit THOMASSINUS toonden, de groote steden de voorkeur, gelijk zij het nog hebben wanneer het op nieuwe zetels aankomt. Men zou bijgevolg den geest en strekking, die in dezen *canon* lag — om zich, met ter zijde stelling der *oude Apostolische regeling*, op *wereldsche grootheid* te beroepen — moeten te baat nemen, en dan zeker kan deze uit eerzucht geboren *canon* geen' zin hebben, die het Katholicisme gunstig is.

Een ander bewijs voor het Primaat ligt daarin, dat de Katholieke Bisschoppen de Macedoniaansche vermanen om het ware geloof te belijden, en dit hun vermaan gronden op die hereeniging met de Kerk, die de Macedonianen bij den Paus gezocht hadden, en ingevolge waarvan zij zich weder met de Katholieken hadden vermengd (1).

Het volgende algemeene Concilie van *Ephese* toont ten overvloede, dat de Bisschoppen van het Oosten nimmer voornemens waren geweest het Primaat niet te erkennen. Daar verlangde JUVENALIS van *Jerusalem* bij de *eer* ook de *jurisdictie* van het Patriarchaat, ten nadeele van den Patriarch van *Antiochië* en van den Bisschop van *Cæsarœe*. Maar de H. CYRILLUS, Patriarch van *Alexandrië*, ofschoon met JUVENALIS bevriend, zond er aanstonds berigt van aan den Paus, wiens brief, ondanks de verdere bemoeijingen van JUVENALIS, het gewenschte gevolg had (2). Eigenlijk

(1) SOCRAT. Lib. IV. c. 12. Id. Lib. V. c. 8. SOZOM. Lib. VII. c. 7.
(2) LEO MAG. Epist. CXIV. Ed. BALLERINI.

was het concilie gerigt tegen NESTORIUS, Patriarch van *Konstantinopel*, aan wien Paus CELESTINUS geschreven had, dat hij van de Kerk was uitgesloten, zoo hij, na de derde hem gedane vermaning, niet binnen den tijd van tien dagen zijne beweringen schriftelijk terugnam (1). We hooren er PHILIPPUS, den gezant van den Paus, nadat diens brieven met de luidste toejuichingen begroet waren, aldus spreken: «Wij danken het heilig en eerwaardig Con«cilie, dat gij, na het oplezen der brieven van den hei«ligen en gezegenden Paus CELESTINUS, door uwe gewijde «stemmen en vrome lofspraken u *als leden der H. Kerk «jegens uw heilig hoofd hebt gedragen. Want het is aan «uwe heiligheid bekend, dat de* H. PETRUS *het hoofd is van «het gansche geloof en van de overige Apostelen.*» Om die reden verlangde de gezant, dat hem het reeds afgehandelde zoude worden medegedeeld, ten einde het door 't pausclijk gezag te bekrachtigen. Welaan, hoe worden die woorden aangehoord van de Grieksche Kerk? Erkennen de Bisschoppen daarin de Katholieke waarheid? — Zoo volkomen, dat aanstonds een hunner opstaat en uitweidt in den lof des Pausen, en zonder uitstel aan het verlangen van den gezant wordt voldaan (2). Nog uitdrukkelijker getuigenis komt in hetzelfde concilie voor; we gaan het kortheidshalve voorbij.

Eerst op het Concilie van *Chalcedon* (451) wordt aan ANATOLIUS, Bisschop van *Konstantinopel*, meer bepaald de tweede rang toegekend van het Patriarchaat, want over het Primaat is in den hierop betrekkelijken acht en twintigsten *canon* geen kwestie. De wijs waarop men denzelven, na het vertrek der pauselijke gezanten, deed door-

(1) I. P. Conc. Eph. c. 18.
(2) BARONII ann. T. V, f. 589—590. Edit. Antv.

gaan, zegt reeds alles: èn wat men van den Paus vreesde, èn van welken geest men hierbij uitging. De *canon* is eene uitbreiding van dien van 't Concilie van *Konstantinopel*. Maar hoe meer men daarin aandringt op de tijdelijke grootheid, als reden, waarom het nieuwe *Rome* die voorregten behoort te hebben, en waarom zelfs het oude *Rome* aan de vaderen zijne voorregten danken zou, des te sterker ook moet het onderscheid blijken, dat zij veronderstellen tusschen deze kerkelijke regeling en de onveranderlijke constitutie der Kerk.

Immers om hunne wensch te verkrijgen erkennen zij het Primaat des te uitdrukkelijker. «Vóór allen,» zoo wordt er gezegd, »komt het Primaat (τα πρωτεῖα) en de uitstekende eer (ἐξαίρετος τιμη) aan *Rome* toe, maar men verlangt dien voorrang van eer te deelen (τῶν αὐτῶν πρεσβείων τῆς τιμῆς ἀπολαύειν), echter zóó, dat ook daarin *Rome* de eerste blijve. «Opdat,» schrijft ANATOLIUS, Patriarch van *Konstantinopel*, aan Paus LEO, «de Bisschop «van *Konstantinopel* de eer en eerste plaats hebbe na den «zeer heiligen Stoel van *Rome*, omdat *Konstantinopel* nieuw «*Rome* is» (1).

Ook had ditzelfde Concilie, op 't hooren lezen van Paus LEO's uitspraak, geroepen: «Dit is het geloof der Vade«ren, dit het geloof der Apostelen; zóó gelooven wij «allen! Gevloekt zij hij, die zóó niet gelooft! PETRUS heeft «door LEO gesproken.»

Hoe schrijft het concilie der Bisschoppen aan den Paus in het hem aangeboden verslag? Na gezegd te hebben, dat zij ten getale van vijf honderd en twintig in den naam van CHRISTUS vergaderd waren, voegen zij daarbij: «Over

(1) Zie BALLERINI ad QUESNELLI Diss. LEONIS M. Op. T. II, f. 514—516; waar dit uitvoeriger is aangetoond.

«deze (Bisschoppen) waart gij, door uwe plaatsvervangers «(de gezanten), *als het hoofd over de leden.....*» En wat wordt er bepaaldelijk over den acht en twintigsten *canon* gezegd? «Wij hebben den *canon* bevestigd, die beveelt, «dat na uwen heiligsten en Apostolischen Stoel, de stad «*Konstantinopel* de eer hebbe, die de tweede is. Want wij «vertrouwen, dat gij den Apostolischen straal van luister «die bij u schittert, en dien gij gewoon zijt ook over «*Konstantinopel* te verspreiden, nog meer zult willen doen «toenemen, dewijl gij gewoon zijt, om, zonder ijver- «zucht, de uwen door de mededeeling uwer goederen te «verrijken. Gewaardig u dan, heilige en zalige Vader, «dit (deze beschikking) aan te nemen als het uwe, als u «welgevallig, en als hoogst overeenkomstig met de goede «orde. Want die de plaats van Uwe Heiligheid bekleeden «(de gezanten), de heilige Bisschoppen PASCHASIUS en LU- «CENTIUS en de eerwaardige Priester BONIFACIUS, die hen «vergezelt, hebben zich tegen deze bepalingen met kracht «verzet; zonder twijfel opdat dit goede van uw toevoor- «zigt zoude uitgaan, en, gelijk van het geloof, zoo ook «van de goede orde, de bewerking aan u zoude worden «toegeschreven.» Verder na gezegd te hebben, dat zij met deze beschikking den Keizer, die het verlangde, en de geheele keizerlijke stad zouden te wille zijn, en nogmaals te hebben herhaald, dat de eer hiervan aan den Paus zou toekomen: «Wij verzoeken u derhalve dat gij door uwe «besluiten ons oordeel vereert, en gelijk *wij met ons hoofd «onze overeenstemming in het goede toonen, uwe verhevenheid «ook voor uwe zonen volbrenge wat betamelijk is*» (1). De Keizer MARIANUS en de beroemde Keizerin PULCHERIA voeg-

(1) Con. Chalc. in fine act. 3; apud BARON. ad an. 451. T. VI. f. 161.

den hunne bede bij die der bisschoppen, en verzochten den Paus hetgeen omtrent den zetel van *Konstantinopel* bepaald was, te bekrachtigen (1). ANATOLIUS zelf, aan wien de Paus beduidde, dat *Konstantinopel* eene keizerlijke stad, maar geen Apostolische zetel was, verontschuldigde zich: «Wat aangaat hetgeen ten voordeele van *Kon-*«*stantinopel* is vastgesteld..... Uwe Heiligheid houde dit voor «zeker, dat ik..... er geene schuld aan heb, maar de «eerwaardige Bisschoppen enz.. *dewijl toch ook op die «wijze alle kracht en bevestiging van het verhandelde aan «het gezag van Uwe Heiligheid bleef voorbehouden*» (2).

Wij kunnen het hier wel bij laten. Niet voor iemand, die niet zien wil, maar voor ieder, die opregt de waarheid zoekt, strekt de geschiedenis van *Konstantinopel* en der Grieksche scheuring tot een groot bewijs voor de Katholieke hierarchie.

---

(1) LEO M. T. II. f. 518. Ed. Bal.
(2) Zie de aangehaalde schrijvers.

LAGER ONDERWIJS.

OVER DE

VERGELIJKENDE EXAMENS.

Nadat wij, in onderscheidene Artikelen, onze zienswijze nopens de *vordering van een vergelijkend examen, bij de aanstelling van onderwijzers, voor elke, zoo wel openbare als bijzondere, school*, hebben blootgelegd, en de gronden van ons gevoelen hebben ontwikkeld (1), drukt op ons de verpligting van een onlangs door den Hoogen Raad uitgesproken vonnis onzen lezeren mede te deelen. Zie hier de aanleidende oorzaak.

H. H. WELSCH, van beroep onderwijzer, wonende te Utrecht, was voor den kantonregter dier stad gedagvaard, ter zake van, op den 1sten Julij 1845, bevonden te zijn, als hoofd-onderwijzer, onderwijs te hebben gegeven in het schrijven, rekenen en in de Nederduitsche taal, in de derde diaconie-school van de Nederd. hervormde gemeente te Utrecht, op den Springweg, aan ruim 300 kinderen van beiderlei geslacht, en van den ouderdom van 6 tot 13 jaren. De bekl. had deze omstandigheden erkend en tevens opgegeven, dat hij, blijkens zijne aanstelling, op den 18 Nov. 1844, als hoofd-onderwijzer bij die school was aangesteld door de regenten der Hervormde diaconie-scholen te Utrecht, en van *hen alleen* zijne aanstelling had bekomen, *zonder* echter vooraf een *vergelijkend examen* te hebben afgelegd. Hij ontving nogtans geene schoolgelden van de door hem onderwezen wordende kinderen, maar bekwam van de regenten van genoemde school, behalve het genot eener vrije woning, een vast jaarlijksch traktement. Bij de aanvaarding zijner school had hij aan den school-opziener ter visie aangeboden de bedoelde aanstelling tot hoofd-onderwijzer en zijne getuigschriften van goed burgerlijk zedelijk gedrag, benevens eene acte van algemeene toelating tot school-onderwijzer van den 2den rang, dd. 3 Mei 1832; alle welke stukken door den school-opziener later aan hem terug gezonden waren. De kantonregter alle deze daadzaken als bewezen achtende, zoo door het van daar opgemaakt proces-verbaal, als door eigen bekentenis van den beklaagde, besliste bij arrest van den 28 November 1845, dat de dikwijls gemelde school, als zijnde eene *bijzondere* school

(1) *De Katholiek* D. VIII, bl. 241, 400; D. IX, bl. 31, 165, 318, 392.

der *eerste* klasse, niet begrepen was in de bepaling van Art. 2 van het Vorstelijk besluit van 20 Maart 1814; dat de daad van den bekl. mitsdien noch misdaad, noch wanbedrijf, noch overtreding opleverde; op welke gronden de bekl. van alle regtsvervolging werd ontslagen.

Dit vonnis luidt aldus

De kantonregter enz.,

Gelet op het requisitoir van het Openb. Min., waargenomen door den directeur van politie, Mr. H. C. van Loenen, daartoe strekkende dat:

Aangezien op den 1 Julij 1845 bevonden is, dat de gedaagde als hoofd-onderwijzer in eene der diaconie-scholen der Hervormde gemeente te *Utrecht* lager onderwijs gegeven heeft, doch ook ten dage dienende het blijk vertoond is, dat hij, behalve de hem in der tijd verleende acte van algemeene toelating voor den tweeden rang, eene speciale aanstelling als onderwijzer in gezegde school, welke is eene bijzondere school van de eerste klasse, van de regenten voor die scholen, die daartoe bevoegd zijn, verkregen heeft;

Aang. geene wettelijke verordeningen bestaan, volgens welke de speciale benoeming van eenen onderwijzer voor eene bijzondere school van de eerste klasse, zonder voorafgaand vergelijkend examen, zoude verboden zijn, en op de overtreding daarvan, en op het geven van onderwijs na zoodanig eene speciale benoeming te hebben bekomen eene straf zoude bedreigd zijn;

Het bewezene feit zal worden verklaard te zijn noch misdaad, wanhedrijf of overtreding, en dien ten gevolge ged. ontslagen van alle regtsvervolging te dezer zake, op grond van art. 210, in verband met de artt. 234 en 253 Strafv.;

Alle de formaliteiten, bij de wet voorgeschreven, in acht genomen zijnde;

O., dat H. H. W. voor het kantongeregt alhier gedagvaard is geworden, ter zake van op den 1 Julij 1845, als hoofdonderwijzer van eene der diaconie-scholen te *Utrecht*, lager onderwijs te hebben gegeven, zonder, na een voorafgegaan vergelijkend examen, wettiglijk te hebben verkregen eene speciale aanstelling, beroeping of admissie voor die school;

O., dat uit het proces-verbaal, dd. 1 Julij 1845, opgemaakt door den heer onder-directeur van politie Mr. W. van Goudoever, op den eed, bij de aanvaarding zijner bediening afgelegd, volkomen bewezen is, dat de ged. in deze. H. H. W., op den 1 Julij 1845 in een lokaal bezijden zijne woning, aan den springweg alhier, op den hoek der Stroosteeg, als hoofdonderwijzer, onderwijs gaf in het schrijven, rekenen en in de Nederduitsche taal, aan meer dan 300 kinderen van den ouderdom van 6 tot 13 jaren;

O., dat de ged. zulks volledig erkend heeft en verder verklaard heeft, dat hij bevoegd was om dat onderwijs te geven, daar hij door de regenten van de diaconie-scholen alhier, blijkens zijne aanstelling dd.

18 Nov. 1844, voor de derde diaconie-school te *Utrecht* was aangesteld geworden; dat hij deze aanstelling, benevens zijne getuigschriften van goed, burgerlijk en zedelijk gedrag, met zijne acte van den 2den rang van algemeene toelating tot het geven van onderwijs, aan den schoolopziener had ter hand gesteld, welke echter eenigen tijd daarna hem die stukken had teruggezonden; dat hij echter, alvorens de aanstelling als hoofd-onderwijzer in de school te hebben ontvangen, tot een vergelijkend examen niet is opgeroepen geweest en hem van een zoodanig examen niets bekend is, alsmede, dat hij geene schoolgelden der door hem onderwezen kinderen bekomt, maar betaald wordt door de regenten der genoemde school;

O., dat derhalve regtens bewezen geacht moet worden te zijn, dat de ged. in eene der diaconie-scholen te *Utrecht* lager onderwijs heeft gegeven; dat hij heeft eene acte van algemeene toelating van den 2den rang, alsmede eene speciale aanstelling, hem door de regenten dier school gegeven, doch dat hij vooraf geen vergelijkend examen heeft ondergaan;

O., ten aanzien der qualificatie dezer bewezene daadzaken, dat geene daad als misdaad, wanbedrijf of overtreding kan worden beschouwd, ten zij dezelve op eene stellige en duidelijke wijze bij wettige bepalingen verboden is en eene straf tegen dezelve bedreigd is;

O., dat de school, door den ged. gehouden, in gevolge art. 3, n°. 1 van het reglement, behoorende bij de wet voor het lager schoolwezen en onderwijs van den 3 April 1806, beschouwd moet worden te zijn eene bijzondere school der eerste klasse;

O., dat derhalve in deze te beslissen valt, of door stellige en duidelijke wettige bepalingen verboden is, om eenen onderwijzer voor eene bijzondere school der eerste klasse aan te stellen, zonder dat vooraf een vergelijkend examen is gehouden;

O., dat, ofschoon dan ook zoodanig eene school niet vermag opgerigt te worden dan volgens de bepalingen van art. 12 van de wet van 3 April 1806, echter bij art. 17 dier wet bepaald is, dat de speciale benoemingen, aanstellingen en admissiën voor die scholen geschieden door de daartoe bevoegde personen of collegiën, in dier voege, als bij het huishoudelijk reglement geregeld zal worden, en dat bij het huishoudelijk school-reglement voor het departement *Utrecht* in art. 4 bepaald is, dat de beroeping en aanstelling der bijzondere school-onderwijzers van de 1ste klasse geheel en al verblijft aan de collegiën of personen, tot welke die scholen de naaste betrekking hebben;

O., dat dus, volgens de wet van 3 April 1806, de regenten der diaconie-scholen alhier bij de aanstelling van den ged., als onderwijzer voor eene bijzondere school der 1ste klasse, niet verpligt waren vooraf een vergelijkend examen te houden;

O., dat bij besluit van den Souvereinen Vorst, dd. 20 Maart 1814, (*Staatsblad n°.* 39), bepaald is geworden, dat, ter vervulling der openvallende plaatsen van schoolonderwijzers, op den tot hiertoe ge-

bruikelijken voet, de opgeroepene wettige sollicitanten aan een vergelijkend examen zullen worden onderworpen;

O., dat uit de woorden van gezegd besluit «*tot hiertoe gebruikelijken voet*» noodwendig volgt, dat niet ter vervulling van alle openvallende plaatsen van schoolonderwijzers een vergelijkend examen moest gehouden worden, maar alleenlijk geacht kan worden dit bepaald te zijn ten aanzien van die scholen, van welke het toen in 1814 bij de invoering van gezegd besluit gebruikelijk was;

O., dat de beteekenis der woorden «*tot hiertoe gebruikelijken voet*» op tweederlei wijzen kan worden uitgelegd, namelijk vooreerst: op den voet, zoo als het toen inderdaad plaats greep (*facto*), ten andere, zoo als het toen door wettige bepalingen was voorgeschreven (*jure*);

O., dat, indien men de woorden «*gebruikelijken voet*» in de eerste beteekenis neemt, het bewezen zoude moeten zijn, dat werkelijk vóór den 20 Maart 1814, de onderwijzers voor de bijzondere scholen der eerste klasse aangesteld werden, nadat vooraf een vergelijkend examen was gehouden;

O., dat hiervan hoegenaamd geen bewijs bestaat;

O., dat, indien men aan de woorden «*gebruikelijken voet*» de beteekenis hecht, zoo als dit door wettige bepalingen toen was voorgeschreven, men te onderzoeken heeft, of er wettelijke bepalingen bestaan, waarbij het houden van een vergelijkend examen ten aanzien der scholen zoude zijn voorgeschreven;

O., dat noch in de wet van 3 April 1806, noch in het daarbij gevoegd reglement, noch in het huishoudelijk school-reglement voor het departement *Utrecht*, het houden van vergelijkende examens bij de vervulling van bijzondere scholen der 1ste klasse zijn voorgeschreven geworden;

O., dat, toen vervolgens het koningrijk *Holland* in het Fransche Keizerrijk werd ingelijfd, het schoolwezen een gedeelte van de Keizerlijke Universiteit uitmaakte, waaruit voortvloeide, dat niemand alstoen onderwijs mogt geven, zonder lid dier Universiteit te zijn en dat geene school mogt opgerigt worden buiten de Universiteit en zonder de toestemming van den grootmeester, doch dat bij geene Keizerlijke decreten bepaald was, dat vergelijkende examens (*concours*) noodzakelijk waren ter vervulling van lagere scholen (*écoles primaires*), en dat daarenboven in art. 8 van het keizerlijk decreet, gegeven te *Amsterdam*, den 22 Oct. 1811, uitdrukkelijk bepaald is, dat de thans bestaande inrigtingen (namelijk in het voormalig koningrijk *Holland*) op het lager onderwijs en schoolwezen zoude, gehandhaafd worden;

O., dat bij eene aankondiging van den inspecteur-generaal der Keizerlijke Universiteit in *Holland*, dd. 28 Augustus 1812, ter kennisse van allen, die er belang bij hebben, is gebragt, dat er van nu af aan een proces-verbaal zal behooren opgemaakt te worden van de vergelijkende examens, afgenomen van al de wettige sollicitanten naar eenige opengevallen lagere school;

O., dat in gezegde aankondiging niet uitdrukkelijk gelast wordt, dat er vergelijkende examens ter vervulling van bijzondere scholen der 1ste klasse moeten gehouden worden, hetgeen toch wel noodzakelijk zal zijn, wanneer het geldt, zoo als in deze het geval zoude zijn, het verkorten van eenmaal wettiglijk verkregene regten, die daarenboven nog geen jaar geleden bij een Keizerlijk decreet gehandhaafd waren, en wel bij art. 8 van het reeds aangehaalde Keizerlijk decreet van den 22 Oct. 1811;

O., daarenboven, dat bij deze aankondiging de bijzondere scholen der 1ste klasse niet kunnen bedoeld zijn, daar het maken van dergelijke bepalingen ten hunnen aanzien geenszins behoorde tot de magt en bevoegdheid, aan den inspecteur-generaal der Keizerlijke Universiteit, bij de artt. 91 en 93 van het Keizerlijk decreet van 17 Maart 1808 gegeven;

O., dat uit dit alles het noodzakelijk gevolg moet worden afgeleid, dat niet bewezen kan geacht worden, dat noch daadwerkelijk *facto*, noch door wettige bepalingen *jure*, de gebruikelijke voet ten aanzien van benoemingen voor onderwijzers van bijzondere scholen der 1ste klasse, bij de invoering van het besluit van den Souvereinen Vorst van den 20 Maart 1814 was, dat er vooraf een vergelijkend examen van sollicitanten moest worden afgenomen;

O., daarenboven, dat echter niet alleen in art. 2 van het besluit van den 20 Maart 1814 bepaald is, dat, ter vervulling der openvallende plaatsen voor schoolonderwijzers, een vergelijkend examen gehouden zal worden, maar ook dat het verslag deswege aan den commissaris-generaal van Binnenlandsche Zaken zal worden toegezonden, ten einde die de aanstelling of toelating verleene, en de vereischte akte uitreike;

O., dat uit de woorden van dit art. het gevolg moet worden afgeleid, dat door hetzelve de vergelijkende examens ter vervulling der opengevallene plaatsen dier scholen alleenlijk geacht moeten worden te zijn ingevoerd, ten aanzien van welke de commissaris-generaal van Binnenlandsche zaken de bevoegdheid had eenen onderwijzer aan te stellen of toe te laten, en dus niet ten aanzien dier scholen, waarvan de aanstelling der onderwijzers aan andere personen was overgelaten;

O., dat, wat ook ten aanzien der vervulling van bijzondere scholen der 1e klasse, of bij Fransche decreten, of bij aankondigingen van den inspecteur-generaal der Keizerlijke Universiteit in *Holland*, bepaald moge zijn geweest, dat alles gerekend moet worden door het besluit van den 20 Maart 1814 te zijn vervallen, daar bij dat besluit wel de Wet van 3 April 1806, maar geenszins eenige Fransche decreten of aankondigingen van den inspecteur-generaal zijn gehandhaafd geworden;

O., dat dus door gezegd besluit van den Souvereinen Vorst de bevoegde personen of collegiën, zijnde in deze de regenten der diaconiescholen, in hunne regten, welke zij ingevolge de Wet van 3 April

1806 hadden, gehandhaafd of hersteld zijn, en zij derhalve hebben volgens die Wet de vrije aanstelling van onderwijzers voor hunne scholen, als zijnde bijzondere scholen der 1e klasse;

O., dat de commissaris-generaal van Binnenlandsche Zaken dus toen niet hebbende het regt van aanstelling van onderwijzers over die scholen, het niet noodzakelijk is, dat de benoeming van onderwijzers voor die scholen geschiedt na een voorafgaand vergelijkend examen;

O., dat bij geene latere wettige bepaling zoodanige examens voor bijzondere scholen der 1e klasse zijn ingevoerd geworden;

O., dat het niet verboden zijnde aan de regenten der diaconie-scholen om de onderwijzers voor hunne bijzondere scholen der 1ste klassen aan te stellen, zonder vooraf een vergelijkend examen der sollicitanten te hebben gehouden, de bewezene daadzaken, den ged. bij acte van dagvaarding ten laste gelegd, ook niet beschouwd kunnen worden te zijn misdaad, wanbedrijf of overtreding;

De kantonregter,

Regt doende enz.

Verklaart het bewezene feit te zijn noch misdaad, wanbedrijf of overtreding; ontslaat dien ten gevolge den ged. van alle regtsvervolging te dier zake.

Aldus enz.

Op het heroep van het Openbaar Ministerie, werd bij vonnis van de Arrondiss. Regtbank te *Utrecht*, van den 11 Mei 1846, te niet gedaan het in eersten aanleg in deze zaak gewezen vonnis van het kantongeregt, wordende H. H. WELSCH schuldig verklaard aan het, zonder daartoe de *wettige* vereischten te bezitten, in eene *bijzondere* school der eerste klasse te *Utrecht*, lager onderwijs te hebben gegeven, en, met toepassing van artt. 13 en 14 der wet van het lager onderwijs en schoolwezen, van den 3 April 1806, in verband met artt. 1 en 2 der wet van 27 Dec. 1839, ter dier zake veroordeeld in eene geldboete van *f* 50.

Tegen dit vonnis is H. H. W. in cassatie gekomen en zijn voor den beklaagde onderscheiden middelen van cassatie door den Advt. SCHULLER te Utrecht voorgedragen. Onder anderen:

Dat de regter *a quo* van meening is geweest, dat onder de uitdrukking *wettiglijk*, welke in art. 13 gebezigd wordt, bij het derde vereischte, dat namelijk een onderwijzer, boven de algemeene toelating, eene speciale beroeping, aanstelling of admissie tot deze of gene school, of voor deze of gene plaats, wettiglijk verkregen moet hebben, niet alleen verstaan moet worden de bij art. 17 der wet aangeduide wijze, waarop speciale beroepingen geschieden moeten, maar dat ook bij latere wettelijke bepalingen, eventueel ingevoerde ampliatiën en uithreidingen, en bepaaldelijk de onder het Fransch beheer gebruikelijk geworden en bij het Souverein besluit van 20 Maart 1814 gehandhaafde vergelijkende examens van zelve onder dat woord *wettiglijk* begrepen moeten worden, en als het ware bij de strafbepaling van art. 14 der wet van 1806 van zelve inhærent moeten worden geacht;

Dat deze meening evenwel, volgens des req. bescheiden oordeel, eene extensive interpretatie is, hoedanige bij de toepassing eener strafbepaling niet kan gedoogd worden, en dat, om de straf van art. 14 op iemand toe te passen, die, gelijk de req., geen vergelijkend examen heeft afgelegd, òf in dat artikel ook zoude moeten worden gelezen «tegen het in beide voorgaande artt. vastgestelde, *of bij latere wettelijke verordeningen vast te stellen*" enz.; òf in het Souverein besluit van 1814, de strafbepaling van art. 14 der wet van 1806 op de overtreding van het voorschrift van vergelijkende examens had moeten zijn bedreigd;

Dat in de tweede plaats, naar des req. meening, geschonden is art. 13 van het reglement voor het lager schoolwezen en onderwijs binnen de Bataafsche Republiek, vastgesteld uit krachte van het bepaalde bij het 21ste artikel der wet van 3 April 1806, in welk art. 13 het gevestigd opzigt over eene bijzondere school der eerste klasse verantwoordelijk is gesteld voor de opvolging der algemeene en bijzondere wetten en verordeningen op het lager schoolwezen en het onderwijs der lagere scholen. *gemaakt of nog te maken* (welke vier laatste woorden tevens het voorgaand argument versterken); terwijl *in casu* de req. verantwoordelijk is gesteld voor de overtreding der verordening, welke regenten der diaconie-scholen te *Utrecht* zoude verhieden, om, anders dan na een voorafgaand gehouden vergelijkend examen, een hoofd-onderwijzer in eene dezer scholen aan te stellen;

Dat het bovendien uit den aard der zaak en uit de termen van Art. 2 van het Souverein besluit van 1814 voortvloeit, dat een sollicitant opgeroepen moet worden, om aan een vergelijkend examen te worden *onderworpen*, en dus passief is en blijft, ook dan, wanneer hem zijne speciale beroeping wordt uitgereikt, zonder bij het ontvangen dezer begunstiging de bevoegdheid van regenten tot het uitreiken daarvan te kunnen onderzoeken, te minder daar er dikwijls (en zulks buiten de sollicitanten om) dispensatie van het vergelijkend examen aan regenten wordt verleend: zie b. v. het besluit van 13 Aug. 1831; en bovendien de vorm van het houden daarvan niet wettig is voorgeschreven, zoodat het geval denkbaar is, dat regenten een vergelijkend examen kunnen houden, zonder dat de later aangestelde (dien zij b. v. uit zijne schriften kunnen hebben beoordeeld) daarbij tegenwoordig, of daarvan bewust is geweest;

Dat in de derde plaats verkeerd is toegepast art. 2 van het Souverein besluit van 20 Maart 1814, bij welk besluit, blijkens zijne overwegingen, aan de besturen van bijzondere scholen der eerste klasse de daaraan gedurende de Fransche overheersching eventueel aangelegde hoeijen geenszins knellender dan ooit kunnen geacht worden te zijn vastgesmeed, maar hetwelk de vergelijkende examens kennelijk alleen bevestigt voor de scholen, wier onderwijzers, blijkens de artt. 3 en 4, uit 's lands schatkist werden bezoldigd, welke artt. men geenszins willekeurig van art. 2 kan isoleren, en dit laatste, zonder speciale aanduiding des wetgevers, op diaconie-scholen doen zien,

die daardoor als in het voorbijgaan van hunne dierbaarste regten zouden worden gespolieerd;

Dat bovendien al wederom uit dit art. 2, hetwelk den grondslag uitmaakt van des req. veroordeeling, geen schijn of schaduw te vinden is, noch van eene verantwoordelijkheid des, zonder aan een vergelijkend examen onderworpen geweest te zijn, aangestelden onderwijzers, noch en veel minder van eene tegen hem bedreigde straf, terwijl er evenmin ergens geschreven staat, dat van de verleende autorisatie in de aanstelling melding moet worden gemaakt, zoodat de schoolonderwijzer, die de aanstelling lijdelijk ontvangt, niet verantwoordelijk is voor een door zijne superieuren begaan verzuim, vooral niet, daar zij het zijn, die uitdrukkelijk voor de opvolging der wetten verantwoordelijk gesteld zijn;

Dat het in alle gevallen niet aangaat, om, wanneer, gelijk van de uitvoering der vergelijkende examens gezegd wordt: «de vroegere gang der school-vervullingen eene geheele andere rigting verkrijgt en de huishoudelijke reglementen verandering hebben ondergaan of moeten geacht worden te hebben ondergaan,» — nota van hetgeen binnen de noordelijke provincien is in acht te nemen bij alle schoolvervullingen zonder onderscheid, met uitzondering alleen van die van kleine kinder-of matressen-scholen van den 16 Oct. 1824, — en er dus kennelijk eene nieuwe zaak ingevoerd wordt, die nieuwe zaak te brengen onder strafbepalingen, 6 of 8 jaren vóór de invoering dier innovatie, op het verzuim van andere zaken gesteld, bij wijze van combinatie en interpretatie, naar analogie en bij deductie, zoodat in de vierde plaats geschonden zijn art. 4 van den C. P. en art. 1 Strafvord.

En concludeerde mitsdien de req. etc., dat de Hooge Raad vernietige het vonnis van de Arr. Regtb. te *Utrecht* van 11 Mei 1846, en verklare, dat het aan de req. ten laste gelegde feit, noch misdrijf, noch wanbedrijf, noch overtreding oplevert etc., immers en in allen gevalle verklare, dat *zijne* schuld aan dat feit niet bewezen is en hem vrijspreke, met veroordeeling van den Staat in de kosten van den processe.

Mr. L. METMAN, heeft bij den Hoogen Raad voor den req. de bovengemelde middelen nader en breedvoerig geadstrueerd.

De Advt. gen. Mr. ARNTZENIUS zeide het volgende.

De behandeling dezer zaak heeft mij veel moeite gekost.

Bij de eerste examinatie van dit proces, bemerkte ik al spoedig uit het vonnis en de memorie, dat de materie, die er het onderwerp van uitmaakt, uiterst omslagtig en moeijelijk was. Zij was mij daarenboven geheel vreemd, en, zoo ver ik toen wist, nog niet voor den Raad behandeld.

Zoo als ik gewoon ben, trachtte ik mij eerst te orienteren en bestudeerde ik dus eerst de wettelijke verordeningen en eenige geschriften over het onderwijs, en ook speciaal over de vergelijkende examina.

Daarna het proces andermaal, en nu meer in zijn geheel examinerende, ontdekte ik uit het requisitoir van den Heer Subst. officier bij de Regtbank te *Utrecht*, dat er een arrest van dezen Raad, tot dat onderwerp betrekkelijk, bestond.

Uit eene aandachtige lezing van dat arrest, in zake G. I. NIJHUIS, dd. 16 Dec. 1845, bleek het mij toen, dat de eigenlijke quæstie van dit proces bij dat arrest werkelijk was beslist; en toen nog niet wetende, dat er, behalve de memorie, nog eene mondelinge adstructie zoude plaats hebben, stelde ik mijne conclusie in dien geest, dat ik de bezwaren, in de memorie vervat, ter toetse bragt aan de motieven van ul. arrest en daarin derzelver solutie vond.

De mondelinge adstructie had plaats, en zoowel de uitvoerige behandeling van den kundigen pleiter, als het nieuwe meer geschiedkundig oogpunt, waaruit hij de quæstie beschouwde, gaven mij aanleiding genoeg, om andermaal de zaak na te zien, haar nader te vergelijken met de vorige zaak, en nieuwe bronnen te raadplegen.

Ik heb dit, zooveel ik kon, gedaan; zooveel ik kon, want de Raad zal bij ondervinding weten, wat hierover te lezen valt.

De slotsom van mijn hernieuwd onderzoek is deze: dat de kleine nuance in het feitelijke (dat het hier geldt namelijk eene bijzondere school der *eerste* en *niet* der *tweede* klasse, gelijk in de zaak van Nijhuis), *ten aanzien van het regt*, geen verschil daarstelt met de vorige zaak, en dat ik dus, met het oog op dat arrest, blijf volharden bij mijne meening, dat dit beroep is ongegrond.

Ik zeg, *met het oog op dat arrest*, en in dat opzigt moet ik eene observatie van den pleiter beantwoorden, waar hij zegt, dat één arrest geene jurisprudentie daarstelt. Ik ben hiervan met hem overtuigd, en er zijn voorbeelden genoeg, dat de hoogste regterlijke collegien, zoo in *Frankrijk* als hier, op vroegere uitspraken zijn teruggekomen. Verandering van personeel der leden is daarvan steeds de oorzaak geweest. Maar in dit geval (aangenomen voor een oogenblik, dat de zaken geheel gelijk zijn) weegt dit éene arrest bij mij zwaarder dan vele andere; vooreerst, omdat het is van zeer recenten datum; maar vooral, omdat het gewezen is door dezelfde raadsheeren, die in deze zaak zullen regtspreken. Ik mag aannemen, dat de inhoud van dat arrest is de beslissing over dezelfde regtsquæstie van ditzelfde collegie, gelijk het nu is zamengesteld.

Hoewel ik mij daardoor niet ontslagen heb geacht, om het geheele onderwerp en de quæstie te bestuderen, al ware het alleen om de gelijkheid der gevallen te beoordeelen, zoo reken ik mij, na de overtuiging dier identiteit bekomen te hebben, en de beschouwing van het arrest van dezen Raad deelende, wel ontslagen, om andermaal in het breede te betoogen, wat deze Raad reeds eenmaal als waarheid heeft aangenomen.

Ik reken te kunnen volstaan, met, aanvankelijk aannemende, om het in de laatste plaats te betoogen, dat de beide zaken gelijk staan, kortelijk op te geven de beginselen, gehuldigd door dezen Raad, op

het onderwerp in het aangevallen arrest, en daaraan de bezwaren in de memorie en de mondelinge adstructie te toetsen.

De Raad heeft beslist, en (wat ik nu reeds *in transitu* opmerk) beslist, zonder eenige terugzage op of distinctie van verschillende klassen van scholen:

«Dat het 19de art. van het reglement, behoorende bij de wet van 1806, bepaalt, dat de speciale beroeping geene verdere qualificatie geeft, dan zij, die beroepen, aanstellen of toelaten, geregtigd zijn te geven;

«Dat, zonder oproeping van sollicanten tot een vergelijkend examen en het houden van zoodanig examen, bij het zich aanmelden van meerdere sollicitanten, de plaatselijke besturen *niet* zijn geregtigd tot het beroepen en verleenen der gevorderde speciale admissie, en dat bij gebreke van zoodanige oproeping, en, *casu quo*, vergelijkend examen, de beroepen persoon *niet volkomen* bezit het derde vereischte van art. 13 der genoemde wet (het *wettig* bezit der admissie);

«Dat immers bij art. 2 van het besluit van den Souvereinen Vorst, van 20 Maart 1814, n°. 2, is bepaald, dat, ter vervulling der openvallende plaatsen van school-onderwijzers, de opgeroepene wettige sollicitanten aan een vergelijkend examen zullen *blijven* onderworpen; en

«Dat derhalve de ten deze voorgeschrevene oproeping voor en het houden van een vergelijkend examen, hoewel niet ingesteld bij de genoemde wet, berust op eene wettige en behoorlijk uitgevaardigde, en mitsdien algemeen verbindende, verordening, geenszins op een bestaand gebruik.»

Ziet daar zoo vele beslissingen, welke, bij aandachtige vergelijking, alle de bezwaren, voor den req. aangevoerd, solveren.

I. Het eerste middel van de memorie wordt er door opgelost, als zoude de req. alle de vier vereischten der wet bezitten, — dewijl beslist is, dat hij *niet wettiglijk* eene speciale admissie bezit, die geen vergelijkend examen heeft afgelegd.

De interpretatie van dat woord WETTIGLIJK *verkregen aanstelling* is bij het arrest van dezen Raad in zake NIJHUIS geconsacreerd.

II. Ook het tweede middel der memorie wordt opgelost door de decisie van den Raad.

De req. zegt daarbij: «Ik ben niet verantwoordelijk voor eene fout der regenten van de diaconie-scholen; ik had moeten zijn opgeroepen.»

Dit is ook in de tweede plaats ontwikkeld bij de mondelinge adstructie: maar men verliest daarbij uit het oog, dat art. 13 van het reglement, behoorende bij de wet van 1806, niet inhoudt eene verpligting voor de *aanstellers*, maar een *verbod* voor de *sollicitanten*, om aangesteld te worden, of onderwijs te geven. «Niemand zal eenig lager onderwijs geven, dan die de vier navolgende vereischten bezit.»

En nu weder als waarheid aannemende de beslissing in het arrest van dezen Raad, in zake NIJHUIS, dat, tot de wettigheid der admissie,

vermeld in art. 3 van dat Reglement, behoort het afleggen van een vergelijkend examen, dan slaat het verbod van art. 14 der wet tegen diegenen, die zich zouden mogen verstouten, om, tegen het in de beide voorgaande artikelen vastgestelde aan, lager onderwijs te geven; niet op dengene, die heeft aangesteld, maar op dengene, die, wetende, dat hij niet was opgeroepen tot een vergelijkend examen en dat examen niet had afgelegd, zich echter verstout had lager onderwijs te geven.

Dit in verband brengende met art. 19 van het reglement, tot de wet behoorende, en mede aangenomen bij het geciteerde arrest van dezen Raad, dat de admissie tot het geven van onderwijs geene verdere qualificatie geeft, dan zij, die beroepen, aanstellen of toelaten, geregtigd zijn te geven; — dan brengt dit alles de verantwoordelijkheid geheel over op den onderwijzer, die wist, of moest weten (*quod idem*), dat hij geen onderwijs mogt geven, zonder vergelijkend examen of oproeping daartoe. *Hij* wist, dat hij geen onderwijs mogt geven, zonder vergelijkend examen, en dat de regenten der diaconie-scholen hem zonder dat niet *mogten* aanstellen, alsmede dat, zonder dat regt der regenten, zijne admissie *niet wettig* verkregen was.

Hij is dus de overtreder der wet ex art. 13 derzelve, na de explicatie van dezen Raad van het besluit van 1814 (20 Maart), dat tot dat wettig verkrijgen van de admissie behoort het afleggen van een vergelijkend examen.

Het was dus hier geen formaliteit te vervullen door de beroepers of aanstellers, gelijk men pleitte: het gold een essentieel vereischte tot de bevoegdheid om lager onderwijs te geven, voor den onderwijzer zelven, die, beter dan iemand anders, kon weten, of hij dat vereischte bezat, zonder hetwelk hij geen onderwijs mogt geven, wie hem dan ook onwettig aangesteld had, omdat die aanstelling hem op zich zelve daartoe geen regt gaf (art. 19 van het reglement.)

Even zoo moest hij en kon hij weten, of hij, en niet de diaconie, dispensatie had van het afleggen van het examen. *Hij* alleen is de overtreder der wet, omdat hij heeft gehandeld tegen de wet op het onderwijs, wetende of moetende weten, dat zijne aanstelling vitieus was. Tegen de aanstellers of benoemers is geene straf bedreigd, maar wel tegen hem, die, niettegenstaande vitieuse aanstelling (ex art. 19 van 't regl.) onderwijs geeft, zonder de wettige vereischten te bezitten.

Alles komt eigenlijk daarop neder, of de req. die vereischten bezat, en dat is *in terminis* bij ul. arrest ontkennend beantwoord.

De req. wist, niet opgeroepen te zijn tot een vergelijkend examen; hij wist, dat hij dat niet afgelegd had; hij wist, dat dat noodig was voor de wettigheid zijner aanstelling, *sibi imputat.*

III. Het derde middel behoeft inderdaad na ul. arrest geene beantwoording.

De overtreding der onderwijzers van de wet van 1806 hangt volstrekt niet af van de bezoldiging door 's lands kas of anderzins.

Het art. 2 van het besluit van 20 Maart 1814 spreekt algemeen van

de vervulling van openvallende plaatsen van school-onderwijzers in het algemeen, en de artt. 3 en 4 betreffen alleen transitoire bepalingen, waaruit geenerlei onderscheid is af te leiden tusschen *openbare* en *bijzondere* scholen; want de strekking van dit middel is eigenlijk om te betoogen, dat de bepaling van art. 2 van het besluit van 1814 alleen betrekking heeft op *openbare*, niet op *bijzondere* scholen.

Ul. arrest heeft dit punt beslist, door de wet toe te passen op eene *bijzondere* school.

IV. Bij het vierde middel is beweerd: schending van art. 4 C. P. en art. I. Strafvord, op grond, dat de invoering der vergelijkende examina eene nieuwigheid zijnde, men op de nalatigheid in dat opzigt niet mogt toepassen eene straf, ettelijke jaren vroeger op *andere* verzuimen bedreigd.

Ook dit vindt zijne solutie in de beslissing van ul. arrest, dat een aangestelde onderwijzer, die geen vergelijkend examen heeft afgelegd, niet *volkomen* bezit het derde vereischte van art. 13 der wet van 1806.

Is dit zoo, dan is er geene nieuwigheid, geen nieuw ingevoerd vereischte, geen ander verzuim, maar dan is het eene bepaling, door ul. arrest geduldigd, dat het afleggen van een vergelijkend examen, op *den reeds gebruikelijken voet*, behoort tot de wettigheid van het beroep; eene wettigheid, die volgens ul. arrest, een integrerend deel uitmaakt van het derde vereischte, het hebben eener aanstelling of admissie.

Ware nu het arrest van dezen Raad niet daar, dan zoude hier de plaats zijn, om in een breedvoerig onderzoek te treden naar den zin der woorden: *op den thans gebruikelijken voet*, over hetgeen regtens en *facti* was, tijdens het besluit van 1814, en over den geschiedkundigen staat van zaken, betrekkelijk dat onderwerp, en ik zoude met den geachten pleiter voor den req. de geschiedenis der wetgeving moeten nagaan.

Uwe beslissing echter bij het genoemde arrest, uwe explicatie van art. 2 van het genoemde besluit, snijdt die geheele argumentatie af.

«De oproeping voor en het houden van een vergelijkend examen berust op eene wettige en behoorlijk uitgevaardigde en mitsdien algemeen verbindende verordening, geenszins alleen op een bestaand gebruik» (woorden van het arrest).

Ik heb dit punt het moeijelijkste gevonden, zoo als het dan ook het voornaamste gedeelte van de mondelinge voordragt heeft uitgemaakt; maar na ul. arrest vervalt het onderzoek naar den zin der genoemde woorden.

Alleen lust het mij U. E. H. A., als eene curiositeit, en om het controverse van dit punt te bewijzen, mede te deelen, dat ik, na de pleidooi in deze zaak, welke pleidooi eigenlijk geheel gebaseerd is op den geschiedkundigen loop van de wetgeving op dit stuk, in het bezit ben geraakt van en geraadpleegd heb eene zeer uitvoerige memorie (60 pagina's lang), alleen over de onderhavige quæstie, en

speciaal betrekkelijk dit proces, van den heer school-opziener HOYTEMA.

De verdediger nu schreef de beweerde dwaling des regters, bij het aangevallen vonnis, toe aan het uit het oog verliezen van de geschiedenis der wetgeving; en, wat mij nu trof, in de memorie van den heer HOYTEMA, was, dat ook hij, die geheel het tegenovergestelde van den req. beweert, de dwaling van hem en die van zijnen rade mede geheel toeschrijft aan diezelfde oorzaak: aan het uit het oog verliezen der geschiedenis van de wetgeving.

Maar, ik herhaal het, na ul. arrest, vervalt al het toepasselijke van beide beschouwingen, zoowel voor als tegen.

Er blijft mij alleen over te onderzoeken, of voor mijne referte tot ul. arrest hier wel eene volmaakte gelijkheid van gevallen aanwezig is: of het *in casu* ook verschil maakt, dat het niet gold eene bijzondere school der *tweede* klasse, als in de zaak van NIJHUIS, maar eene bijzondere school der *eerste*.

De geachte pleiter heeft, bij de vermelding van het arrest in de zaak van NIJHUIS, en bij het argument, dat één arrest geene jurisprudentie daarstelt, ook beweerd, dat er een verschil bestond tusschen de beide gevallen, ten aanzien van de toepasselijkheid der regtsbeginselen, in het arrest ontwikkeld.

Z. Ed. is waarschijnlijk daartoe gekomen door de uitdrukkelijke vermelding van dat verschil *quoad factum* in het rapport.

Maar *s*: *r:* heb ik niets gehoord van het betoog van eenig verschil, *quoad jus*, voortvloeijende uit dit feitelijk verschil, behalve alleen, dat de bijzondere scholen der *eerste* klasse onafhankelijker zouden zijn dan die der *tweede*, volgens de wet van 1806, en dat dus het arrest in de zaak van NIJHUIS, betrekking hebbende tot eene school van de laatstgenoemde klasse, niet toepasselijk kon zijn op het onderhandige geval.

Vooreerst zoude dit argument, indien de wet geen verschil, ten aanzien van het vergelijkend examen, tusschen de beide klassen van bijzondere scholen erkent, voorzeker zijn een argument van convenientie.

Maar ik ontken daarenboven de waarheid der stelling, dat de bijzondere scholen der *eerste* klasse onafhankelijker zouden zijn dan die der *tweede*.

Integendeel geloof ik, dat die der tweede klasse, welke zonder eenigerhande vasten onderstand of bezoldiging haar onderhoud geheel en al vinden uit het provenu van de schoolgelden en kostpenningen der af- en aankomende leerlingen (definitie der wet); dat die, zeg ik, onafhankelijker kunnen geacht worden dan die, welke onderhouden worden door personen of zedelijke ligchamen, gelijk die der *eerste* klasse.

Men zou kunnen zeggen, dat het rationeler zoude zijn, eenige conditie of last op te leggen aan den onderwijzer, die, *qualicunque modo*, aangesteld en bezoldigd wordt, dan aan hem, die bij eene vrije concurrentie, geheel op zich zelven staat en zich zelven helpen moet.

Maar al ware het verschil grooter, de wet distingueert niet tusschen onderwijzers, hetzij die zijn van *openbare* of *bijzondere* scholen, van de *eerste*, of van de *tweede* klassen.

«*Niemand*, zegt art. 13 der wet van 1806, zal *eenig lager onderwijs* geven, dan die de vier vereischten bezit.»

N°. 13 spreekt van admissie *tot deze of gene school*. Art. 14 spreekt van *lager onderwijs geven*, onder welken naam en op welke wijze ook; en eindelijk art. 2 van het besluit van 1814 spreekt, zonder eenige distinctie, van *school-onderwijzers*.

In ul. arrest is mede geen schijn of schaduw te vinden van eenig verschil ten aanzien van het vergelijkend examen tusschen de beide klassen der bijzondere scholen.

Al wat dat arrest bevat, is toepasselijk op *alle* lagere scholen; de wet is algemeen en distingueert niet. De zorg van het gouvernement, ten aanzien van de vereischte bekwaamheid der onderwijzers, strekt zich over alle onderwijs uit; en de grondslag, om dat onderwijs zooveel mogelijk te volmaken, emulatie en daardoor meerdere bekwaamheid uit te lokken, is het vergelijkend examen van schoolonderwijzers, die dingen naar eene vacature.

Ten slotte nog ééne aanmerking.

Bij de behandeling van het eerste middel, bij de memorie ontwikkeld, wordt nog *in transitu* melding gemaakt van violatie van art. 14 der wet van 1806, op grond, dat, bij het aangevallen vonnis, de boete is toegewezen aan het plaatselijk schoolwezen van Utrecht, en niet, gelijk art. 14 beveelt, $\frac{1}{3}$ aan den officier, die de calange gedaan heeft, en $\frac{2}{3}$ het aan plaatselijk schoolwezen.

Ik behoef het naauwelijks te vermelden, dat de latere wet van 27 Dec. 1839 alle aandeel in geldboeten verbiedt aan de ambtenaren van het Openb. Min., en de daarmede strijdige bepalingen in wetten, keuren of reglementen afgeschaft verklaart.

Die wet van 1839 is dan ook in het vonnis teregt aangehaald en geïnsereerd.

En hiermede meen ik van deze, inderdaad moeijelijke, quæstie te kunnen afstappen.

Het ware mij gemakkelijk geweest, over dezelve, na hetgeen ik er over gelezen heb, ettelijke zittingen den Raad met het voor en tegen bezig te houden; maar de Raad zal het mij ten goede houden, dat ik dit niet gedaan heb in dit zeer exceptioneel geval, dat deze Raad, uit hetzelfde personeel bestaande, in een volmaakt gelijk geval, *quoad jus*, op eene ondubbelzinnige wijze zijne beslissing gegeven heeft.

Ik concludeer tot verwerping van het beroep, en condemnatie van den req. in de kosten, in cassatie gevallen.»

De Hooge Raad heeft den 20 Oct. 1846 het volgende arrest gewezen.

Overwegende, dat voor den req. als eerste middel van cassatie is aangevoerd: verkeerde toepassing van art. 14, in verband met art. 13 der wet voor het lager onderwijs en schoolwezen van 3 April 1806, op grond, dat de bij art. 14 dier wet bedreigde, tegen den req.

uitgesprokene straf, is toepasselijk op allen, die niet bezitten het in de derde plaats bij art 13 vereischte tot het geven van lager onderwijs, het wettiglijk verkregen hebben eener speciale beroeping, aanstelling of admissie; doch dat de daarbij gebezigde uitdrukking *wettiglijk* zou moeten worden *beperkt* tot het bij die schoolwet zelve voorgeschrevene, en derhalve bij het beklaagde vonnis ten onregte zou zijn *uitgestrekt* tot eene *latere* verordening van den Souvereinen Vorst;

O., te dien aanzien, dat de uitdrukking *wettiglijk* gewoonlijk beteekent: *overeenkomstig de wet in het algemeen;* dat, ten bewijze. hoezeer de op den req. toegepaste wet die gewone beteekenis erkent, strekt hare bepaling bij art. 15, waarbij zij zekerē uitzondering maakt ten behoeve van reeds vóór hare invoering wettig fungerende onderwijzers; en dat dit wordt bevestigd door art. 13 van het reglement voor het lager schoolwezen, vastgesteld uit kracht van art. 21 der genoemde wet, waarbij juist de *bijzondere* scholen der *eerste* klasse (waartoe behoort die, bij welke de req. als hoofd-onderwijzer werkzaam is) worden onderworpen aan de algemeene en bijzondere wetten en verordeningen, op het lagere schoolwezen en de inrigting en het onderwijs der lagere scholen, *gemaakt of nog te maken;*

O., dat alzoo ter beslissing, of eene speciale beroeping, aanstelling of admissie *wettiglijk* is verkregen, in de eerste plaats behoort te worden onderzocht, niet slechts, welke daartoe betrekkelijke verordeningen zijn vervat in de meergenoemde wet van 3 April 1806, maar bovendien, of zij ook later wettiglijk zijn gewijzigd of uitgebreid; dat derhalve dit eerste middel van cassatie, waarbij dit laatste wordt ontkend, is ongegrond; en dat daardoor van zelf vervalt het vierde middel van cassatie, beweerde schending van art. 4 en art. 1 Strafv.

O., dat als tweede middel van cassatie, doch slechts subordinaat, ingeval het derde of hoofdmiddel mogt zijn onaannemelijk, voor den req. is voorgesteld en bij pleidooi nader toegelicht: verkeerde toepassing van de artt. 13 en 14 der meer genoemde wet van 3 April 1806, als zijnde, bijaldien er al ten aanzien zijner benoeming als onderwijzer, door het niet houden van een vergelijkend examen, eenig verzuim of eenige overtreding mogt hebben plaats gehad, daarvoor aansprakelijk, niet de req., maar het schoolbestuur, hetwelk hem heeft aangesteld, en zulks vooreerst op grond, dat bij art. 13 van meergenoemd reglement, voor de opvolging der algemeene en bijzondere wetten en verordeningen op het lagere schoolwezen, en de inrigting en het onderwijs der lagere scholen, gemaakt of nog te maken, wordt verantwoordelijk gesteld het over de bijzondere scholen der eerste klasse gevestigd opzigt; en ten andere, uit hoofde der termen van art. 2 van het besluit van den Souvereinen Vorst, van den 20 Maart 1814, waaruit zoude voortvloeijen, dat de niet oproeping tot en het niet houden van een vergelijkend examen nimmer aan de req., maar alleen aan het schoolbestuur zoude kunnen worden geweten.

O., te dien aanzien, dat de verantwoordelijkheid, waaraan bij art. 13 van het bedoeld reglement het over de bijzondere scholen der eerste klasse gesteld opzigt is onderworpen, de mede-verantwoordelijkheid en de strafbaarheid van hem, die de wetten of wettige verordeningen op het lager onderwijs, door het onwettig geven van onderrigt op zoodanige scholen, overtreden, geenszins uitsluit; en dat uit de woorden van art. 2 van meergenoemd besluit van den Souvereinen Vorst, dat de opgeroepene wettige sollicitanten aan een vergelijkend examen zullen worden onderworpen, wel volgt, dat zoodanig examen wordt voorafgegaan door eene oproeping, als mede dat, bij het niet houden van hetzelve (gesteld, dat het *wettig* is *vereischte*) het bestuur der school de wettelijke verordeningen te dien aanzien veronachtzaamt, geenszins dat de onderwijzer, die zijne onwettige benoeming vrijwillig aanvaardt, en ten gevolge daarvan onwettig onderwijs geeft, zou moeten worden geacht zijne plaats wettiglijk te hebben verkregen, immers door het verzuim van het bestuur der school zou zijn vrijgewaard van de straf, op het onwettig geven van onderwijs, bedreigd bij art. 14 der meergemelde wet;

O., dat als derde middel van cassatie is voorgesteld: verkeerde toepassing van art. 2 van het besluit van den Souvereinen Vorst, van den 20 Maart 1814, op grond, dat dit besluit slechts zou hebben gestrekt tot handhaving der wet van den 3 April 1806, met de daarop berustende schoolverordeningen; dat intusschen noch bij die wet, noch bij de daaraan verbondene verordeningen, voor bijzondere scholen der eerste klasse, vergelijkende examens zouden zijn gevorderd, en zij evenmin gedurende de inlijving van ons land in het Fransche rijk wettig zouden zijn ingevoerd; dat derzelver vermelding bij art. 2 van dat besluit zou strekken, niet ter invoering van een nieuw regt, maar alleen ter voorschrijving eener ten aanzien van het proces-verbaal der vergelijkende examens in acht te nemen formaliteit, en dat in allen gevalle, blijkens de artt. 3 en 4, bij art. 2 van hetzelve besluit, vergelijkende examens zouden zijn bevestigd, alleen voor openbare scholen, wier onderwijzers uit 's lands kas of eenige algemeene kas worden bezoldigd;

O., dienaangaande, wat er ook zij van het al of niet wettige van de invoering der vergelijkende examens hier te lande, tijdens deszelfs vereeniging met *Frankrijk*, het buiten twijfel is, dat dezelve tijdens die vereeniging alhier algemeen zijn voorgeschreven, en dat de Souvereine Vorst, op het oogenblik van het daarstellen van genoemd besluit (den 20 Maart 1814), volkomen bevoegd was, om dezelve, al waren zij dan ook vroeger onwettig verordend, voor het vervolg wettig te bevelen;

O., dat, onverminderd de bij art. 1 bepaalde instandhouding der wet van den 3 April 1806, als den grondslag der Nederlandsche school-inrigtingen, en de mede daarbij verordende handhaving der daarop rustende schoolverordeningen, bovendien bij art. 2 van dit kracht van wet hebbend besluit, gebiedend en algemeen, is voorge-

schreven, dat, ter vervulling der openvallende plaatsen van schoolonderwijzers, de opgeroepene wettige sollicitanten aan een vergelijkend examen zullen worden onderworpen; dat daarvan noch uitdrukkelijk, noch stilzwijgend, zijn uitgesloten de *bijzondere* scholen, noch in het algemeen, noch die der *eerste* klasse; en dat het niet aangaat, daaruit, dat de bepalingen van artt. 3 en 4 alleen betreffen uit openbare kassen onderhoudene scholen, te besluiten, dat het voorafgaande met beide die artikelen in geen onmiddellijk verband staande 2de art. ook tot die scholen zoude behooren te worden beperkt;

O., meer in het bijzonder, wat aangaat de woorden van meergenoemd art. 2, *op den tot hiertoe gebruikelijken voet*, dat, vermits, tijdens de vereeniging van ons land met Frankrijk, de hier te lande vastgestelde verordeningen een *vergelijkend examen* ook van *al de bijzondere scholen* medebragten, daarvan (gelijk bij het beklaagde vonnis teregt is begrepen) kon worden melding gemaakt, als van hetgeen destijds *gebruikelijk* was, al ware het ook, dat de bedoelde voorschriften ten aanzien dezer soort van scholen slechts zeldzaam mogten zijn toegepast, of zelfs bij het niet vervullen van vacaturen geheel buiten toepassing zijn gebleven;

O., derhalve, dat ook dit middel van cassatie is ongegrond;

Verwerpt, enz.

BIJBEL-SCHOLEN.

Men verzekert ons, dat Gedeputeerde Staten van de Provincie *Zuid-Holland* onlangs zouden verklaard hebben, dat, naar hun gevoelen, inrigtingen om te leeren lezen door middel van den Bijbel aan personen, den ouderdom van 14 of meer jaren bereikt hebbende, niet vallen in de termen der Wet van 3 April 1806. — AD NOTAM.

BOEKAANKONDIGING.

REIS, OF MIJN VACANTIE-TIJD IN ITALIE, door den Eerw. *Ch. Moreau*, Vicaris van *Notre-Dame* te Parijs. Uit het Fransch vertaald. Eerste en tweede Deel. Tilburg, Gebrs. de Kanter. 1846.

Onder dezen titel, die in de vertaling minder aangenaam luidt dan in het oorspronkelijke, verschijnen n°. 3 en n°. 4 van den vierden jaargang der *Christelijke Bibliotheek ten voordeele der Katholijke Missie van Curaçao*, welke met de hooge goedkeuring van Mgr. den Vicaris Apostoliek van *'s Hertogenbosch* wordt uitgegeven, en waarvan wij reeds andermaal met lof gewaagden. Ook deze laatste nummers verdienen aanprijzing. De schrijver der *Reis in Italie* verstaat over het geheel genomen de kunst om zoo veel mogelijk het nuttige met het behagelijke te vereenigen, en vrij behendig weet hij in zijne meestal levendige en aanschouwelijke beschrijvingen, menige ernstige opmerking, menige welgeplaatste teregtwijzing van de in gang zijnde vooroordeelen der gewone touristen tegen *Italie*, en bepaaldelijk tegen *Rome*, ten bekwamen tijde in te lasschen. Mogten sommige lezers — wij rekenen er ons hier en daar ook onder — den toon en de *manier* wat al te *Fransch* vinden, dan moeten zij zich herinneren, dat zij eene *vertaling* voor zich hebben, en dat het oorspronkelijke werkje, door een' Franschman, en wel door een' zeer warmen bewonderaar van zijn vaderland (vgl. Dl. II, bl. 361) geschreven is. — Over eenige min-juist gekozene uitdrukkingen zullen wij hier den geestigen *conteur* niet hard vallen, hoewel wij hem niet wel kunnen vergeven, dat hij, bij de vele loftuigingen, die hij der Romeinsche vrouwen teregt toezwaait, zoo maar zonder

eenig correctief heeft kunnen schrijven, dat «hare godsdienst «niets anders is dan het gezond verstand in beoefening ge«bragt». Want voor correctief zal toch wel niet kunnen doorgaan, hetgeen hij er op laat volgen: «maar het gezond ver«stand met eene bevalligheid, welke het zonder Haar zou «missen». (Dl. II, bl. 170). Dit immers maakt de zaak niet goed, en verhindert niet verkeerde opvattingen, die door den schrijver zeker niet zijn bedoeld. Daarom hadden wij liever eene bestemder en minder vreemd klinkende uitdrukking gekozen; — want inderdaad de vrome Romeinsche matronen zijn alles behalve practische rationalisten, en weten hoogeren grond voor haar godsdienstige overtuiging te vinden, dan het «gezond verstand», al is het ook met veel «bevalligheid» gepaard. Deze bemerking neemt niet weg, dat wij het werkje vooral aan die lezers, waarvoor de *Christelijke Bibliotheek* van *Tilburg* bestemd is, gerustelijk durven aan te bevelen. Voor ettelijke Protestanten zelfs, wien over *Italie* en *Rome* geen betere bronnen ten dienste staan, zou het een nuttig tegenhanger kunnen worden van de leugenachtige «*Schetsen uit Rome*», waaraan *de Katholiek* reeds vroeger (Dl. VII, bl. 306) regt heeft doen wedervaren.

CORRESPONDENTIE.

Aan de Redactie van de Katholiek.

Mijne Heeren!

Door het nummer van December van Uw geacht maandschrift hebben wij voor het eerst kennis bekomen, van eene beschuldiging door de Protestantsche vereeniging «Christelijk Hulpbetoon,» tegen ons gerigt, welke van dien aard is, dat en het belang der armen, waarvan de zorg ons is opgedragen, en de eer van ons Collegie er aan gelegen ligt, om dezelve niet onbeantwoord te laten, en het is daarom, dat wij UE. verzoeken het onderstaande wel een plaatsje in het eerstvolgend nummer van Uw tijdschrift te willen verleenen, als ons het geschiktste toegeschenen om onze wederlegging te bevatten, daar hetzelve de beschuldiging het eerst heeft doen kennen.

In het kort verslag der *werkzaamheden der Protestantsche Vereeniging* CHRISTELIJK HULPBETOON, departement *'s Gravenhage*, den 24 September ll. aan de leden rondgedeeld, wordt namelijk met zoo vele woorden gezegd, dat wij R. K. de door de stedelijke regering vastgestelde overeenkomst, tusschen de Armbesturen wegens het verplegen en opnemen van kinderen uit gemengde huwelijken, niet behoorlijk naleven en door belofte van ruime bedeeling en opname van kinderen, de overgeblevene partij trachten over te halen, om het woord aan de overledene gegeven, te verbreken en de kinderen aan de *alleen zaligmakende Kerk* af te staan.

Deze in het geheim gedane beschuldiging, waarvan ons zelfs de gelegenheid benomen was kennis te dragen, veel minder ons tegen dezelve in verdedigen, ware zij niet toevallig aan het licht gekomen, is daarom teregt door den geleer-

den Steller van het bewuste artikel, eene *onedele manœvre* genoemd, omdat, indien hij ingang vond, zij ongemerkt en al spoedig het vertrouwen, dat een Collegie als het onze, zoo zeer behoeft, zoude kunnen benemen en de giften doen verminderen onzer Protestantsche ingezetenen, die, wij erkennen het dankbaar, ons steeds liefdadig bijstaan, om in de zoo groote behoeften onzer armen en weezen te kunnen voorzien.

Wij achten het dus van onzen pligt, openlijk die aantijging van ons af te werpen, en te verklaren, dat het eene onwaarheid is, dat Regenten zich ooit aan zulke onedele handelwijze zouden hebben schuldig gemaakt, en door beloften of gaven tot het zoogenaamde proselieten-maken hebben medegewerkt, iets hetgeen geheel zoo tegen den geest van ons Collegie, als tegen de personele geneigdheid der leden aandruischt.

Ter toelichting dezer bloot negative verdediging, waartoe wij ons uit den aard der zaak en der gedane beschuldiging moeten bepalen, dienen echter nog het volgende.

1°. Reeds eenige jaren geleden, heeft het Protestantsche Armbestuur eene klagte ingediend aan de stedelijke regering over de ongelijkmatige werking dier overeenkomst.

Ons is van die klagte destijds eenvoudig kennis gegeven.

Daargelaten of die klagte gegrond was, waarover straks nader, dan bevatte die klagte geene regtstreeksche beschuldiging tegen ons, maar sloeg op het resultaat der door de regering gemaakte bepaling; en in waarheid, zoo er ongelijkmatige werking bestaat, dan moet die eerder uit den aard der overeenkomst voortvloeijen en in het verschil van Godsdienst te zoeken zijn. — Of zoude de zoo bijtend in het *verslag* gebezigde uitdrukking van *alleen zaligmakende Kerk* niet haren invloed op de Katholijke partij kunnen uitoefenen, en haar *in zulke gevallen dien overeenkomstig* doen handelen? — Is het dan billijk, is het edel dit aan het Collegie van Regenten te wijten?

2°. Wat er echter van die onregelmatige werking zij, zal,

dunkt ons, voldingend uit cijfers en uit de statistieke opgave der voor wederzijdsche rekening verpleegde kinderen kunnen blijken. En zoo wij nu uit onze rekening kunnen aantoonen, dat wij thans 11 kinderen eener katholijke over gebleven partij bij het Protestantsch Armbestuur, en het Protestantsch Armbestuur in ons huis 16 kinderen heeft besteed; zoo wij kunnen bewijzen, dat sedert Junij 1843 geen enkel kind voor Protestansche rekening bij ons, en in 1846, nog 3 kinderen voor onze rekening bij hen zijn opgenomen, zal men dan in verhouding der bevolking, waarvan de R. K. hoogstens $^1/_8$ kunnen bedragen, die klagten van ongelijkmatige werking of van niet behoorlijk naleven der overeenkomst kunnen billijken?

Dat overigens tot die opname niet dadelijk en bij elke aanvraag besloten wordt, ligt geheel in de rede, daar de overgeblevene der ouders zich gaarne van den last tot verzorging der kinderen ontheven ziet, en zich dus spoedig tot het Armbestuur wendt, dat, indien die opname niet voor zijne rekening geschiedt, daarin natuurlijk menig bezwaar kan vinden; terwijl integendeel het Armbestuur, dat daarop moet worden gehoord en zal moeten bijdragen, zoo lang mogelijk dien last van zich tracht af te weren. — Uit de bij zulke gelegenheden gevoerde Correspondentien zoude dan ook voldoende kunnen blijken, dat de Protestansche Armbesturen althans niet gretiger zijn dan wij, om tot die opname te besluiten, ofschoon daar het motief van eene *alleen zaligmakende Kerk* niet kan wegen.

Eindelijk 3°. dient nog wel te worden opgemerkt, dat die *ruime bedeeling*, waarvan in het *verslag* gesproken wordt, als eene ware bespotting kan worden aangemerkt en de beschuldiging, voor wie eenigzins na wil denken, als van zelve doet vervallen. Het is toch van algemeene bekendheid, dat de R. K. het soberste van allen worden bedeeld, en dit om de eenvoudige reden, dat onze armenkas niet toereikende is, om behoorlijk in de behoefte te voorzien. Onze hoogste bedeeling voor een groot gezin, gedurende den winter is *f* 1 per week, zonder verdere

bijvoeging van brood, brandstof of kleeding; wordende slechts bij extra nood een hemd of deken aan den behoeftigen geschonken, — terwijl bij de Protestansche Armbesturen en ruimere bedeeling in geld en bovendien geregeld brood of brandstof of kleeding wordt verstrekt.

Wij vragen het dus in gemoede of het zin of slot heeft, dat wij door belofte van *ruime* bedeeling behoeftigen zouden kunnen overhalen, die bij ieder ander Armbestuur ruimere bedeeling kunnen genieten? Zoude integendeel het vermoeden wel ongegrond zijn, dat men ons onedel genoeg heeft beschuldigd, om zich zelve voor den blaam als of men voor geld zielen kocht, vrij te waren, en zoo doende zulke lage handelingen, als door *noodweer* gedrongen, zoo als het *verslag* zich uitdrukt, te billijken.

Neen, men wete het wel, die om meerder tijdelijk voordeel tot de *alleen zaligmakende Kerk* zoude overgaan en tot onze armenkas zijne toevlugt nemen, hij zoude zich bitter vinden te leur gesteld; en wie er nog aan twijfelen moge, het zijn zeker niet onze beschuldigers, die te goed weten, dat ook te *'s Gravenhage* de R. K. niet tot de *aanzienlijke in de lande* behooren en geene middelen hebben om dergelijke onedele handelwijze aan te wenden.

Vertrouwende dat het bovenstaande voldoende zal zijn tot onze regtvaardiging, zoo bij onze stadgenooten als in de oogen van ieder weldenkende, hebben wij de eer te zijn.

Regenten der Roomsch Katholijke
Weezen en Armen van *'s Gravenhage*

En namens dezelve

A. P. VAN LUUNEN, *President.*
F. A. T. WEVE, *Secretaris.*

NEDERLANDSCHE LANDSKERK.

EEN WOORD AAN D^{R}. MENSINGA EN MISSCHIEN AAN EENIGE ANDEREN.

« Jener KLEINLICHE Hass unserer Theologen gegen den Katholicismus..... ist .....unter den protestantischen Predigern noch immer ziemlich modisch.»

ULLMANN.

Tusschen dit motto en: *uitgesteld niet kwijtgescholden* hebben wij een oogenblik geaarzeld. Men neme het voor lief, dat de duitsche woorden van den protestantschen Hoogleeraar onze voorkeur kregen boven eene Nederlandsche spreuk: 't is zoo niet geschied omdat zij geleerder uitzagen; — *wij* vonden ze toepasselijk.

De man, Lezer, wiens naam hier aan 't hoofd staat, is arbeidzaam, en zeer *schrijfzaam*. Hij onderhoudt het publiek veel, de «vingertoppen jeuken» hem; hij geeft preeken uit «*op* LUTHER'S *sterfdag*» en in een «*viertal*»; ge vindt zijne bijdragen nedergelegd in een' stapel tijdschriften; een enkele maal ook werd de vuile tasch van den *Kerkbode* de draagster van een verslag of betoog; den «patronen» der Jaarboekjes betoont hij zich gewillig en vaardig; maar druk en vooral schrijft, verhaalt, recenseert, dissereert, romantiseert en paralleliseert hij in den

Gids, die (hoogeischend genoeg) nog bij wijlen hem: 't «slaapt gij Brutus?» toeroept, en dan aan den voet van 't ingezonden antwoord (al te ondankbaar voorwaar!) 't *aequivocum* «saillante individualiteit» hem bijlegt: — wij vonden zijnen stempel aan: «*de Leviet en zijn bijwijf*», — «*Studie over de heilige kunst*», — *de* MARIA *van de kunst en de* MARIA *van de kerk*» en aan meer anderen; hij schreef nog een lijvig boek in drie deelen over de heele MARIA-*dienst*, zoo dat de *Katholiek* er zich mee zal moeten bemoeijen: — en in elk schrift van den heer MENSINGA treft ge een omhaal van ten toon gespreide geleerdheid, waar over wij niet zoo maar een algemeen oordeel wagen. Er zijn die zeggen dat D^s^. MENSINGA te veel doet: — maar of zij mannen zijn van den vooruitgang en geen «flaauwerts?» Of zij 't weten hoe bladen en boeken beschreven worden?... Een recensent verkondigt dat Dominé MENSINGA van alle markten te huis is. — Wij hebben 't nog eens nageslagen wat dit eigenlijk beduidt: en, aan geen talent kwaad willende, stonden wij toch te wankelen. Was bedoeld dat D^s^. MENSINGA over alles zijn woord heeft? — daarmede zouden we ons eerder kunnen vereenigen. — Over alles zijn woord: — ja, — en vaak een woord groot genoeg, dat zekere deugd er de oogen droevig bij nederslaat; — over Theologie en den ganschen cyclus van aanbehoorende en verwante wetenschappen; over de trits der kunsten en de kunstleer; over historie en wijsbegeerte; over wetgeving en staatkunde, en wel over grondwetgeving en staatsregeling; — over heraldiek belooft hij ook wat te geven, en waarover al niet meer? — Die beweging en al dat *effort* zou ons, bezadigden en doodsbedaarden als wij zijn, niet hinderen; wij hebben er ook niets tegen, dat wie een licht heeft het op den kandelaar stelle, en, zoo

hij zelf een licht zij, hij er zich zelven op zette. Waarom niet? wat waar is zal wel waar blijven: indien Ds. MENSINGA te veel spreekt en te weinig onderzoekt en nadenkt, dan zal voor hem ook wel waar wezen: *in de veelheyt der woorden en ghebreeckt de overtredinghe niet.* Maar 't kwaad kan anderen schaden: bij veel ongeloof, gelooven velen zoo ligt; en er zijn tal van hoofden, dien 't aan zwaarte mangelt om, bij opgestoken wind, het lijf regt en op de beenen te houden. — Om den persoon van den heer MENSINGA is het ons volstrekt niet te doen: Hij is ons onbekend buiten zijne schriften; tegen *deze* in 't algemeen hebben wij veel.

Hebt gij zijn *Diorismen* gelezen in den *Gids* N°. XI voor 't jaar 1845? — Gij wis niet eenvoudige lezer, die zoo niet met zes of zeven talen te regt kunt? — ik zal 't u dan vertellen: zij moesten een tegenhanger wezen, las ik, van de welbekende «*aphorismen*» van den heer V. D. H. JR. Dáár in die *diorismen*, en al dioriserend, verklaarde zich Ds. MENSINGA, die toen schreef over «*kerkzang en kerkmuzijk*», eensklaps, in eene lange aanteekening en met nadruk, voor den bouw of de herstichting van — verklapte mijn opschrift het niet, ik liet u raden, lang raden, — eene Nederlandsche Landskerk. — Dat is toch wel geen vooruitgang! — De *Gids* had er aanvankelijk ook bezwaar tegen, 't schijnt ten minste zoo; mogelijk immers is het dat 't eene mystificatie ware van zijne diplomatie: hoe 't zij, de motieven gewikt en gewogen, kon de *Gids* in de «verklaring» van Ds. MENSINGA berusten. *Avis aux journaux Catholiques:* Wij verzoeken den *Tijd*, den *Noord-Brabander* en onze andere bladen, die zich meer dan wij met politiek ophouden, op Ds. MENSINGA en den vooruitgang van den *Gids* het oog wel wat te willen houden.

Eene Nederlandsche Landskerk! ei, ei!... en dat op

grond van? Het bloot goedvinden van den Dominé van *Sybecarspel?* — Neen Lezer, er is meer, veel meer; de man heeft zijne gronden voorgelegd: zij zijn vele, en wij zullen ze moeten nommeren, zoo vele zijn ze.

1°. «Het woord: (Nederlandsche Landskerk) heeft wel «geene constitutionele, maar toch eene historische waar«heid, van de aera van *Oranje* af.» — Maar mijn lieve Dominé MENSINGA, indien de «historische waarheid» die aan een vroeger tijdperk behoort, grond daarstelt tot uwe *geconcupisceerde* stichting, pas dan in 's Hemels naam op: er zijn andere dingen in de wereld geweest dan landskerken. Hebt gij er wel aan gedacht? De *inquisitie*, het *auto da fé* hebben historische waarheid; en wijl zulke dingen hier te lande zijn voorafgegaan, en wat eenmaal geweest is moet wederkomen, is het billijk, dat we daar weer het eerst mee beginnen. Uw aanvang met «de aera van *Oranje*» is wat baatzuchtig; en waarom de laatste vijftig jaren niet mede telden, begrijpen we ook tamelijk wel. Vindt gij het dan goed? eerst *wij* gedurende ettelijke eeuwen, daarna gij, als 't aan uwe beurt komt? Dat zou *en sig-sag* vooruitgaan, gelijk uw vriend v. D. H. JR. schreef.

2°. — Want ik moet mij haasten, er is nog zoo veel: — «Onze *geschrevene*, in prille jeugd reeds geantiqueerde «grondwet, is de eenige Europesche, die geene godsdienst«belijdenis heeft; zij is dus, in dit opzigt òf de beste, òf «de slechtste van alle.» — Op uwe conclusie, als zoodanig, heb ik niets aan te merken: 't is mij, die anders zoo scherpzinnig niet ben uitgevallen, volkomen begrijpelijk en klaar, dat, wanneer *onze* grondwet alléén iets niet heeft, wat alle andere hebben, zij «in dit opzigt» geene nadere vergelijking toelaat, — om de eenvoudige reden, «dat één voorwerp alléén ter vergelijking niet genoegzaam

is. Dit begrip hebt gij met eene blinkende antithesis: *slechtste* en *beste*, veel sierlijker uitgedrukt; maar 't verschil is in den vorm, *au fonds* zijn we 't eens. Of onze grondwet, immer «in dit opzigt,» de beste of slechtste zij, blijft hier problematisch: dat is zeer goed, zoo doende kan elk kiezen en krijgt ge geen twist. – Maar wat beteekent toch dat: «*geschrevene*» ? Om er de aandacht op te binden hebt gij het cursijf doen drukken: ik zeg er u dank voor; het ware mij anders zeker ontsnapt. Een diepe zin steekt vast in dat woord: maar dien te achterhalen ? Ik beklaag het dikwijls, dat de geleerden bij lezers en hoorders kennissen vooronderstellen, die er niet zijn. Waarom spreken ze niet rond en vol, dat ieder hen versta ? Hoe 't ga, zoo veel is mij duidelijk, dat wij volgens D^s^. MENSINGA *twee* grondwetten hebben, eene geschrevene, en eene .....*gelitographeerde?*..... *ge.....?*..... Ik weet het niet. – *Welke* die laatste zij ? – Geloofde D^s^. MENSINGA, even goed als ik, aan de noodzakelijkheid van een overgeleverd, onbeschreven woord Gods, ik zou dan beproeven de zaak *per analogiam* te verhelderen: misschien kwam ik tot een resultaat; mij dunkt ik zie kans; maar dit pad is, en juist om de analogie (die ik in het hoofd van den heer MENSINGA onderstellen moet), afgesloten. Welke dan die ongeschrevene grondwet zij ? immers om onzen gids te volgen, moeten wij haar bestaan aannemen, neen, onderstellen. De zaak te vatten Lezer is, boven mijn bereik: ik wil er naar vragen. — Wees zoo vriendelijk Mijnheer MENSINGA, mij te zeggen : Is die ongeschrevene Grondwet, verschillende van de geschrevene? — Wel zeker, anders waren er immers geen twee. — Staat de niet geschrevene dan *boven* de geschrevene, of *onder?* gelijk wezen kan zij, dunkt mij, niet; want zij is verschillend. Zegt gij: onder; dan zou

ik, hoe strijdig het schijne, het karakteristiek van grondwet moeten betwisten: stelt gij die ongeschrevene boven, dan moogt gij toezien hoe ge het goedmaakt met den officier van justitie, het *Code pénal* en de strafwet van 1 Junij 1830 enz. — Gij ziet lezer, «de bestaande orde van zaken» is er mee gemoeid en D^s^. MENSINGA laat zich met wetgeving en staatsregeling diep in. Een andere twijfel mijnheer, is nog bij mij opgekomen: Hebt gij u, met die te laat gekomen onderscheiding van geschreven' en niet geschrevene grondwet, — ik spreek als of het onderscheid in der daad bestaat, omdat gij het zelf zoo gewild hebt; — maar hebt ge u niet in dien klemmenden toestand vastgewrongen, waarin hij geraakt, die op eene zelfde vraag eerst *neen* antwoordt, en daarna *ja* te verstaan geeft? Let eens wel op, als 't u belieft: vroeger luidde het: het woord Landskerk heeft geene constitutionele waarheid; en vervolgens insinueert gij, dat het ding in onze niet geschrevene constitutie allerduidelijkst voorhanden zij. — Toen ik, boven, uwe conclusie aannam, dat onze grondwet de beste of de slechtste is in het opzigt dat door u was bepaald; toen hield ik tegen de praemisse iets op het hart. Het moet er thans af; en wij worden — ik zie het duidelijk — oneens. «Onze grondwet» — de geschrevene, wel te verstaan — is, zegt gij, de eenige «Europesche, die geene godsdienstbelijdenis heeft.» Dit is snijdend! laat ons zien: wanneer belijdt eene wet of grondwet godsdienst? Wanneer zij een heel hoofdstuk van zeven artikelen bevat, met opschrift: «*van de godsdienst,*» en in die artikelen het staatsregt dienaangaande geregeld wordt? Wanneer zij derhalve godsdienst wil en beschermt? Wanneer zij alle in het Rijk bestaande godsdiensten huldigt, en aan de ingestelde magten beveelt derzelver regten te eerbiedigen? Wanneer

zij, bij den eed, den naam Gods als hoogste, ontzaggelijkste en wreekende getuige doet inroepen? Wel neen, antwoordt de heer MENSINGA, zijt ge dwaas? Zij moet zeggen (ik anticipeer lezer, maar *jure meo;* partij zal het beneden zelve bewijzen) — zij moet zeggen: ik ben gereformeerd — neen — protestant. — Permissie, Mijnheer, staat het zoo in de andere grondwetten uitgedrukt, (ik spreek immer van de «geschrevene») welke in *Europa* in vigueur zijn? een volgende keer, als ge verkiest, wil ik het wel eens met u nazien. Op het oogenblik heb ik geen tijd; *één* zullen we er aanstonds ter hand *moeten* nemen; en ik raad u het gezigt bij tijds af te wenden, want ik vrees voor uwe kaken. *Ik* zal u niet beschaamd maken. Maar ge spreekt nu van *godsdienst*-belijdenis: was daarover wel de questie? in uw *diorismen* las ik «*Landskerk*». Ons is, en immer van *uwe* zijde, herhaaldelijk tot verwijt gemaakt, dat wij godsdienst met kerk verwarren. Thans is mijn geloof aan het wankelen gebragt, of het verschil tusschen beide wel zoo groot en zoo wezenlijk is; hoe zoudt gij het anders verwaarloozen? En wat zal nu voortaan van het *algemeen*-christelijk-godsdienstige onderwijs worden — ik bedoel op de scholen en in het *Nut?*.... Maar gaan wij verder.

3°. «Alzoo dan: geene Godsdienst van staat; het is de «leus der zich noemende vooruitgang- en vrijheidsgezinden, «als of het synonym ware met: gelijke regten voor alle «godsdienst-belijdenissen.» — Verstaat gij lezer? Ik wil eerlijk met u te werk gaan; zie hier *mijn* begrip van die woorden, gij kunt het *uwe* daarmee vergelijken: dat in den Staat— zoo redeneert, volgens mij, Dominé MENSINGA — gelijke regten moeten zijn voor alle godsdienstbelijdenissen, is geen beletsel, waarom de grondwet geen godsdienst

van staat (geen landskerk?) zou invoeren; want gelijke regten voor alle godsdienstbelijdenissen is niet synoniem met: geene godsdienst van staat — met andere woorden — er kan zeer wel eene godsdienst van staat wezen, en toch zullen de regten van alle godsdienstbelijdenissen, in den staat en voor de wet, gelijk zijn. Tot meerdere duidelijkheid dan nog: de redenering van Dr. MENSINGA staat juist gelijk aan deze: A is even rijk als B; want de ettelijke tonnen gouds, welke A meer bezit, stel ik vooraf ter zijde; zij zullen niet worden mede gerekend. Wat dunkt u?

4°. «Maar de Julijmannen in Frankrijk waren toch im-«mers wel geene mannen van achteruitgang; en wat leest «ge in hunne *Charte Constitutionnelle?* — Art. 6 (abuis mijnheer MENSINGA, het is artikel 5.) «*Chacun professe sa «religion avec une égale liberté et obtient pour son culte la «même protection.* Dat erkende ook LODEWIJK XVIII, in «1814. Daarmede stemt overeen art. 190—192 van onze «Grondwet.» (Vergeef mijnheer MENSINGA, — het is mij zelven leed, dat ik u alweer in de rede moet vallen — maar wat vergist gij u? — Gij spreekt thans, hoop ik, van onze «geschrevene» Grondwet; anders, verschoon mijne voorbarigheid. — Zoo gij dan van onze geschrevene Grondwet spreekt, heb ik de eer u nederig aan te merken, dat de artt. 190—192 geheel andere dingen regelen, dan *gij* daar zegt. Het is u waarschijnlijk, vier of vijf jaren later, uit het hoofd gegaan, dat in 1840 eene herziening plaats had; en dat de toen gewijzigde Grondwet, onze Grondwet — immer wel te verstaan, onze geschrevene Grondwet — geworden is. — Omtrent die «*overeenstemming*» der door u *bedoelde* artikelen, zou ook nog ietwat zijn op te merken: Sla de «aanteekeningen» maar eens na van Professor THORBECKE: doch gij hebt het misschien zoo

naauw niet willen nemen; — nu, ik heb er vrede mee. «Maar art. 6, door hen (de Julijmannen) in 1830 behou-«den, — en zij waren toch de mannen wel, om de hand «te *durven* slaan aan hetgeen de tijd geantiqueerd had, «en van eenen *Roi de France* eenen *Roi des Français* te «maken, — art. 6 zegt: *Cependant la religion Catholique,* «*Apostolique et Romaine est la Religion de l'État.* Dit arti-«kel heeft in onze Grondwet geen corresponderend.» En — voegen wij hier bij — het staat in de heele fransche *Charte* van 1830 niet. — Hoe? — Neen, mijnheer MENSINGA, nog eens, waarlijk het staat daar niet; in het geheel niet. Heb ik u niet wèl geraden, dat ge bij tijds het gezigt zoudt afwenden? Mijne schuld is het niet, dat de «flaauwerts» nu in de handen klappen, met uw «jeukende vingertoppen» moedig en hartelijk den draak steken en roepen: Hij heeft zijn vingers daar leelijk gebrand! — Hoor eens mijnheer, hoe erg een oude pruik het maakt: «Het is dom! het is verregaande! ziet, ziet, eerst haspelt hij onze grondwetten van 15 en 40 onder malkander: hij zegt, dat al de Europesche Grondwetten — de onze alleen niet — een godsdienst van staat belijden; en de eerste, de eenige, die hij tot bewijs bijbrengt, geeft hem een slag in het gezigt: art. 6 der fransche *Charte* van 1814 zou in 1830 «behouden» wezen; — wel het is een grove leugen: blijkbaar weet hij niets van het rapport van den 7 Augustus: hij bluft met vooruitgang- en vrijheidsgezinde Julijmannen en beroept op hun voorbeeld; — het zijn juist die mannen geweest, die monsieur DUPIN bijgestemd en art. 6 hebben uitgemonsterd; laat hij het rapport lezen, daar staat het immers: «*Nous vous proposons de supprimer l'art* VI *de la Charte, parce que c'est l'article dont on a le plus abusé.*» Zoo is het gebeurd.» — Daar ligt ge

ter neder, mijnheer MENSINGA: *ik* zal tot die bitterheid der «flaauwerts» niet bijvoegen; maar uwen bluf vergoelijken? U verschoonen? waarlijk ik kan het niet doen, ik mag niet. Maar gij hebt reden om u over den *Gids* te beklagen: Gij hadt u, te ligtzinnig het is waar, op een onbekend terrein begeven; — dit stemt gij immers toe? — de *Gids* had u daar de hand moeten reiken. — Foei *Gids!* Neen, gij waart er niet af met het werk van uwen ingedaagden Brutus tot een «*paradox*» te stempelen; gij hadt zijn opstel moeten weren. Zijn verwijt is verdiend: «er zijn op uwe blaauwe deur zoo vele Curule-stoelheeren — *κοιμῶντες.*»

5°. «Maar wat beteekent nu dat artikel? Is het, hier «en in de overige Europesche Constitutiën, zinledig, *non-«sens?* — Zoo veel nationale *suffisance* bezit gij toch im-«mers niet, om te gelooven, dat wij alleen, van alle volken «van *Europa*, *bon sens* bezitten. Neen, die woorden heb-«ben wel degelijk eene beteekenis, even zoo wel als onze «uitlating daarvan eene beteekenis heeft. — De historische «kent ge: ze ligt in de tijden van CLOVIS, van LOUIS IX, «van HENRI IV, wien *Parijs* zich zonder de mis niet onder-«wierp, van RICHELIEU, die de monarchie grondvestte. — «Maar de zedelijke? — Zoo ik wel zie, is het een expli-«citum van hetgeen zelfs het schrikbewind, toen de eerste «dronkenschap over was, erkende: «*La nation Française* ««*reconnait qu'il y a un Dieu.*»» Tot zoo verre thans de heer MENSINGA. Bij de eerste vraag is het reeds mis; zij had moeten zijn: «Maar wat beteekent nu *de uitligting* van dat artikel?» Ik beken dat ik bij den man verlegen sta: onder zijn voet is de bodem weggezonken; hij roept uit een afgrond. Hem redden? Het uitgeknipte artikel 6 in de fransche *Charte Constitutionnelle* weder inlasschen? — Maar de vooruitgang en de vrijheids-gezinde Julijmannen,

mijnheer DUPIN en LOUIS PHILIPPE en de eed van 9 Augustus..... — Vooraf moet ik Nederlandsche lezers, u gerust stellen. Het verwijt van nationale *suffisance*, door D^{s}. MENSINGA zoo schamper toegeduwd, behoeft ge u, hier ter plaatse, niet aan te trekken. Er was *suffisance*, onvoegelijker, ondragelijker wis dan nationale *suffisance*, aan zijnen kant, toen hij, den eerbied vergeten, dien hij het publiek schuldig is, u eerst zoo eene dikke leugen op den mouw speldde, om, als gij dat duldet, u en uwe Grondwet te schelden. Gij moogt hem zeggen: mijn waarde, naar *Frankrijk*, naar de Julijmannen hebt ge ons verzonden; wij hielden aan dat woord; tot hen — die gevierden, —zijn wij heen getogen; er is vergeleken, van meening gewisseld, beraadslaagd; zij zijn onze navolgers geworden. Nu kunt gij dien stapel van geleerdheid over «de historische» en «zedelijke beteekenis» van wijlen art. 6 gerust op zolder leggen, tot aan een *restauratie;* maar zij voorzigtig met de Julijmannen: *thans* ontbreekt het «substraat; gij hebt een ketting in den lucht pogen op te hangen.» Lezer, zoo *kunt* gij spreken: en laat gij den heer MENSINGA daar liggen in slijk en diep, — onregt doet gij hem niet. Maar is het medelijdend? Is het humaan, wanneer gij een man, die voor uwe cogen in den vloed stortte, niet redden kunt, met een hardvochtig: «wat deed hij zoo roekeloos, ik kan hem niet helpen», heen te loopen en uwen weg te vervolgen, als of niets gebeurd ware? Is het menschenleven u niet waard? Ik blijf: God weet wat onvoorziene kracht hem onder het bereik voere van mijne redding! — De mond, die gelogen heeft, opent zich om edele waarheid te verkondigen: ook als de man moet vergaan, is het nog zoet, de overtuiging mede te dragen, dat hij met een hulde aan God en Godsdienst op de lip-

pen is gezonken in het diep, waaruit mijn oog hem hoopte nogmaals weer te zien. Ga dan voort mijnheer MENSINGA!

6°. «Het is de erkentenis, dat de grondslag van den «staat en van het maatschappelijk verdrag: Godsdienst, «Theïsme is, eene waarheid, die zelfs in de ziel van «ROBESPIERRE niet was uit te blusschen, de erkentenis, «dat de wetten iets hooger zijn dan de uitdrukking van «den wil der meerderheid, hare sanctie iets hooger dan «het *Code pénal;* het vorstelijk gezag, zij het ook niet «onctioneel, op heiliger grondslag berust dan die meer«derheid, die de leden der Tweede kamer verkiest.» — Mogten ze niet op art. 6 terugvoeren deze woorden! Mogt de heer MENSINGA ze tot *zijn* opzet niet ontwijd hebben! we zouden er ons voor nederbuigen: zij zijn liefelijk en zoet, als het concert der lente. In welke school o MENSINGA hebt gij die taal geleerd? gij gelooft aan den goddelijken oorsprong des gezags? en aan de wetten is een band, die om het geweten klemt? uwe vaders in den geloove hebben dit al te maal zoo niet begrepen, veel minder waren hunne bedrijven in harmonie met uwe leer. Ik zal LUTHER'S boek: «*de libertate Christiana*» niet ter bevestiging roepen, — ik weet misschien wat gij zoudt antwoorden, — noch de oproerige tafereelen der Hervormingseeuw. Er is toenadering; wel verre van die tot verwijt te maken, strekt zij ons tot vreugde. Bij verdieping in de gezagstheorie, kwam HALLER, meen ik gelezen te hebben, tot de Kerk terug.

7°. «Daarom kan de staat alle andere godsdiensten «erkennen, omdat hij zelf godsdienst heeft.» — «*Erkennen;*» dit woord is gekozen. Maar wat doet erkennen er toe? wij erkennen uwen flater aan art. 6 der Fransche constitutie; werd u daarmede gebaat? aan tolereren hebben wij

niets mijnheer MENSINGA. Kan, zal de staat, die een landskerk stichtte, in uwen zin; kan de Nederlandsche Grondwet, wanneer daarbij tot 1813, gelijk gij begeert, ware teruggekeerd, gelijkheid van regten verkondigen? Ziedaar de vraag, en het antwoord is: onmogelijk. Het is een achterstelling, het is een hoon aan mijne belijdenis gedaan, die op mij en op al mijne medebelijders terug valt, wanneer zij van den troon is uitgesloten. Het helderst zonlicht is niet duidelijker, mijnheer MENSINGA! Eene protestantsche landskerk! O het is een zoo hoovaardig wezen! Drie lange, bange eeuwen hebben het in Nederland doen kennen. In naam dier kerk hagelden ban-verbeur- en bloedplakkaten. En om die tyrannie weer naar den zetel heen te leiden, heeft dominé MENSINGA het niet beneden zich geacht drogreden en leugentaal voor hare voeten te spreiden. Men speelt met woorden en slaat lammerenvachten om de lenden; al werd — zoo blaat de roover het schaap na — al werd de Protestantsche godsdienst, godsdienst van staat of wettige belijdenis van den vorst; gij Katholieken zoudt toch nog wel « gelijke regten » kunnen hebben en «erkend» wezen. Neen Dominé, wij zijn de jaren 1576 en 1583 met al wat daarop in het vaderland gevolgd is, niet vergeten; maar zullen het ook niet laten wederkeeren.

8°. «En die godsdienst van staat, zal ze er wezen, ze «moet *vorm* hebben. Wees Protestant, of Katholijk, Griek, «Jood, Mohammedaan, Lamaïst, Fetichist zelfs zoo ge wilt; «maar *iets* moet ge zijn; eene ongenoemde belijdenis is «geene belijdenis. *C'est un homme sans nom et sans aveu.*» En wat is de man, die daar zoo spreekt? Leeraar bij eene hervormde gemeente? Hoe mijnheer MENSINGA, hebt gij geene overtuiging? Neen, dat verraad zal ik aan mijn geloof, aan de waarheid, niet plegen, dat ik aan vader-

land of wet, dat ik aan burger of mensch zeggen zal: wees Mohammedaan, Lamaist of Fetichist zelfs zoo gewilt; maar iets moet ge zijn. Mijne MARIA-*dienst* mijnheer MENSINGA, is geen Godsdienst; en vuur- of starrendienst ook niet; vaar daarmede wel. «Op den preekstoel verkondigde HERDER het christendom, op den leerstoel en in zijne schriften het pantheïsmus;» schreef een fransch wijsgeer: wat moeten wij van den heer MENSINGA denken? Heeft hij het gemeend? Ik geloof het zeker niet. Neen, een zeer bepaald doel staat den man voor oogen, en geloof mij lezer, wanneer een hervormd predikant in *Nederland* den wensch naar eene Landskerk fluistert, als een orkaan buldert het woord ons in de ooren, dat op zijn lippen scheen te sterven: — en billijk oordeel voor een iegelijk; maar — al hadden vele dan de geplooide tronie met vijf en twintig maskers bedekt, wij weten wat Caligula's trekken het aangezigt zijn ingedrukt. Schijnt u dit woord te hard; waarom hebt gij vóór mij de stem niet verheven, om het: *terug*, hem toe te roepen, die zóó ver buiten het vrij territoir getreden is.

9°. «En wat zijn er de noodzakelijk logische gevolgen «van, van dat: geene godsdienst van staat? Een onder «andere, dat de staat den eed niet kan erkennen, niet «kan vorderen, niet anders dan blootelijk, even als het «huwelijk, als eene burgerlijke eenvoudige verzekering «of belofte, die hare sanctie vindt in art. 360 van het «*Code pénal;* — of eigenlijk niet eens, want alleen de valsche «getuigenis, niet de valsche *eed*, wordt gestraft. Het sub-«straat, het noodzakelijke substraat van den eed is: «godsdienst is Theïsme. Wie hem vraagt, moet zelf zich «eerst Theïst erkennen.» Vroeger mijnheer, hebt gij van een «explicitum» gewaagd; daartegen staat een implici-

tum over. Wanneer dan de staat den eed vordert, en de Grondwet, om van deze slechts te spreken, vordert dien herhaaldelijk; zie maar de artt. 41, 44, 48, 52 enz., zou dat dan geene implicite belijdenis mogen en moeten heeten? Het substraat: Theismus, ligt in die vordering, en juist daar «erkent de Staat zich Theist.» De vorm van den eed is er bepaald, *uitdrukkelijk* bepaald: «Zoo waarlijk helpe mij God almagtig!» Is die vorm, zijn die Grondswets-artikelen, mogen wij thans vragen, «zinledig, *non sens?* zoo veel... *suffisance* bezit gij toch immers niet om te gelooven, dat gij alleen *bon sens* bezit» (deze onsierlijke woordherhaling Lezer, moogt ge *mij* niet wijten.) om de waardij van dien vorm te bepalen? En zou de eed, in het algemeen, zelfs het minste, aan ontzaggelijk- en heilige onschendbaarheid winnen, indien, even als in 1813 of 14 (want daar wilt ge toch maar heen,) een artikel in de Grondwet gelezen werd: «de christelijke Hervormde Godsdienst is die van den Souvereinen Vorst»? Waar het de heiligheid van *mijnen* eed geldt, wat heb ik daar met de Godsdienst van den *Vorst* te maken. — Overigens, ik beweer, — en ben ongezind om dit punt aan u op te geven; — dat veel meer tot het eeds-verband afdoet, *welke* de godsdienstige overtuiging en het begrip zij des eedformuliers, aan de zijde des *afleggers*, dan aan den kant des eischers. Eindelijk hier nog één woord: Ik zou opregt wenschen Mijnheer MENSINGA u immer op uwe «burgerlijke, eenvoudige verzekering of belofte» te kunnen gelooven en betrouwen: maar nu gij daar eenmaal in uwe «*aanteekening*», over den van Staatswege gevorderden eed zóó geschreven hebt, moogt gij het niet in mij gispen, indien mijn ernst 't zij door een glimlach over uw komedie-spel getemperd werd, *of* — en dit is veel

waarschijnlijker — in diepe verontwaardiging oversloeg; wanneer ik u, bij voorbeeld, voor den Ontvanger van 't Successie-regt, eens twee vingeren zag opsteken en met ontheiligd en krachteloos formulier de waarheid uwer aangift hoorde bevestigen. Of uwe leer, in mijn oog, aan de zedelijkheid onzer burgerij dan nog eene dienst doe, moogt gij thans zelf beslissen. Gij zijt met dit alles niet te vrede; gij staat nog op het standpunt der wijzen, wier leus was: «*La Loi est athée.*» Het laatste is lang vóór ons weersproken en wederlegd: en indien u de elementaire vereischten ontbreken om in eenen staat van gemengde burgerij regtvaardig, vreedzaam en rustig te leven; werp dan in 's Hemels naam de schuld niet op het VI Hoofdstuk der Grondwet: «*Van de Godsdienst.*» In 1840, toen de Bisschoppelijke inrigting aan onze Katholieke Kerk in *Nederland scheen* te zullen gegund worden, heette het bij de van nijd hoog opgewonden tegenpartij: «Wij willen geen voorregten;» maar het waren dagen der vreeze! *Gij* wilt thans voorregten, en hebt de oogen ter zijde geslagen: de voorwerpen, welke de gezigtslijn niet raken tusschen u en uw doel, toonen zich half en scheef: *zij* staan regt, en de fout is in u. Ga, zoo 't u lust, op het hoofd staan, gij kunt de heele wereld onderst boven zien, de wolken in de rigting uwer voeten en *vice versa*: maar vecht er niet om dat allen zulke grappen moeten navolgen. — Dat de Wet den «valschen eed» niet straft, ten minste niet anders dan als «valsche getuigenis»? Dat is immers nu weer heel wat anders: dreigt de Wet straf aan *alle* misdrijven? *moet* zij die aan alle bedreigen? Zoo ja; dan doe ik, op heeter daad, het voorstel dat zij verbanning vaststelle tegen al degenen, welke de Hervormde Kerk tot heerschende pogen te verheffen. — En wat hebt gij daar

van «het huwelijk» gezegd?» Het komt mij voor, dat gij vergeten zijt wie 't geweest zijn, die het Christelijk huwelijk geseculariseerd hebben. Adresseer uw *Cartel* derhalve elders.

10°. «Maar ge zegt, we *weten* het wel, het behoeft niet «in de Grondwet uitdrukkelijk geschreven te worden, zoo «min als in Engeland: Nederland heeft eene Godsdienst-«belijdenis (welke?). Neen, wel degelijk geschreven. «Waarom dan in de andere constitutiën geschreven? De «Grondwet is toch wel een voorwerp, achtingwaardig «genoeg dat ze syllogistisch in elkander mag sluiten; niet «als een ketting, dien men in de lucht poogt op te han-«gen? De *Caussidici* zoeken buitendien genoeg, waar zij «eene speld tusschen de Wet kunnen steken.» Lezer, zou deze dialoog wel zijn aangelegd om eenen Katholieken medespreker toe te laten? Ik geloof niet, dat de heer MENSINGA hier aan *ons* gedacht heeft. «*Die* stemmen laat hij buiten zijnen *census*.» Den Hervormden — neen de protestanten moeten het zijn, anders wankelt, valt zijne meerderheid, — den protestanten staat hij te woord: *Zij* zeggen: «we *weten* het wel»; *hen* weerlegt hij met zijn ontzaggelijk: «(welke?)» — en wat daar volgt. Zullen *wij* ons dan in den twist mengen? Daar gij het wilt: Wel aan dan mijnheer MENSINGA, wij vangen aan met dat verpletterende «(welke?)» Vooraf zeggen wij u dank, dat gij ons de handen zoo ruim gegeven hebt. Des noods kan de Grondwet met Lamaïsmus en Fetichismus volstaan «mits zij maar *iets* zij.» Theïsmus is ligt beter dan Fetichismus, daartegen zult gij geen bedenking hebben. Zie hier dan ons antwoord: De *Nederlandsche* Grondwet belijdt Theïsmus: Hare Godsdienst, hare geschrevene belijdenis, is Theïstisch: den «*vorm*» kunt gij vinden in art. 41 en elders; het is er wat gij zoo dringend vordert, «wel degelijk

geschreven.» «Loochen het zoo gij kunt.» — Ja, maar een Theistische Landskerk; Hm! Hm! — Zacht wat mijnheer MENSINGA; weet ge wel, dat Protestantsche Kerk eigenlijk niets beter gaat. Wrijf de oogen maar eens uit, en zie rondom u heen, of blik eens over naar *Duitschland*. Zijn zij Christenen, al die den naam van protestanten voeren? en waarom zou hun regt op dien naam minder wezen dan van u en van anderen? Zoo heel ver behoeven wij niet te gaan: wanneer Professor BOUMAN, bij voorbeeld, aan zijn collega OPZOOMER eens het nachtmaal bediende, welk eene eenheid zou dáár wezen? «Waarom dan in de andere Constitutiën geschreven?» is gevraagd. Hier wordt het weer zonderling! Voelt gij uwe wangen niet meer mijnheer MENSINGA?... en zoo op 't oogenblik is nu «*Engeland*» nog op den hoop toegegeven. Ik kan er geen koord meer aan vast maken. — «De Grondwet is toch wel een voorwerp achtingwaardig genoeg, dat ze syllogistisch in elkander mag sluiten:» ja, dit ben ik met u eens: juist omdat zij «achtingwaardig» is, zou ik in de *eerste plaats* willen, dat, zoo lang die van 1840 ons bindt, gij er de handen wat afhieldt, haar b. v. niet als «godsdienstloos» lasterdet, noch den eed, dien zij voorschrijft, tot «eene burgerlijke, eenvoudige verzekering of belofte» verlaagdet: *ten andere*, omdat het zeer syllogistisch is, dat zij niet liege maar waarheid spreke en voor allen gelijk zij, eisch ik volstrekt dat *uwe* «Landskerk,» bij eene herziening, er buiten blijve, opdat *wij* niet syllogistisch in den grond worden geboord. — Met de «*Caussidici*, die spelden steken,» wil ik mij niet brouilleren. Zie gij toe, dat ze u niet kunnen prikken. *Ik* heb achting voor hunnen stand: wilt gij het voor onze wetgeving tegen die heeren opnemen? en voor de condemnatie-zucht van andere heeren?

11°. «Maar ge verschanst u achter: vrijheid en broederlijke gelijkheid van regten.» («Verschansen»? *Wij* niet, waarachtig niet mijnheer MENSINGA! openlijk komen wij u met het vaandel, dat die woorden voert, te gemoet. Is 't u ernst den aanval te wagen? Het zou bij schaamroode kaken wel niet kunnen blijven. Ik hoor een woest gedruisch om mij heen: *Wee der hand, wee het hoofd!*)

«O we weten 't immers wel beter, de historie zegt «het u immers anders, waarom onze grondwet godsdienst«loos is. De mannen van 1813, GIJSBERT KAREL *Graaf van* «*Hogendorp*, zij waren toch wel geene duisterlingen. We «weten het wel beter, al wordt er zooveel mogelijk die «waterverw overgestreken; en al masqueert ge de weife«lingen van uw kompas, om tusschen die kwade woorden «door te zeilen, even als de heer H. VAN STRALEN JR., in «zijne dissertatie, vergelijkende de grondwetten van 1805, «1806, 1814 en 1815, blz. 197, (reden waarom juist «die § niet logisch in elkander zit, wat den *doctorandus* «in *die* dagen vredeshalve was toe te geven, — even als «ook YPEY en DERMOUT (*Gesch. der Nederl. Herv. Kerk*, Deel «IV, blz. 601) het wijsselijk dekten, — maar aan den «man van rijpe jaren, in den tegenwoordigen tijd, *niet* te «vergeven zou zijn.)» — 't Is verbazend geleerd, niet waar Lezer? — Wij zullen het concrete maar ter zijde leggen: er moet reeds zoo veel van u gevergd worden. — «Godsdienstloos», mijnheer MENSINGA, volgens uw eigen beginsel, is onze Grondwet niet; — het *waarom* zij het zij, heeft derhalve geen grond, en uw onderzoek hangt in de lucht. — «De mannen van 1813, GIJSBERT KAREL waren geene duisterlingen,» neen; maar zij waren Protestant, en gewonnen en groot geworden in de oude Gereformeerde overheersching, welke reeds niet zoo lang na 95 al wederom meer en meer zich geldig

maakte, en tegen welke *destijds* de Katholieken, wien de rug nog immer te veel naar het juk gebogen stond, niet waren opgewassen. Maar hebben diezelfde mannen, heeft GIJSBERT KAREL, na de vereeniging met *België*, gemeend Art. 133 van de grondwet van 14 te moeten restaureren? «Vrijheid en gelijkheid» was in 1815 Mijnheer, geen «waterverw»; over 1814 kan geen spraak wezen; toen was er geen «gelijkheid» maar heerschte het leeuwenregt: en zoo gij wanen kunt — gij schijnt het te gelooven — dat de «unie» zonder den band der «gelijkheid» één oogenblik bestaanbaar geweest zij, dan is het met uw «*bon-sens*» niets beter dan wanhopig gesteld. Gij verkoost «Vrijheid en broederlijke gelijkheid» *kwade* woorden te noemen: 't kan zijn, dat het *daar* zoo kwaad niet gemeend is; en wij komen op de zaak terug. Gij en de uwen weet dan Mijnheer MENSINGA, dat «vrijheid en broederlijke gelijkheid van regten» niet belet hebben, dat de Hervormde Kerk geen heerschende is. Maar *wat* heeft dit dan belet? Laat ons hooren:

12°. «We weten het beter. 't Was de noodlottige Unie «van 1815; het was de vrees» (zie eens Lezer, wat *edele* menschen, volgens Dominé MENSINGA, de Nederlandsche Protestanten waren, die door *vrees* — *Degeneres animos timor arguit* — er toegebragt zijn om aan vier millioen Katholieken *gelijk* regt toe te staan, — zij de helft zooveel zielen!) «het was de vrees voor BROGLIE en DE MÉAN, die er de «godsdienst van den Souverein uit deden ligten, en dat «zij toegegeven, vredeshalve «('t is karig)» de geheele «Unie was buitendien een staatkundig wangedrogt; maar «nu, nu de jaren 1815–1830 uit de Rijksannalen zijn «gescheurd, nu de Prins van *Oranje-Nassau* weder Sou«verein vorst is (hebt ge 't op de koninklijke waardigheid «gemunt?) dier erve, welker gravenhoed eenmaal zijnen

«grooten naam- en stamgenoot was toegezegd, waarom «ook nu niet weder teruggekeerd tot 1813?» (ziet gij wel Lezer dat het Koningschap van WILLEM II den heer MENSINGA een doorn in de oogen is.) «Nu *Belgie* zelfs is teruggekeerd «*Belgie* zelfs, in spijt der belijdenis van LEOPOLD! *Belgie* «heeft eene godsdienst; *Nederland* heeft haar niet!» (En welke de godsdienst van *Belgie* zij anders dan van *Nederland*? Ze is gelijk Lezer, aan den inhoud van art. 6 der Fransche Charte van 1830, eene fictie! En zoo hebben wij dan nu reeds drie «godsdienstlooze» Europesche constitutien behalve de onze: van *Frankrijk*, van *Engeland*, (1) van *Belgie*.)

Thans weten wij ook wat D^s^. MENSINGA «weet, en beter weet», betreffende de oorzaak waarom de grondwet godsdienstloos zijn zou. — Maar *wij* dachten, dat er nu spraak was over *onze* grondwet, d. i. die van 1840. In waarheid, het is moeijelijk om met den heer MENSINGA vooruit te komen: hij kan 't maar niet onthouden, dat in 1840 eene herziening plaats had, en dat die herziene grondwet onze grondwet is. Hij moest verklaren, dat de herzieners niet om «vrijheid en broederlijke gelijkheid van regten», geen artikel in de grondwet gebragt hebben van dezen of dergelijken vriendelijken inhoud: De christelijk-Gereformeerde religie is godsdienst van staat of: de Koning belijdt de Hervormde godsdienst; maar in stede van zijne stelling duidelijk te maken, neemt hij de grondwetten van 1814 en van 1815 in de handen, en roept: zie, daar in die eerste was het goed, zoo moet het wezen; maar toen de tweede kwam, had vrees de overhand. Zulk redeneren is, onzes inziens, moeijelijk uit te leggen dan met de onderstelling, dat de heer MENSINGA zijn betoog hebbe

(1) Om misverstand voor te komen: We weten wel, dat *Engeland* **geen constitutie heeft in gelijken zin als** *Frankrijk* **en** *Belgie*.

aangezien als niet «achtingwaardig genoeg dat het syllogistisch in elkander moest sluiten». Eerbied voor het publiek? ja...! — Over «de unie van 1815» willen wij nu liefst niet veel zeggen: de herinnering heeft veel smartelijks. Dat die Unie «noodlottig» geweest is, kan worden toegegeven, mits men onderscheide in welk opzigt en ter welker oorzake. De heer MENSINGA verkoos nog, haar «een staatkundig wangedrogt» te noemen: dit stond hem vrij; maar er was iemand, en misschien wist die man van staatkunde nog iets meer dan de heer MENSINGA, die op zijne kaart van *Europa*, over de grenzen van ons koningrijk, zoo als 't in 1815 geunieerd werd, een gouden lijn had getrokken. Beter zou de heer MENSINGA in alle gevallen geschreven hebben, dat een deel der Natie, na 1815, mishandeld is, als ware dat deel «een wangedrogt» geweest. Van zulke berisping hoort men in de geschiedenis reeds den weerklank: en de grove domheden toen begaan, waaraan het Protestantismus, in een of meerderen gesubjectiveerd, — hoe verkiest gij Mijnheer MENSINGA? — zijn aanzienlijk deel heeft toegebragt, zullen, wat ook eeniger «*suffisance*» zegge en schelde, meer en meer worden erkend en betreurd. Meent men de zaak gewonnen met een bluf, zoo onbezonnen als deze: «nu de jaren 1815 — 1830 uit de rijksannalen zijn gescheurd»? Er is veel gescheurd, veel geklad in de Historie van het vaderland; maar dat tijdvak, neen Mijnheer MENSINGA, is niet uitgescheurd; het leeft niet alleen nog in het geheugen, maar het staat daar voor u in tastbare gevolgen. Twijfelt gij? Lees maar uw belastingbrief. Wat in die jaren gezaaid werd, is sedert gewassen: wordt nu bij den oogst veel droefheid verzameld; *ons* is die tijd, *ons* zijn de jaren, welke sinds verliepen, ten minste niet geheel nutteloos heengevaren: te midden van veel bitter onregt, dat wij,

vaak, nokkend van leed en van spijt, moesten zwelgen, hebben wij met grooten arbeid toch *iets* mogen opbouwen; *ons* werd de grond onder den voet bevestigd, ons regt is versterkt, leven en kracht hebben gewonnen, de moed is verhoogd, en gewend om wat wij regtmatigst mogten vorderen, op immer nederdrukkend geweld te moeten bemagtigen, zijn wij – neen zeker niet altijd geslaagd, – doch, meer dan anderen, gehard in den strijd; onze wapenen, aan de zaak der regtvaardigheid gewijd, bleven vrij van bezoedeling en schande, en de schaamte der oneerlijkheid is op onze tegenstanders alleen gevallen. Is ons uitzigt thans zoo heerlijk, het verschiet zoo verblijdend en vol van hoop? Ik zeg het *zeker* niet: maar zoo bedeesd, zoo laf en ontmand zijn wij ten minste niet geworden, dat wij hem, den vermetele, die het regt der vrijheid en gelijkheid, 't welk onzer godsdienst toekomt, pogen zou te ontwringen, niet met verheven zelfsgevoel zullen te gemoet trekken, en het doen beseffen, dat *Nederland* zoo wel *ons* als anderer erf is. En toch vraagt de heer MENSINGA; «waarom niet weder teruggekeerd tot 1813»? *Ik* vraag hem: Wilt gij het vaderland wél? Weet gij wat burgerpligt is? Was wantrouwen ooit de band van onderlinge vereeniging? Verdeeldheid het beginsel van sterkte? Gij hebt wantrouwen en verdeeldheid gezaaid: gruwzaam hebt gij ons beleedigd, gij die daar zoo plomp den voet gesteld hebt, op het heiligst, op het waardste onzer regten! Het zedelijk leven, Mijnheer MENSINGA, van ongeveer twaaf maal honderd duizend staatsbroederen hebt ge in uw heiligschendende begeerte aan den keel gegrepen. Is 't burgerbloed u kostbaar? Is burgerkrijg te duchten? Overmoed, Mijnheer MENSINGA, is een bedenkelijk kwaad: die er zich door laat vervoeren is zijn meest gewenschte slagtoffer... Klaagt nu Protestantsche

medeburgeren, wie gij zijt, nog ooit den toon aan van Katholieke schriften; wijt het ons, zoo 't hooger klimt tusschen de verschillende belijdenissen, aan ons, nadat *uw* Dominé, in een veel gelezen Protestantsch tijdschrift, aan «broederlijke gelijkheid van regten», den schop gegeven heeft.

Lezer, wij zijn tot den *epilogus* genaderd, waarmede dit *hoofdstuk* wordt besloten. Hoe die zij? U zelven het oordeel, of zulke taal den stempel draagt van huichelarij en van ophitsing:

«Ziedaar mijne gronden, die u overtuigen zullen, dat «ofschoon het woord» (Nederlandsche Landskerk) «bijna «onwillekeurig uit de pen vloeide, die pen toch eene over- «tuiging volgde, die op genoegzame gronden rustte, en door «geene van buiten aanblazende *aura* gestierd werd. — Wat «u, wat het publiek *mijne* overtuiging aangaat, o zeer zeker «weinig! maar er zijn er honderdduizenden, die haar «deelen, en *vis-à-vis* u wilde ik er mij niet over schamen. «Of ik nu door dit woord eenen steen in de schaal «wenschte te werpen, zoo er ooit de grondwet weder «op gewogen worde? Niets ligt verder buiten mijne ge- «dachten en buiten mijnen werkkring: dáár zijn er an- «deren voor. — Maar *dit* wil ik u verzocht hebben, en «het is daarom, dat ik dit woord breeder maakte, dat «ge het woord: *geene godsdienst van staat*, nooit schrijft «op het vaandel des vooruitgangs en van het liberalisme, «hetgeen wij voor het overige zoo goed met hart en ziel «wenschen als gij, anders mogt een ander aan de keerzij «schrijven, met groote letters: BANG; ten zij ge liever «van onkunde of kwade trouw in de historie, ...of...wat «het ergste van allen is: godsdienstloosheid wilt ver- «dacht worden.»

Zeker, wij zouden den heer MENSINGA thans rekenschap mogen vragen, of zijne gronden «genoegzaam» waren? Dat hij geen «van buiten aanblazende *aura*» behoefde, gelooven wij van *dezen* man gaarne. Wij trekken ook geenszins in twijfel, dat zijne poging uit het *hart* kwam; maar hem kan het niet onbekend zijn, wat al strijdig aan den geest, uit het hart komen kan (MATT. XV: 19). En nu die «honderd duizenden die zijne overtuiging — *lees:* begeerte — deelen.» Ons deden zij aan den bevelhebber denken, die, met weinigen tegen velen staande, de gelederen behendig zoo wist te scharen, dat de vijand aan verpletterende overmagt geloofde en haastig de vlugt nam. «We weten het immers wel beter,» de heer MENSINGA heeft ze niet geteld; 't is *taktiek;* hij wil wat schijnen, en poogt iets te worden; en wat is aanlokkender voor de volgzamen dan een toeroep: «Wij zijn vele, ons getal is honderd duizenden, voegt u bij ons!» Op dit punt meenen wij den heer MENSINGA volkomen begrepen te hebben. Maar wie zal deze plaats: «of ik nu door dit woord eenen steen in de schaal wenschte te werpen» enz. in zulken zin verklaren, dat daarin niet zij eene nieuwe bevestiging: dat de spraak is een grijns voor de gedachte? — Hoe, gij loochent mijn waarheidszin? en bij al wat ge mij kwelt ontzegt ge me tevens goede trouw? — Niet te voorbarig mijnheer MENSINGA; bij uwe «genoegzame gronden» zaagt gij bijster mis; en gelooft gij niet, na al uw psychologisch ervaren en waarnemen, met mij, dat een mensch zich soms wonderbare illusiën *maken kan*, vooral wanneer het hart *begeert;* en dat het oog nergens eerder mis ziet, dan waar het valt in de plooijen van het eigen gemoed? Hoe dit ook zij, mijnheer, 't is voorwaar een elk niet gegeven, waar woord en daad lijnregt uit elkander loopen,

en 't eene regts, de andere links gaat, dan nog te zeggen: die man is eenvoudig als eene duive, hij heeft slechts één doel. Of ging uw daad — ik bedoel uwe aanteekening in den *Gids* — niet met den wensch op weg, dat de wetgevers weer een Landskerk in de Grondwet bouwen mogten? Of verschijnt uw *Gids* niet onder de oogen dergenen, welke aan zulk een' bouw de hand zouden moeten leenen? Of was, toen gij daar arbeidet (1844—1845) de Grondwets-hervorming niet een' *brulante* questie? Dat gij om den schijn niet zoudt omkomen van te *willen*, hetgeen gij zegt niet te willen, hebt gij trouwens zelf gevoeld; anders hadt gij steen en schaal wel aan hun plaats gelaten; en aan het: *qui s'excuse s'accuse* werd wis eerst gedacht, toen het te laat was: *nu* moet ge ons, dunkt mij, toestaan, dat wij slechts het laatste gedeelte van uw getuigenis als waarheid aannemen, namelijk: dat zulke bemoeijing gelegen is «buiten uwen werkkring;» want dit is ons vrij duidelijk gebleken. — En dan nog de «ophitsing»? —Ja, zie maar eens die «groote letters: BANG;» en let eens wel op, wat «liberalisme en vooruitgang» zijn; en geef nog eens acht hoe met het schandemerk van «onkunde en kwade trouw in de historie,» en met «het ergste van allen: godsdienstloosheid» bedreigd wordt. Kan het sarrender?

Den heer MENSINGA drukt nog iets op het gemoed: *hij* is niet «*bang;*» daarom heet het in een toegift:

«En nu moet er nog een woord bij. ORANJE. Wat mij «aan den koning bindt is de wet. *He is mij King bij Law;*» (Voorzigtig met dat engelsch mijnheer: denk aan den «heiliger grondslag.») «daarom is het ons: *Caesari quod Caesaris.*» (Neen, dat hebben we anders gezien; en we zijn nog niet aan het einde.) «Maar wat aan ORANJE?

«Dankbaarheid. Dankbaarheid, al ware het ook, dat we «te eeniger tijd éénen hunner ten grave zouden moeten «geleiden met de woorden, waarmede JUDA's stam den «kleinzoon van JOZAFAT ter konings grafsteê indroeg.» (Welke waren toch die woorden bij de begrafenis van OCHOZIAS? Waar heeft Ds. MENSINGA ze gelezen? Of heeft de zucht naar geleerden tooi alweêr tot eene fictie verlokt, en tot een kladderij in *deze* geschiedenis?) «De «dankbaarheid, die ik, *en* als Nederlander *en* als Pro- «testant, — Protestant, want dat was des Zwijgers en «zijner getrouwen belijdenis, en een halve eeuw jonger «dagteekent het paar rampzalige woorden, met BARNEVELD'S «bloed geschreven in onze historie — aan dat doorluchte «huis schuldig ben.» (Maar LUTHER'S, CALVYN'S, ZWINGLI'S en zoo veler anderen belijdenis, en de belijdenis van degenen, die hen, en die deze anderen volgden en niet volgden, was die, tot aan het bloedschrift van BARNEVELD niet bepaalder, dan «Protestant». Is leerscheiding ooit scherper, en leertwist ooit bitterder gewoest, dan in de afdeelingen der Protestanten van den beginne der Hervorming af? Heeft de heer MENSINGA al die controvers uit zijne dogmengeschiedenis «uitgescheurd?» Het middel om er zich af te helpen is gemakkelijk; en men is daar met scheuren zoo ver gekomen, dat men weet noch weten kan, wat protestant, of protestantismus, of wezen des Christendoms is. «Protestant:» welk geloof, welk dogmatisme is daar toch mede verbonden? En waartoe een zinledige naam? Men tracht het woord tot een banier te verheffen, en het is inderdaad niet meer dan eene ontkenning, een ledig, *cavum quid.*) «Maar juist daarom zou iedere stap «afwaarts, dien ORANJE ooit van het Protestantisme zou «kunnen doen, een stap afwaarts wezen, niet van de

«gehoorzaamheid, want» (want?!) «iedere andere dy-
«nastie, al ware ze ook Mohammedaansch, zouden wij
«gehoorzamen, wanneer de koning der koningen het ons
«beval, en daarom predikten wij Protestanten in 1810
«ook gehoorzaamheid aan Frankrijks keizer, maar van
«mijne liefde en mijne achting.» (Een stap afwaarts.....
van *uwe* «liefde» en *uwe* «achting.» Ik dacht aan de kritiek van zekere *reis door het Oosten en Noorden*, toen het mij gelukkig weêr te binnen kwam dat de heer MENSINGA gevraagd heeft, dat het hem ten goede werd gehouden, indien het woordje: *ik*, hier meer op den voorgrond zoude komen. Ga dit dan door! Maar nu de voorwaarde: «wanneer de koning der koningen het ons beval»? — Ze is zeer onschuldig en vroom. — Het kan zijn mijnheer, God beware ons voor eene Mohammedaansche dynastie! maar zult ge ook ontkennen, dat ge een' slag om den arm hebt willen houden, en een' doortogt open laten? We zijn nog niet vergeten wat al gebeurd is toen WILLEM I met eene Katholieke vrouw wilde huwen: thans staat ge daar voor ons bereid, neen begeerig om, door de wet, gewetensdwang te oefenen aan zijn opvolgers, want anders dan zulk een dwang is het toch niet, indien de vorst op verbeurte van troon en schepter aan eene belijdenis gebonden werd; en uw: «*Caesari quod Caesaris*» strekt zich tot de godsdienstige vrijheid van *Caesar* niet uit. Zoudt ge de goedheid willen hebben het eens regt duidelijk te maken, wat de koning der koningen omtrent PHILIPS II beval? «We weten het immers beter», de zaak is met den afloop niet uitgemaakt: gewetens-vrijheid was lang de leus; maar dat «parool» hebt gij verzaakt: ALVA en de tiende penning?.... maar zekere Minister des Konings en het *collegium philosophicum* in *België*, en

nu de vrijwillige leening vooraf gegaan door staat B!... Ik verbeid uwe oplossing. «En indien ooit, God beware «ons! ORANJE renegaat» (!) «kon worden, het ware *Ne-*«*derland* het hart uit het lijf gescheurd», 't is tragisch, *eon orrore* geschetst! Ontstel u evenwel niet lezer, gij kunt gerust wezen, het zal wel afloopen, de heer MENSINGA wilde maar eens bang maken. — «*Nederland* het hart uit het lijf gescheurd»! Misschien bedanken nog wel anderen dan ik met de mijnen — en wij behooren ook aan het hart van *Nederland*, en *Nederland*, wij moeten het den heer MENSINGA al weêr herinneren, is ook onze erfgrond, — voor *dat* hartebloed, dat uit de hervormde (protestantsche) belijdenis van ORANJE uitstroomt. *Ik* wil er geen enkelen druppel van: moet uit *dat* hart mijn levensgang gevoed worden en voortgaan, dan stollen eer mijne aders, en sta de pols mij eeuwig stil! dan met BILDERDIJK:

«Het stil en vredig graf
Is al wat mij van 't lot nog overblijft te vragen!»

Indien de heer MENSINGA gezond verstand wilde spreken en voor verstandigen schrijven, dan moet hij zich van zulke bombarie onthouden. Waartoe de *sottises* van het jaar 1840, en van al die vuile brochuren tegen het *Concordaat* hernieuwd? Ontbreekt het dan *Nederland* aan schande? — Uwe Protestanten schamen zich om u, zoo gij het om uzelf niet doet,) — «het ware de laatste spat af-«gewischt van het bloed, dat den, sinds den eersten WILLEM «voor ORANJE bewaarden vorstelijken hoed voor *Nederland* «gewijd heeft.» (En dan had die hoed zijne heiligheid verloren? Indien iets, dan is, eeuwig, godsdienstige verdeeldheid te bejammeren: indien één spat moest worden weggewischt, dan is het de spat des bloeds in naam der

godsdienst vergoten. Maar de heer MENSINGA kan zich tot het begrip van burgerlijke eenheid en van den omvang des Vaderlands niet verheffen: twee vijfde gedeelten, het is zoo zijn wil, moeten eene onbekende wereld blijven. Maar wij hebben hier tevens een antwoord bekomen *wáárom* eigenlijk PHILIPS moest worden uitgedreven. Het is dan toch om de godsdienst vrij te winnen, die de heer MENSINGA, voor het gemoed des vorstes, thans aan zijne overheerschers kluisters wil geslagen hebben!) «Dan zou ik wenschen kunnen «dat de Voorzienigheid mij de gehoorzaamheid aan eene «andere dynastie oplegde, aan een' geboren' geloofsvijand «liever dan eenen afvalligen geloofsgenoot;» (wensch wat gij wilt; en, des noods, ga ook waar het u goeddunkt uwe gehoorzaamheid aan eene andere dynastie bewijzen b. v. in *Oostenrijk* of te *Turyn*, dit staat u vrij, maar het staat u niet vrij, in *Nederland* uwe pen voor provocatie van godsdienstdwang veil te hebben.) «Het wenschen, niet «omdat ik Protestant ben enkel, maar omdat de geschie- «denis van die erve, waarover ORANJE den schepter voert, «met 1584 begint.» (Dat is uw conservatismus wat ver gedreven mijnheer! De geschiedenis van die erve is met gewetensdwang begonnen: moest dat dan immer zoo blijven? Gij moogt godsdienstige vrijheid nimmermeer als vooruitgang zegenen noch uwe hervorming daarover prijzen. Dominé, Dominé, wat wordt gij «zwart»! Ei lieve tracht eens consequent voort te redeneren, en zie of gij uit de handen van den Paus kunt blijven. Om niet te zeggen de geschiedenis der Kerk; — de geschiedenis van het Christendom in *Nederland* is immers met den Paus begonnen? ten laatste zult ge zelf in den bajert moeten worden opgelost! —Die geschiedenis, welke met 1584 begint, heeft — wij zoeken het niet te loochenen, — hare schoone bladzijden;

maar hare rollen vertoonen ook *vlekken*, die het hart gruwzaam ontstellen. Kunt *gij* dit loochenen? Zagen wij u 1618 niet luide verzaken? en hoeveel nog meer? de wijsheid leert onderscheiden, mijnheer MENSINGA, en zij wil het goede geprezen zien en bewaard; maar voor het kwade heeft zij afkeuring: kan zij het gepleegde niet uitdelgen, zij veroordeelt niet te min dengene, die het wil herhalen en bestendigen. Ons allen, — burgeren van hetzelfde vaderland, — is de zorg opgelegd, om, door algemeen pogen en arbeiden, het tijdvak waaraan wij behooren, rein te bewaren, en het zoo luisterrijk mogelijk aan de nakomelingschap over te maken. In strijd der geesten helaas! onvermijdelijk, eeren dan ten minste de wapenen en derzelver gebruik dengene die ze voert. Maar wie door onregtmatig geweld, al ware het door de letter van een wets-artikel gesanctioneerd, de onderdrukker wordt van het geweten van vorst of burger, hij draagt schande in de geschiedenis.) «Zóó naauw heeft hij, die de lotgevallen van «vorstenhuizen en volken stiert, ORANJE en *Nederland* aan «elkander verbonden, dat het eene zonder het andere niet «bestaan kan.» (Ik geef u in trouw aan den ORANJE-telg, die in *Nederland* troont, niets toe; en mijn eerbied gaat den uwe te boven, want ik laat mijnen vorst het gemoed vrij; maar zoo min als ik, hebt gij in de raadsbesluiten des Eeuwigen gelezen, of *Nederland* zonder ORANJE- of ORANJE zonder *Nederland* bestaan zal. Neem die femel-taal meê naar den preekstoel op een biddag, daar immers werden zulke magtelooze orakels zonder ophouden gekweeld; daar immers, — volgens uwen vriend V. D. H. JR., «wien het homiletisch probleem vroeger dan aan anderen duidelijk geworden is,» zijn zinledige vormen bruikbaar!) «maar... de band tusschen die beide, (*Nederland* en Oranje)

«is niet de bladzijde, waar artikel 12, (gij meent waar-
«schijnlijk art. 11) van de Grondwet opgeschreven staat,
«maar derdehalve eeuw, en meer dan die, van herinne-
«ringen van lief en leed, te zamen gedeeld, van herinne-
«ringen van trouw, van geloof» (dit kan zoo algemeen niet gaan; ik leg exceptie in voor de Katholieken, die, nog eens, ook Nederlanders zijn, ondanks den heer MENSINGA?)
«en van liefde; — die band is gelegd in het bloed van dui-
«zenden onzer voorvaderen, dat in éénen stroom gevloeid
«heeft met het bloed van LODEWIJK en ADOLF en van WIL-
«LEM, den vader des vaderlands zelven. Loochen het, zoo
«gij durft, maar zing dan ook nimmer weder het lied
«waarmede uwe voorvaderen ten strijde togen, waaraan ze
«elkander op vreemde kusten, in verre streek herkenden:
«*Wilhelmus van Nassouwen*; — haal ze dan neder, om ze
«nimmer weder te voeren, de heilige kleuren waaraan ge
«in gindsche zee herkend wordt, die zij plantten op *Jac-*
«*catra* en aan *Cabo*, in *Nieuw-Nederland* en in *Brazilië*,
«want het zijn de kleuren der Geuzenvlag, de palluere
«van prinse WILLEM VAN ORAENGIEN». (Zie dat is nu eens regt hoogdravend!) Maar de heer MENSINGA deed een uitdaging: waartoe? ter loochening dat een band bestaat tusschen *Nederland* en *Oranje?* Maar wie zal willen dien band, geschiedkundigen band, loochenen? geen mensch. Dat die band sinds derdehalve eeuw bestaat? ook niet. Dat hij in het deelen van lief en leed en in gezamenlijk vergoten bloed gelegd en bevestigd is? ook dit niet. Doch het punt, dat de heer MENSINGA had vast te stellen, was het wel of *Nederland* en *Oranje* door een band verbonden zijn *Ik* dacht dat logische voortgang thans het bewijs vorderde voor *deze* stelling: *Nederland* kan niet zonder ORANJE, ORANJE niet zonder *Nederland;* de band, die beide

vereenigt, is een noodzakelijke: *ik* meende, dat de heer MENSINGA, die het zoo uitsprak, zijne credentialen als profeet had te wettigen, en daar profeten, — zij moeten van den echten stempel wezen, — tegenwoordig zeldzaam zijn, zou ik verlangd hebben, dat *in casu* bij het onderzoek naauwkeurig werd toegezien.

In allen ernst, mijnheer MENSINGA, laat ons ORANJE met hart en ziel gehouw en getrouw wezen; want zoo beveelt ons de Koning der koningen. Ik zal de gehoorzaamheid niet opzeggen aan mijnen vorst, omdat hij de Hervormde, of zoo gij liever wilt, de Protestantsche godsdienst belijdt: *gij* moet den vorst aan die belijdenis door wettelijken dwang niet pogen te ketenen, want dat is even onregtvaardig *en* jegens den koning zelven, *en* jegens mij en allen, die onze regtmatige aanspraak, om als staatsburgers u gelijk te wezen, niet zullen laten varen. Laat ons over *Nederlands* mogelijkheden bij Hem, die de lotgevallen der volken stiert, den vinger eerbiedig op de lippen leggen; want de zaak is aan onzen gezigteinder onttogen: en zegt gij het niet aan uwe gemeente: *Des Heeren wegen zijn onnaspeurlijk*? Als een' vlag valt; er *kan* eene andere geheschen worden.)

«Verloochen het alles, zoo ge wilt; maar verloochen «dan ook den geschiedkundigen band, die ons allen aan- «eenverbindt;» (Laat ons dien band behouden, maar zou het weefsel sterker zijn, wanneer de versleten draden van het oude onregt weer de betere vervingen, welke de tijd heeft ingebragt?) «keer dan terug tot de vijftiende «eeuw;» (en *Holland* dan zoo doende weer eenmaal *Spanje* in den arm? Gij meent het niet, — 't is wanhoop!) «jaag dan *Holland* tegen *Gelderland* en *Utrecht* in het har- »nas, of, maak van uw Vaderland een toevallig zamen-

« werpsel van brokken lands, die er niets bij verliezen « zouden, wanneer ze, waarvoor God hen in 1674 gena- « dig bewaarde, weder uit elkander genomen en den na- « buren toegedeeld werden.» (Geen scheiding! geen weg-deeling! geen zamenwerpsel van brokken! maar vereeni-ging door beginsel en werking van regtvaardigheid en liefde! — Wat gij daar als *absurde* tegenwerpt, dat juist mijnheer bedoelt — dat verrigt, — ik wil niet zeggen: *gij*, maar uw opstel. — Ei lieve, lees voor *Gelderland* en *Utrecht* daarboven eens *Noord-Braband* en *Limburg*; en zal het dan niet tastbaar wezen? Wat is het anders dan Pro-testanten tegen Katholieken, en dezen tegen genen in het harnas jagen, wanneer men uwe lands- of bevoorregte kerk in het verschiet wil plaatsen?)

« God beware mijn Vaderland, beware ook mijne Katho- « lijke landgenooten voor zulk eene volksramp! De geschie- « denis der *Vereenigde Nederlanden* ware dan na aan hare « afsluiting. » (Konde ik u dank zeggen mijnheer MENSINGA voor de bede over uwe « Katholijke landgenooten! » Maar gij hebt ons niet gespaard: neen, uw woord was onregt-vaardig jegens die landgenooten. Kan ik thans in uwe bede meer zien dan een ijdel pleeggebaar? — *fraudulenta oscula inimici?* — De heilwensch van elk opregt, welmeenend hart is welkom: wat mij betreft, daarvan hangt het af of ik uw bede thans aanvaarde, of dat zij mij een geschenk zij, hetwelk ik naar de hand moet terug werpen, die het heeft aangeboden.)

VERSCHEIDENHEDEN.

WAT ER IN DE SYNODE DER NEDERLANDSCHE HERVORMDE KERK AL BEHANDELD WORDT.

Wie zijn huys beroert, zal wint erven.
En set de oude palen niet te rugge, die uwe vaderen gemaeckt hebben.
Spreuk. Salom. XI: 29; XXII, 28. (Staten-Bijbel).

I.

Niet ver van mijne woning, tusschen hoog opgaande boomen en tegen de helling van een heuvel, ligt een aangenaam kreupelboschje. Dikwijls ga ik daarhenen, om in de eenzaamheid te peinzen en om er in stilte de genoegens der natuur te smaken; en ik doe het bij voorkeur in den ochtenstond, omdat er dan weinig gewandeld wordt.

Op een schoonen dag in Augustus, toen ik naar gewoonte mijne wandeling deed, ontmoette ik een mijner vrienden, wiens woning niet ver van de mijne lag, maar dien ik toch zelden daar aantrof, althans in den morgenstond.

— Zoo vriend! dat is geen alledaagsche zaak van op dezen tijd u hier aan te treffen.

— Het is zoo; — gaf hij ten antwoord — en nu het toeval wil, dat ik eenige vrije oogenblikken heb, is het mij des te aangenamer u te ontmoeten. Zoo gij er niet op tegen hebt, wandel ik mede.

— Volstrekt niet; dan kouten wij nog eens zamen over den ouden en nieuwen tijd, zoo als wij vroeger wel deden; en de wandeling is er niet minder aangenaam om.

In den beginne, zoo als het meestal gaat, liep ons gesprek over allerlei onverschillige zaken, doch van lieverlede kwamen wij op de litteratuur van den dag en eindelijk op staatszaken

en kerkelijke aangelegenheden. Waar het juist bij te pas kwam, weet ik niet meer; maar al voortredenerende sprak ik, in het voorbijgaan, van de Haagsche Synode. Ik had volstrekt geen plan om er over uit te weiden, doch toen ik ophield met spreken, vatte mijn vriend mij bij het woord, en betuigde mij, dat hij verlangend was te weten, wat er in de Synode der Hervormde Kerk zoo al behandeld werd.

— Die vraag, — hervatte ik — is zoo spoedig niet beantwoord. Maar zijt ge dan zoo geheel vreemd in de geschiedenis der Synode?

— Dat juist niet, ten minste wat de laatst verloopen jaren betreft: daarover heb ik nog al een en ander gelezen; doch van de eerste jaren van haar bestaan en van hare eigenlijke geschiedenis — dit beken ik — weet ik weinig of niets.

— Waarmede wilt ge dan dat we beginnen zullen?

— O, als het aan mij wordt overgelaten, zou ik al dadelijk eene gansche reeks van vragen kunnen voorstellen; b. v. Wie die Synode heeft ingesteld? — Door wien die Predikanten gekozen en ter Vergadering geroepen worden? — Of die meneeren groote sommen trekken voor reis- en verblijfkosten en presentiegelden? — Wie dat betaalt? — Wie de onkosten der Synode draagt? — Of het waar is, dat *de Handelingen* der Synode *confidentieel* op de Landsdrukkerij gedrukt worden? — Men heeft mij wel eens verteld, dat het Gouvernement dat alles bekostigt.... Als dat wáár is, zou het mijne goedkeuring niet wegdragen. 't Is immers eene zuiver geestelijke zaak: die meneeren hebben over niets anders te beslissen dan over geloofszaken; en dan behoeft....

— Hola! vriend lief! als ge zoo voortgaat, kan ik onmogelijk er tusschen komen.... En dan vooral die finantiele kwestien.... Ge weet immers wel, dat ik mij niet gaarne daar mêe inlaat.... Om u echter uit de dwaling te helpen, moet ik u zeggen, dat het Gouvernement niet *alles* bekostigt; want b. v. tot bestrijking der kosten voor de Synode, de Provin-

ciale en Klassikale Besturen enz., die in 1840 circa negen en vijftig duizend gulden bedroegen, had het Departement der Hervormde Eeredienst niet meer bijgedragen dan acht en dertig duizend vijf honderd gulden! De kwestie over de finantien alzoo daargelaten, zal ik maar beginnen met te antwoorden op uw laatste gezegde, dan komen we van zelf op den weg daar ge wezen wilt. Gij zijt van meening, dat de Synode beslist over geloofszaken; dan vriend! in dit punt zijt gij het spoor bijster.

— Zoo? Ik had mij altijd voorgesteld, dat het zoo een soort van algemeen of nationaal Concilie was.

— 't Gelijkt er niet naar. — Ge hebt dan zeker *de Handelingen der Synode* nooit gelezen?

— Och neen; ik lees, zoo als gij weet, zeer veel brochuren, onderscheidene tijdschriften en eenige couranten en weekbladen; maar die dingen heb ik nooit gezien. Ook heb ik hooren zeggen, dat ze zoo moeijelijk te bekomen waren.

— Voorheen, ja, waren ze niet te verkrijgen — zoo als mij verzekerd is — dan op een schriftelijk bewijs van het klassikaal Bestuur, en enkel voor die personen, die de kerkelijke geschiedenis beoefenden.

— Is dat nog zoo?

— Neen; tegenwoordig, zoo als de heer GROEN VAN PRINSTERER ergens gezegd heeft, gaat dat gemakkelijker.

— En waarvan dit verschil?

— Ja; dit weet ik niet. Sommigen zeggen — maar ik blijf er geen borg voor — dat de Synode eindelijk begrepen heeft, dat ze bij de publiciteit geen kwaad kon, omdat zij niet méér behoeft te laten *drukken* dan ze goedvindt, en het altijd in hare magt heeft om gebruik te maken van het expedient, daar ze zich meer dan eens van bediend heeft, en waartoe de secretaris der Synode in der tijd geautoriseerd werd (1).

---

(1) *Handelingen der Synode* 1820, blz. 72—73; 1843, blz. 120.

— En dat is?

— Dan laat de Synode eenvoudig in hare Handelingen *drukken*: *Zie* DE GESCHREVEN *notulen* (1).

— Ei! ei!... Maar wat wilt ge nu met uwe *Handelingen*?

— Wel, nu gij ze niet gelezen hebt, verwondert het mij minder, dat gij met het doel der Synode niet bekend zijt. 't Zal dus het beste wezen, om zoo veel mogelijk uit de *Handelingen* zelve u in te lichten.

— Zeer gaarne.

Ik stelde nu mijn' vriend voor, om met mij naar huis te gaan, omdat het mij gemakkelijker en voor de naauwkeurigheid verkieslijker zou wezen, de stukken, waar het noodig was, uit de *Handelingen* zelve voor te lezen. Dit beviel hem: wij gingen in huis en zaten zamen neder.

— De insteller van de Haagsche Synode was wijlen koning WILLEM I. Vòòr het koninklijk besluit ter oprigting der Synode werd uitgevaardigd, schijnt men voornemens geweest te zijn, aan de Synode ook het regt toe te kennen van in geloofsgeschillen te beslissen; maar zoowel bij leeken als bij kerkelijken vond dit ontwerp hevigen tegenstand. Niet slechts de *Klassis* van *Amsterdam* verzette zich daar tegen in een adres, dat zij den 7 Maart 1816 den Koning aanbood; maar ook de Raad van State beschouwde eene algemeene Synode als niet *wenschelijk*, niet *noodzakelijk*, ja zelfs *allezins onraadzaam*, zoo men hare besluiten ook betrekkelijk wilde maken *tot de zuiverheid der godsdienstleer*. Ten gevolge van dien werd het ontwerp gewijzigd, en de Commissaris-Generaal REPELAER VAN DRIEL gelast namens den Koning te verklaren: dat «de «Synode niet werd opgeroepen om *leerstellige geschillen te be«slissen*, maar om de Kerk te besturen;» en deze verzekering werd door denzelfden hoogen ambtenaar op nieuw gegeven, bij de opening der *eerste* Synode. Gij ziet dus dat de Synode

(1) T. a. p. Zie ook *Hand. d. Syn.* 1821. blz. 67 en vld.

eene andere roeping heeft dan om te beslissen over geloofszaken. En in zóó verre — ik moet het erkennen — was deze handelwijs overeenkomstig met de Protestantsche beginselen: *de Bijbel alléén* en *vrij onderzoek*. Want indien elk een den Bijbel lezen en daaruit zijn geloof zoeken mag, dan staat het hem ook vrij te gelooven wat hij wil; en volgens dat beginsel is er geen magt op aarde die hem verpligten kan om anders te gelooven; wat meer is — die *regt* heeft van te zeggen, dat hij verkeerd gelooft.

— Het is dan ook inderdaad: *zoo veel hoofden zoo veel zinnen*. Ik weet het bij ondervinding, want ik heb veel met Protestanten omgegaan, en zou daarvan menig staaltje uit den ouden en nieuwen tijd kunnen opgeven. Één enkel wil ik u toch meêdeelen. Ik heb eene protestantsche vrouw gekend te ..., die hardnekkig tegen haren man volhield, dat de drieëenige God een *ligchaam* had. Daar viel niets tegen in te brengen, want zij zelve had het *in den Bijbel* gelezen, dat God armen, handen, oogen had.

— Veronderstel dan eens, dat die zaak voor de Synode gebragt ware, wat hadden *de Vaders* anders kunnen antwoorden dan: «Wij zijn óók feilbare menschen; we kunnen ons óók *vergissen*; zoowel als de feilbare ««opstellers der formulieren van eenigheid zich vergist hebben»» het staat *ons* niet vrij om te beslissen of die vrouw gelijk of ongelijk hebbe.»

— En is de Synode aan dat beginsel getrouw gebleven? Of heeft zij misschien geene gelegenheid gehad om daarover haar gevoelen te uiten?

— Die gelegenheid heeft zich meer dan eens aangeboden; en in den beginne is de Synode ook aan dat beginsel getrouw gebleven; doch naderhand is het er ver af geweest. Reeds in de eerste zittingen van 1816 werd er een adres ter tafel gebragt van eenige Predikanten onder het ressort der voormalige klassen van *Leyden en Neder-Rynland* en van *Woerden en Over-Rynland*, die zwarigheid maakten omtrent

art. 9 en 10 van het algemeen reglement in vergelijking met de vorige reglementen en inrigtingen, die tot dan toe «in de Gereformeerde Kerk hadden plaats gehad»; met name *de onderteekening der formulieren van eenigheid, de belofte van geen accomodatie met de Remonstranten, den eed tegen de Simonie* enz. en andere bezwaren; op welke punten van bezwaar de adressanten eene genoegzame en geruststellende opheldering verzochten (1).

— Werd hun die gegeven?

— Ge begrijpt wel, dat de kwestie omtrent de leer nog te versch in het geheugen lag, en dat de Synode zich wel gewacht zou hebben om dadelijk hare roeping te verloochenen; maar of de opheldering, die zij gegeven heeft, genoegzaam en geruststellend geweest zij, moogt gij zelf beoordeelen. Ik zal u slechts het feit mededeelen. — Het adres werd gesteld in handen eener Commissie, bestaande uit de Hoog Eerw. Heer ROYAARDS (Professor te *Utrecht*) de Heeren VAN ECK, SCHOLTEN en de ouderling VAN LEEUWEN (2). Bij monde van genoemden professor bragt die commissie haar rapport uit in de vergadering van 16 Julij 1816. Zij begint met te verklaren, dat zij het adres naauwkeurig gelezen en onderzocht had, en meent dat vooral drieërlei soort van bezwaren daarin werden voorgedragen:

«1°. of dan de vorige reglementen waaraan zij door afgelegde beloften, door onderteekening en plegtige eeden, onlosmakelijk verbonden zijn, nu zouden moeten gerekend worden buiten kracht en werking en dus geheel vervallen te zijn; en of zij zich zelven, elkanderen, of eenig kerkelijk of wereldlijk gezag hen van zulke verbindtenissen zouden kunnen ontslaan, en zij zich deswege voor den Heer der Gemeente zouden kunnen verantwoorden?»

«2°. enz.»

(1) *Handelingen der Synode* 1816, bladz. 17.
(2) Ald. bladz. 18.

Op dit eerste punt van bezwaar antwoordt de Commissie het volgende: «Ofschoon het nu H. E. H. aan de commissie is voorgekomen dat deze en soortgelijke bedenkingen en bezwaren, door het algemeen reglement van het bestuur der Hervormde Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden, en bepaaldelijk door het antwoord, uit naam van Zijne Majesteit, van Zijne Excellentie den Heere Commissaris-Generaal enz. de dato 28 Maart 1816 gegeven, en inzonderheid door het reglement op de examina, genoegzaam zijn opgelost en beantwoord, meent echter uwe commissie H. E. HH. dat, daar in het laatstgemelde antwoord van Zijne Excellentie aan de Klassis van Amsterdam gegeven, door Zijne Majesteit zelve, *de adressanten vrij en onverlet verklaard worden, om de bezwaren, die hun nog mogten overblijven, bij de aanstaande Synode in te brengen;* deze Hoog Eerw. Vergadering, op het voorbeeld van onzen geëerbiedigden Koning, en van Zijne Excellentie den Heer Commissaris-Generaal, wel een blijk van hare vredelievenheid, van inschikkelijkheid voor de bezwaren van anderen, en van hare zucht voor de rust der kerke Gods zou kunnen en mogen geven door in substantie aan de adressanten te antwoorden:»

«Dat, schoon de bezwaren en bedenkingen (gelijk bereids gezegd is) meermalen zijn weggenomen, de adressanten echter ter hunner meerdere geruststelling hierop gelieven te letten:»

«1°. Dat wij geen beter middel weten, om de bezwaren van de eerste soort weg te nemen, dan door de zoo duidelijke en alles in zich vervattende woorden van Zijne Excellentie in het meergemeld antwoord: *de Synode is thans niet opgeroepen om leerstellige geschillen te beslissen, maar om de Kerk te besturen. Wat de leer zelve betreft, dat de verpligtingen van deszelfs leden, en die van alle andere Kerkbesturen, begrepen zijn in 't 9de art. van 't gemelde reglement, hetwelk met ronde woorden van hen vordert de handhaving van de leer der Hervormde Kerk.* Eene verklaring, welker

gewigt hun zoo mannelijk en deftig bij de opening der H. E. Kerkvergadering in het openbaar aanbevolen is, door Zijne Excellentie den Heer Commissaris-Generaal, en door den President dezer Vergadering, overeenkomstig de bedoeling des Konings.»

«En dat de H. E. Synode aan dit beginsel zoo gehecht is, dat ze de verpligtingen, tot handhaving der leer, die overeenkomstig het woord van God in de formulieren van eenigheid der Nederlandsche Kerk vervat is, bij handteekening laat bevestigen door zulken, van wie men meent dit te moeten vorderen.»

«Waaruit dus volgt, dat de adressanten zich zoo min van die verpligting zullen kunnen ontslagen rekenen, dan (*als*) anderen, die vervolgens het leeraarambt zullen aanvaarden, en des getrouw zullen moeten en kunnen zijn aan deze verbindtenissen, ook zelfs aan die, waardoor allerlei verkeerde middelen verboden en geweerd worden, om zich in het leeraarambt in te dringen» (1) *enz.*

— En bestaat dat alles nog zoo?

— In dien tusschentijd is er zoo veel gebeurd, en zoo veel veranderd, dat het niet mogelijk is, u van daag dit alles te vertellen. B. v. de Professoren VAN HENGEL, ROYAARDS en HOFSTEDE DE GROOT, Ds. W. BROES en andere Hervormde predikanten hebben vroeger toch óók de belofte moeten afleggen van in *geen accommodatie met de Remonstranten* te komen, en evenwel vonden zij geene zwarigheid om zich met den Remonstrantschen Professor DES AMORIE VAN DER HOEVEN te accommoderen tot oprigting en voortzetting van *de Evangelische Kerkbode*. Of zij toen, of vroeger reeds, door «zich zelven of door elkanderen of door eenig kerkelijk of wereldlijk gezag van die verbindtenis ontslagen zijn;» of dat «de vorige reglementen, waaraan zij door afgelegde beloften onlosmake-

(1) T. a. p. bl. 41-44.

lijk verbonden waren, buiten kracht en werking» zijn gesteld, is mij niet gebleken. Uit het rapport kan ik het niet opmaken: want de Commissie, die het uitbragt, en de Synode, die het goedkeurde, vonden het zeker geraden om geen enkel woord van die accommodatie te reppen. Intusschen is het een feit, dat die Heeren thans, in vele punten, zoodanig geaccommodeerd zijn, dat er niets of weinig meer te accommoderen over blijft.

— Maar vriend lief! met al die accommodatie zoudt gij vergeten van mij te zeggen, hoe het met de onderteekening der formulieren ging; dat is toch, dunkt mij, een punt van belang, zoo geen hoofdzaak.

— Ge moet weten, dat het onderteekeningsformulier in de Hervormde Kerk sedert 1816 niet meer is, zoo als het door de Synode van *Dordrecht* bepaald was. In het oude Dordsche werd voorgeschreven, dat men aannam *al de artikelen en stukken der leer*, in de symboliesche schriften voorkomende, *als* IN ALLES *met Gods woord overeenkomstig;* en volgens het tegenwoordige, behoeft men alleen aan te nemen *de leer, die overeenkomstig het woord van God, in de formulieren van eenigheid* VERVAT IS. Over den zin nu dier onderteekening ontstond in 't vervolg van tijd een hevige twist: de beruchte kwestie over het *quia* en *quatenus;* d. i. of men het zóó verstaan moest, dat men die formulieren aannam *omdat* zij overeenkwamen met Gods Woord, of alléén, *in zoo verre* zij daarmede overeenstemden.

— En in welken zin moesten ze dan onderteekend worden?

— Men eischte voor de aankomende Predikanten eenvoudig de onderteekening; het overige werd aan een ieder vrij gelaten, zoodat elk *inwendig* het zóó kon verklaren als hem goeddacht. Het was eene echte *restrictio pure mentalis.*

— 't Is vrij zonderling; en als ik het wèl begrijp, dan is de Synode, ten minste zijdelings, reeds dáárin aan hare roeping ontrouw geworden, dat zij, in plaats van een vrij dui-

delijk formulier, een ander heeft voorgeschreven dat voor tweederlei uitlegging vatbaar was. Meerdere vrijheid te geven, en alzoo de deur open zetten tot allerlei afwijkingen, is toch niet minder met «de godsdienstleer» zich inlaten, dan wanneer men die vrijheid beperken wil.

— Ditzelfde is naderhand aan de Synode verweten in een adres van Orthodoxen; en de Commissie, die het rapport er over uitbragt (1), wist zich niet beter te regtvaardigen dan met te zeggen: dat het met «het oude formulier, hoe streng het ook luidde,» op gelijke wijze was toegegaan. «Zij toch — zoo luidt het rapport — die het oude formulier hebben onderteekend, hebben dit nimmer kunnen doen ten koste van het regt, dat hun niet alleen was aangeboren, maar ook door de Hervormde Kerk toegewezen. Zij behoefden zelfs geen verholen zinsbehouding (*restrictio mentalis*) met hunne onderteekening te paren, daar het 7de artikel der Nederlandsche geloofsbelijdenis (2) in die onderteekening mede opgenomen, hun eene toepassing aanbood van het Protestantsch beginsel, waarmede zij, die zulks verkozen te doen, bij hunne afwijking van de aangenomen leer der Kerk zich meenden te kunnen verantwoorden.»

— Dit heeft toch veel weg van eene «verholen zinsbehouding»; die des te meer afkeuring verdient, omdat zij met een eed verbonden was. Want die *toepassing* moge er bij wijze van consequentie uit afgeleid kunnen worden, in het 7de artikel is geen sprake over formulieren van eenigheid,

---

(1) «De Synode heeft dit geheele rapport, als hare gevoelens behelzende, met eenparige stemmen overgenomen en overeenkomstig hetzelve besloten.»

(2) «.... Men en mag ook geener menschen schriften, hoe heyligh sij geweest zijn, gelijken by de Godtlijke Schriftuere, nog de gewoonte by de waerheyt Godts (want de waerheyt is boven al) nog de groote menighte, noch de outheyt, noch de successie van tijden of Persoonen, noch de Concilien, Decreten ofte besluyten. Want alle menschen zijn uyt haer selven leugenaers, ende ydelder als de ydelheyt selve.»

het is blijkbaar gerigt tegen de *Apostoliesche Overlevering* in de Katholieke Kerk.

— Dit scheen ook de Commissie te gevoelen: zij laat onmiddellijk volgen: «Zoo sprekende is het onze bedoeling niet *eene argelistige wijsheid in bescherming te nemen, waardoor men anderen en zich zelven slechts ten halve voldoet*, maar het gezegde moet strekken om te doen zien, dat eene al te strenge handhaving van de letter der formulieren het voorgesteld oogmerk nimmer kan bereiken, en dat zulk een formulier-dwang onnatuurlijk is, onregt doet, en uit eigen aard tot losmaking van de banden leidt» (1).

— *Het gezegde* moge *strekken* waartoe men verkiest; het blijft niettemin eene vrij duidelijke veroordeeling van hen, die het oude formulier onderteekend hebben en evenwel van de aangenomen leer zijn afgeweken. Jammer voor de Synode dat die heeren op hun beurt haar zouden kunnen toevoegen: «trek eerst den balk uit uw eigen oog, eer gij den splinter uit het onze trekt.»

— Die repliek zou wat hard wezen; maar ik zou niet durven beweren dat ze ongegrond is, en zulks te minder, omdat de Synode in het vervolg niet slechts zijdelings maar ook meer regtstreeks van hare roeping is afgeweken. — Dit is voornamelijk het geval geweest met drie punten: *de boeken-censuur; de kwestie over de formulieren;* en over *de betrekking der Hoogleeraren in de Godgeleerdheid tot de Kerk.* Het eerste punt werd reeds behandeld in de Synode van 1816. De commissie die benoemd was om te dienen van consideratie en praeadvijs wegens *de visitatie en approbatie der boeken*, bragt in de vergadering van den 23ⁿ. Julij het volgend rapport uit:

«..... Waarom zij de vrijheid neemt aan U. H. Eerw. voor te dragen, dat de Christelijke Synode het volgende besluit neme:»

---

(1) *Hand. d. Syn.* 1841, blz. 135.

«1°. De Christelijke Synode verklaart, dat zij geene over den godsdienst handelende geschriften van Predikanten, Kandidaten en leden in de Nederlandsche Hervormde Kerk, hetzij dezelve met of zonder naam des schrijvers worden uitgegeven, *erkent* en *waarborgt*, als bevattende de leer en de belijdenis der Nederlandsche Hervormde Kerk, zoo als dezelve, overeenkomstig Gods heilig woord, in de aangenomen formulieren van eenigheid is uitgedrukt, dan alleen de zoodanigen, welke van kerkelijke goedkeuring voorzien zijn.»

«2°. Deze kerkelijke goedkeuring wordt gegeven, door de Theologische Faculteit van één der Nederlandsche Hooge Scholen of door een der Provinciale kerkbesturen enz.»

«De Synode, na deswege te hebben *verzocht* en *gehoord* de consideratien van *Zijne Excellentie den Heere Commissaris-Generaal*, heeft conform de voordragt der commissie besloten.»(1)

Oogenschijnlijk deed de Synode hier niets anders dan de oude leer handhaven; doch niettemin was dit haar besluit «betrekkelijk *tot de zuiverheid der godsdienstleer*,» en daartoe was de Synode niet geroepen. Maar wat erger was: de Synode deelde aan anderen eene magt mede, die zij zelve niet bezat.

— Hoe is 't mogelijk dat zij dit zelve niet heeft ingezien! Maar bestaat die kerkelijke goedkeuring nog?

— Vier jaren later werd het besluit nog gehandhaafd. Want toen een der leden (de heer KROM) in de Synode van 1820 het voorstel deed, om de gedane aankondiging omtrent *de kerkelijke approbatie der boeken* openlijk te vernieuwen, met bijgevoegde verklaring, «dat van ieder geschrift de goed-«keuring van een Provinciaal Kerkbestuur volstrekt niet anders «te kennen geeft, dan dat zoodanig kerkbestuur zich onbe-«voegd rekent, de uitgave van zoodanig geschrift kerkelijk «te weren;» — oordeelde de Synode, betrekkelijk deze zaak

(1) *Handl. d. Syn.* 1816 bladz. 70—71.

niets meer ter kennisse van het publiek te moeten brengen (1). Ook naderhand is het besluit niet ingetrokken: in 1841 maakt er de Synode nog melding van (2); maar denkelijk zal het toch wel onder de verouderde stukken worden gerangschikt; want hoe het ten uitvoer zoude kunnen gelegd worden, betuig ik niet te weten. Stel eens b. v., dat het een' oud-gereformeerde in den zin kwame om een godgeleerd werk te schrijven, en de kerkelijke goedkeuring te vragen aan de Theologiesche Faculteit van *Groningen*: zoudt ge niet, even als ik, nieuwsgierig zijn naar het antwoord?

— Ik denk dat de Faculteit de goedkeuring niet geven zou.

— Het is wel mogelijk; en als ze de weigering wilde motiveren, zou zij, mijns bedunkens, niet beter kunnen doen dan eenvoudig te antwoorden: «de Theologiesche Faculteit «kan de verlangde goedkeuring niet geven. De maatstaf, «waarnaar zij, volgens de Synode van 1816, zou moeten oor-«deelen, bestaat niet meer: het Christendom heeft sedert «dien tijd zoo verbazend snel zich ontwikkeld dat er niets «van overgebleven is dan louter de vormen.»

— Nu nog erger.

— Oho! dit verwondert u? Wat zou het dan wel wezen als de Bijbel zelf eens onderworpen werd aan het oordeel van een of ander kerkbestuur dat met dien zelfden geest bezield was?

— De Bijbel? die wordt immers niet goedgekeurd?

— Goedgekeurd juist niet; maar de Synode heeft toch gewild dat de authenticiteit der uitgaven zoude gewaarborgd zijn. Zie hier de stukken:

In de Vergadering van 16 Julij 1817 werd ter tafel gebragt «eene missive van Zijne Excellentie den Heer Commissaris-Generaal (*provisioneel belast met de zaken der Her-*

(1) *Hand. d. Syn.* 1820, bladz. 88. — In 1823 bleef de Synode nog bij dat besluit volharden. Zie *Handel.* van dat jaar, bl. 50.
(2) *Hand.* bl. 133.

vormde Kerk enz), bij dispositie van den 10den Julij, nº. $\frac{1873}{257}$, aan de Synode verzendende het aan Zijne Excellentie gedaan schriftelijk verzoek van de erven J. ALLART, dat de Wel Eerwaardige Heer B. VERWEY, Predikant in *'s Gravenhage*, mogt worden gekwalificeerd, om de uitgave van het N. T. benevens het Boek der Psalmen, bij dezelve ter perse, te onderteekenen, als volgens plakaat der Staten van *Holland*, 19 Maart 1655. Hierover gedelibereerd zijnde, heeft de Synode besloten, den Wel Eerw. Heer B. VERWEY, tot het teekenen der genoemde uitgave, onder het kerkelijk wapen, te kwalificeren; en reserveert zich, omtrent het bijbelteekenen in het algemeen, nadere bepalingen vast te stellen, in deszelfs (*hare*) bijeenkomst ten volgenden jare. En zal van dit besluit kennis gegeven worden aan het Ministerieel Departement, alsmede aan de erven J. ALLART, en den Heer VERWEY tot informatie en narigt respectivelijk (1).»

Het volgende jaar kwam de Synode op dit punt terug, en «Na rijpe deliberatie, is des aangaande goedgevonden en verstaan, de respective Provinciale Kerkbesturen aan te schrijven, dat aan dezelve wordt gedemandeerd, om, ter plaatse, waar eenige uitgaven van Bijbels en Nieuwe Testamenten, met of zonder psalmen en de liturgische schriften, onder derzelver ressort geschiedt, iemand van de Predikanten aldáár dienende, tot het authentiseren dezer uitgave, door onderteekening zijnes naams, op de gewone wijze, te magtigen; en tevens te verzoeken, dat gemelde Kerkbesturen, na deze commissie alzoo te hebben begeven, eene openlijke kennisgeving daarvan zullen doen, met bijvoeging, dat geene nieuwe uitgaven, dan die aldus geauthentiseerd en geteekend zijn, door dezelve (?) *voor* ECHT *worden erkend*, noch toegelaten zullen zijn als kerkelijke eigendommen tot gebruik bij den openbaren godsdienst (2).»

(1) *Hand. der Syn.* 1817 bladz. 111.
(2) *Hand. d. Syn.* 1818, bladz. 19—20.

— 't Wordt hoe langer hoe fraaijer. Als de Synode zoo voortgaat, zal het Concilie van *Trente* nog type worden.

— Dan voorzie ik, dat de copij nog langen tijd ver beneden het origineel zal blijven; want geloof mij, zoo het der Synode ernst ware, zij zou geen *muggen ziften*, terwijl zij *kameelen doorzwelgt*. Of doet zij iets anders, wanneer zij hemel en aarde beweegt over eene drukfout in het Nieuwe Testament, en er geen acht op schijnt te slaan, als sommige geleerden geheele boeken uit den Bijbel *heraus-exegesiren*?

— Is er dan over drukfouten ook al sprake geweest?

— Gewis. In den jare 1818 werd aan de Synode «namens den ring van *Bergum*, medegedeeld eene drukfout op 2 Kor. III, vs. 6, in de uitgave des N. T. te Dordrecht 1792, welk stuk door den Secretaris tot noodig gebruik verzonden is aan het Provinciaal Kerkbestuur van Noordholland.» (1) — Vier jaren daarna «gelezen zijnde eene missive van het Klassikaal Bestuur van Leeuwarden, kennisgevende van eene drukfout in het Nieuwe Testament in klein 8vo, met eene romeinsche letter, zonder jaartal, gedrukt te Amsterdam bij GRAVIUS, BRANDT, DEN HENGST en de Wed. ONDER DE LINDE, is deze kennisgeving als zoodanig aangenomen, en tevens besloten, met kopij van deze missive aanschrijving te doen aan het Provinciaal Kerkbestuur van *Noord-Holland*, met verzoek, om op de voornoemde uitgave des Nieuwen Testaments oplettend acht te geven, en, bij bevinding dat dezelve op meer andere plaatsen gebrekkig en bedorven is, bij openbare aankondiging, het publiek tegen haar gebruik te willen waarschuwen.» (2)

— Die voorzorg was wel zoo kwaad niet; maar mij dunkt, de Synode *had het een moeten doen en het ander niet achterlaten*. Of zoo zij, om de valsche positie waarin zij zich bevindt, niet bij magte is het kwaad tegen te gaan, dan be-

(1) *Hand.* 1818, bl. 52.
(2) *Hand.* 1822, bl. 48.

hoorde zij ridderlijk voor hare zaak uit te komen, en geen omwegen te gebruiken tot handhaving van een gezag, dat met de Protestantsche beginselen onbestaanbaar is.

— Gij hebt volkomen gelijk; niemand zou het haar ten kwade duiden, dat zij ijvert voor eene drukfout, indien slechts haar overig gedrag op eene waardige wijze daarmede overeenstemde. Dan hoe onverschillig toonde zich soms de Synode als het de wezenlijke belangen der gemeente gold! Zoo zij ijveren wilde, waarom dan naderhand niet dien zelfden ijver aan den dag gelegd, toen de strijd over de formulieren voor hare regtbank gebragt werd, toen duizenden riepen, baden, smeekten: «Behoud ons en onzen kinderen het geloof aan de «eeuwige godheid des Verlossers, aan de schuldbetalende «waarde van zijn bloed» (1); dan had zij ten minste bij die duizenden de achting bewaard, die zij thans verloren heeft.

— Maar hoe rijmt dat nu met hetgeen gij zoo straks gezegd hebt? De Synode is immers niet geroepen om geloofsgeschillen te beslissen.

— Het is zoo; maar juist dáárom had zij niet moeten handelen, zoo als zij in 1841 gehandeld heeft; en die handelwijs werd des te laakbaarder, toen zij het volgende jaar daarmede voortging, niettegenstaande hare positie, door eene beschikking der hooge Regering, in dit opzigt merkelijk veranderd was. — Ik zal u de geschiedenis daarvan zoo kort mogelijk mededeelen; gij kunt dan ten overvloede eens herlezen wat *de Katholiek* in der tijd daarover gezegd heeft, ter gelegenheid van *het adres der zeven Haagsche mannen*, en in zijne artikels getiteld: *Woelingen*, *spanning*, *schokken* enz. (2). — Vóór wij echter de *Handelingen* verder openslaan, wil ik u, zoo gij het goedvindt, eene kleine schets geven van de omstandigheden, die den strijd over de formulieren voorafgingen en vergezelden; dit zal ons een beter overzigt geven over het geheel.

(1) Vgl. *de Katholiek*, d. II, bl. 22 en volg.
(2) D. I, bladz. 429; D. II, bl. 139, 217, 276; D. III, bl. 343.

— Dit zal mij zeer aangenaam zijn ; want het is mij altijd vreemd voorgekomen, dat eerst in latere jaren over de formulieren zoo veel te doen is geweest, terwijl men er vroeger bijna niets van hoorde,

— En toch moest het eenmaal zoo ver komen ; want de kiem daarvan lag in de Synode zelve en in de nieuwe kerkelijke reglementen , die in 1816 waren ingevoerd ; trouwens «niemand der leden heeft (destijds) , zelfs een enkel woord «voor het behoud van het toen bestaande (onderteekenings) «formulier gesproken, maar allen hebben zich tot de vaststel«ling van het tegenwoordige vereenigd (1).» Feitelijk waren dan ook de formulieren reeds langen tijd op den achtergrond gesteld, zoo niet geheel verworpen; maar dat er door de menigte niet eerder op gelet werd , is naar mijn inzien enkel dááraan toe te schrijven, dat door proselieten-jagt en door de materiele belangen de aandacht werd afgeleid. Immers zoo lang wij met *België* vereenigd waren en het Protestantisme gelegenheid vond, om de zuidelijke provincien ten zijnen voordeele te exploiteren, blijkt het niet dat men in het algemeen eenigzins bekommerd was over den inwendigen toestand der Hervormde kerk in *Nederland* ; men scheen zelfs niet eens op te merken dat het Rationalisme, als een invretende kanker, dagelijks diepere wortelen schoot, en het positieve des Christendoms hoe langer zoo meer verdween. Doch toen de Belgiesche revolutie was uitgebroken, en nog meer, toen de hoop op hereeniging voor altijd verloren was , kwam menigeen tot nadenken en bewustzijn. Dat bewustzijn, het was voor sommigen eene bittere teleurstelling ! want nu de aandacht niet meer naar buiten werd afgeleid , gevoelden zij op nieuw binnen den engeren kring zich opgesloten, en ontwaarden tot hunne groote verwondering dat er niet weinig in de Hervormde Kerk veranderd was. De Bijbel , waarop het Protestantisme van vroegere dagen zoo

(1) *Hand. d. Syn.* 1841, bl. 131.

statig leunde om de (evangeliesche) vrijheid te beschermen (1), had opgehouden het Woord Gods te zijn: het woord van God moest *in* den Bijbel *gezocht* worden; en de godzalige formulieren van eenigheid — dat palladium waar achter het inconsequente Calvinisme zich veilig waande — zij hadden van lieverlede hun gewigt verloren, nu het zwaard des prinsen den evenaar niet meer ten voordeele van GOMAR deed overslaan. De misrekening was niet gering: de Staatskerk met hare winstgevende placaten bestond niet meer; de voordeelen die *Belgie* had opgeleverd en voor het vervolg nog scheen te beloven, waren op eens vervlogen; en inwendig, in zijn eigen boezem, vond men niet wat de dierbaarste verlangens kon bevredigen. Maar behalve en boven dat alles had de vrees voor *Rome's* magt de gemoederen beangstigd. *Rome* scheen zich andermaal te willen uitbreiden op de puinhoopen zelve van het Protestantisme: *Belgie* was er op nieuw door veroverd, en indien de hoop der Pausgezinden op de uitvoering van het Concordaat eens verwezenlijkt wierd, wat zou er dan mogelijk geworden van het Israël des N. Verbonds, van het erfdeel dat door het bloed der vaderen was vrijgekocht! Stuiptrekkend, als in gevaar van te vergaan, stak men langs alle kanten de handen uit naar de plank des behouds.... maar het gevaar dat van buiten dreigde, deed voor een oogenblik den lijder zijnen toestand vergeten..... Haat tegen *Rome* was de leus, die de verdeelde krachten andermaal te zamen bragt; — het wachtwoord dat de *Tuenda* in beweging stelde; — de onzalige bron, waaruit die vloed van smaad- en schimpschriften werd uitgestort, waarover het nageslacht eenmaal blozen zal. Intusschen, nu de menigte te wapen liep om met schrootvuur en grof geschut den Ultramontaanschen vijand te bestoken, waren anderen er op bedacht, om zoo goed mogelijk de bres te herstellen, die het Rationalisme in de Dordsche verschansingen had te

(1) Hâc nitimur, hanc tuemur.

weeg gebragt. Wederopbeuring van «de ware gereformeerde religie,» en met deze — kon het zijn — de herstelling der Kerke Gods in *Nederland*, ziedaar de droombeelden, die voor een oogenblik de hoop op de toekomst hadden verlevendigd.

Maar waarheen zal men zich wenden om de vervulling dier heerlijke wenschen te erlangen? Waarheen anders dan naar de Synode, die vergadering van achtbare mannen, die door Oranje, den «onontbeerlijken» steun van het Protestantisme, werd zamengeroepen..... de Synode — zij ten minste het hoogste kerkelijk bestuur der Hervormde Kerk in *Nederland*, zij kan niet onverschillig zijn voor het behoud dier gezegende leer, die eenmaal het gelukkig vaderland tot een land van belofte maakte.

Zoo stonden de zaken toen de Synode in 1841 geopend werd.

Het niet handhaven der formulieren had reeds ettelijke jaren te voren de bezorgdheid van eenige bijzondere personen gaande gemaakt, en ten gevolge daarvan begon de zucht tot afscheiding van het Hervormd Kerkgenootschap zich hier en daar allengs te openbaren. Maar die zaden van misnoegdheid waren destijds nog van zoo weinig beteekenis, dat vóór het jaar 1830 slechts eenmaal berigten dienaangaande bij de Synode werden ingediend (1). In 1832 en 33 werden dergelijke berigten herhaald; doch eerst het jaar daaraanvolgende kreeg de zucht tot afscheiding een meer ernstig aanzien. Het in October van dat jaar voorgevallene met de predikanten H. DE COCK en H. P. SCHOLTE is u bekend. Zij waren het, die in 1835 het eerste voorbeeld gaven van werkelijke afscheiding, die van dat oogenblik af meer en meer toenam.

Op dien zelfden tijd (1834 en 35) werden bij de Synode ingediend onderscheiden adressen zoo van gemeente-leden als van predikanten, van welke sommigen verklaring verzochten van den zin van het onderteekeningsformulier, anderen het vroegere wilden hersteld hebben, en wederom anderen noch verklaring

(1) *Hand. d. Syn.* 1829, bl. 14.

noch verandering verlangden. Eenige dier adressen werden ter zijde gelegd, andere beantwoord; maar toch niet op zulke wijze dat de adressanten er genoegen in namen, zoodat de heeren LE ROY en ENGELS een en andermaal op het vorige terug kwamen (1).

De *woelingen*, *spanning* en *schokken* vermeerderden nu van dag tot dag; doch de strijd over de formulieren nam eigenlijk voor goed een aanvang toen het adres van den predikant B. MOORREES, voorzien van 8790 onderteekeningen, bij de Synode van 1841 werd ingediend. Het slot van dit adres komt hierop neder: «dat de Hooge Kerkvergadering de Ge-«reformeerde Kerk herstelle op hare oude en vaste grond-«slagen, door het handhaven der Formulieren van Eenigheid, «door het herstellen van het oude formulier tot onderteekening «van aankomende Leeraren, en herziening der Kerkelijke «Reglementen en verordeningen, ten einde dezelve in over-«eenstemming te brengen met *Gods Woord* en de *Kerke-Orde «van Dordrecht.*» — Nog vier andere adressen «van denzelfden «geest en gelijke strekking» waren bij de Synode ingekomen. Daar zij echter door *Kerkeraden* waren ingezonden, en zulks in strijd was met het Synodaal besluit van 23 Julij 1816 omtrent de correspondentie met Kerkelijke Collegien, werden ze niet in overweging genomen, en de adressanten eenvoudig naar gemeld besluit verwezen. Maar zoo gemakkelijk kon de Synode zich van het eerstgenoemde adres niet afmaken; daarop moest geantwoord worden; — de vraag was: *hoe?*

— Ik kan mij zoo voorstellen, dat de Synode niet zeer op haar gemak moet geweest zijn. De ondervinding had haar geleerd, dat een ontwijkend antwoord de adressanten niet

(1) *Hand. d. Syn.* 1834—1837. — Aan de Predikanten LE ROY en ENGELS verklaarde de Synode, dat zij hunne overtuiging eerbiedigde en gaarne hunne goede bedoeling huldigde; maar dat zij na rijpe deliberatie had geoordeeld aan het verzoek om nadere verklaring van het onderteekenings-formulier niet te moeten voldoen. *Handel.* 1835, bl. 161—162.

afschrikte van terug te komen; en om van dien last ontslagen te zijn, zal zij wel genoodzaakt zijn geweest meer bepaaldelijk voor haar gevoelen uit te komen.

— Had de Synode aan hare roeping willen getrouw blijven, de oplossing ware ligtelijk te vinden geweest. Zij had slechts te verklaren dat zij onbevoegd was (1), en hetzelfde antwoord kunnen geven dat in 1816 aan de Predikanten van *Leyden* en *Woerden*, c. a. gegeven was. Dit antwoord zou waarschijnlijk de adressanten niet voldaan hebben; in allen geval zou het bij velen eene reden van verschooning geweest zijn, dat de hoogste Kerkelijke Vergadering geen uitspraak deed, omdat zij het niet *kon* doen. Maar de Synode aarzelde tusschen hare roeping en de persoonlijke overtuiging harer leden; zij wilde de laatste niet opofferen, en zou gaarne het middel gevonden hebben om de eerste niet te verloochenen: ziedaar de moeijelijkheid..... Welken weg zij insloeg zal aanstonds blijken.

De Commissie, die benoemd was om te rapporteren, begint met de troostende aankondiging: dat men zich niet onmatig te bedroeven of te verontrusten heeft over de woelingen, spanning en schokken, die de Hervormde Kerk beroeren, omdat die bewegingen in de Christelijke Kerk, volgens geoefende waarnemers, behooren tot den overgang, dien zij staat te doen tot een nieuw tijdperk in hare geschiedenis, namelijk: *eene ontwikkeling tot meerdere volkomenheid.*

— Het klinkt schoon. In dit punt evenwel ben ik wat ongeloovig, omdat ik niet goed begrijp, hoe het *negatieve* zich ontwikkelen kan.

— Dit kunnen wij voor rekening van de Commissie laten; zij verklaart ook slechts, dat zij «met deze gedachten voor haren geest het overzigt van de stukken genomen heeft.» — Met die gedachten dan, was het lot der adressen, door *Kerke-*

(1) De Commissie, die in 1835 rapport uitbragt, over de adressen van LE ROY enz., had dit reeds aan de Synode voorgesteld.

raden ingezonden, spoedig beslist. Vervolgens wordt het adres van D^r^. MOORREES c. s. ter toetse gebragt; en op het *aantal*, of liever op de *waarde* der onderteekeningen, tracht de Commissie zoo veel mogelijk af te dingen, omdat de handteekeningen op verre de meeste lijsten het bewijs dragen van den *min beschaafden* stand der deelnemers, en een overgroot getal *merken* daarop voorkomen, die opgegeven staan als namen van hen, die zelve geene handteekening konden doen; «het «welk niet gezegd zij, om hen, die ongeleerd of onaanzien«lijk zijn naar de wereld, te verachten, maar om te bere«kenen, hoeveel of weinig bevoegd men dergelijke onderteekenaren kan achten, om regt te oordeelen over zaken, vóór «of tegen welke zij op hunne wijze mede ijveren.»

— Indien de Commissie dit aangehaald had om te bewijzen hoe dwaas het zij, aan iedereen het *lezen* en *onderzoeken* van den Bijbel over te laten, zou het regt op zijne plaats wezen; nu beteekent het niets, dewijl die menschen, volgens het Protestantsch beginsel, tot dien stap geregtigd waren. Daarenboven geloof ik niet, dat daartoe zooveel vereischt wordt als de Commissie schijnt te veronderstellen. Iemand, die in de eerste grondwaarheden van het Christendom onderwezen is; die gelooft aan een Drieëenigen God, aan de menschwording van den waarachtigen Zoon Gods, aan de persoonlijkheid van den H. Geest enz., en op dat geloof prijs stelt, kan toch, al is hij ongeleerd of onaanzienlijk, op zijne wijze medeijveren om dat geloof te behouden. En wanneer hij nu, op raad van zijnen «Voorganger» het *petitioneren* aan de Synode als een geschikt middel daartoe bij de hand neemt, is het dan maar aanstonds uitgemaakt, dat hij weinig bevoegd is om te oordeelen? Ik zie het zoo klaar niet in.

— Ge begrijpt toch wel dat de Synode zich op de hoogte der godgeleerde wetenschap diende te handhaven... Wierd het nogtans in hare keus gelaten, dan geloof ik, dat zij 't liefst van die adressen ontslagen ware geweest, en zich zeer ge-

lukkig zoude geacht hebben, indien zij eene afleiding *naar buiten* had kunnen bewerken. Of waarom anders bejammerde de Commissie zoo zeer, dat dit alles plaats had *in eenen tijd waarin alle krachten zich moesten vereenigen, om aan de Pauselijke Kerk eendrachtig het hoofd te bieden?*... Voor het oogenblik moest men zich bij vrome wenschen bepalen; de Commissie zette derhalve hare taak voort, en na eenige betuigingen van Christelijke liefde jegens de onderteekenaars, meende zij de Synode te mogen aanraden om niet te treden in de beschouwing der adressanten. De motieven daarvoor waren als volgt:

1°. Verschilt de tegenwoordige gesteldheid van zaken te veel van hetgene voor ruim twee eeuwen plaats had, «zoo door de vordering der Godgeleerde wetenschap, als door nieuwe behoefte.»

2°. De verwisseling zou een overgang zijn van het *goede* tot het *min volmaakte*; «te weten: het behoort tot de betrekkelijke volkomenheid van het tegenwoordige formulier, dat hetzelve niet, gelijk het voormalige, van den onderteekenaar vordert de overeenstemming met al de artikelen en stukken der leer, in de Symbolische schriften voorkomende, als in *alles* met Gods Woord overeenkomstig, zoodat het naar ontrouw zweemen zoude, van die schriften te verschillen, waar derzelver feilbare opstellers zich vergist, minder helder gedacht, of zich niet gelukkig uitgedrukt hebben, enz.»

3°. «De verwisseling van het nieuwe met het oude formulier is geheel noodeloos, daar in het tegenwoordige juist dat is begrepen, wat men met zoo veel drift begeert.» — De Commissie doet haar best om dit te bewijzen tegen de Orthodoxen, die het er niet in vinden kunnen, en zegt vervolgens: «Zoo zijn dan ook die formulieren, als zoodanig, wel verre van buiten kracht en waarde te zijn gesteld, bij de nieuwe Kerkeorde in derzelver eigen karakter aangenomen en gehandhaafd.» Dit wordt nader uiteengezet, en nadat de Commissie op den

verderen inhoud van het adres hare bedenkingen in het midden gebragt heeft, stelt zij aan de Vergadering voor, het volgende besluit te nemen: «De Algemeene Christelijke Synode der Hervormde Kerk in het Koningrijk der Nederlanden ontvangen en overwogen hebbende een adres van B. MOORREES..... waarin verlangd wordt: ««dat de Hooge Kerkvergadering de Gereformeerde Kerk op hare oude en vaste grondslagen herstelle, enz.,»» heeft, met voorbijzien van al hetgene in dit adres ongefundeerd gesteld, onbewezen getuigd, en voor het wettig bestaande Kerkbestuur beleedigend gezegd is,»

«*Vooreerst*, geoordeeld, dat de oude en vaste grondslagen der Gereformeerde Kerk, bij de tegenwoordige Kerk-inrigting, op geenerlei wijze zijn losgerukt.» (ten zij de feilbare Vergadering zich *vergist* hebbe)

«*Ten tweede*, verklaart zij, uithoofde daarvan, met bekrachtiging der Reglementen en verordeningen, die van haar zijn uitgegaan, de vorderingen der adressanten voor onaannemelijk (omdat zij liefst er van ontslagen wil zijn): en heeft zij,»

«*Ten derde*, goedgevonden, van dit een en ander aan den den eersten der adressanten, en verder door middel van de Boekzaal..... aan allen die het aangaat, openbare kennis te geven.» enz.

De Synode heeft «dit geheele rapport, *als hare gevoelens behelzende*, met *éénparige* stemmen overgenomen en overeenkomstig hetzelve besloten» (1). En met dit haar besluit scheen de Synode zoo bijzonder ingenomen, dat de openbare kennisgeving in *de Boekzaal* nog niet openbaar genoeg was, zoodat er goedgevonden werd, het rapport afzonderlijk te laten drukken en algemeen verkrijgbaar te stellen.

— De Synode had misschien beter gedaan met dat algemeen verspreiden maar achter te laten; want voor zoo veel mij nog

(1) *Hand. der Syn.* 1841, bl. 127—138.

in het geheugen ligt, weet ik niet dat het publiceren van dat rapport gunstige gevolgen gehad heeft.

— Gunstig alleen voor de Algemeene Klassikale kas, omdat de Quaestor-Generaal van de Synode in rekening kon brengen: «Buitengewone ontvangst wegens de opbrengst der uitgave van «het besluit der Synode op het adres van B. MOORREES, C. S. «in 1841, ... *f* 120.15» (1); gunstig misschien ook, in zoo ver de Synode door de bestrijders van «formulierdwang» werd toegejuicht; maar voor het overige?... neen, dan had de hooge Kerkvergadering geen reden om er zich over te verheugen. De bewijzen daarvoor zal de Synode zelve ons leveren : wij behoeven slechts het volgende deel der *Handelingen* na te slaan.

Bij den aanvang der zittingen in 1842 had de Algemeene Synodale Commissie nieuwe stof tot «klagen over de twist-«gierigheid en liefdeloosheid, die in den boezem van het (Her-«vormd) Kerkgenootschap, uit overdrift in het voorstaan van «oude en nieuwe zienswijzen, *meer en meer* ontstond;» tot haar leedwezen moest zij berigten, dat «de bestaande afscheiding «voortging de Kerk te verdeelen,» daar «sedert het aanbieden «van het overzigt des vorigen jaars het aantal der afgescheiden «gemeenten *met* 51 *vermeerderd was*» (2).

Ook de lust tot *petitioneren* was door het openbaar besluit der Synode meer opgewekt dan neêrgedrukt. Oude adressanten, als: LE ROY, ENGELS, MOORREES, kwamen nogmaals terug, en nieuwe sloten zich aan de vorige aan. En ditmaal was het niet enkel eene *ongeleerde* en *onaanzienlijke* menigte, waarop de Synode uit de hoogte kon nederzien; — want ook onder hen, die men het praedicaat van *geleerd* of *aanzienlijk* niet betwisten kon, waren mannen opgestaan, die zich de zaak der formulieren hadden aangetrokken.

Volgens het verslag der Commissie, die door de Vergadering

---

(1) *Hand.* 1843, bl. 191. (2) Ald. 1842, bl. 11 en 12.

verzocht was eene beknopte *opgave* der ingezonden adressen te geven, zonder zich in een *beoordeelend verslag* in te laten, verdeelen zich die stukken in twee soorten: «Sommigen *bezwaren zich* over den tegenwoordigen toestand der Kerk en over het plaatshebbende bestuur der kerkelijke zaken; terwijl andere die bezwaren wederleggen, of althans eene meening aan den dag leggen, welke van die der klagenden verschilt.»

«De eerst vermelde rij wordt geopend door het uitvoerige, voor lang door den boekhandel verspreide adres van den heer D. VAN HOGENDORP en zes andere onderteekenaars» (1). Aan dit stuk sluiten zich aan de adressen van den heer Z. VAN DER BRUGGHEN c. s., van de predikanten LE ROY en SCHUYLENBURGH en van den predikant ENGELS, welke gevolgd worden door andere, meer op zich zelve staande, adressen.

Het andere gedeelte van het verslag vermeldt de stukken, «welke de bezwaren zoeken te *wederleggen*, of althans eene meening aan den dag leggen van die der klagenden verschillende.» Zij zijn: het adres van den predikant RUTGERS VAN DER LOEF, en meer andere adressen van predikanten, kerkeraadsleden en idmaten, allen uit de provincie Vriesland.

Het voornaamste echter dat in het verslag voorkomt, is de vermelding van «het protest der predikanten MOORREES en BÄHLER, die in vereeniging met een groot aantal ouderlingen, oud-ouderlingen, diakenen en gewone lidmaten der Gereformeerde Kerk, protesteren tegen de afschaffing van het oude onderteekeningsformulier; — tegen het besluit der Synode van 19 Julij 1841; — en tegen onderscheidene in het rapport van dien dag voorkomende stellingen».

«Van dit protest nu — dus luidt het verslag — hadden de adressanten afschrift gezonden aan Zijne Majesteit den Koning, met bijgevoegd verzoekschrift, dat Hoogstdezelve de Synode op het bovengenoemd besluit dede terugkomen, of wel zelf de

(1) Zie *de Katholiek*, D. I, bl. 429.

noodige verordeningen bevale, ten einde de Hervormde Kerk op den ouden voet worde hersteld, en allen, die daarvan afwijken, uit dezelve uitgaan. Dit verzoekschrift, door Zijne Majesteit verzonden aan den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de Zaken der Hervormde Kerk, is door Zijne Excellentie gesteld in handen der Synode, *ten einde, naar bevind van zaken, in deze te handelen.* Dit geschiedde bij eene, ons in afschrift medegedeelde dispositie van den 1 Julij 1842, n°. 15, waarin aan de adressanten wordt kennis gegeven, dat de Hooge Regering niet bevoegd is, *aan de Algemeene Synode bevelen te geven, om de hangende kerkelijke geschillen, in dezen of genen geest, te beslissen, of wel die zelve door verordeningen af te doen;* — «dat, wel is waar, de thans bestaande inrigting der Hervormde Kerk (waarvan de verdere in werking zijnde kerkelijke Reglementen een gevolg zijn) in de maand Januarij van het jaar 1816, naar aanleiding der toenmalige, geheel bijzondere omstandigheden, tot stand is gekomen, door overleg van de Hooge Regering van dien tijd met de Kerk (?) maar dat, door deze buitengewone tusschenkomst van den Staat, het Hervormd Kerkbestuur eenmaal gevestigd, en sedert eene reeks van jaren algemeen erkend zijnde, geene handeling van dien aard meer kan te pas komen; — dat het noch met de bepalingen der Nederlandsche Grondwet, noch met de bedoelingen der Regering zou overeenkomen, dat dezelve zich eenig *jus in sacra* zoude aanmatigen, noch zelfs eenig *jus circa sacra* uitoefenen, buiten de bestaande reglementaire verordeningen, en de algemeene bevoegdheid en verpligting der Regering, om te waken voor de goede orde en de veiligheid van den Staat.» — Door deze en door andere verklaringen worden, in dit merkwaardige staatsstuk, de wettige en onvervreemdbare regten der Hervormde Kerk erkend en ten duidelijkste uitgesproken» (1).

Uit dit rapport is het vrij duidelijk, dat de Synode met he

(1) *Hand.* 1842, bl. 97—106.

merkwaardige staatsstuk wonderwel in haar schik was. Het zij zoo: ik ben niet voornemens haar in die vreugde te storen, ofschoon een en ander nog al stof zou leveren tot aanmerkingen. Slechts ééne bemerking, die ik straks reeds gemaakt heb, moet ik herhalen, namelijk: dat de positie der Synode thans merkelijk veranderd was; dat zij het in hare magt had om duizenden te vrede te stellen; en — desniettemin geen enkel woord van liefderijke teregtwijzing, troost, of bemoediging weet te vinden, om aan zoo vele *ongeleerden* en *onaanzienlijken* te gemoet te komen in hetgeen hun, bij gemis van tijdelijke voordeelen, des te dierbaarder zijn moest. Zij scheen niet eens de Spreuk indachtig te zijn: *Eene sachte antwoorde keert de grimmigheyt af: maer een smertende woort doet den toorn oprijsen* (1); want nadat de zaak der adressen confidentieel behandeld, en de geheimhouding deswegens door den President opgelegd was (2), werd eindelijk in de zitting van den 15 Julij kortaf het volgend besluit genomen:

«De Algemeene Christelijke Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk,»

«Overwogen hebbende het verslag harer Commissie, aangesteld in de zitting van 7 dezer, om de vergadering te dienen met eene beknopte opgave omtrent de onderscheidene adressen en verzoekschriften, den tegenwoordigen toestand der kerkelijke aangelegenheden betreffende, die bij haar ingekomen en door haar gelezen waren;»

«Latende voorts die adressen en verzoekschriften, zonder van dezelve verdere notitie te nemen, in derzelver respective waarde of onwaarde;»

«Tevens besluitende enz.....»

«Eindelijk overwogen hebbende, dat geen Christelijk Kerkgenootschap duurzaam kan bloeijen of bestaan, zoo er niet in de hoofdpunten (?) der Godsdienstige overtuiging en leere, over-

(1) *Spreuken Salomons* XV, 1. (Staten-Bijbel.)
(2) *Hand.* 1842, bl. 109.

eenstemming is tusschen de Gemeenten en derzelver Leeraars en verdere Godsdienst-onderwijzers;»

«Verklaart als nog, ten overvloede, voor ééns en voor altijd, dat zij, ten vorigen jare haar gevoelen omtrent de waarde en het verbindende gezag van de Symbolische boeken der Hervormde Kerk duidelijk en volledig hebbende uitgedrukt, bij die verklaring blijft volharden; dat zij uit dien hoofde, elk gevoelen afkeurt en blijft afkeuren, waardoor het gezag van Gods onfeilbaar, Heilig Woord, *begrepen in* de Schriften des Ouden en Nieuwen Testaments, en de wezenlijke (?) leer der Hervormde Kerk wordt ondermijnd of bestreden;....»

Wat er verder volgt zullen wij maar overslaan, omdat het minder betrekking heeft op de zaak, die wij thans bespreken. En buitendien, hetgeen ik tot hiertoe uit de *Handelingen* heb medegedeeld, heeft u, zoo ik vertrouw, genoegzaam op de hoogte gebragt, niet alleen om te weten *wat*, maar ook *hoe* het in de Synode behandeld wordt.

— De slotsom is nu gemakkelijk op te maken: de Synode mag, noch volgens hare instelling, noch volgens het protestantsch beginsel, *in geloofsgeschillen beslissen;* en toch doet zij het somwijlen, dan eens zijdelings, dan meer regtstreeks, hoewel zij altoos den schijn aanneemt van zich zelve gelijk te blijven. En wordt zij eindelijk door de hooge Regering BEVOEGD verklaard, om naar bevind van zaken te *kunnen* handelen, dan komt zij tot het besluit, om zich voor ééns en voor altijd van de heele zaak af te maken!.... Ondertusschen vriend lief! wij zijn nog niet aan het einde;.... gij hebt ook beloofd iets te zullen zeggen over de *betrekking der Hoogleeraren tot de Hervormde Kerk.*

— 't Is waar; ik zou het bijna vergeten hebben. Wij kunnen het echter in weinige woorden afhandelen. De *Katholiek* voor Julij 1845 heeft over de bekende *zes artikelen* een stuk

(1) D. VII, bl. 357.

medegedeeld, getiteld: *Acht tegen Acht* (1); ik weet niet beter te doen dan u eenvoudig daarheen te verwijzen. Als gij het nu herleest, zal u van zelf in het oog vallen, dat het voorloopig besluit der Synode omtrent de *zes artikelen*, in plaats van eene schrede voorwaarts naar de «ontwikkeling tot meerdere volkomenheid,» een stap achterwaarts naar 1619 is.

— Een stap achterwaarts? Hoe kon de Synode daartoe besluiten?

— Dit moet u niet verwonderen: de Synode zelve is de grootste inconsequentie van het Protestantisme; en het kan dus niet anders, of in hare on-logiesche positie moet zij altijd op twee gedachten hinken, en door den drang der omstandigheden dan eens naar dezen, dan naar genen kant overslaan. Wat in het onderhavige geval de drijfveer geweest is van haar handelen, kan ik niet zeggen. Men heeft indertijd wel beweerd dat een hoog geplaatst persoon, die de zaak der Orthodoxen niet ongenegen was, door zijn invloed dat besluit der Synode heeft weten uit te lokken, om zoo doende de toenemende afscheiding en woelingen eenigzins te keer te gaan; — maar óf en hoever dit met de waarheid overeenkomt, kan ik volstrekt niet beslissen. Dit echter is zeker, dat de tijding van dit voorloopig besluit de gansche partij van het «vrije onderzoek» in beweging bragt; — dat de Synode, in verscheiden fiks geschreven brochuren, menige schamnere aanmerking verduren moest; — en dat zij het volgend jaar door den drang der omstandigheden wederom verpligt werd *de zaak voorloopig te laten zoo als ze was.* Immers bij de Synodale vergadering werden dit jaar (1846) ingediend 59 adressen, van welke niet minder dan 56 op de *verwerping* der *zes artikelen* aandrongen. De benoemde Commissie liet de adressen gedurende veertien dagen circuleren, waarna besloten werd het resultaat harer overleggingen aan de godgeleerde Faculteiten mede te deelen. — Welk antwoord de Faculteiten daarop geven zullen, moeten wij afwachten. Reeds vooraf zou ik durven beweren dat het op niet metal zal uit-

loopen, omdat ik mij niet kan voorstellen, dat die hooggeleerde heeren hun eigen vonnis zullen onderteekenen.

Hiermede eindigden wij ons gesprek; want met al dat naslaan en opzoeken, voorlezen en commentarieren was er een geruime tijd voorbijgegaan. Mijn vriend betuigde zijne erkentenis voor het medegedeelde, maar gaf tevens zijn verlangen te kennen om later op de Synode terug te komen. Dag en uur werden daartoe bepaald.

VERSCHILLENDE LEER EN DEZELFDE TEMPELS-TERUGKEER TOT HET HEIDENDOM.

.... «Daaruit erkent men blijkbaarder de dwaling der volken, die, in plaats van den waren God, vele goden verkozen te huldigen, dat hunne wijzen, die zij philosofen noemen, in hunne scholen twistten, maar niettemin met hen gemeenschappelijke tempels hadden. Want het was noch den volken, noch den priesters verborgen, hoe uiteenloopende gevoelens zij (de philosofen) over de natuur der goden hadden, daar niemand hunner zich ontzag voor zijn eigen gevoelen in 't openbaar uit te komen, en ieder poogde dat door allen te doen aannemen, terwijl evenwel zij allen met hunne aanhangers, die zoo verschillende en strijdige gevoelens voorstonden, zonder iemands tegenspreken aan de gemeenschappelijke godenvereering kwamen deelnemen. De vraag is nu niet, wie hunner nader bij de waarheid kwam; maar dit blijkt, naar het mij voorkomt, voor het minst genoegzaam, dat zij, in zake van godsdienst, gemeenschappelijk met het volk, iets anders deden, en iets anders, ten aanhoore van het volk in hunne huizen onderwezen....»

«Hoe overigens 't geen, waar de philosofen op roemen, gesteld moge zijn, dit vat iedereen gemakkelijk, dat men de godsdienst niet moet gaan zoeken bij de zoodanigen, die de-

zelfde godenvereering als het volk hadden, en over de natuur hunner goden, als ook over het hoogste goed, in 't bijzijn dierzelfde menigte, verschillende en elkander bestrijdende meeningen uitgalmden. Indien slechts dit ééne gebrek door de christelijke tucht genezen ware, dan reeds mogt niemand ontkennen, dat zij meer lof verdient dan uitgesproken kan worden. Want de ontelbare kettersecten, afgekeerd van den regel des Christendoms, zijn zoo vele getuigen, dat tot de gemeenschap van het heilige niet worden toegelaten, die over God den Vader, over zijne Wijsheid, en over de goddelijke Gave, anders dan de waarheid wil, gevoelen, en den menschen trachten op te dringen. Maar zoo wordt dan ook geloofd en geleerd, 't geen hoofdzaak is in het heil der menschheid, dat de philosofie, dat is, het streven naar wijsheid, niet iets anders is dan de godsdienst; want zij, wier LEER wij verwerpen, worden tot de GEMEENSCHAP van het heilige niet toegelaten.»

AUGUSTINUS. *De vera religione.*
Ex. C. 1 et C. 5.

EEN FRAGMENT.

In een klein werkje getiteld: *parvus labyrinthus*, waarvan EUSEBIUS ons eenige fragmenten bewaard heeft, en van welk zekere CAJUS, een Romeinsch priester, gehouden wordt de schrijver te zijn, komt eene karakter-schildering voor, die ons met eenige bijzonderheden der *Artemonieten* (1) bekend maakt, en ons de wending van hunnen geest en de strekking van hun systeem doet kennen. Zij bestuderen — zegt hij — EUCLYDES, ARISTOTELES, en GALENUS met ijver en geestvervoering — maar de heilige schriften laten zij ter zijde liggen. Wanneer men,

---

(1) Eene soort van ketters, die in den zin van PAULUS van *Samosate* de waarachtige Godheid van J. C. loochenden.

tegen hunne gevoelens, plaatsen uit de H. Schrift overstelt, dan onderzoeken zij eerst, of die plaatsen in kwestie *conjunctief* of *disjunctief* moeten genomen worden, om door een syllogitischen vorm den zin naar hunne denkbeelden te verdraaijen; gelukt dit niet, dan veranderen zij met geweld den tekst, of verwerpen het gezag er van. «Het kan hun zelven toch niet «onbekend zijn, hoever die vrijheid zich uitstrekt. Zij geloo«ven niet, dat die goddelijke schriften door den H. Geest zijn «ingegeven, en in dit geval zijn ze ongeloovigen; of wel zij «meenen, dat zij wijzer zijn dan de H. Geest, en wat zijn ze «anders dan met den duivel bezetenen (1).»

Zouden er hedendaags geen *Artemonieten* zijn?

---

(1) Mholer's *Patrologie oder Christl. Literärges.* S. 617.

BOEKAANKONDIGING.

BERIGTEN VAN HET HISTORISCH GEZELSCHAP TE UTRECHT. I D. I aflev. Utrecht, bij L. E. Bosch en Zoon. 1846.

Het vóór eenigen tijd te *Utrecht* gevestigde «*Historische «Gezelschap* is eene vereeniging van wetenschappelijke beoc- «fenaars der algemeene Nederlandsche geschiedenis, en heeft «inzonderheid de bevordering van geleerde nasporingen en de «studie der bronnen ten doel.»

In de «gewone wekelijksche vergaderingen» worden «histo- «rische mededeelingen» (der ondernomene en voltooide geschied-vorschingen) gedaan; deze gaan vervolgens «in handen eener «commissie over, ten einde in den vorm van *Berigten* te wor- «den gedrukt.»

«Die *Berigten* zullen in eene wetenschappelijke orde gerang- «schikt worden, in dier voege, dat iedere aflevering steeds «eenige bijdragen zal bevatten betreffende:

«*a*. De algemeene geschiedenis der Nederlanden.
«Kleine verhandelingen of vertoogen over eenig deel «der historie, noordelijke en zuidelijke provincien, «kolonien, staatsbestuur, regtswezen, enz.

«*b*. De geschiedenis der letteren en wetenschappen.
«Biographiën, monographiën, teregtwijzingen, enz.

«*c*. Universitcitswezen. Geschiedenis der hoogere-, middel- «bare- en lagere scholen.
«Derzelver geschiedenis van den vroegsten tijd af. Te- «genwoordige toestand en werkzaamheid.

«*d*. Geschiedenis der kunsten.
«Biographiën der kunstenaars. Musea. Theorie. Tegen- «woordige toestand.

«*e*. Archeologie.

«Antiq. topographie. Germ. en Nederl. mythologie.
«Zeden en gebruiken. Regtsoudheden.
«Overblijfsels van kunst uit vroeger' tijd, bouwkunst,
«beeldhouwkunst, graveer-, schilderkunst, epigra-
«phiek, numismatiek, wapenen, werktuigen, huisraad,
«kleeding.

«*f*. Bronnenstudie.
«Gedrukte bronnen. Bibliographie, betreffende Nederland
«en deszelfs koloniën. Herdruk van kleine en zeld-
«zaam gewordene tractaatjens, onder den titel van
«*Analecta*.
«Charters. Mededeeling van charters, onder den titel
«van *Onuitgegevene stukken*
«Literatuur der charters.
«Sagen. Bewerking van reeds bekende sagen, verzame-
«ling van nog onbeschrevene volksverhalen.

«*g*. Hulpwetenschappen.
«Chronologie, diplomatie, handschrift- en zegelkunde,
«heraldiek, genealogie, taalkunde in betrekking tot
«de geschiedenis. De talen in Neerl. Indië. De dia-
«lecten in Nederland. Geographie, kaarten, plan-
«nen, statistiek, geologie.

«*h*. Genootschappen.
«Derzelver geschiedenis en tegenwoordigen toestand.

«*i*. Tijdschriften. Almanakken.
«Derzelver geschiedenis en inhoud, voor zoover die
«eenig belang kunnen hebben voor historische studie.

«*k*. Kronijk van het historisch gezelschap. Uittrekselen uit
«de notulen.

«*l*. Verscheidenheden. Gemengde berigten.

Men ziet, de onderneming is inderdaad eene dochter van onzen historielievenden tijd te noemen en moet daarom worden toegejuicht. Wij laten hier een verslag van den inhoud der *Berigten* I, D. 1 aflev. volgen.

De eerste rubriek der *Berigten*: *Algemeene Geschiedenis der Nederlanden*, wordt geopend door een artikel van Professor L. G. VISSCHER, *Over de benoemingen tot den raad van state, bij de komst van den aartshertog* MATTHIAS, blz. 7—17. Het stelt zich ten doel, een nader inzigt in de geschiedenis van October en de volgende maanden van 1577 te leveren, en de pragmatiek der gebeurtenissen helderder toe te lichten, dan het zelfs den heer GROEN VAN PRINSTERER gelukt is.

De geschiedschrijvers doen het gewoonlijk zóó voorkomen, dat Prins WILLEM I bij de algemeene staten een algemeen vertrouwen bezat; ook spreekt de heer GROEN (*Archives* VI, 270 ss.), van eene *influence toujours croissante du Prince*, maar stelt zich niet den tegenstand voor, met welken de Prins destijds te strijden had. Prof. V. nu meent zich daarentegen geregtigd, het daarvoor te houden, dat WILLEM I «bij de algemeene staten meer ontzien, dan bemind was.» De grond van dit gevoelen vindt hij in eene naauwkeuriger beschouwing der toenmalige keuze van den raad van state.

Dit staatsligchaam was, sedert den dood van REQUESENS, met de algemeene regering belast, en bestuurde namens den Koning. Doch zijne leden behaagden niet aan WILLEM I en werden, althans schier allen, die te *Brussel* aanwezig waren, mede door toedoen van JOH. VAN DER LINDEN, abt van St. Geertrui te *Leuven*, die alvermogend was op de *volkeren (gilden* of *natiën)* van *Brussel*, in hechtenis genomen. De Prins verlangde nu de benoeming van andere leden; doch, ofschoon de algemeene staten den 4ⁿ October het besluit daartoe hadden genomen, vertraagde de keus der nieuwe raadsheeren tot op den 21ⁿ December, en viel niet naar 's Prinsen welgevallen uit. Niet allen, die hij had voorgeslagen, werden opgenomen en zelfs werden er wederom anderen gekozen, welke de algemeene staten zeer wel wisten hem aangenaam noch toegedaan te zijn. JAN VAN DEN BOSSCHE, — geen predikant, zoo als de heer GROEN giste, maar een gewoon burger, die onder de afgevaardigden

der negen Brusselsche *natiën* was en als zoodanig behoorde tot de *Achttienen*, welke allen aanhangers van den Prins waren — J. v. d. B. had WILLEM I dan ook reeds ruim een jaar geleden, geschreven: *sijt voersichtich op allen, die noch governeren*, als op zoodanigen, *die nu uit noot u vrintschap versoeken,... want die uwe vrinden schynen te syne, die souden haest een oorsaeke vinden, om haer eygen profijt, ofte om haer heerelicke hoochijt, van uwen viant te woerden, en soe door den ouden haet U Exc. met alle vrunden onderdrukken.* (Bij GROEN, *Arch.* V, 454 ss., komt deze brief met een klein verschil van lezing voor.) De Prins zelf toonde zich in eenen, nog onuitgegeven, hier, blz. 15, medegedeelden brief van den 25n December, aan den voormelden abt van St. Geertrui, zeer ontevreden. «Hij beschouwt die handeling der algemeene staten als aanleiding gevende tot *soupçons et mescontement qui sont les commenchement de desordre*, en, zoo vervolgt Prof. V., «die *desordre* had hij met HEZE, door wien de vorige staatsraad was vastgezet, met VAN DER STRATEN en met de mannen van *achttienen* volkomen in zijne hand.» Nog beklaagde hij zich daar, «dat men zijne vrienden op zijde had geschoven, en, behalve den raadsheer van *Beveren*, nog andere personen aangesteld, *qui font ouverture a toute deffiance que pourroient avoir les estatz de Hollande et Zelande et moy avecques eulx.* Zoo zeer zelfs, dat de Prins, wel verre van aan eenigen persoonlijken invloed op de algemeene staten te denken, zich veeleer voorstelde, dat er eene *trame perilleuse* had plaats gegrepen.»

Deze keus onderging echter eene wijziging, in zoo verre, dat de eerst ter zijde gestelde vrienden van den Prins, den 29n December insgelijks de benoeming tot raadsheeren ontvingen. De heer GROEN zegt, t. a. p.: *on ne sait trop par quelle voie il (le Prince) parvint à ce but.* Prof. V. meent dien weg te hebben opgespoord. Hij stelt, «dat de Prins van Oranje, die in *Brussel* eene bezetting had onder den kolonel VAN DEN TEMPEL, zijne oogmerken, met behulp der Brusselsche volks-

partij, behendig bereikt heeft.» Deze, trouwens, die door de zoogenaamde *Achttienen* vertegenwoordigd werd, beminde hem, zoo als de reeds gemelde J. V. D. B. schreef, *als den appel harer oogen*. Inderdaad, wanneer de Prins zich in de vergadering van de heeren staten te *Brussel* bevond, dan kende haar wantrouwen geene palen, dan vreesde de *volkeren*, dat hem iets kwalijks gebeuren zou, en dan moest hij, om de gemeente te vreden te stellen, van tijd tot tijd op het balkon komen (1). Deze volkspartij nu werd aangevoerd door CORNELIS VAN DER STRATEN, bevelhebber der burgerij, en als zoodanig de ziel van 80 vaandels. Voorts ging deze C. V. D. S. zoowel als HEZE, de bekende overste der statenbenden, aan den leiband van JOH. V. D. LINDEN, abt van St. Geertrui. Zien wij nu (onder anderen, uit *Arch.* V, 445, 465, 480), dat èn deze laatste èn ook FRED. D'YVE, abt van *Maroiles* in *Henegouwen*, in gestadige briefwisseling met den Prins stonden, «dan laat het zich vermoeden, dat WILLEM I hun insgelijks over de inrigting van den raad van state zal geschreven hebben, wel wetende, dat beide deze listige prelaten de heeren statengeneraal volkomen in bedwang hadden en voor de *achttienen* lieten beven.»

Maar de voornoemde brief des Prinsen van den 25ⁿ Dec aan J. V. D. LINDEN «brengt onze stelling, zegt Prof. V. tot eene hooge mate van waarschijnlijkheid.» De Prins geeft daarin zijne grieven wegens de keus van den 21ⁿ Dec. te kennen en «verlangt, dat de abt van St. Geertrui zich aan de zaak zal laten gelegen zijn, en de vergadering van haar besluit doe terugkomen,» enz. — Doch ook de nieuwe benoeming, waardoor naast zijne nu opgenomene vrienden, nog eenige hem mishagende leden, deels gehandhaafd, deels benoemd werden,

---

(1) Ook hierin vindt Prof. V. eene bevestiging voor zijn gevoelen dat, zoo de staten den wil des Prinsen, doorgaands volgden, dit uit vrees, en niet uit overtuiging of toegenegenheid geschiedde.

verstrekt tot een nieuw bewijs, dat destijds zijn persoonlijke invloed bij de algemeene staten nog niet zóó groot groot was, als vooronderstelt wordt.

Prof V. vond het gepast, over den meermalen genoemden JOH. VAN DER LINDEN, «door den heer GROEN zoo weinig gekend, eene kleine nalezing te geven» (bl. 11, n. 1), en doet dit in een afzonderlijk artikel, het *tweede* der *Berigten* (bl. 18—24), hetwelk nieuwe blijken levert van 's mans vlijtige nasporing. Bij deze gelegenheid geeft hij, in eene aanteekening, ook eene historische schets der abdij St. Geertrui te *Leuven*, waarin wij met genoegen het «fraai opschrift, onder een *crucifix* bij de St. Geertenskerk te *Leuven* geplaatst,» ontmoetten, te weten:

«Effigiem Christi, dum transis, pronus honora;
«Sed non effigiem, sed quem designat adora.»

dat is:

«Eer Christi beeld, aanbid het niet,
«Aanbid den God, wiens beeld gij ziet.»

JOH. VAN DER LINDEN, uit een aanzienlijk Brabandsch geslacht, begaf zich als regulier kanonik in de abdij van St. Geertrui te *Leuven*, eene stichting uitsluitend voor edellieden, die acht kwartieren bewijzen konden. Na de abdij reeds tien jaren als *prior* bestuurd te hebben, werd hij, in 1569, tot abt verheven; nu «zat hij, wegens den eersten staat, in de staten van *Braband*, en werd vervolgens ter algemeene staten gedeputeerd.» Wij weten reeds, dat hij nog in 1577 den Prins van Oranje ijverig in de hand werkte; in 1579 handelde hij naar andere politieke gevoelens. Prof. V. twijfelt of zijne vroegere medewerking met den Prins van Oranje wel «regt goed gemeend» ware: «want, zegt hij, hoezeer ook JOHANNES des Prinsen oogmerk bij de pacificatie van *Gent* 1576, en later bij de algemeene staten ter harte nam, en, om dien tijd, de Brusselsche partij ondersteunde, hij bleef toch altijd abt van St. Geertrui, ernstig catholijk, en tot een verdrag met den

koning gezind »; en daarna verhaalt Z. H. G. hoe VAN DER LINDEN in 1579 en later zich jegens den Prins gezind betoonde en welke partij hij koos. Maar is het bij de kenners van de geschiedenis dier tijden, dan zoo uitgemaakt, dat een brabander het toen niet wel met den Prins kon meenen, indien hij ernstig Katholiek bleef en, geestelijk zijnde, aan zijne kerkelijke betrekking geen vaarwel zeide? Er was in *België* van 1575 tot 1579 eene groote verandering ontstaan. «*Les choses* zoo lezen wij bij den heer GROEN (*Arch.* VI, 673), *les choses en moins de trois années, avoient encore plus changé que les hommes. En* 1576 *les Pays-Bas s'unirent pour chasser les Espagnols et fonder un régime national. C'était, pour la plupart des Catholiques, le but véritable et le terme de leurs efforts. L'existence politique et religieuse, selon eux, devoit rester la même. Bien au contraire, tout avoit été bouleversé, et les Provinces Catholiques, dirigées auparavant par le Clergé et la Noblesse, se trouvoient presque sous la dépendance de la Hollande, du Peuple, et des Protestants..... A Gand l'on avoit, en second lieu, promis de respecter les droits de tous; spécialement du Roi et de la noblesse. Et cependant la resistance au Roi avoit pris chaque jour un caractère plus direct et violent..... Enfin à Gand on avait stipulé en faveur du Catholicisme. Et cependant tous ces graves sujets de mécontentement et de plainte, que nous venons d'énumerer, disparoissent auprès des griefs relatifs à la religion.... Il n'est donc pas surprenant que beaucoup de Catholiques s'écrioient avec l'Abbé de St. Gertrude*: «*Vous sçavez comme je me suis toujours employé pour la Patrie «quant j'ay veu qu'on a prétendu se défaire de la tyrannie «des Espagnols, de maintenir la Rel. Cath., les Privilèges «du Pays, et l'authorité due à S. M., selon notre première «Union si solennellement jurée, et me debvront pardonner qui «(lisez que) me voiant de ce frustré, je soustiens ce que m'a «semblé toujours et semble encoires raisonnable, et si me trou«vant abusé des promesses qu'on m'a faict, et voiant que ny*

«Religions-vrede, *ny serment, ny promesse vault, pour em-*
«*pescher la furie de ceulx qui faisant profession de la Religion*
«*Reformée, veuillent oppresser et enchasser, du moins mal-*
«*traiter, non seulement les Ecclésiastiques, mais tous les Ca-*
«*tholiques, je m'en desgouste et m'excuse de me trouver entre*
«*ceulx qui, à mon advis, veuillent soustenir non fondée*
«*cause.*» — Eene zulke verandering van gedragslijn is waarlijk geen bewijs van vroegere onopregtheid.

De rubriek: *Geschiedenis der wetenschappen en letteren* wordt geopend door een opstel van Mr. Dodt. v. fl. over valerius andreas (bl. 27—34), den «eersten bewerker van de letterkundige geschiedenis der Nederlanden, die de wetenschap in haar geheel overziet, en de eerste grondslagen tot grondig onderzoek daaromtrent gelegd heeft.» Het is eene nalezing op de biographie van val. andreas, door den heer f. nève in het Leuvensch *Annuaire de l'université* (1846) geleverd. Mr. D. doet hulde aan den Hr. N., maar vindt zijn onderzoek niet grondig genoeg en wijst hem ook eenige misslagen aan, waartoe waarschijnlijk het vertrouwen op baillet hem verleid heeft.

In het tweede artikel (bl. 34—50) geeft Prof. V. eene levensschets van den ouden redenrijker uit het midden der 16e eeuw, joh. bapt. houwaert. Mogt deze ten zijnen tijde geweest zijn wat sweertius hem noemt, *poeta belgicus inter primos*, hij werd «reeds spoedig een vergeten man, en ook in *Braband* door meer ongekunstelde dichters vergeten.....» Wij vinden hier eene opgave van houwaert's gedichten, welke, blijkens de aanmerkingen van Prof. V., niet door alle schrijvers even naauwkeurig gekend werden. Onder de uittreksels ontmoeten wij:

> «*Als ick meynde wercken, heb ik dickwyls subyt,*
> *Voor de penne de wapen moeten aenveirden*
> *En voor de boecken de briesschende peirden.*

Werkelijk nam houwaert een niet onbelangrijk aandeel in

de wapenfeiten van 1577: hij onderscheidde zich te *Brussel*, bij de verovering van het kasteel te *Antwerpen* en bij de ontruiming dezer stad. Prof. V.'s nasporingen maken het waarschijnlijk, dat HOUWAERT, niet in 1586, gelijk de heer JER. DE VRIES dat opgaf, maar, zoo als SWEERTIUS en FOPPENS schreven, den 11 Maart 1599 stierf; tegen deze laatsten merkt hij weder op, dat HOUWAERT, blijkens de gedenkpenning, ter zijner eere geslagen, in 1578 eerst 45 jaren telde, zoo dat 1599, niet zijn 68e, maar slechts zijn 66e levensjaar was.

Een derde artikel (bl. 51—55), insgelijks van Prof. V., Over JAN VAN RODE, beweert dat deze Karthuiser in het klooster te *Zeelem*, bij *Diest*, in 1308, de vertaler is van de *Summe le Roy*: dat deze vertaling op naam van JAN VAN BREDERODE gesteld is en gezegd is geworden in 1408 te zijn vervaardigd, moet dan eene vergissing zijn der Delftsche uitgaven in 1478 en 1481.

Universiteits-wezen. — Geschiedenis der hoogere, middelbare en lagere scholen. Dewijl er aan de *inwendige* geschiedenis onzer nederlandsche hoogescholen bijna nog niets gedaan en de uitwendige nog onvoltooid is; daar de universiteiten tegenwoordig zonder orgaan zijn en zelfs geene *Annales* meer kunnen uitgeven, noch eene genoegzame belangstelling bij de wetenschappelijke en literarische tijdschriften vinden; opent het Hist. Gezelschap in zijne *Berigten* eene «waarachtige, historische rubriek,.... om..... zoo wel het goede als het kwade voor den dag te brengen, in de eerste plaats wat den tegenwoordigen, en voorts, in eene tweede afdeeling, wat den voorledenen toestand betreft.»

Tot den tegenwoordigen toestand worden al aanstonds de koninklijke besluiten van 1845, betreffende het examen van toelating, gebragt. De aanmerkingen, welke de mededeeling dier besluiten voorafgaan, betuigen eenige ontevredenheid. De universiteiten, zoo wordt er beweerd, waren zóó zwak en zóó toegevend niet, als zij, zonder gehoord te zijn, door de regering

verklaard worden; het «letterknechtelijk en fabriekmatig examen der staats-commissie, dat thans voor allen even gestreng is, moet eerlang voor allen even flaauw, karakterloos en onbeduidend worden; terwijl niemand aan dat bijzonder onderzoek zal onderworpen worden, hetwelk hem in zijn bijzonder geval en met betrekking tot zijne aanstaande betrekking aan de universiteit met regt kon worden opgelegd.» «De regering, die het vooral om bekwame, wakkere en welgezinde personen te doen is, had derhalve nog beter kunnen doen dan de hooge scholen te schandaliseren, zij had slechts de middelmatigheden, die haar kwamen lastig vallen, af te wijzen, om zich verder vast te houden aan hen, die op eene eervolle wijze de academie verlieten.»

Op de mededeeling dier besluiten volgt (bl. 67—76) een artikel: *Geschiedenis der Utrechtsche Hoogeschool. — Tegenwoordige toestand.* Het verhaalt, dat, in het begin van 1845 de afgetreden Prof. SCHRÖDER, in de wis- en natuurkunde vervangen werd door den heer WENCKEBACH; deze hield, den 21 Junij zijne inwijdings-redevoering, *more majorum*, in het latijn, maar geeft zijne lessen in de landtaal. Reeds den 20ª Maart stierf de algemeen beminde Prof. SCHRÖDER, en na zijne begrafenis, die, op den *dies natalis* der academie, den 26ª Maart plaats vond, kwam de filosofisch-literarische faculteit al aanstonds bijeen, om in de nu opengevallen lessen over bespiegelende wijsbegeerte en wijsgeerige moraal te voorzien. De *dies natalis* nu, ten gevalle van het paaschfeest tot den 3ª April verdaagd, zag den rector Prof. H. BOUMAN door Prof. G. W. VREEDE vervangen worden, en de antwoorden op de uitgeschrevene prijsvragen, thans (de bezuiniging had den wedstrijd afgeschaft) voor rekening der professoren, beloonen.

Den 23ª Mei verscheen eensklaps in de Staats-courant het voormelde besluit, betreffende het examen van toelating: het berigt daarvan geschiedt niet zonder eenige afkeurende aanmerkingen Er wordt aanleiding uit genomen, de universiteiten

in het algemeen tot meerdere openbaarheid harer handelingen op te wekken, opdat zij voor verdere miskenning behoed blijven: de schrijver is van oordeel, dat er onder anderen aan het *programma* der lessen eene meer moderne publiciteit moest worden gegeven.

Dit jaar moest het *programma* zonder vermelding van wijsgeerige lessen verschijnen. De Proff. VISSCHER en KARSTENS zouden, volgens het gebruik en de reglementaire bepalingen, zich voorloopig daarmede belasten; maar de *curatoren* schrapten deze hunne lessen op het *programma*: de regering zou in de vacature des wijsgeerigen leerstoels voorzien. Doch waarom moesten ditmaal deze lessen stil liggen? Waren die beide professoren niet orthodox genoeg? Dit gist de berigtgever: want weldra hoorde men in de academie van eene philosophie spreken, die zich met alle kerkelijke dogmen verstaan kon (doch zou er de academie er ook geloof aan geslagen hebben? de berigtgever zegt daar niets van); die philosophie zou te *Leiden* uitgevonden zijn, en er scheen kans te wezen een leerling uit deze school tot professor te *Utrecht* te krijgen. — Een koninklijk besluit van den 13n Julij 1845 benoemde den heer Dr. C. H. D. BUYS BALLOT tot lector bij de faculteit van wis- en natuurkunde.

Bij den aanvang van het academiejaar 1845—46 was het voormalig leeuwen-burger-gasthuis tot een chemisch *laboratorium* ingerigt en werd door Prof. MULDER, den 22n Sept. daartoe ingewijd. Een koninklijk besluit van den 21n Januarij 1846 benoemde den heer C. W. OPZOOMER van *Rotterdam* als buitengewoon professor in de philosophische faculteit, de heeren HARTING en WENCKEBACH tot gewone Hoogleeraren in de faculteit van wis- en natuurkunde, en den heer lector MULDER tot buitengewoon professor in de faculteit der geneeskunde. Eindelijk droeg Prof. VREEDE zijne rectorale waardigheid aan Prof. KARSTENS over.

Wij moeten, tot ons leedwezen, in de verdere opgave van

den inhoud dezer belangrijke *Berigten*, zoo kort mogelijk zijn. Het berigt: *Geschriften van HH. Professoren en andere docenten* (bl. 77—105), strekt der hoogeschool, die zulke werkzame hoogleeraars bezit, tot geene geringe aanbeveling. *Utrecht* blijft in den vooruitgang der wetenschap niet achter! Wat Prof. OPZOOMER, als benoemd hoogleeraar, voor het einde van het schooljaar 1846 schreef, is niet aangeroerd. Wij mogen het in een volgend verslag over 1846—47 verwachten. Dit uitstel is goed te keuren. Zijn geschrift tegen Prof. SCHOLTEN van *Leiden* is, wetenschappelijk beschouwd, een gedeelte van een geheel, hetwelk eerst later kan overzien worden. Naar het zich laat aanzien zal zijn onderwijs, althans der Utrechtsche hoogeschool, een keerpunt in de wijsbegeerte aanbrengen, en alzoo eene belangrijke stof leveren voor de *historia interna* dier universiteit, waaraan het *Historisch Gezelschap* zich voorgenomen heeft te werken.

De *Berigten* leeren ons *Utrecht's* hoogeschool nog van eene andere zijde waarderen, in het artikel: *Over het gemis van een physiologisch instituut* (bl. 119—126). Een opstel in het *Handelsblad* deed, over zulk gemis handelende, een' vijandelijken aanval op onze universitaire inrigting.» De ondervinding heeft den schrijver geleerd, dat het zwijgen op aanklagten nu reeds eenmaal ten nadeele der universiteiten heeft gewerkt: immers, blijkens de besluiten aangaande het examen van toelating; hij levert daarom het betoog, dat de beoefening der physiologie, althans te *Utrecht*, niets te wenschen overlaat.

De rubriek: *Geschiedenis der kunsten.* — *Biographiën der kunstenaars*, is, voor zoo verre de *Berigten* ons zijn toegezonden, de laatste. Zij bevat: *Schilderkunst.* — HEYNDRIK TER BRUGGHEN, en: *Drijfkunst.* — ADAM, PAUL en CHRISTIAAN VAN VIANEN, beide artikels zijn nieuwe proeven der veel omvattende belezenheid van Mr. DODT V. FL.

Wij hebben deze *Berigten* met belangstelling gelezen. Het komt ons namelijk als onbetwistbaar voor, dat men de ge-

schiedenis, dat is, het maatschappelijke leven eens volks in de verschillende tijdperken van deszelfs bestaan, niet naar waarheid kan kennen, zonder in eene menigte van bijzonderheden door te dringen; zóó eerst leert men de, algemeen of in zekere standen heerschende, stemming, regtsbegrippen, beoordeelingen der ontstane tijdsomstandigheden, de beweegredenen en bedoelingen zoo der grootere als der kleinere bewegingen en ondernemingen, de beteekenis der gebeurtenissen kennen en de middelen inzien, welke den vorsten, hetzij tot hunne persoonlijke, hetzij tot de algemeene inzigten, ten dienste stonden en hun welslagen of mislukken begrijpen. Daarom is ons iedere wel aangelegde poging om feiten en historische personen tot in de bijzonderheden te beschrijven, steeds welkom. Maar dan moet er ook rondborstig verhaald worden, wat er daaromtrent in de bronnen te vinden is, en inwendige bedoelingen of gezindheden, vooral laakbare, moet niemand worden toegeschreven, ten zij deze onwraakbaar te bewijzen zijn, of in het gehouden gedrag ondubbelzinnig doorstralen. De enkele bedenking nu, die wij boven gemeend hebben te mogen maken, boezeme onzen lezers niet de vrees in, dat het *Historisch Gezelschap te Utrecht* zijne studiën aan partijzucht wil dienstbaar maken; integendeel, de lezing der *Berigten* hebben ons een goeden dunk van zijne waarheidsliefde doen opvatten. Mogen wij daarin nimmer worden te leur gesteld!

DE LEER

DES VADERS, DES ZOONS EN DES HEILIGEN GEESTES.

EENE BIJDRAGE TOT DE KENNIS VAN HET WEZEN DES CHRISTENDOMS.

DOOR

J. H. SCHOLTEN,

TH. Dr. EN HOOGLEERAAR TE LEIDEN.

Ὁ διαιρῶν τὸν υἱὸν ἀπὸ τοῦ πατρὸς, ἢ τὸ πνεῦμα κατάγων εἰς τὰ κτίσματα, οὔτε τὸν υἱὸν ἔχει, οὔτε τὸν πατέρα, ἀλλ' ἔστιν ἄθεος, καὶ ἀπίστου χείρων, καὶ πάντα μαλλον ἢ χριστιανός.

ATHANASIUS ad SERAP.

III.

Er blijft nog te onderzoeken, of de leer van SCHOLTEN over den H. Geest de christelijke zij of niet.

Is de H. Geest een goddelijk persoon? Is Hij, hoewel als persoon van den Vader en van den Zoon onderscheiden, nogtans met beiden van één wezen en, zoo als Zij, ongeschapen, oneindig, eeuwig, almagtig, God? Ja, antwoordt de christelijke Kerk en haar antwoord rust op de Triniteits-

leer (1). — Niet zoo luidt het antwoord van SCHOLTEN.

«Wanneer», zegt hij, «JESUS van den H. Geest spreekt «(in het doopbevel), dan bedoelt Hij dien Geest, die «goddelijk van oorsprong en wezen, Hem bezield had in «al zijn denken, spreken en gevoelen, dien Geest, waar-«van Hij het verklaard had, dat hij ook dan, wanneer «Hij zelf niet langer persoonlijk zou verkeeren in het midden «der zijnen, als een andere Trooster met zijne gemeente «zou blijven tot in eeuwigheid.»

Dat «*goddelijk van oorsprong en wezen*» bragt ons bij de eerste lezing eenigermate in de war. Hoe, dachten wij, zou SCHOLTEN, na de godheid van den Zoon te hebben verworpen, nu die des H. Geestes erkennen? Zulke ongerijmdheid, wij weten het, schenen ook de Arianen aanvankelijk te willen volhouden. Maar zij werden gedreven door de magt der consequentie en, bij de volharding in het loochenen van JESUS goddelijke persoonlijkheid, rangschikten zij later den H. Geest onder de schepselen (1). De Leidsche hoogleeraar weet dit ook wel; hij moest het althans weten. Daarom lazen wij zijne woorden nog eens — en toen begrepen wij het anders. Neen, hij zegt niet, dat de H. Geest God en persoon is. Hoogstens laat hij het den argeloozen lezer vermoeden; maar zulk vermoeden «rust op misverstand.» — Professor VINKE had dit welligt spoediger opgemerkt, dan wij. Aan Z. H. G. zou het niet zijn ontgaan, hoe SCHOLTEN het voornaamwoord *hij* als het den naam des Zoons vervangt, schrijft

(1) Zie de belijdenisschriften; *de Katholiek*, Xe Deel. Bladz. 279. «Qualis Pater. talis Filius, talis Spiritus Sanctus,... increatus Spi-«ritus Sanctus,... immensus,... æternus,... omnipotens,... Deus.» *Simbol. Athan.*

(2) Vergel. MÖHLER, *Athanasius der Grosse und die Kirche seiner zeit.* Zweit. Aufl. S. 267.

met eene groote *H*, daarentegen, met eene kleine *h* als hij spreekt van den H. Geest. Misschien had Z. H. G. ook uit het betrekkelijke «*waarvan*», dat op den H. Geest terugslaat, afgeleid, dat SCHOLTEN den Geest voor geen persoon houdt. Immers in het tegenovergesteld geval zou hij *van wien* geschreven hebben. — Beuzelarij! Kleingeestigheid! zal hij uitroepen. Laat dergelijke haarkloverijen aan hen over, die niet op de hoogte zijn! Plaats u zelven op het standpunt, waarop ik sta; dat is: op het standpunt der wetenschap, en onderzoek daar, of mijne verklaring christelijk zij of niet.

Wij beklimmen dat standpunt, plaatsen ons naast den heer SCHOLTEN, en vragen: Wat is de H. Geest? «Hij «is goddelijk van oorsprong en wezen.» Dit schijnt iets te zeggen, maar wat? Geeft het te verstaan, dat de H. Geest als goddelijk persoon zijn eeuwig beginsel heeft en in den Vader en in den Zoon; dat Hij dus aan Beiden in alles gelijk is? Het ware volkomen in overeenstemming met de christelijke Triniteitsleer. Maar wat verpligt ons bij die woorden aan den eeuwigen, persoonlijken Geest te denken? In het systeem van SCHOLTEN — niets! Kunnen en *moeten* wij, misschien, het niet zoo verstaan, dat de H. Geest eens niet was, maar, in den tijd, van God het bestaan ontving? Zoo ontkenden b. v. de Arianen niet, dat de λόγος was *goddelijk van oorsprong*, maar het ἦν ποτε, ὅτε οὐκ ἦν bragt het schandelijke spel, dat zij met christelijke woorden dreven, aan het licht. Zijn wij hier niet in hetzelfde geval, en hebben wij bij de woorden des Hoogleeraars, ook het ἦν ποτε, ὅτε οὐκ ἦν niet te denken? Niet slechts is zijne Triniteitsleer daar niet tegen, maar schijnt het uitdrukkelijk te vorderen. Duisternis is er in allén geval, blind tasten wij rond en — daar volgt de eene vraag op

de andere: Is die H. Geest «goddelijk van oorsprong» God? Is Hij persoon? Of is Hij slechts eene gepersonifieerde goddelijke kracht? (1) Het blijft een raadsel: — Niets verder brengt ons dat: «goddelijk van wezen.» De vraag is: is dit zoo uit te leggen, dat de onpersoonlijke Geest, wie en waar hij overigens zijn moge, goddelijk is? Of hebben wij het zóó te verstaan, dat Hij van één wezen is met den Vader en den Zoon? Het blijft een raadsel. Maar *die* Geest «had JESUS bezield in al zijn denken, spreken en gevoelen» *Bezield?* Dat schijnt werkzaamheid, en wel eene persoonlijke aan te duiden. Wil het dus zeggen, dat de H. Geest als goddelijk persoon *met* en *in* JESUS was? Neen, zoo niet. Straks zal het blijken. Duidt het dan aan eene eigenaardige godsdienstige rigting, welke zich in JESUS denken, spreken en gevoelen, kenmerkend openbaarde? En al wederom: het blijft een raadsel. — Maar dit dan: de H. Geest is *die* Geest, die «als eene andere Trooster» zal blijven in JESUS gemeente tot in eeuwigheid.» Maar nog eens, de vraag is: wordt hier de persoonlijke Geest bedoeld? Of is het die eigenaardige, godsdienstige rigting, welke van JESUS op zijne volgelingen moest overgaan en hen door alle eeuwen heen kenschetsen? En nogmaals: *wij* weten het niet! Wat de H. Geest is blijft een geheim! Uit de verklaring, die SCHOLTEN geeft van het doopbevel, is het althans niet af te leiden.

Zullen wij het er dan maar bij laten, en bij de vroegere teleurstellingen ook nog deze voegen, dat de Leidsche Hoogleeraar, niettegenstaande hij opzettelijk over den zin en het onderlinge verband van de namen des doopbevels heeft

(1) Zoo het Socinianisme; *Catech. Racov. qu.* 271. Vergel. MÖHLER *Symbol.* Vte *Aufl.* § 89. Zoo ook later het Rationalisme. Vergel. WEGSCHEIDER, l. c. § 79, seqq.

nagedacht en *geschreven*, het niet onbewimpeld zegt: wat de H. Geest is? Neen, dat zullen wij niet. Wij willen een zekerder resultaat, en behoeven ook nog niet te wanhopen. De verhandeling over de christelijke Triniteitsleer brengt dat onderwerp ook elders ter sprake. Moge dus de verklaring van het doopbevel op zich zelve, in digte nevelen zijn gehuld, ginds gaat het licht op, en dat zullen wij — *jure nostro*, — zóó zetten, dat zijne stralen op de verklaring vallen, ten einde het licht worde in de duisternis.

Uit den aard der zaak en naar aanleiding van de medegedeelde verklaring, kunnen wij op de vraag: *wat is de H. Geest?* een antwoord vinden in hetgeen SCHOLTEN van Hem zegt, beschouwd

1°. In zijne verhouding tot God.

2°. In zijne verhouding tot JESUS.

3°. In zijne verhouding tot de menschheid (Kerk).

I.

Wat het eerste betreft, daarvan zegt SCHOLTEN, dat de doop verpligt tot de belijdenis: «dat de H. Geest, dien JESUS «aan zijne gemeente heeft geschonken, is, hetgeen door «zijnen naam wordt aangeduid, niet, een geest uit de «wereld, maar de *Heilige* Geest, de Geest zelf des Aller-«hoogsten Gods.»

Zou eene oppervlakkige lezing ook hier het vermoeden niet kunnen wekken, dat er in den zin der christelijke Triniteitsleer van den persoonlijken Geest in de H. Drieeenheid gesproken wordt? Maar men lette eens op. Het begrip van Geest, dat hier de hoofdzaak is, wordt op den achtergrond geschoven. Men kan er zich bij denken wat men wil. Voor SCHOLTEN is hoofdzaak de *hoedanighe d* van dien Geest te bepalen — en dit, door er «een geest uit

de wereld» bij te halen, waarmede «die H. Geest» in oppositie is. De term *wereld* heeft, naar het bijbelsch spraakgebruik, meer dan eene beteekenis. Onder andere is wereld = Rijk der zonde. «Geest uit de wereld» beteekent in dien zin: het *booze streven*, dat zich openbaart in het ongeloof, in de zonde, in den strijd tegen het Rijk Gods (1). Deze geest nu, zegt SCHOLTEN, wordt in het doopbevel niet bedoeld. 't Is precieus! Maar welke dan? De *Heilige* Geest, «de Geest des Allerhoogsten Gods.» Daarmede komen wij al wederom niets vooruit en, als te voren, blijft het onzeker, of «die Geest des Allerhoogsten Gods» persoon zij of niet. Wat meer is; straalt het in die weinige woorden niet door, dat wij *dien* Geest voor een onpersoonlijken te houden hebben? Vreemd en opvallend immers is die oppositie tusschen den Geest Gods en den geest uit de wereld. Deze toch, zal wel geen persoon zijn, en derhalve is, uit kracht der oppositie, de H. Geest het ook niet. Daarenboven is het niet opmerkenswaardig, dat hier zoo eensklaps en geheel buiten alle verwachting die «geest uit de wereld» op het tooneel verschijnt? Zou dat niets beteekenen? Wij meenen van ja. Prof. SCHOLTEN wist of vermogt, ter nadere verklaring van den naam *H. Geest*, niets in het midden te brengen, zonder eene tegenstelling te maken. Daar hebben wij vrede meê. (2) Maar is voor hem, die op het standpunt des geloofs aan de christelijke Triniteitsleer staat, de oppositie tusschen Vader, Zoon en H. Geest als drie onderscheidene personen niet

---

(1) JOHANN. XVII, XVIII. Zie Dr. ADELBERT MAIER, Commentar über das Evangelium des Johannes, *in LL.*

(2) Zie ADOLPHUS BUSE: «De nominibus Spiritus Sancti æternis, «tract. dogm. pag. 32.» Dit beroep diene mede ter aanbeveling van deze voortreffelijke verhandeling.

sterk genoeg? Zal hij, om het te verklaren, wat de eeuwige goddelijke persoon des H. Geestes is, eene tegenstelling in den tijd zoeken, en dan nog wel een onpersoonlijken geest te voorschijn halen, die zijn beginsel in de zonde heeft? Daartoe moge hij genoodzaakt zijn, die de goddelijke persoonlijkheid des H. Geestes met de christelijke Triniteitsleer heeft verworpen; «vermetele overmoed» ware het in hem, die beide leerstukken gelooft. En daar zetten wij den vinger juist op de wond. SCHOLTEN zegt het openlijk, dat krachtens het doopbevel, «de christenen niet ge-«roepen worden tot de belijdenis van den H. Geest als «iets, het zij dan eene persoonlijkheid of geene persoon-«lijkheid *in* of *bij* God»!! — Wat dus de H. Geest in zijne verhouding tot God is, daar hebben de christenen niet meê noodig! Zoo wordt het duidelijk, waarom ter verklaring van het doopbevel, de H. Geest niet in tegenstelling van de twee andere personen der Drieëenheid, maar van den «geest uit de wereld» beschouwd werd. En dat heet de christelijke Triniteitsleer verklaren!

Het wordt hier dan ook hoe langer zoo meer in het oog loopend, dat de woorden «goddelijk van oorsprong en wezen» eene niet-christelijke beteekenis hebben. Immers zoo het doopbevel niet verpligt tot de belijdenis van den H. Geest «als iets... *in* of *bij* God,» is dit alleen vol te houden in de veronderstelling, dat het van den H. Geest in zijne verhouding tot God niets hehelst en openbaart. Maar hoe kan SCHOLTEN dan van eenen *goddelijken oorsprong*, van een *goddelijk wezen* gewagen? Is hij het van elders te weten gekomen, welke de oorsprong, welke het wezen des H. Geestes, als persoon der heilige Drieëenheid, is? Maar hoe? is dan het doopbevel niet «de voorname grond» der christelijke Triniteitsleer? Hij zelf heeft het verzekerd.

Wat dan ook dat «goddelijk van oorsprong en wezen» beteekenen moge, hoezeer die phrase het kleed eener christelijke waarheid moge schijnen, zij is niets meer dan het armzalig hulsel eener leer, die met de Triniteitsleer des Christendoms lijnregt in strijd is.

Maar als of SCHOLTEN bevreesd ware, nog niet duidelijk genoeg zijn anti-trinitarisch gevoelen te hebben uitgesproken, legt hij zekeren «*men*» eene vraag in den mond, waarop hij zelf het antwoord geeft in den tekst, met eene lange noot er bij; en daar vecht het onchristelijke met het ongerijmde om de overwinning,

«Men heeft hier gevraagd,» verhaalt hij «met welk regt «in dit kort bestek» des doopbevels «ook aan den H. Geest «eene afzonderlijke plaats zij ingeruimd, naardien toch de «erkenning van dien Geest, als den Geest van God en van «CHRISTUS, reeds in de erkenning des Vaders en des Zoons «ligt opgesloten? Maar die bedenking rust op misverstand. «Wanneer toch JEZUS bij de instelling des doops van den H. «Geest gewag maakt, dan wil Hij daarmede zijne Apostelen «niet leeren, dat er *in God* een geest der heiligheid bestaat, «ook niet, dat die goddelijke Geest Hem, *den Zoon van* «*God* volkomen had bezield. Het een zoowel als het ander, «wij stemmen het toe, sprak van zelf, en vloeide, ook «zonder nadere aanwijzing, onmiddellijk voort uit de er- «kenning des Vaders en des Zoons. Hetgeen JEZUS hier «leert is niet het bestaan van den H. Geest van God in «den hemel, iets waaraan niemand konde twijfelen, maar «het is het bestaan en de werking van den H. Geest van «God *op de aarde* en *in de harten* der menschen, als de «springader des waren goddelijken levens» (1).

(1) Bladz. 240.

Men ziet, die vraag is eene tegenbedenking. SCHOLTEN verklaart, dat zij «rust op misverstand.» Hij zet daarom eerst het *regte* verstand er voor in de plaats en daarop de verzekering, dat in het doopbevel niet wordt gesproken van den H. Geest *in den hemel*, maar van den Geest van God *op de aarde* en *in de harten* der menschen. — Dat regte verstand komt uit de kritische philosophie en — KANT zal er niets op tegen hebben. Maar wij, Professor, die, op het gevaar af van door u beschuldigd te worden van niet «op de hoogte» te zijn, wij, die *niet* gelooven aan die kritische philosophie, en wel aan de christelijke Triniteitsleer, wij hebben er veel, zeer veel tegen. Vergun ons op onze beurt u eene vraag te doen. — Wie is die «*men.*» Het is van eenig belang dit te weten, want zie, Hooggeleerde Heer! daarvan hangt het af, of wij kunnen zeggen, dat de voorgestelde vraag, *niet* op *misverstand*, maar, òf op verregaand *on*verstand, òf op scherpzinnig en goed verstand rust. — Gelooft «*men*», dat God één is in drie personen, den Vader, den Zoon en den H. Geest, of gelooft «*men*» het niet? Gij hebt vergeten dat te zeggen; Ons is het dus een raadsel. Maar wij zullen beiden veronderstellen, het een na het ander, en in elke veronderstelling, de vraag van «men» naauwkeurig onderzoeken. Uw antwoord zal daarbij winnen; het zal schitteren, want zóó valt er van twee kanten het licht op.

Veronderstellen wij dan in de eerste plaats, dat «*men*» gelooft aan de christelijke Triniteitsleer en bijgevolg aan de goddelijkheid en persoonlijkheid des H. Geestes. Ziet gij 't niet Professor! nu wordt de vraag: «met welk regt «in dat kort bestek ook aan den H. Geest eene afzonder«lijke plaats zij ingeruimd» louter onverstand; onverstand, dat evenzeer aan dwaasheid als aan goddeloosheid grenst.

Aan goddeloosheid als «*men*», op zijn standpunt, van de veronderstelling uitgaat, dat er in de H. Drievuldigheid over *regt* of *onregt* op eene afzonderlijke plaats questie zijn kan; aan dwaasheid, als «*men*» voor eene afzonderlijke plaats voor den H. Geest een *breeder* bestek in het doopbevel zou willen. — Maar noch misverstand, noch onverstand, noch dwaasheid, noch goddeloosheid van onzen «*men*» is het, als gij hem daarenboven laat zeggen, dat «de er-«kenning van dien geest, als den Geest van God en van «CHRISTUS, reeds in de erkenning des Vaders en des «Zoons ligt opgesloten.» Professor, gij vergrijpt u hier aan de waarheid! Onmogelijk kan «*men*» dat gezegd hebben, want daarmede had «*men*» opgehouden te gelooven aan de christelijke openbaring en de Triniteitsleer, en dit is tegen de veronderstelling. Hoe! zou het bestaan van den H. Geest als derde persoon in de Godheid worden erkend zonder de openbaring? Zou de H. Geest als een van den Vader en den Zoon onderscheiden persoon worden erkend, indien JESUS slechts hadde geopenbaard, dat Vader en Zoon twee éénwezige personen in God zijn? Waarop zou die erkenning rusten? Aan «*men*» doet gij zeggen: op die van Vader en Zoon. Nog eens, onmogelijk, dat «*men*» het hebbe gezegd. En, Professor, indien ge u zelven van die onmogelijkheid wilt overtuigen, indien het u lust eens te zien hoe deerlijk gij «*men*» hebt misverstaan, plaatst uzelven dan, zoo mogelijk, op het standpunt van «*men*», dat is: der christelijke Triniteitsleer en waag daar eene poging om, buiten de openbaring, uit de erkenning van de twee eerste personen in de Godheid, tot de erkenning van het bestaan en de persoonlijkheid des derden te komen. U daarbij vermoeijen, tot afmatting toe — ja dit kunt gij, maar die poging? — zal ijdel wezen! Een resultaat nogtans zal zij opleveren en

is: dat gij op naam van «*men*» eene verzekering hebt gesteld, die het u gemakkelijk maakte hem te bestrijden en van misverstand te beschuldigen, maar die hij, op zijn standpunt, niet heeft kunnen geven en met verontwaardiging als *uw* verdichtsel zal verwerpen.

Het schijnt alzoo, dat de eerste veronderstelling niet aannemelijk is. Wij zullen van de andere moeten uitgaan.

Veronderstellen wij dan, dat «*men*» de christelijke Triniteitsleer hebbe verworpen; dat hij gevolgelijk niet geloove aan de Godheid en persoonlijkheid des H. Geestes, en onderzoeken wij wat zijne vraag beteekent.

Vooraf zij het ons echter vergund, al aanstonds hier eene, naar onze overtuiging, gewigtige aanmerking in het midden te brengen. Zij is deze: Zoo wij goed zien, rust de vraag van dezen «*men*» hierop, dat, volgens hem, de H. Geest, geen God zijnde, niettemin in het doopbevel naast den Vader, die God is, genoemd wordt. Is dit zoo, dan had «*men*» zich niet bij die ééne vraag moeten bepalen. Op denzelfden grond moest gevraagd worden: «met welk regt eene afzonderlijke plaats» aan den Zoon werd ingeruimd? Hij immers is ook geen God. Hij is «eene menschelijke persoonlijkheid» en heeft dus even zoo min als de H. Geest «regt» op eene afzonderlijke plaats in het doopbevel naast God den Vader. — Zou «*men*» daarover niet opzettelijk hebben nagedacht? Het schijnt van neen, en wij beginnen te vermoeden, dat die vraag of geheel toevallig is, of alleen daartoe berekend om den heer SCHOLTEN het genoegen te verschaffen, eens op hoogen toon met het woord *misverstand* een ander te vonnissen.

Hoe het zij, wij beweren, dat SCHOLTEN de vraag niet heeft begrepen. Had hij ze begrepen, hij zou zich gewacht hebben zoo stout te antwoorden: uw vraag «rust op mis-

verstand.» Neen, Professor, die vraag *rust niet* op misverstand. Zij is grondig, verraadt een diep doorzigt in *uw* systeem en rust geheel op *uwe verklaring* van het doopbevel. En die verklaring doet zij in haren grondslag wankelen, geen redding is mogelijk — daar stort zij tot puin in één.

Hebt *gij* niet gezegd, dat, krachtens het doopbevel, de christenen «verpligt» zijn tot de belijdenis van den Vader, den Zoon en den H. Geest? Maar wat is die belijdenis? Het uitgesproken geloof, dat rust op de erkenning van JESUS als den beloofden Messias, *in* en *door* wien de hoogste openbaring is gegeven; dat tot voorwerp heeft den inhoud van het doopbevel. De Christenen zijn dus verpligt te gelooven aan den Vader, den Zoon en den H. Geest. Maar hoe kan nu één geloof aan den Vader = God, aan den Zoon = eene «menschelijke persoonlijkheid» en aan H. Geest = X, den Christenen tot pligt worden gemaakt? Dit is de beteekenis van *men's* vraag: en rust zij op misverstand? Wij meenen, Professor, dat gij het voor de tweede maal niet zult durven verzekeren, ten zij gij niet mogt weten wat *gelooven* is *aan* God (1).

Is hier dus misverstand, *uw* antwoord rust er op. En stondt gij niet op hetzelfde standpunt als «*men*,» maar op

---

(1) Vergel. hierover ATHANASIUS bij MÖHLER, l. c. bladz. 268 v.v. MÖHLER zegt zeer goed: «blos zu sagen, die Taufformel wolle nichts «Anders, als dasz wir an den Vater glauben, wie ihn Christus ge«lehrt habe u. s. w., ist nichtig; nicht so glauben wir an Christum «dasz wir blos seine Lehre glauben; er selbst, seine Person, ist das «Object unseres Glaubens, wie der Vater; eben so der heil. Geist. «Wir können einen endlichen Wesen glauben, aber nicht *an* ein «endliches Wesen. Wir glauben aber *an* den Vater, Sohn und Geist... «Dieses Argument werden alle diejenigen anerkennen müssen, die «die Taufformel und den Glauben an Vater, Sohn und Geist nicht «verwässern.»

dat der christelijke Triniteitsleer, gij zoudt het hebben ingezien en tevens het eenig mogelijke antwoord — de onvervalschte voorstelling van dat dogma in verband met den doop beschouwd — hebben gegeven. Dan zou het gebleken zijn, niet dat die vraag rust op misverstand, maar op de verwerping van het geloof aan éénen God in drie personen. Wij zullen het bewijzen.

CHRISTUS beveelt (1) zijnen Apostelen alle volken tot zijne leerlingen te vormen en hen te doopen «in den naam des «Vaders, en des Zoons, en des H. Geestes.» Waartoe die doop? De H. Schrift en de Christelijke Kerk antwoorden: tot de vergiffenis der zonden (2); tot de regtvaardigmaking (3); tot de wedergeboorte (4); tot de levensgemeenschap met God (5) door CHRISTUS (6) in de Kerk (7). En zoo verpligt die doop *ook* tot de belijdenis van het geloof aan Vader, Zoon en H. Geest, als den eenigen en eeuwigen grond, waarvan de wedergeboorte uitging, en waarin het geloof en de belijdenis hun eeuwig voorwerp hebben. Beiden, grond en voorwerp des geloofs en der belijdenis, vorderen dus, bij de eenheid en gelijkheid van wezen een, maar ook geen ander dan persoonlijk onderscheid, tusschen Vader, Zoon en H. Geest. Het is de ééne God,

---

(1) MATTH. XXVIII: 19.

(2) JOHANN. III: 3, 5, 6. *Rom.* VI, 2 seqq. coll. V, 15 seqq. *Act.* II, 38; XXII, 16.

(3) 1 *Corinth.* VI, 11. 1 PETR. III, 21.

(4) TIT. III, 5; JOHANN. III, 3, 5, 6.

(5) 1 PETR. III, 21.

(6) *Rom.* III, 3—5; *Gal.* III, 27.

(7) 1 *Corinth.* XII, 13; *Act.* II, 41. Voor de leer der Kerk, zie de belijdenisschriften, ll. cc. Het *Symbol. Nicæno-Constanin*, zegt: ὁμολογοῦμεν ἓν βαπτισμα εἰσ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν. De getuigenissen der Kerkvaders bij KLEE, *Dogm.* dritt. B. C. II. zw. Abth. § I, n°. IV. Vergel. STAUDENM. Dogm. zw. B. § 86, n°. 3.

zoo als Hij ons door den Zoon is geopenbaard, — en niet eene menschelijke persoonlijkheid, veel minder een onpersoonlijk wezen — die de zonde vergeeft, die regtvaardig maakt, die heiligt, met wien de levensgemeenschap wordt aangegaan, aan wien wordt geloofd. En dat geloof is één en onverdeeld zoo als zijn voorwerp. Het is eeuwig, zegt ATHANASIUS (1). En spreken wij dat geloof in de belijdenis uit, wij belijden dan éénen God, maar één in drie personen, den Vader, den Zoon en den H. Geest; eenheid van wezen in drie onderscheidene personen.

En is nu hiermede de vraag van «*men*» niet teruggewezen? Kan hier kwestie zijn over *regt* of *onregt* op eene afzonderlijke plaats in het doopbevel? Even zoo min als gevraagd kan worden: « met welk regt in het register der «Professoren aan de Leidsche Hoogeschool eene afzonder«lijke plaats aan Prof. SCHOLTEN zij ingeruimd.» Dergelijke vraag zou alleen dan geoorloofd zijn, wanneer zij, bij voorbeeld, een boek of eenig ander nog onbekender ding betrof, dat nevens de namen der Professoren in het register gevonden werd. Dit zou een allerzonderlingst verschijnsel wezen en daarom de vraag niet ongerijmd.

Hadden wij dan geen regt, toen wij zeiden, dat SCHOLTEN de vraag van «*men*» niet heeft begrepen; dat zijn antwoord geen antwoord is, maar louter misverstand. En

---

(1) Zeer schoon heeft de H. ATHANASIUS uit het doopbevel het bewijs voor de Godheid des H. Geestes ontwikkeld. *Epist. III ad* SERAP. Vergel. MÖHLER *l. c.* Vóór en na hem hebben JUSTINUS, TERTULLIANUS, CYPRIANUS, HILARIUS, GREGORIUS, *Nyssen.* en *Nazianz.*, AMPHILOCHIUS, DIDYMUS *Alexandr.*, EPHREM, EPIPHANIUS, CHRYSOSTOMUS, AMBROSIUS, AUGUSTINUS, FULGENTIUS, SEVERIANUS, *Gabal.* CYRILLUS *Alexandr.*, uit het doopbevel een bewijs ontleend voor de christelijke Triniteitsleer, en de meesten ook voor de Godheid en de persoonlijkheid des H. Geestes in het bijzonder. Vergel. KLEE. *Dog. zw. B. zweit. Buch. cap.* I, § 1. Zie ook STANDEUM. t. a. p.

mogen wij er nu niet bijvoegen, dat dit misverstand rust op ongeloof? — ongeloof, even sterk uitgesproken in zijn antwoord als in de vraag van «*men*»? In beider standpunt is de H. Geest, op zich zelf of in zijne verhouding tot God beschouwd, een onbekend wezen. Denk Hem als een geheimzinnigen, nimmer geopenbaarden *toestand* van God; als het hooger, onpersoonlijk beginsel eener godsdienstige rigting; als eene gepersonifieerde goddelijke kracht; als eene bloote abstractie; als de eenheid of het middenpunt aller goddelijke eigenschappen en werkzaamheid, alles is evenzeer bestaanbaar met de vraag van «*men*» en met het antwoord van SCHOLTEN. Maar is hier dan het gezond verstand niet in zijn regt te vragen: Hoe, Professor, gij spreekt van misverstand in «*men*» en doet het voorkomen als rustte uwe uitspraak op de ware Triniteitsleer! Maar weet gij dan niet, dat de Christenen zulk eene Triniteitsleer als gij voorstelt verafschuwen? Neen, zij belijden naast God, geene menschelijke persoonlijkheid, noch een onbekend wezen. Dien zij belijden aan Hem *gelooven* zij, en zij gelooven aan God alleen. Uwe leer, op hun standpunt erkend, leidt noodzakelijk tot afgodendienst; verfijnder, ja, maar niet minder verwerpelijk dan de heidensche. U zij het dan wel met dit misverstand en met uwe Triniteitsleer, maar laat af haar als de christelijke den argeloozen op te dringen.

Doch wij zijn nog niet ten einde. Gij laat den hier veronderstelden «*men*» verzekeren, dat de «de erkenning van dien «Geest, als den Geest van God en van CHRISTUS, reeds in «de erkenning des Vaders en des Zoons ligt opgesloten,» en gij stemt deze verzekering toe.

Wij beginnen te twijfelen of «*men*» ook wel een persoon, en niet veeleer eene abstractie of fictie van den heer

SCHOLTEN zij. Zoo veel misverstand toch aan een redelijkdenkend wezen toe te schrijven, als in die verzekering ligt, is ons onmogelijk. Gaan wij het eens na: De Vader is God; de Zoon is eene menschelijke persoonlijkheid, en nu volgt uit de erkenning van *dien* Vader en van *dien* Zoon... Wat? Wij meenen *niets*... of alleen dit, dat de Zoon een schepsel des Vaders is... Neen, zegt «*men*», en SCHOLTEN zegt het hem na, daaruit volgt: de erkenning van den H. Geest, als den Geest van God en van CHRISTUS!! Arme «*men*», indien gij een persoonlijk wezen zijt, wij hebben medelijden met u. Ga, wij bidden het, ga wat les nemen in de *logica*, maar dan niet bij Prof. SCHOLTEN.

Maar met u, mijnheer SCHOLTEN, neen, met u hebben wij geen medelijden. Gij zijt opgetreden en hebt op hoogen toon andere mannen dan gij zijt, van dwaasheid en vermetelen overmoed beschuldigd; gij hebt de overtuiging bij uwe lezers willen vestigen, dat gij opzettelijk hadt nagedacht over uw onderwerp en wat uit uwe pen vloeide, de vrucht was van rijpe overweging. En nu hooren wij u die verzekering van «*men*» toestemmen? Hebt gij het dan niet doorschouwd, waar dit, in uw systeem, heen gaat? U is JESUS eene «menschelijke persoonlijkheid» en spreekt *gij* dan van den H. Geest, als «*den* Geest van God en van CHRISTUS.» Op het standpunt der christelijke Triniteitsleer, ja, mag men spreken van *den* Geest van den Vader en van den Zoon, omdat Hij *in* Beiden zijn eeuwig beginsel heeft, en *met* Beiden één is. Maar welken zin kan dit op *uw* standpunt hebben? Hoe is het uit te leggen, als *gij* spreekt van «den Geest van God en van CHRISTUS?» Beteekent *Geest* hier: het onpersoonlijk beginsel eener godsdienstige rigting? Zoo verstaat gij het elders, wanneer gij van den Geest van JESUS spreekt. Maar wat wil

dan zeggen: *in God* — wiens Geest ook de Geest van CHRISTUS is — *bestaat het onpersoonlijk beginsel eener godsdienstige rigting* «der heiligheid»? Wat is: *het onpersoonlijk beginsel eener godsdienstige rigting* «van God *in den hemel.*»? Iets anders dan onzin? — Nemen we echter eens aan, dat gij hier van den Geest van Gód en van CHRISTUS sprekende, het woord *Geest* in de beteekenis van: *onstoffelijk, onligchamelijk* wezen verstaat; in denzelfden zin, waarin gezegd is: *God is een Geest.* Maar komt niet, in uw systeem, die naam aan God alleen toe? En hoe kunt gij dan gewagen van *den* Geest van God en van CHRISTUS? Hoe kunt gij verzekeren, dat «in de erkenning van den Vader (= God = Geest) en van den Zoon (= menschelijke persoonlijkheid) de erkenning van den H. Geest (= God) ligt opgesloten? Is die «menschelijke persoonlijkheid» nu op eens God geworden? Is de H. Geest zoo wel *zijn* eigendom als van den Vader? Is hij zelf de H. Geest, zoo als de Vader het is? Ziet gij het wel Professor? Gij hebt daar den voet gezet op het gebied der menschen-vergoding en den eersten stap, misschien, naar het idealistisch-Pantheïsme. Immers, wat die Geest van God dan ook zijn moge, — als persoon erkent gij Hem niet — eeuwig, oneindig en onsterfelijk is Hij, zoo als God zelf het is, en zoo als, op grond van uw antwoord, ook de «menschelijke persoonlijkheid» JESUS, het zijn moet! Waarlijk! gij hadt geene reden u, in uwe verhandeling, zoo boos op HEGEL te maken.

Deze eerste onvergeeflijke misstap maakte weldra den tweeden noodzakelijk. «Hetgeen JESUS hier leert,» zoo verzekert gij, «is niet het bestaan van den H. Geest van «God *in den hemel*, iets waaraan niemand konde twijfelen.» Gewis, niemand kan daaraan twijfelen, op de voorwaarde nogtans, dat hij met u houde, dat *de* Geest van den

mensch en van God één en dezelfde zij, en dat door de erkenning van JESUS ook zijn Geest erkend wordt. Maar voor hem, die, op grond der openbaring, aan de christelijke Triniteits-leer gelooft is dat anders. 't Is waar, ook hij zal er niet aan twijfelen, dat de H. Geest bestaat in den hemel, maar tevens zal hij verklaren, dat hij, zonder de openbaring, er niets van weten zou; dus niet eens er aan twijfelen, omdat zelfs geen twijfel mogelijk is, waar van het bestaan *niets* wordt geweten. Uwe verzekering rust derhalve op misverstand, hoewel dit, op uw standpunt, noodzakelijk werd. Even zoo rust het op misverstand, dat gij, ter verklaring van het doopbevel, hemel en aarde bij elkander zet, als gij spreekt van den Vader; maar wederom beide oneindig ver uit elkander werpt, als gij spreekt van den H. Geest. — Wee u, Professor! indien «*men*» ooit eene poging waagt, om zich op u te wreken. Ons is het om geene wraakneming te doen; wij willen alleen het publiek, vooral het protestantsche, er opmerkzaam op maken, hoe gij, met uw antwoord en uw systeem, waarop het rust, buiten het Christendom staat.

En als of gij bevreesd waart, dit nog niet duidelijk genoeg gezegd te hebben, voegt gij bij dat antwoord eene aanteekening, die het nogmaals komt verzekeren, dat het bestaan van «den H. Geest als persoon in het Goddelijke «wezen» een probleem is. «Toegegeven, dat het Christen«dom zulk eene immanente Wezenstriniteit (1) leert, dan «kan echter deze leer niet worden afgeleid *uit het bevel «des doops.*» — *Toegegeven?* Zie, dat is edelmoedige liberaliteit jegens het Christendom. Maar, Professor, dit blijft het niet meer bij het laatste lid der periode; dàar

(1) Over die «*Wezenstriniteit*» hebben wij reeds ons woord gezegd.

slaat het over in bittere ironie. Het Christendom moge gelooven en leeren, dat de H. Geest een persoon is in het goddelijke wezen — het dwaalt! Want «de voorname «grond» — gij erkent die woorden, Professor! niet waar? — «de voorname grond» waarop dat geloof en die leer rusten, is *het doopbevel!* En, het is uitgemaakt, die voorname grond zinkt onder het Christendom weg. Maar in 's hemels naam, waar blijft het? — niet eens meer in de praktijk; want op de theoretische verzekering, volgt onmiddelijk de praktische, dat «volgens» het doopbevel «de christenen niet geroepen worden tot de belijdenis van »den H. Geest als iets, het zij dan eene persoonlijkheid «of geene persoonlijkheid *in* of *bij God.*» — Hoort gij het christelijk-gezinde Leidsche Adressanten! die al wat in uw vermogen was hebt in het werk gesteld, om eenen RUTGERS VAN DER LOEF, als leeraar, verre te houden van uwe Vesten! Uw grief tegen hem was, onder andere, dat hij de leer van de persoonlijkheid en Godheid des H. Geestes heeft verworpen; reden genoeg voor u, om hem het regt op het leeraarsambt in uw midden te betwisten! Maar, zie hier uwen SCHOLTEN, den Leeraar, niet eener gemeente, maar van een goed gedeelte der wordende leeraars, wien eenmaal de godsdienstige opleiding van u en uw kroost zal worden opgedragen en toevertrouwd. Hij weet, dat gij gedoopt zijt, maar verklaart tevens, dat gij, krachtens den doop, niet zijt «verpligt» den H. Geest te belijden als een goddelijk persoon. Het Christendom moge dit leeren, dat zij zoo! Hij plaatst zich buiten — boven, onder of naast — het Christendom en leert het niet. Hem zij vrijheid dààr te blijven, maar u stof tot nadenken.

II.

Welke is de verhouding van den H. Geest tot den Zoon? En wat is uit die verhouding nopens de persoonlijkheid en Godheid des H. Geestes af te leiden? Hetgeen SCHOLTEN er van zegt staat gelijk met — niets! *Die* H. Geest had JESUS «bezield.» Minder kon er niet van gezegd worden; zelfs dan niet, wanneer de breedsprakige verhandeling over «den zin en het onderlinge verband» der namen, «Vader, Zoon en H. Geest» op ééne bladzijde ware zamengetrokken geworden. De christelijke Triniteitsleer is, in een veel korter bestek, niet zoo karig (1). Zij verklaart, dat de H. Geest zijn eeuwig beginsel heeft, gelijk in den Vader zoo ook in den Zoon (2); dat, zoo als Hij van den Vader, ook van den Zoon wordt gezonden (3); dat Hij met den Vader *en* met den Zoon wordt aangebeden en vereerd (4); dat Hij was *met* en *in* den Godmensch JESUS, niet zoo als Hij is *met* en *in* de Kerk en hare leden, maar als één met Hem, door het ééne goddelijke wezen, aan Beiden als onderscheidene personen gemeen (5). En dat zij zoo leert, rust op het geloof èn aan den éénen driepersoonlijken God èn aan de mensch-

---

(1) Vergel. de Belijdenisschriften t. a. p.

(2) «Spiritus Sanctus a Patre et a Filio.» *Symbol. Athan.*

(3) BUSE, l. c. pag. 54, § 4, seqq.

(4) .... τὸ σὺν πατρὶ καὶ υἱῷ συμπροσκυνούμενον καὶ συνδοξαζόμενον: *Symbol. Nicæno-Const.*

(5) «Jesus cum ipse Deus, Spiritus Sanctus autem cum Verbo «essentialiter conjunctus esset, ex divinitate et essentia eum pos«sidet (conf. GREGOR. *Moral.* l. II. c. 27). Non ita homines. Bene «igitur observat PETAVIUS de Trinit. l. VIII, c. VIII. n. 13. homi«nes non πνεύματα vocari, sed πνευματικούς, Christum vero non θεῖον, «sed θεὸν et πνεῦμα.» BUSE, l. c. pag. 56. Vergel. GREGORIUS *Nazianz.. Orat. XXXI*, 29 en *XLI*, 11, bij STAUDENM. Dogm. t. a. p. bladz. 557.

wording van het Woord des Vaders. Maar waar de christelijke Triniteitsleer is verworpen, waar de Zoon werd verlaagd tot den rang der schepselen, waar het onzeker werd gelaten wat de H. Geest is; dààr is het anders. Dààr moge, hetzij om den argelooze geen kwaad te doen vermoeden, hetzij om eenige andere ons onbekende reden, nog één woord gezegd worden over de verhouding van den H. Geest tot den Zoon; dat woord is zinledig of althans in elken zin plooibaar. In plompe tegenspraak te komen met de christelijke Triniteitsleer, dat ware de loyaliteit wat al te ver gedreven; vooral dan wanneer *men* den schijn aanneemt, als stelde *men* zich aan het hoofd van de verdedigers des Christendoms. Verkieslijker is het, in dat standpunt schijnbaar *iets* en in de daad *niets* te zeggen. En daartoe zijn termen genoeg voorhanden. Er zijn er die elke opvatting toelaten; en hoewel het gebruik er van reeds daarom verdacht is, dat het eene afwijking is van het spraakgebruik, door het christelijk gezag der eeuwen tegen over de dwaling gevestigd, het kan niet opwegen tegen de goede diensten, welke zij het schijn- of huichelgeloof bewijzen. Zij redden uit de verlegenheid met zich zelven en met anderen.— SCHOLTEN nu wist geen beteren term te vinden, dan *bezield zijn*, om de verhouding van den H. Geest tot den Zoon uit te drukken. Maar wat is daarmede gezegd? Hij zelf verklaart het niet, en uiterst moeijelijk, zoo niet onmogelijk, is die verklaring. Het punt van aanknooping ontbreekt in hetgeen hij van JESUS en van den H. Geest, ieder op zich zelf beschouwd, leert. JESUS is hem «eene menschelijke persoonlijkheid»; de Geest een onbekend «*iets*.» — Voor de gemeente is Hij, ja, de paracleet, maar, wij zullen het naderhand vernemen, niet de persoonlijke. Wat Hij dus voor JESUS is, blijft een

geheim. Of wordt er ook slechts een gedeelte van den sluijer opgeligt, als hij zegt, dat «die Geest Hem bezield had in al zijn denken, spreken en gevoelen»? Wij gelooven het niet. — Wat is bezielen? De ziel is het beginsel van het leven en deszelfs openbaring. In dezen zin kan het onmogelijk bedoeld zijn, dat de H. Geest JESUS zou *bezield* hebben in al zijn denken, spreken en gevoelen. Het ware ongerijmd; ongerijmder nog dan het Apollinarisme. Het zal alzoo overdragtelijk zijn gezegd; en dan is *de ziel* een onpersoonlijk beginsel, dat, hetzij aan het individu, hetzij aan de maatschappij, eene eigenaardige rigting geeft, die zich in onderscheidene daden, meer of minder, openbaart. Zoo zegt men op het gebied der zedelijkheid: «hij is «bezield door eenen goeden of kwaden geest; door een «geest van nijd, van afgunst» enz. Dat JESUS bezield werd door den H. Geest, zal dus zóó te verstaan zijn, dat Hij in Zich zelven een beginsel had, hetwelk in zijn denken, spreken en gevoelen zich eigenaardig en in eene bestemde rigting openbaarde. Maar wat weten wij nu daardoor van den H. Geest? En alsof de duisternis, waarin wij hier zijn verplaatst, nog niet zwart genoeg ware, wordt van dien «Geest van CHRISTUS» nog gezegd, dat Hij ook «het alles «bezielend levensbeginsel der christelijke kerk» is. De verwarring echter wordt ten toppunt gevoerd, door de verklaring, dat, in de kerk *der toekomst*, «de geest in «de menschheid, op haren hoogsten trap van ontwikke«ling.... de Geest van Hem zijn» zal, «die zich den Zoon «des menschen en ook daarom den Godszoon bij uitne«mendheid genoemd heeft.» Eens zal alzoo de blijde dag komen, waarop *de* geest der menschheid *de* geest zijn zal van CHRISTUS — en van God! En van God? — Ja! — Immers in de erkenning van den Vader en van CHRISTUS ligt de

erkenning van *den* H. Geest opgesloten. En wij hebben het reeds gezien, waarheen dit leidt. Tot nu toe derhalve — dat is: sedert achttien eeuwen, dat het Christendom bestaat — lag de erkenning van dien Geest nog slechts in het begrip van God en van de «menschelijke persoonlijkheid» JESUS; maar eenmaal — en waarom zouden wij het profeten-woord van SCHOLTEN niet gelooven? — eenmaal zal daarenboven ook in de erkenning der menschheid de erkenning liggen opgesloten van den H. Geest, als den Geest van God en van JESUS en van *haar zelve*! Hoe jammer, dat wij dien tijd welligt niet zullen beleven! en — verondersteld wij werden aanhangers van SCHOLTENS Triniteitsleer — het daarom nimmer zullen kunnen zeggen: wij zijn de H. Geest; wij zijn dus God! Want wie onzen geest erkent, erkent *den* Geest van God en van CHRISTUS, — en die Geest is één; Hij is de Vader; Hij is God! — Hebben wij het niet gezegd, Professor, dat *uw* Christendom in menschen-vergoding gaat eindigen? En nog eens, waarom u dan zoo boos gemaakt op HEGEL en zijns gelijken? Hadden *wij* te kiezen tusschen u en hem, wij zouden geen oogenblik aarzelen. Hij geeft ons *nu*, wat gij in de toekomst — en de hemel weet wanneer die toekomst zal aanbreken — hebt weggelegd. Hij roept ons toe: erken mij, erken u zelven en gij hebt de idee, den absoluten geest, God erkend: de idee en wij zijn één: wij zijn dus God!

III.

De laatste vraag is: welke is de verhouding van den H. Geest tot de menschheid, nader: de Kerk? En zullen wij uit het antwoord, dat SCHOLTEN geeft, nu eindelijk

kunnen opmaken, *wat* de H. Geest is? Zoo wij 't hopen ontbreekt ons de grond niet. Zigtbaar werd deze vraag met voorliefde behandeld, en SCHOLTEN, hoe karig ook in het beantwoorden der twee eerste vragen, is hier vrij breedvoerig. Eigene, geheel nieuwe gezigtspunten omtrent de verhouding van den H.Geest tot de Kerk, deelt zijne verhandeling mede; en zoo zeer is hij daarmede ingenomen, zoo sterk gevoelt hij zich zelven in dat nieuwe, door hem zelven gevonden standpunt, dat hij van daar uit, niet slechts tegen Roomschgezinden en Mystieken vecht, maar ook protestantsche Godgeleerden, als CORSTIUS, VAN HEININGEN, STEMLER, VINKE, (1) aanvalt, ja, zelfs de *Achillesferse* van het Protestantisme in zijnen ijver doodelijk wondt. (2)

Wij willen de verwachting niet hooger spannen en laten dus den Hoogleeraar zelven spreken.

De H. Geest, «waarvan» gesproken wordt, hetzij dan een persoon *in of bij* God — daar weten wij niets van — is de paracleet der christelijke gemeente (3). Hoofdzaak is hier te weten: *wat* wij onder dien naam en de door den-

(1) VINKE wordt niet genoemd. Maar vergelijk dezes «antwoord «aan de Redactie van het Tijdschrift: Waarheid in Liefde,» bladz. 27, vv. en bladz. 96, vv. met SCHOLTENS theorie, bladz. 318, vv. Nadat VINKE had betoogd, dat eene *onmiddellijke* werking van den H. Geest, dezen in objectieven zin genomen, op den mensch moet worden erkend, zegt hij (bladz. 32): «Één van tweeën: *of* wij moeten «ons niet langer aan de uitspraken van onzen Heer houden, *of* wij «moeten den Heiligen Geest hier in een' objectieven zin opvatten.» SCHOLTEN daarentegen van de Mystieken sprekende, die eene «ge«heel *onmiddellijke*» werking van den H. Geest aannemen, zegt, dat hij in dit gevoelen ziet: «eene miskenning van de verdiensten van «Christus.» *Verdiensten van Christus* beteekent hier *Bijbel* en *Bijbel* is wederom = CHRISTUS. Slechts in het licht des Bijbels «verheugt» zich de christen «*onmiddellijk.*»

(2) Vergel. bladz. 300 der Verhandeling met Art. VII der Geref. Geloofsbelijdenis. (3) Bladz. 237.

zelven uitgedrukte betrekking van den H. Geest te denken en, dien ten gevolge, *waarvoor* wij hem te houden hebben.

Vooreerst zegt SCHOLTEN, dat de H. Geest, als paracleet der gemeente en de plaats van CHRISTUS vervangende, *bestaat* en *werkt* «op de aarde en in de harten der men-«schen (1)», als een «andere Trooster», (2) als «de Geest «van CHRISTUS» en «der waarheid», als «het beginsel des «waren goddelijken levens», als «de vriendelijke leidsman» der gemeente (3). Hoe schoone, hoe zoete namen! Hoe veel goddelijks hebben wij niet van dat *bestaan* en *werken* des H. Geestes in onze harten te verwachten! Laat ons hooren!

Hij bestaat en werkt in ons, niet «als eene letter, «maar als de uitstorting van eenen nieuwen *Geest*, maar «als eene geheele wedergeboorte van den inwendigen «mensch, maar als eene *kracht* tot zaligheid, maar als «een zuurdeeg, dat alles moet doortrekken (4).» Door Hem wordt het «hart vernieuwd en wedergeboren» (5), en zóó het «eerst mogelijk» JESUS «te erkennen voor den «Zoon en gezant van God» (6). En is die erkenning een-maal dáár, dan is Hij het wederom, die, «alle weldaden «van CHRISTUS ons *deelachtig maakt*», die «den inhoud van «het Zaligmakend geloof aan het gemoed verzegelt», ja die zelfs ons «des eeuwigen levens verzekert» (7), en «in het diepste heiligdom onzer zielen het *Abba, Vader* «doet weerklinken.»

Blijkt hieruit wat de H. Geest als paracleet meer bepaaldelijk in betrekking tot het individu is, er blijft nog

---

(1) Bladz. 240. (2) Bladz. 237, 274.
(3) Bladz. 274. (4) Bladz. 299. Vergel. bladz. 293, vv.
(5) Bladz. 274, 275. (6) Bladz. 313.
(7) Bladz. 313.

te verklaren, wat Hij in zijne verhouding tot de Kerk is. Hier worden wij gewaarschuwd tegen het gevoelen van zekere protestantsche Godgeleerden, die «de innerlijke wer«king van den H. Geest tot de tijden der Apostelen» beperken, en voor de volgende tijden «het geschrevene woord «van CHRISTUS — den Bijbel — als den plaatsbekleeder van den «Heer ons» voorstellen. Dit gevoelen is te verwerpen, want het is «onschriftmatig», eene «miskenning van het ware ka«rakter des Christendoms.» (1) Dus niet de Bijbel, het geschrevene woord van JESUS, maar «hetgeen zijne plaats als «leeraar en voorbeeld der zijnen op aarde zou vervangen, «was zijn geest. Dien Geest en dien alleen, zegt hij (Hij), in de «volle overtuiging, dat zijn Geest de Geest der waarheid, «de Geest van God was, den zijnen toe, als zijnen plaats«vervanger, als eenen anderen leeraar en trooster der ge«meente. Niet zijne woorden, als zoodanig, die wij niet «eens in de volkstaal, waarin JESUS doorgaans sprak, be«zitten; ook niet de kennis van alle bijzonderheden zijns «levens, waarvan de meesten niet tot ons zijn gekomen, «maar den *Geest*, die eenmaal door die woorden en daden «sprak, had JESUS bestemd tot het blijvende erfgoed zijner «gemeente op aarde» (2).

De H. Geest alzoo en de H. Geest *alleen*, niet de Bijbel, is de plaatsvervanger, de andere leeraar, de trooster, het blijvende erfgoed der christelijke Kerk. En *hoe* hij dit is wordt nog duidelijker omschreven.

Hij is de Geest van JESUS, dat hoorden wij. «JESUS» nu «leerde en handelde, maar zijne leer en daden... wat «waren zij anders, dan... vormen (!), waarin de Geest der «waarheid voor zijne *tijdgenooten* optrad.» Op *tijdgenooten*

(1) Bladz. 294—297. (2) Bladz. 300.

ligt daarom de klemtoon, omdat diezelfde H. Geest «reeds «bij de Apostelen in andere woorden, vormen en daden, «zich» openbaarde, en «daarna duizend- en duizendmaal «gereproduceerd, CHRISTUS» deed «herleven in zijne Kerk «op aarde» (1). Maar blijft er, nevens die alle tijden omvattende werkzaamheid des H. Geestes nog wel eene plaats voor de H. Schrift over? Zeer zeker. Immers, ook tot haar staat Hij in betrekking. Hij is het, «die door den mond der «Apostelen de leer van CHRISTUS verkondigde en in schrift «bragt,» die «de belangrijkste schriften der Apostelen, als «eene dierbare nalatenschap heeft bewaard, van andere on«goddelijke schriften, met zorg heeft onderscheiden, en de «leer en daden van JESUS, daarin vervat, in haar goddelijk «karakter door achttien eeuwen heen heeft erkend.» (2)

Zoo veel schoons, verkwikkends en goddelijks, hoewel somtijds in de zonderlingste vormen, zegt ons SCHOLTEN van den H. Geest, als paracleet der gemeente beschouwd. En wie staat niet met ons er over verbaasd? Is het niet als zocht SCHOLTEN hier naar de krachtigste woorden om het uit te spreken, dat de H. Geest een persoonlijke Geest is? Wordt Hij niet allerwege als onderscheiden van den mensch en van de Kerk, en geheel *objectief* ons voorgesteld? Is Hij niet de *plaatsvervanger* van JESUS, de *leeraar*, de *vriendelijke leidsman*, de *Trooster* der christelijke Kerk? *Vernieuwt* Hij niet het harte; *maakt* hij ons niet deelachtig aan JESUS weldaden; *verzekert* hij ons niet *des eeuwigen levens?* En niet de Bijbel, neen, geen onpersoonlijk boek vervangt bij ons de plaats van JESUS; het is *de Geest der waarheid*, *de Geest van God*, die in alle tijdperken het leven èn van het individu èn van de Kerk als een *zuurdeeg* doordringt, in levensgemeenschap

(1) Bladz. 301—302. (2) Bladz. 304.

met God brengt, boven het aardsche verheft en opleidt voor de eeuwigheid! En wat die Kerk in het bijzonder aangaat; is zij niet als het teederste voorwerp van de liefde en zorgen des H. Geestes ons voorgesteld? Voor haar spreekt Hij door den mond der Apostelen; voor haar brengt Hij dat gesproken woord in schrift; bewaart het zorgvuldig — nu reeds sedert achttien eeuwen! — doet gestadig CHRISTUS herleven; in één woord: Hij bestaat, leeft, werkt tot het behoud, den opbouw, de volmaking der gemeente en zal dit blijven doen tot in eeuwigheid!

Konden wij, kon iemand anders, met krachtiger, overtuigender, nadrukkelijker wendingen van woorden het zeggen, dat de H. Geest, als paracleet der gemeente, persoon is? Zou niet het schandelijkste spel met woorden ten toppunt zijn gedreven, wàar zoo veel persoonlijks werd gezegd van een *onpersoonlijk iets?*

En toch, het is niet anders. — *Wij* willen het Publiek niet misleiden. SCHOLTEN verklaart met ronde woorden, dat de H. Geest, ook als paracleet der gemeente, *geen persoon* is. «Zij dus» — zoo spreekt hij — «ook de H. Geest «*in* of *bij* God als persoon te denken, als paracleet der «gemeente verbieden ons de uitspraken der H. Schrift hem «als zoodanig ons voor te stellen.» — Daar ligt nu al dat schoone, verhevene, goddelijke, dat wij van den H. Geest ons voorstelden, ter neder! Één woord heeft het als stof uit een gejaagd! Het was een damp, die heen stoof voor den wind!

Kon de teleurstelling grievender wezen! Hoog, zeer hoog was onze verwachting gespannen. Wij hoorden van een Geest uit God — en wij vroegen: wat is die Geest? SCHOLTEN zou ons het antwoord geven — en hij antwoordde voor de eerste, en hij antwoordde voor de tweede

maal, maar het bleef ons duister. Wij vroegen daarom nog eens: wat is de H. Geest? En ziet, daar werd het licht! Met de levendigste trekken werd nu de Geest als paracleet der gemeente geschilderd. Wij zagen Hem werkzaam tot het edelste doel, tot de verlossing der menschheid in den omvattendsten zin van dat woord. En hoezeer werd hier het hart niet brandend; hoe gloeide het van verlangen, nu het laatste woord over dien Geest te hooren! Met vuur herhaalden we onze vraag: maar zeg het nu: wat is de H. Geest? En helaas! het ijskoude, het doodende *geen persoon* — was het treurige antwoord! Zóó is dan ook het laatste, waaraan wij meenden ons te kunnen vasthouden, ons ontvallen; niets houden wij over dan ledige klanken over den onbekenden Geest, of paracleet der gemeente. Wat Hij *niet* is weten wij, maar niet *wat* Hij is. — Dat is de slotsom!

Zullen wij ons dan nog verder inlaten met een geschrijf, waarin met het heiligste des Christendoms en met den lezer, zoo deerlijk de spot wordt gedreven? Zullen wij nog rekenschap vragen voor die, door de H. Schrift zelve op het duidelijkst weersproken, verzekering; dat «de uitspra«ken der H. Schrift» *ons verbieden* den H. Geest als *persoonlijken* paracleet der gemeente ons voor te stellen? Zullen wij het doen zien, hoe SCHOLTEN hier, niet alleen wederom de christelijke Triniteitsleer, maar ook den grondslag van het Protestantsche leerstelsel — het objective bestaan van den persoonlijken H. Geest (1) — vernietigt? Zullen wij er opmerkzaam op maken, hoe hij, niettegen-

(1) Vergel. de Geloofsbelijdenis Artt. VIII, IX, XI, met Art. V. CALVYN. *Instit. Lib.* I, *Cap.* VII, nº. 4, 5. *Coll. Cap.* XIII. — VINKE, t. a. p. bladz. 96 en vv.

staande hij *ungnibus et rostro* het Deisme bestrijdt, het gansche Christendom tot Deisme verlaagt (1)? Neen! wij hebben er genoeg van.

Een woord hebben wij echter nog aan u Professor, en daarmede zullen wij afscheid nemen. Gij hebt met uwe verhandeling gestreden tegen het Deisme, tegen HEGEL en zijne philosophie, tegen de Mystieken, tegen protestantsche Godgeleerden. De Katholieke Kerk en leer, dat spreekt van zelf, moest er dus ook bij komen — en door een slag van uw zwaard worden gedood. Gij doet haar zelfs de eer aan van doorgaans uwe uitvallen het eerst tegen haar te rigten, en zoo u zelven, over haar lijk heen, een weg te banen tot de vijanden, die gij verder meent te ontwaren. En manhaftig, wij erkennen het, is uwe houding bij die gevechten. Woorden als «middeneeuwsche «priesterheerschappij» die «in puin zonk»; — «bouwvallen «der Roomsche Kerk»: — «de Roomsche Kerk staat voor «onze oogen als een waarschuwend voorbeeld»; — «Room«sche onzin» enz. doen veel af — vooral in eene wetenschappelijke verhandeling! Maar groot, reusachtig groot wordt gij dàár voor onze oogen, waar *gij* zelfs over eenen AUGUSTINUS een jammerkreet slaakt, omdat hij niet zoo hoog stond als gij (2); waar *gij* MÖHLER, «den grooten

(1) «CHRISTUS.... stelt (MATTH. XXVIII) ons niet een uit velen «der christelijke leerstukken, maar.... het christendom in zijn ge«heel voor en wijst ons op de kern en den hoofd-inhoud der chris«telijke belijdenis.» (bladz. 242). De belijdenis alzoo van Vader, Zoon en H. Geest, is het Christendom *in zijn geheel*, omvat al zijne leerstukken. Nu weten wij, dat de Zoon is «eene menschelijke persoonlijkheid» en de H. Geest *iets* onbekends. Als God blijft dus de Vader alleen over! Waar is de Deïst, die het anders wil, die de belijdenis van SCHOLTEN, wat *de kern, den hoofd-inhoud* betreft, niet gaarne zal erkennen voor de zijne?

(2) Vergel. bladz. 302, in de noot.

«verdediger der Roomsche kerkleer in onze dagen» als een klein kind ter zijde zet (1), of zelfs de kerkvergadering van *Trente* «in openbaren strijd» met het Evangelie laat verschijnen (2). Wie zijt gij dan toch, Professor, dat wij, uit ons lage standpunt, zóó tegen u en de hoogte, waarop gij staat, moeten opzien? Of zou alles slechts ijdele vertooning wezen? Zou die groot- en breedspraak in het vonnissen der Katholieke Kerk en leer niet anders zijn, dan een ellendig overblijfsel van het erfgoed der vaderen, die de vrijheid hadden verworven en handhaafden met logen en laster de Katholieke Kerk te bezwalken, zonder dat zij in het minste behoefden te vreezen voor tegenspraak en logenstraffing, omdat de vrijheid van spreken en schrijven voor hen alleen was? Wij, neem het ons niet kwalijk Professor, wij hebben dit vermoed. En dat wij niet de eenigen zijn geweest in zulk vermoeden, kan u niet onbekend zijn (3). Wij nemen de vrijheid het in één voorbeeld bloot

---

(1) Bladz. 315—318. (2) Blad. 317.

(3) In zijne beoordeeling van Mr. OPZOOMER had SCHOLTEN gezegd, dat de Roomsche Kerk den Zoon *niet goed* belijdt. Daarbij werd aangehaald het antwoord *op de* 29 *vr. van den Heidelb. Catech.* «dat «zij — de Roomschen — of zij zich schoon des eenigen Heilands en «Zaligmakers JESUS met den monde roemen, Hem met de daad ver«loochenen.» Daarop antwoordt Mr. OPZOOMER: «Het zal den oud«regtzinnigen (en die partij is *magtig*) zeker veel genoegen doen, «hier den kostbaren Heidelb. Catech. te zien aangehaald en toe«ge temd. Wij gaan op dien weg hoe langs zoo meer achteruit. Woor«den, die in tijden van verbittering en godsdienshaat gesproken «zijn, worden nog door S. als de geloofsleer der Protestanten be«schouwd. In plaats van verbroedering zoekt men twist, en wijt dan «dien twist nog onregtvaardig genoeg alleen aan de Roomsche Kerk. «Men durft zelfs zoo ver gaan, dat men eene kerk, die in CHRISTUS «roemt, ten laste legt, dat zij CHRISTUS inderdaad verloochent. En «*bewijzen* voor zulk eene bewering heeft S. niet geleverd.» — Prof. OPZOOMER heeft het *nu* reeds ondervonden, wat den Katholieken, wien daarenboven het stilzwijgen was opgelegd, gedurende twee en een halve eeuw is te beurt gevallen. Z. H. G. rekende, reeds bij den

te leggen langs welken weg dat vermoeden in ons is gekomen.

Onder andere hebt gij het vonnis uitgesproken over de Katholieke Kerk, omdat zij, zoo als gij verzekert; « de «werking van den H. Geest» in de Kerk verkeerd belijdt, want die belijdenis is *eenzijdig* en voert tot « miachting en verwaarloozing van de kennis van den Zoon (1).» Die beschuldiging was ons nieuw, en niet weinig verbaasde het ons ze van u te hooren. Twee vragen kwamen ons aanstonds voor den geest; 1°. wat leert de Katholieke Kerk over genoemde werking van den H. Geest; 2°. welk bewijs levert SCHOLTEN voor zijne beschuldiging? Het zal, vertrouwen we, onzen lezers aangenaam zijn het antwoord op beide te vernemen.

1°. De Katholieke leer over de werking van den H. Geest in de kerk heeft haren hoogsten grond in de leer der H. Drievuldigheid en dezer verhouding tot de menschheid. God is één in drie personen, en dus iedere Persoon God. Werkt nu God naar buiten, dan wordt die werkzaamheid niet uitsluitend aan dezen of genen der drie personen, maar den drieëenigen, persoonlijken God toegeschreven. Moge dan ook, naar aanleiding en het voorbeeld van de H. Schrift, nu en dan eene werking der Godheid aan dezen of genen persoon in het bijzonder worden toegekend, het geschiedt niet ter uitsluiting der twee overige, maar ter aanwijzing, dat in het gewrochte de eigenschappelijke verhouding van den genoemden persoon tot de

---

aanvang van den strijd, zich verpligt, «de aandacht.... op de oneer«lijkheid te vestigen, waarmede men tegen hem optreedt.» *De Geloelsleer* van Dr. I. I. van Oosterzee *beoordeeld; Voorrede* VII en vv.

(1) Bladz. 315 en v. v.

menschheid meer bepaald is uitgedrukt (1). Zoo wordt b. v. aan den Vader de schepping, aan den Zoon de verlossing, aan den H. Geest de heiligmaking der menschheid toegeschreven. Maar noch de Vader schiep, noch de Zoon verloste, noch de H. Geest heiligt de menschheid zonder medewerking der twee andere personen. 't Is duidelijk, dat deze leer der Kerk haren grond heeft in het strenge vasthouden aan deze andere: dat de drie personen slechts één God zijn.

Uit deze leer, in verband met de goddelijke natuur en eigenschappen, volgt met noodzakelijkheid, dat alle werkzaamheid van God naar buiten eene persoonlijke is (2).

Op deze twee grondwaarheden nu, rust de leer der Katholieke Kerk, dat alle werking van den H. Geest in betrekking tot het individu — en dus ook in betrekking tot de Kerk, want de Kerk dat zijn wij — een persoonlijke werking is (3). Het zij Hij in zijn verhouding tot den Vader en tot den Zoon, het zij in zijne verhouding tot de menschheid beschouwd worde, de Kerk denkt Hem niet anders, en kan Hem niet anders denken, dan als persoon. Het gansche proces der heiligmaking, welke den H. Geest voornamelijk wordt toegeschreven, is dus het werk van

---

(1) «Quantum in scripturis sanctis manifestissime deprehenditur, «alia Pater ipse per se, alia specialiter per Filium, alia per Spiritum «Sanctum, licet sub privilegio *potentiae communis operatur*. Quia *su*«*mus*, ad Patrem proprie referri videtur; in quo, sicut Apostolus dicit, «vivimus, movemur et sumus. Quod vere rationis et sapientiæ et jus«titiæ capaces sumus, ille specialiter, qui est Ratio et Sapientia et «Justitia, id est Filio deputatur. Quod autem vocati regeneramur, et «regenerati innovamur, innovati sanctificamur, per divina eloquia «*personæ* Spiritus Sancti evidenter ascribitur.» PASCHASIUS *Diac. Lib. I de Sp. S. Cap. IX.*

(2) Conf. *Concil. Trid. Sess.* VI. *C.* VII.

(3) Conf. *Miss. Rom. pro die festo Pentec.*

pen persoonlijken Geest en niet van een onbekend *iets* (1).

Maar is hier nu de H. Geest niet van den Zoon *gescheiden?* Wordt hier de werkzaamheid van den H. Geest niet *ten koste en met minachting van den Zoon* op den voorgrond gesteld? — Uit het gezegde blijkt, dat deze vragen rusten «op misverstand» van de Katholieke leer. Immers zij houdt, dat alle werkzaamheid van God naar buiten eene werkzaamheid van den drieëenigen God is. Spreekt zij dus, opzigtens de heiligmaking, *hoofdzakelijk* van den H. Geest, het is: omdat de H. Schrift het ook doet; omdat zij, na vooraf geleerd

---

(1) Tot zoo ver *de leer* der Kerk. Maar van deze leer uitgaande en daarbij in aanmerking nemende *de uitspraken* der H. Schrift, hebben èn Kerkvaders èn een aanzienlijk getal der beroemdste katholieke Godgeleerden van lateren tijd, de inwoning van den persoonlijken H. Geest in de regtvaardigen en Zijne vereeniging met hen, als eene *wezenlijke* beschouwd — οὐσιωδῶς. — Ter nadere verklaring van deze vereeniging van den H. Geest met den regtvaardige, merken zij aan, dat zij niet bestaat in de eenheid van persoon — ὑποστατικῶς. — Deze bestaat in CHRISTUS alleen. In Hem was de menschelijke met de goddelijke natuur door den éénen Persoon des Woords vereenigd. Veel minder wordt die wezenlijke vereeniging éénheid van wezen. Deze bestaat slechts in de drie Personen der Godheid. Zij is eene vereeniging κατα μετοχὴν of κατα συναφείαν en μεθεξιν σχετικὴν. Een beeld daarvan vinden zij in de vereeniging van JESUS met zijne Kerk. *Ephes.* V, 25, 30; I *Corinth.* VI, 15; *Rom.* XII, 5; welke vereeniging èn haar hoogste toppunt heeft èn het krachtigst is uitgedrukt in het geheim van het Vleesch en Bloed des Heeren. — Johann. VI, 56; I *Corinth.* X, 16, 17. — Breedvoerig hierover handelen: PETAVIUS *de Trinit. Lib.* VIII, C. C. IV—VII; MÖHLER, *die Einheit in der Kirche I Zus.* S. 253, *Zw. Aufl.*; BUSE *l. c. pag.* 61—66.

Maar ligt in deze mystiek geen gevaar voor Pantheïsme? — Misschien in elk ander systeem, maar in het katholieke onmogelijk. Hoe hooger, hoe naauwer de vereeniging van het individu met God is, zoo veel te meer verhoogde individualiteit. De grond hiervan ligt in de zeer bepaalde leer der Kerk over den mensch, de heiligmaking, de vrijheid en de genade. En zij handhaaft altoos, ook bij de hoogste mystiek, zorgvuldig het dogma. Dit is de grondslag, de norm en de perk tevens van gene. De geschiedenis van het *Quietisme*, toen zelfs de beminnenswaardige FÉNÉLON als zijn verdediger optrad, is er een treffend bewijs voor.

te hebben, dat Vader, Zoon en H. Geest één God zijn, het veilig doen kan; omdat zij, wil zij niet te gelijk over alles en dus wartaal spreken, het doen moet, maar niet, omdat zij of den Vader of den Zoon minacht, veel minder verwaarloost. Waarlijk of de onwetendheid of de kwade trouw is daar verre gaande, waar der Katholieke Kerk zoo iets wordt ten laste gelegd. Leert zij niet, dat zoo als de Vader, de bron is der Drieëenheid (*fons Trinitatis*) zoo ook van het bestaan en het leven der Kerk? Leert zij niet, dat de Vader uit liefde ons zijnen Zoon heeft geschonken, en dat die Zoon ons den H. Geest heeft verdiend? Leert zij niet, dat die Geest het gansche proces der heiligmaking in ons werkt, maar dat dit werk niets anders is, dan de toeeigening van de verdiensten des Zoons (de subjectivering der objective verlossing van CHRISTUS), en dat wij zoo wederom toegang verkrijgen tot de levensgemeenschap met den Vader? Ja! zoo leert die Kerk! zoo legt zij het voor ieder, die het *wil* weten, bloot, dat alles *van* den Vader *door* den Zoon *in* den H. Geest tot ons komt, en wij door niemand, dan *door* den H. Geest *in* den Zoon *tot* den Vader komen. En hoe krachtig is bovendien deze leer der Kerk niet uitgesproken in hare gansche eeredienst! Zullen wij hier herinneren aan het offer van het vleesch en bloed des Heeren, dat dagelijks *en* de liefde van den Vader; *en* de verdiensten van den Zoon, *en* de heiligende werkzaamheid van den H. Geest ter onzer verlossing, zoo levendig ons voor oogen stelt? Zullen wij hier wijzen op het kerkelijke leven van den Katholiek, waarin zich het geloof aan — het vertrouwen op — de liefde tot — en de vereering en aanbidding van den Vader, den Zoon en den H. Geest in ontelbare eigenaardige vormen openbaart? Neen, SCHOLTEN weet dit ook wel; want wie weet het niet?

Maar hoe kon hij dan zulke verschrikkelijke beschuldiging tegen de Katholieke Kerk in het midden brengen? *Vooreerst*, gelooven wij, omdat hij hier tegen Protestanten wilde gaan strijden en daarom, zoo als elders, *vooraf* die «Roomsche Kerk» moest worden neder geveld; *ten tweede*, omdat hij, in zijnen ijver vergat, dat *de Zoon* en de *H. Schrift* niet hetzelfde zijn. Hij wilde namelijk bewijzen, dat de Katholieken tot diegenen behooren, welke den H. Geest belijden, «maar met geringschatting van de belijdenis des Zoons.» *Zoon* nu, beteekent hier niet den CHRISTUS, maar — het geschreven Evangelie! En dewijl nu de Protestantsche overlevering leert, dat de Katholieke Kerk het geschreven Evangelie minacht en verwaarloost en SCHOLTEN aan die overlevering gelooft, kwam hij tot de conclusie: de Roomsche Kerk minacht, verwaarloost de belijdenis des Zoons. — Zou hier genoeg zijn gezegd als wij zeiden: het «rust op misverstand?» Men oordeele.

2°. En nu het bewijs voor die minachting en verwaarloozing van de belijdenis des Zoons? Dat levert SCHOLTEN niet; ten zij dit voor een bewijs moet gehouden worden, dat de *Roomsche Kerk* «met de daad» «het woord van «God» — den Bijbel — «den christenen onthoudt en over «deszelfs verspreiding nog in onze dagen den banvloek bij «monde van haren Paus heeft uitgesproken.» (1) Maar *wij* kunnen het er niet in vinden.

---

(1) Zulk een bewijs moge in «*de Evangelische Kerkbode*», of in «*de Protestant*» voorkomen, dàar past het; maar van eenen Doctor en Professor in de godgeleerdheid hadden wij het niet verwacht. Zou Z. H. G. niet weten, dat GREGORIUS XVI den banvloek over de verspreiding van *het* woord van God *niet* heeft uitgesproken, maar haar heeft aanbevolen? (Zie ALLIOLI's hoogduitsche vertaling van de H. Schrift. Zij is goedgekeurd door GREGORIUS XVI.) Is het

Van meer gewigt schijnt het volgende te zijn, hoewel het ook geen bewijs is. «Het treurige gevolg» van die minachting en verwaarloozing, was «dat in de Roomsche «Kerk,» — terwijl «de voortdurende werkzaamheid van «den Geest in de Kerk» werd erkend — «in den loop «der eeuwen, de eene waarheid vóór, de andere na, «die door CHRISTUS en de Apostelen was gepredikt, in «vergetelheid raakte.» Zoo zal dan ten slotte in die Roomsche Kerk *de erkenning van de werkzaamheid des H. Geestes* alleen zijn overgebleven! *Overgebleven?* Neen, «aan de verwaarloozing van het geschrevene Woord moet «het ... geweten worden, dat ... dat ook de H. Geest «des Heeren in de gemeente werd» — lach niet Lezer! de zaak is te ernstig — «werd uitgebluscht.» Het staat er duidelijk; *uitgebluscht.* En Prof. SCHOLTEN moet het wel weten; immers hij treedt voor onze oogen op «met de geschied-«rollen der eeuwen in de hand.» En daarom zal hij, bij eene andere gelegenheid, het ook wel eens nader vertellen, *wanneer* dat *uitblusschen* begonnen is, *wanneer* voltooid; *waarom* de H. Geest zich daarbij zoo lijdelijk heeft gedragen; *hoe* dat *uitgebluscht worden* is over een te brengen met de beloften van JESUS, met den aard des Christendoms; *wàar* het Christendom, toen zelfs de Geest was vergaan, bleef; *waar* en *hoe* die uitgebluschte Geest wederom voor het eerst begon te branden; *of* Hij nu *nog* brandt — niet in de Roomsche Kerk, dat spreekt van zelf, want zij blijft, onverbeterlijk als zij is, altoos dezelfde, maar misschien — onder de puinhoopen van het

---

daarenboven zoo vreemd, dat de verspreiding van *sommige* Bijbels, ook door Protestanten wordt geweerd? In een volgend N°. van «*de Katholiek*» zullen wij iets dergelijks, dat van de Haagsche Synode uitging, aan het publiek bekend maken.

Protestantisme? Dat zal eene belangrijke geschiedenis worden! Te meer, daar het ons dan ook nader zal worden verklaard, *hoe lang* — misschien wel eenige eeuwen, want de «Roomsche Kerk» telt er achttien — de H. Geest de *uitgebluschte* gebleven is. En hierbij zal een allermoeijelijkst probleem worden opgelost. Immers niettegenstaande de Geest werd uitgebluscht, heeft hij toch «*door achttien eeuwen heen*» den Bijbel «als eene dierbare nalatenschap be-«waard» en wat daarin vervat is «erkend.» Nog na de Apostelen werd hij «duizend – en duizendmaal gereproduceerd» — Voor zoo ver wij weten werd het Protestantisme slechts *eenmaal* geproduceerd — en deed «CHRISTUS herleven in zijne «Kerk op aarde.» De vraag is dus hier: *bewaarde, erkende* die H. Geest *door achttien eeuwen heen* den Bijbel, hetzij hij was *uitgebluscht* of *niet uitgebluscht?* En toen Hij als uitgebluschte Geest in de Roomsche Kerk niet meer was, *waar* bleef hij toen met den Bijbel, om hem te *bewaren* en te *erkennen* voor — ook dit spreekt van zelf — de dierbare LUTHER, CALVYN en hunne nakomelingschap? — Eindelijk zal het dan uit die «geschiedrollen» blijken, *welke* de «Christelijke Kerk» is, «die in hare ontwikkeling door achtien eeuwen heen, «terugwijst op de gansch eenige persoonlijkheid van haren «Goddelijken Stichter.» (1) De Katholieke Kerk toch kan hier onmogelijk bedoeld zijn. Zij heeft het geschreven Woord verwaarloosd en den Geest, die het bewaarde, uitgebluscht. Met haar kwam het zoo ver, «dat er van «CHRISTUS schier niets meer overig bleef dan de naam.» (2)

(1) Bladz. 332.

(2) Bladz. 318. Zoo iets durft een SCHOLTEN, die — wij hebben het bewezen — van het gansche Christendom *niets* overhoudt dan den naam, eener kerk ten laste leggen, wier leer en leven op CHRISTUS overal heenwijst; buiten wie de CHRISTUS en zijn werk nagenoeg is vergeten, of althans tot iets alledaagsch vernederd; bij wie

Bij haar dus geene «outwikkeling», maar veeleer *inkrimping* en *oplossing* «door achttien eeuwen heen.» De protestantsche kan het echter nog veel minder zijn. Zij telt slechts *drie* eeuwen! Waar dan, in 's hemels naam, waar mag zij dan schuilen, die bevoorregte Kerk? Zou .... wij durven het bijkans niet vragen? — zou de Professor ook de *onzigtbare* kerk op het oog hebben? — Daar is alleen tegen, dat die moeijelijk een voor ons verstaanbaar getuigenis kan afleggen. Of zou Z. H. G. er zich mede belast hebben, om dat getuigenis uit de onzigtbaarheid tot ons over te brengen? En zouden alzoo hij en zijne geschiedrollen eenmaal stof leveren tot een meesterstuk, zoo als het zesde Boek van *de Aeneas* er een is? Misschien zal de toekomst het leeren. Wij intusschen meenen *nu* nog in ons regt te zijn, om zijne verschrikkelijke beschuldiging tegen de Katholieke Kerk, zonder het minste bewijs ons naar het hoofd geworpen, voor eene ellendige magtspreuk te verklaren. Wij geven ze prijs aan de verdiende verachting van het Publiek.

Onze taak is ten einde. Het is gebleken waaraan wij, omtrent de Triniteits-leer, welke SCHOLTEN voor de christelijke uitgaf, ons te houden hebben. Wat het ook zijn moge, dat hij in zijne verhandeling te zamen flanste over Vader, Zoon en H. Geest, het is niet de leer der Kerk van JESUS. Spreekt hij over den Vader, dan staat hij, hoe vreemd dit sommigen ook in de ooren moge klinken, niets hooger dan de Jood; spreekt hij van den

---

alleen Zijne leer en daden niet zijn verwaterd; waar Hij, in één woord, alleen nog wordt erkend, vereerd en aangebeden als de God-mensch. Maar wij zijn aan zulken laster tegen ons gewoon. Het is niet voor de eerste maal, dat wij beschuldigd worden van eene misdaad, die niet ons, maar den beschuldiger zelven te laste komt.

Zoon, dan kan hij zich niet boven het Arianisme verheffen; spreekt hij eindelijk van den H. Geest, dan staat hij op het standpunt van het gemeene Rationalisme. Dit voor de leer. — En voor den toon waarop hij verzekert, en anderen beschuldigt? — hebben wij onzen lezers, hoewel slechts in geringe mate, eenige proeven voorgelegd. Welke, ten slotte, de reden zijn moge, waarom in de verhandeling het ongeloof zich zelf een christelijk gewaad hebbe omgehangen, daarover oordeelen wij niet. Een woord nogtans van één der grootste verdedigers der *ware* christelijke Triniteitsleer moge hier nog eene plaats vinden; waar het zeer toepasselijk is: «Multi enim sunt, qui simu«lantes fidem, non subditi sunt fidei, sibi fidem ipsi potius «constituunt, quam accipiunt, sensu humanæ inanitatis «inflati, dum quæ volunt sapiunt, et nolunt sapere, quæ «vera sunt; cum sapientiæ hæc veritas sit, ea interdum «sapere, quæ nolis.» (1)

(1) HILARIUS *Pictav*, bij MÖHLER, *Athan.* S., 454.

VERSCHEIDENHEDEN.

RONGE GESCHILDERD DOOR HET GROOTE VERNUFT (?!) DER NIEUWE HERVORMING, *ANTONIUS THEINER*.

De Katholiek heeft zich nog weinig met het Rongeanisme ingelaten. Waartoe zou het gebaat hebben? Wèl riep men onzen priesters op de straat soms na: RONGE! RONGE! maar, ofschoon ook hier en dàär een wèlgekleed persoon tot zulke straatjongens-praktijk zich verlaagde, RONGE wist, door eigene ondervinding en tot niet geringe teleurstelling, maar al te wèl, en dit wisten er meer met hem, dat hij in *Nederland* met zijne hervorming, zelfs bij de Jansenisten niet slagen zou. Ook was de waarschuwing van CHRISTUS: «Wacht u van valsche profeten, die in *schaapskleederen* tot u komen, maar van binnen grijpende wolven zijn» (MATTH. VII: 15), ten aanzien van RONGE wel niet noodig te herhalen. Zijne platte loochening van de Godheid van CHRISTUS kleurde hem en zijne onderneming afstekend genoeg. De naam van Katholiek, dien hij bleef voeren, was slechts een lokaas. Nu hadden wij wel, ten einde den on-katholieken de oogen te openen, op de onbeduidendheid diens vermeenden hervormers kunnen wijzen en uit het onberedeneerde zijner vlugschriftjes tot het onhoudbare zijner beweringen, het ijdele zijner declamatiën en de dwaasheid zijner onderneming kunnen besluiten; maar het bleef geen geheim, dat verstandige Protestanten zulks niet behoefden, en ligtelijk wierde ons schrijven van partijzucht, misschien wel van kwaadsprekendheid verdacht gehouden. Thans echter heeft een ander voor ons gesproken. Het is diegene, welke in de nieuwe sekte geroemd werd het verstand te vertegenwoordigen, de geleerdste der Rongeaansche partij, de oud-professor ANTONIUS

THEINER (1), een man, die wel in de gelegenheid is geweest, RONGE van nabij te leeren kennen, en wien vooral de roemers op zijne geleerdheid, op zijn doorzigt enz. de bevoegdheid niet zullen ontzeggen van RONGE te beoordeelen. Deze THEINER heeft in een onlangs uitgegeven geschrift (2), waarin hij waarlijk geene genegenheid voor de Katholieke Kerk betoont, maar integendeel veel loftuitingen verspilt (3) aan ontrouwe priesters en zijn' eigen' afval tracht te regtvaardigen, het lezend publiek eene teekening van RONGE voorgehangen, welke ons duidelijk genoeg zegt, wat wij van dezen mensch, of liever van die menschen, welke *hem* voor hunne plannen gebruikten, te verwachten hebben. Wij zullen deze Rongesbeschrijving, zoo veel mogelijk in 's opstellers eigen' stijl, vertaald mededeelen.

«Het kan voor de Christelijk-Katholieke zaak slechts dienstig zijn, dat de nimbus, waarmede men den heer RONGE omhuld heeft, en waarin hij zoo naar zijn' zin en het hoofd zoo verwonderlijk in de hoogte stekende, praalde, een weinig doorzigtiger wordt gemaakt. In het geschrift: «*Rechtfertigung von* JOH. RONGE,» wordt in het berigt van RONGE's jeugdigen leeftijd als veehoeder, te kennen gegeven, dat reeds destijds, zijne groote toekomst zich, in een duister voorgevoel, aan zijnen geest openbaarde. Achter de kudden reeds hielden hem groote gedachten over godsdienstige zaken, over het gindsche leven, over tijd en eeuwigheid bezig. — De levensbeschrijvers der groote heiligen in de middeleeuwen verstonden dit beter. Zij deden reeds hunne moeders, gedurende hare zwangerschap, wonderbare gezigten hebben over de wonderbare toekomst der kinderen, welke zij zouden ter wereld brengen. De heer

(1) Wel te onderscheiden van zijnen broeder AUGUST THEINER, thans oratoriaan, volgens den regel des H. PHILIPPUS *van Neri*, te *Rome*.

(2) *Die reformatorischen Bestrebungen in der Katholischen Kirche*. 2. Heft, 1. Abth. Altenburg in Commiss. bei H. A. Pierer. 1846.

(3) Wij hebben, om allen schijn van verminking te vermijden, deze lofspraken mede vertaald; wij zullen er zelfs geene aanmerkingen op maken: die menschen zijn van elders genoegzaam bekend.

RONGE toonde echter op het Gymnasium geenen bijzonderen aanleg; evenmin worden zijne verkregene kundigheden als uitstekende geroemd. De heer RONGE bekent zelf: «de vreemde talen bevielen mij weinig, ik kon in HORATIUS en de meeste romeinsche schrijvers geene vrienden vinden,» — De ernstige, geestrijke Grieken zullen dan wel geheel tegen zijnen smaak zijn. Zonderling is het, dat de heer RONGE het zelfs met den vrolijken HORATIUS niet vinden kon. Neerslagtigheid kan de oorzaak niet geweest zijn; want in neerslagtigheid bragt de heer RONGE zijne studiejaren niet door, en op zijne groote loopbaan trok hij van feest tot feest, en nam het ten laatste reeds kwalijk, wanneer hem geene eer genoeg bewezen werd en gedroeg zich aanmatigend. Hij wijdde zich, op de universiteit, aan de Godgeleerdheid, alleen om, gelijk vele anderen, in den geestelijken stand een goed heênkomen te vinden. Over zijn academie leven schrijft hij: «Vereenigd met eenen kring van edele jongelingen, streefden wij vlijtig naar beschaving van den geest en versterking van het ligchaam.» Ten aanzien van zijn streven naar beschaving des geestes merkt hij aan, dat dit iets anders was, dan de aanhangers van *Rome* voorschrijven. Op de universiteit te *Breslau* staat het den student der Katholieke faculteit van theologie evenwel vrij, de collegiën in de andere faculteiten te hooren (in lateren tijd zal het bezoeken der collegiën in de evangelische faculteit wel niet gaarne gezien zijn geweest); doch de heer RONGE had gewisselijk tot dat bezoek geenen lust. Hij had volle vrijheid gebruik te maken van de Koninklijke bibliotheek en zijnen geest eene vrije wetenschappelijke vorming te verschaffen. Deze vrijheid kan de heer RONGE zich weinig ten nutte gemaakt hebben. In dagbladen, welke alles aanwenden, om den heer RONGE te verheffen, werd nog kortelings verzekerd, dat hij even gemakkelijk fransch sprak als duitsch. Deze bedrevenheid in de fransche taal heeft nog niemand in hem ontdekt — de vreemde talen bevallen hem immers weinig. — De heer RONGE gaf op de

universiteit geene blijken, dat hij eenmaal een groot man zou worden. Al tamelijk verstoken van grondige kennissen en zonder waren roep voor zijnen gekozen stand, trad de heer RONGE in het alumnaat en daaruit in de zielzorg.

Allen, welke met den aanleg van den Hr. RONGE, alsmede met zijnen toeleg op de wetenschap en vervolgens op zijne ambtspligten bekend waren — allen, voor wie de heer RONGE ooit een examen heeft afgelegd, waren daarom ten hoogste verwonderd, toen hij openlijk kwam opdagen, en zelfs als schrijver optrad. Van den kant der Roomschgezinden werd beweerd, dat de heer RONGE, die in het geschrift: *Die Römische und Deutsche Schule*, over alle scholen der christelijke wereld te gelijk, zoowel over de katholieke, als ook over de evangelische, den staf brak en schreeuwde: «ben ik door mijne natie en mijnen God tot de kerkelijke hervorming geroepen, zoo ben ik het ook tot de hervorming der school»; die, gelijk een dictator in het vak van onderwijs, een nieuw schoolwezen voorschreef en die, bogende op zijn pedagogisch bewustzijn en levensvuur, aan iederen schoolmeester den weg tot de hoogste eereplaatsen verzekerde, dat deze heer RONGE *niet eens* — en dit bewijzen de schriftelijke opstellen, welke onmiddellijk uit zijne handen kwamen — *niet eens zonder fouten schrijven kon*. Ter naauwer nood zouden zijne kennissen, in een examen, toereikend bevonden worden, voor eene aanstelling in eene werkschool. — Dat de heer RONGE in de bedieningen der zielzorg geen behagen vond, is gemakkelijk te begrijpen. Dit heeft hij met al diegenen gemeen, welke, ledig van geest en hart, slechts om den broode, het katholiek dienstwerk aanvaarden.

In het tweede jaar zijner kerkelijke betrekking verscheen van hem in de Saksische *Vaterlandsblätter* het opstel: «*Rome und das Breslauer Domcapittel.*» De heer RITTER (1), die

(1) De toenmalige Vicaris van het Domkapittel te *Breslau*; zijn betoonde kerkelijke zin verklaart genoeg waarom THEINER geen woord van aanbeveling voor hem over heeft.

geen vrij woord in het bisdom verdragen kon en welligt zich zelven in dit artikel gekweist voelde, onderzocht terstond naar den inzender. Sporen leidden op RONGE. Hij werd gedagvaard, doch gaf een uitwijkend antwoord. RITTER berustte er echter niet bij, maar deed RONGE in het alumnaat roepen en voorloopig schorsen, omdat er hem te gelijk eenige misslagen van onkerkelijk gedrag en loshoofdigheid, iets waarover hij reeds vroeger teregtgewezen was, op nieuw werden ten laste gelegd. De heer RONGE werd door den graaf REICHENBACH, met wien hij reeds op de universiteit kennis gemaakt had, naar deszelfs goed, in de nabijheid van *Grottkau*, afgehaald. De heer RONGE bad, onder dagteekening van den 6n Februarij 1843, het vicariaat, zijne aardsche loopbaan niet te verwoesten, hem van de suspensie te ontbinden en in het kerkelijke dienstwerk toe te laten, maar van standplaats te doen veranderen. Het werd hem geweigerd. Hierop begaf RONGE zich in persoon bij den bisschop KNAUER, toen deze binnen *Breslau* gekomen was, en verzocht op nieuw om herstelling in de R. K. kerkdienst. Ook nadat de excommunicatie over hem was uitgesproken, vorderde hij de opheffing zoo van deze, als van zijne schorsing in de bediening (*Rechtfert.* S. 36, 41, 60.). Naar dit verlangen om in de R. K. kerkdienst voort te gaan, kan men oordeelen, wat er te houden zij van hetgeen de «*Rechtfertigung*» doet gewaar worden, van zijn erkennen namelijk des diepen verderfs in de Roomsche Kerk, van zijn vurig streven en zijn vooruitzien van den grooten dag des lichts en der bevrijding. Dit zal ongetwijfeld tot het groteske behooren, hoedanig de *Rechtfertigung* nog meer bevat. In het artikel: «*Wort zum Neujahr* 1845» in de Saksische *Vaterlandsblätter* (onderteekend: JOH. RONGE), roept hij uit: «Wie ben ik, een mensch, die met afschrik weigerde het volk te bedriegen, die zich schaamde een huichelaar te zijn, die *uwe inkomsten afwees.*»

De heer RONGE schikte zich niet naar den eisch, welken

KNAUER, op ingeving van RITTER, hem stelde, van geestelijke oefeningen in het alumnaat te doen, en koos eene andere loopbaan. Hij werd huisonderwijzer te *Laurehütte*. Dit is zijne daad van toen. Uit *Laurehütte* was zijn brief aan ARNOLDI gedagteekend. De heer RONGE had den geestelijken stand verlaten en was tot het schoolwezen overgegaan. De zachtmoedige bisschop KNAUER was gestorven. De heer RONGE had geen uitzigt op herstelling in eene geestelijke betrekking, zoo hij zich niet volkomen wilde onderwerpen aan de boetpleging. Dus kon hij, zonder eenig offer te brengen, zijn' naam zetten onder den brief aan ARNOLDI. Onder dagteekening van den 29 October 1844 vorderde de wijbisschop den heer RONGE op, binnen 14 dagen te verklaren, of hij de schrijver van het opstel in de Saksische *Vaterlandsblätter* was. In het antwoord van den 30 November zeide de heer RONGE «wat het artikel over de ten toon stelling van den zoogenaamden heiligen rok te *Trier* betreft, dáár heb ik mijn naam duidelijk en volledig onder geplaatst, daarmede heeft geenerlei misbruik plaats gehad.» Onder Protestanten zoowel als onder Katholieken ging het gerucht en werd het ook openlijk gezegd, dat de heer RONGE *niet de opsteller van den brief aan* ARNOLDI *is*. Aan herhaalde opvorderingen, dit gerucht en de openlijke bewering, door de vastberadene en bepaalde verklaring, dat de brief door hem is opgesteld, te logenstraffen, heeft de heer RONGE, niettegenstaande hij in zijne latere geschriften het voortdurend aan iedereen ten pligt stelt, moed voor de waarheid te bezitten, en den strijd der zelfstandigheid te strijden, tot heden toe nog niet voldaan. Het is te verwonderen, hoe een katholiek priester, die de collegiën over de kerkgeschiedenis bijgewoond, of de kerkgeschiedenis in een maar weinig volledig handboek gelezen heeft, kon beweren, dat de geest der Duitsche volkeren zich eerst in de 13e en 14e eeuwen, door de kruistogten tot de vereering van reliquien verlagen liet.

In het artikel: «*Worte zum Neujahr* 1845,» en in de Sak-

sische *VaterlandsBlätter*, n°. 8, blz. 30, staat: «zullen voortaan Dr. RITTER en Dr. BALTZER blijven roepen: RONGE is niet de opsteller, maar een grondeigenaar bij *Neisse*, een evangelisch huisonderwijzer, of zelfs, een geheel gezelschap in *Breslau* heeft den brief vervaardigd en RONGE heeft er slechts zijn' naam toe geleend; zoo getuigen zij bloot, dat *zij* in staat zijn, met zulk bedrog voor de oogen der wereld op te treden. Ik ben inderdaad niet bedacht voor het verlies van het auteurschap, want gij zult mij de gelegenheid bezorgen, datgene, wat ik gezegd heb, herhaaldelijk te verdedigen.» De heer RONGE was destijds reeds de held van den dag, en toch kwam dit artikel er niet ridderlijk mede voor den dag, wie de schrijver des briefs was. (1)

Nooit heeft men iets van het gerucht vernomen, dat «een geheel gezelschap te *Breslau*» den brief zou vervaardigd hebben. Er werd slechts een persoon als de opsteller genoemd. Wel kan de brief door eenige handen gegaan zijn, alvorens hij ter drukkerij aanlandde. In dit nieuwjaarswoord straalt het objectieve standpunt des schrijvers kenbaar door. Van daar de bewering, dat de heer RONGE de kerkelijke inkomsten afgewezen heeft enz. De daarin voorkomende nadrukkelijke voorspellin.en «van het breken der ketenen des geestes» enz., lagen destijds nog buiten de sfeer van den heer RONGE.

De heer RONGE kwam in November 1844 te *Breslau*. De bescheidenheid, die hij er aan den dag legde, liet een diepen blik slaan in de armoede zijns geestes. Als medeoorzaak gener werkte ook wel eene soort van verlegenheid over de grootsche gevolgen des briefs. Deze bescheidenheid en verlegenheid ver-

---

(1) De heer THEINER was, zonderling genoeg, en is eenigermate nog in het lijnregt tegenovergestelde geval betrekkelijk het heruchte boek: *Die katholische kirche Schlesiens:* de geheele wereld schrijft het aan hem toe, en hij heeft dit auteurschap meer ont- dan erkend, zoodat men zich hier onwillekeurig het spreekwoord herinnert: de pot verwijt den ketel dat hij zwart is!

anderde echter niet lang daarna in eene onbeschaamdheid, die bijna zonder weêrga is. Ofschoon CZERSKI in het oprigten van een kerkgenootschap, hetwelk zich van *Rome* afgescheurd had, reeds het voorbeeld had gegeven, kwam evenwel de heer RONGE, in het begin van zijn verblijf te *Breslau*, nog in het geheel niet op de gedachte, iets dergelijks te beproeven. Dan CZERSKI was zich ook duidelijk bewust wat hij in kerkelijk godsdienstig opzigt wilde, werd gevoerd door een waarlijk ootmoedige, innig vrome godsdienstigheid, en bezat ten minste eenige wetenschappelijke kennis; hieraan ontbrak het RONGE nog al tamelijk. De geestdrift, welke de brief aan ARNOLDI bewerkte, maakte RONGE tot den held des dags. Allen, die in het leiden der beweging, zoowel uit godsdienstige of nationale en politieke beweegredenen, eenig aandeel namen, wendden in dagbladen en vlugschriften alles aan, om hem hoog te verheffen en schraagden hem met hunnen bijstand. De condoleantiebrief van het Breslauer domkapittel aan bisschop ARNOLDI, inzonderheid de preek van den kanonik FÖRSTER, en de excommunicatie van RONGE, hitsten de oppositie des te sterker aan. Den 15 December 1844 schreef Prof. REGENBRECHT het domkapittel zijnen afscheidsbrief, en denzelfden dag werd er, door toedoen van den koopman enz. MILDE, in het locaal des stedelijken raads van *Breslau*, eene vergadering van ongeveer 60 katholieken gehouden. Zij rigtte aan het domkapittel een, door 20 en eenige katholieken onderteekend stuk, zijnde eene demonstratie tegen de preek van FÖRSTER. Sterke pilaren voor de beweging werden Prof. REGENBRECHT en Dr. STEINER, opperleeraar aan de werkschool. Destijds dacht men nog zoo weinig aan de oprigting van een eigen kerkgenootschap, dat er luide voorgeslagen werd, om tot de Protestantsche kerk over te gaan, iets, hetwelk vele Katholieken met schrik vernamen. De schilder ALB. HÖCKER heeft de verdienste, op de stichting van een eigen kerkgenootschap te hebben aangedrongen. *De bekwaamheden, waarvan de heer* RONGE *blijken gaf, deden slechts*

vreezen, dat er met hem niet veel te ondernemen was. HÖCKER maakte dan ook met zijn voorstel op de heer RONGE geenen indruk, en werd door het onthaal, hetwelk hij bij hem ontmoette, bijna afgeschrikt. Doch HÖCKER rustte niet, wist al meer deelnemers te winnen en bragt constituerende vergaderingen tot stand. De overgang van den curatus (1) EICHHORN en den kapellaan KERBLER, was belangrijk; beide stonden in kennis en KERBLER vooral, als redenaar, ver boven RONGE. De curatus EICHHORN verdient den naam van een' vroom en eerlijk man. Als een eerlijk man handelde hij met af te treden, omdat hij het bezweren van den geheelen inhoud der *Professio fidei* tegen zijn geweten en zijne overtuiging achtte. Zijne eerlijkheid bekende ook, dat hij het celibaat voor zich te zwaar vond. Ook in de Roomsche Kerk was zijn gedrag zedelijk. Zijne nederige bedeesdheid, zijn positief geloof, zijne ongeschiktheid tot preken over enthusiastisch licht, vrijheid, verbreken van den geloofsdwang enz., hebben hem op den achtergrond verdrongen en hem misdeeld gelaten van aardsch loon voor zijn doen.

De gemeente werd, zonder werkelijken invloed van RONGE, tot stand gebragt. De geloofsbelijdenis werd vervaardigd. Om hierop invloed uit te oefenen, *ontbrak het* RONGE *aan kennis van het bijbelsch Christendom*, alsook van de historische kennis aangaande de ontwikkeling der symbolen in de Kerk. Hij zou ook wel eene andere geloofsbelijdenis, indien hem eene zoodanige in de handen ware gegeven, hebben aangenomen. De wijze der godsdienst-oefening werd door Dr. STEINER en KERBLER in orde gebragt. RONGE openbaarde de diepte van zijne godsdienstige denkwijze en van zijn zedelijk gevoel van betamelijkheid daardoor, *dat hij in zijne jas, de godsdienst wilde verrigten.*

(1) Curatus is een priester, die, ofschoon niet als kapellaan aangesteld, evenwel deel neemt in de bediening eener pastorij, vooral als biechtvader.

Men noodzaakte hem echter, het geestelijk kleed aan te trekken. De eerste godsdienstverrigting geschiedde den 9^en^ Maart 1845. Men leze de, voor zulken dag, zoo magere preek van RONGE in het geschrift: *der erste öffentliche Gottesdienst der christ-kathol. gemeinde zu Breslau, beschrieben von* O. BEHNSCH. Bij RONGE's onbekwaamheid, door de gaven van zijnen geest de gemeente te *Breslau* in stand te houden, was de aanwinst van den evangelischen hulpprediker HOFFERICHTER te *Neumarkt* en van andere evangelische candidaten (1) van eene beslissende uitwerking, vermits zij door hunne preken te *Breslau* en ten platten lande de beweging onderhielden en bevorderden. Het werd te *Breslau* niet raadzaam bevonden, RONGE naar het Concilie van *Leipzig* te laten gaan, omdat men vreesde, dat eene ontdekking van den waren toestand zijns geestes de zaak benadeelen zou. Maar RONGE had nu reeds een hoogen dunk van zich zelven opgevat en zijnen tijd begrepen. Te *Breslau* iets degelijks te leveren zou hem moeijelijk geweest zijn. De uitkomst bewees, dat hij eene goede keus gedaan had. Hij hield dan uit *Leipzig* zijne zegetogten, terwijl hij zijne tegen pausdom en hierarchie lostrekkende, vrijheid, licht, liefde uitroepende hervormingspreek, overal stout opsneed. Te midden dezer zegetogten steeg RONGE's zelfgevoel al hooger. Hij houdt sedert dien tijd niet op met te beweren, dat hij zich op de hoogte des tijds geplaatst heeft, en dat hij een, door zijnen God en zijne natie opgeroepen, hervormer niet alleen der katholieke, maar ook der evangelische kerk en school is, dat hij zijnen tijd, zijne natie en de hervorming begrijpt, zijne zending gewassen is enz. Men leze de geschriftjes: «*Zuruf — Neue und doch alte Feinde — Römische und doch deutsche Schule.*» Toen hij zich reisvaardig maakte, om in zijne vermetelheid naar *Zuid-Duitschland* te trekken, schreef hij derwaarts, dat zijne tegenwoordigheid

(1) Proponenten, zou men hier te lande zeggen.

thans in *Slezië* minder noodig was, omdat hij hier jonge mannen had, op wie hij zich kon verlaten. Op deze reizen nam RONGE ook in datgene toe, wat hij het begrijpen der hervorming van de 19e eeuw, de voltooijing van het Protestantisme, de vervulling des Christendoms enz. noemt. *Met eene naakte, toomelooze vermetelheid en ruwheid brak hij den staf over het christelijk geloof in de openbaring*, alle bijzondere punten der bijbelsch-christelijke leer, aan wier ontwikkeling s'menschengeest gedurende zoo vele eeuwen gewerkt heeft. Met de hoogmoedigste ijdelheid betrad hij den kansel, roemde zich zelven als den hervormer der eeuw, schreeuwde gestadig «zijne hervorming» uit, herhaalde zijne van buiten geleerde, reformatorische magtspreuken en *liet het ook niet aan politieke en sociale aanprikkelingen ontbreken*, immers als hij van vrijheid, van het ophouden der armoede, wat zijne hervorming bewerken zou, van verbreken der ketens enz. zwetste. In den laatsten tijd draafde zijne vermetelheid nog erger door (na het verschijnen der preek van *Senior* KRAUSE over CHRISTUS); trouwens, op meer dan éene plaats in *Slezië* verlaagde hij CHRISTUS openlijk tot den rang der gewone menschen!

Niets had RONGE liever gewenscht, dan dat hem de eer eener kerkering ware geworden, dewijl hij zich hiervan eene groote beweging *zijner* duitsche natie ten zijne gunste droomde. In zijne boekjes en in preken verkondigde hij zijne bereidwilligheid, de gevangenis te betrekken en liet het ook, kort na zijnen terugkomst uit *Zuid-Duitschland* in *Slezië*, niet aan provocatiën daartoe ontbreken (verg. zijnen brief aan den predikant LOOSE van den 7en Dec. 1845). De opsteller van het artikel: «*Wort zum Neujahr* 1845» deed den heer RONGE reeds op eenen tijd, toen dezè nog geene rigting genomen had, aldus spreken: »meent gij misschien, dat ik uwe bedreigingen ducht? O geloof, de eerste huivering van vrees voor mijn leven moet mij nog bekruipen, want ik ben bereid, te sterven. De zaak, welke ik voorsta, is wel een menschenle-

ven waardig.» — Ook deze taal heeft RONGE toen aangeleerd. Gelukkiger wijze zijn hem, behalve te *Tarnowitz*, geene gelegenheden van beproeving voorgekomen.

Slechts in den vreemde kon RONGE van zegetogt tot zegetogt ijlen. Daar RONGE sedert December 1845 hier, te *Breslau*, werkzaam bleef, zoo konden de gebeurtenissen des jongsten tijds niet uitblijven. Zijne holle hervormingspreken begonnen te walgen, zijne ligtvaardigheid in het verrigten der kerkelijke diensten schokte, zijne onbekwaamheid werd al meer bekend. De evangelische geestelijken weigerden op eenige plaatsen, hem op den kansel toe te laten, omdat zij het tegen hunne christelijke overtuiging vonden, dezen hollen hervormer des christendoms ook in hunne kerken de christelijke geloofsbelijdenis te laten bestrijden. Het bestuur der christelijke katholieke gemeente te *Breslau* zag zich eindelijk genoodzaakt, RONGE over zijn gedrag eenige teregtwijzingen te geven, hem te vermanen, zakelijker en christelijker preken te vervaardigen, zich naar de verordeningen des bestuurs te voegen, en voortaan geene geschriften meer, zonder die aan het oordeel van verstandiger mannen onderworpen te hebben, in het licht te geven. Prof. REGENBRECHT nam den 13 Februarij 1845 zijn ontslag uit het bestuur, en keerde er eerst in terug, toen RONGE de hem gestelde voorwaarden had aangenomen. Ook uit plaatsen der provincie werd den hervormer eenige waarschuwing voor zijne, aldaar te houden, preek gegeven. Sedert roemt men het in den hervormer, dat hij zich in zijne preken gebeterd heeft, wat echter op den heiligen Pinksterdag niemand kon merken.

REGENBRECHT verkreeg ook gelukkig, dat RONGE aan zijn voornemen, voorlezingen over de kerkgeschiedenis in de academiestad *Breslau* — ongetwijfeld uit een hier of daar bekomen manuscript — te houden, vaarwel zeide. Het behoort onder de zeldzaamheden, dat een man, gelijk de heer RONGE, die aan diep ingedrongene vorming en grondige kennis ijdel is, wien de theologische wetenschap ontbreekt, die aan diepe navorschin-

gen in de wetenschap en aan de geestelijke en godsdienstige waarheid te doordringen niet eens gedacht heeft, en die tot op den huidigen dag nog geen bewijs heeft gegeven, dat hij in staat is, godsdienstige ideën te vormen, over geloofsbelijdenis verstandig te oordeelen, de rol van hervormer op zich kon nemen. Twee menschen zoo als RONGE en DOWIAT — welke laatste niet uit eigene keus uit het seminarie mogt afreizen, evenzeer nog geene studiën gedaan had, bij zijn allereerst optreden CHRISTUS slechts als den timmermanszoon betitelde en alleen door zijn tooneelspelerachtig preektalent opzien baarde — togen als hervormers door het beschaafde en christelijke *Duitschland* en werden met zooveel luister onthaald.»

Wij laten hier, ter beoordeeling of THEINER zijnen man kende en naar waarheid beschreef, een paar proefjes der Rongeaansche kanselwelsprekendheid volgen: zij zijn ontleend aan «*der Katholik von* FR. SAUSSEN (*Mainz*, KIRCHHEIM u. s. w.) *n°*. 127, *October* 1846.

Volgens een berigt van het *Schlesische Kirchenblatt* preekte RONGE, op den 15^en^ Zondag na Pinkster o. a. het volgende: «Geliefde broeders en zusters! de nieuwe hervorming neemt toe, want steeds ontstaan er nieuwe gemeenten. Al laat zich ook de eerste geestdrift en het eerste gejuich niet meer hooren en al vertoont zich hier en daar eene zekere verflaauwing, toch verheft zich de jonge kerk al worstelende steeds meer en meer tot zelfstandigheid en vindt hare vertegenwoordigers op preek- en leergestoelten, bij stedelijke en landelijke gemeenten, zelfs aan de trappen des troons. Ook is de nieuwe Paus, vol ijver om de verlichting te bevorderen, en dit brengt den Ultramontanen en aanhangers van *Rome* schrik en verwarring aan. Gelooven wij echter niet, dat wij van den Paus eenige hulp moge verwachten. Heden, geliefde broeders en zusters, wil ik over het leerpunt des wondergeloofs tot U spreken. Wat de menschen voor wonderen houden, die alle wetten der rede en natuur overschreiden, zijn niets dan voortbrengselen der, door

het bijgeloof opgewekte, verbeeldingskracht, en juist in die tijden, toen de verlichting verre af was en het bijgeloof aangekweekt werd, vindt men, dat er het allermeeste van wonderen verhaald werd. Zoo was het ook ten dien tijde, toen CHRISTUS zijne leer verkondigde. Het is daarom ter bekrachtiging der christelijke waarheid niet noodig, aan te nemen, dat CHRISTUS den vijgenboom deed verdorren, dat hij dooden verwekte, blinden en lammen genezen heeft. Maar de hervorming zal wonderen wrochten en heeft die reeds gewrocht. Wij hebben ijzeren spoorwegen, grootsche uitvindingen en fabrieken. Heeft CHRISTUS tot zijne leerlingen gezegd: «Gij zult wonderen verrigten en grooter dan ik,» zoo verzeker *ik* U: de nieuwe hervorming zal grooter wonderen verrigten.»

Ook kon RONGE, bij deze gelegenheid, niet nalaten, voor het bijgeloof, dat in de Katholieke Kerk zal heerschen, te waarschuwen. «Wenden wij het oog naar de oorden der Katholieken en aanhangers van *Rome*, waar de landman in den waan verkeert, dat hij zijnen akker niet mag bewerken, maar dat, indien hij op zijne landerijen slechts gewijde stokken in den grond steekt, alles van zelf zal groeijen. Ja, het gaat bij de aanhangers van *Rome* zoo ver, dat, als er ergens brand ontstaat, eene monstrans of het beeld eens heiligen op de plaats wordt gebragt en dan laten zich geene reddende handen zien, maar alles gelooft, dat het vuur van zelf zal uitblusschen.»— Zoo verlicht, zoo hervormt RONGE!

«Plukt men van doornstruiken wel druiven, of van distelen wel vijgen?» (MATTH. VII: 16.) — Thans zullen onze lezers begrijpen en, naar wij vertrouwen, het ook billijken, dat wij van dien RONGE en zijn werk zoo weinig notitie namen. Thans moge ook het Nederlandsch Publiek een oordeel vellen over de mannen, op wier naam bij ons, maanden lang, RONGE en zijn werk der goê gemeente met snorkende woorden en hoogdravende *bombast* werd aangeprezen. Toen de storm, welke

over *Duitschland* hing, als ook nabij aan ons vaderland werd aangekondigd ; toen , bij die mare, het hart van menigen stille in den Lande, van vreugde hevig begon te kloppen, omdat nu ook wel hier de laatste dag van de ultramontaansche partij (dat is : van de katholieke Kerk) spoedig zou aanbreken — toen werd de verwachting steeds hooger en hooger gespannen — en RONGE ! RONGE ! RONGE ! weerklonk het, week bij week, door het gansche land, als hadde RONGE zich *hier* verscholen en wilde men hem uit zijn schuilhoek aan het publieke daglicht halen. Maar RONGE verscheen niet ! — Zulke hoon werd het gezond verstand en der bezadigheid onzer natie aangedaan, en er waren er die daarbij konden lagchen ! Dit blijft een eeuwige schandvlek voor mannen, die in *Nederland* èn aan de Universiteiten èn in de gemeenten de protestantsche godsdienstige wetenschap vertegenwoordigen.

TOT WIEN CALVYN ZIJN TOEVLUGT NAM.

De H. HUBERTUS, de Apostel van *Ardennes*, en Bisschop van *Maastricht*, volgde in 697 den H. LAMBERTUS op (1). Hij bragt het ligchaam van zijn heiligen voorganger van *Maastricht* naar *Luik* over, en plaatste het in de kerk , die hij op de plek zelve , waar LAMBERTUS den marteldood ondergaan had, deed bouwen. Op dien zelfden tijd werd ook door hem de bisschoppelijke zetel naar *Luik* overgebragt. — Hij stierf te *Tervuren*, in *Braband*, den 20 Maart 727. Zijn ligchaam werd overgevoerd naar *Luik* en in de Collegiale kerk van den H. PETRUS bijgezet. Met bewilliging echter van den Bisschop WALCAND en keizer LODEWIJK , *den vrome*, werden de h. overblijfselen in 817 overgebragt naar de Abtdij van *Andain* in *Ardennes*, welke thans naar den H. HUBERTUS genoemd wordt. In dit klooster verwierf menigeen , door de voorspraak des Heiligen , de ge-

(1) De *Bollandisten* stellen het in 702.

nezing van zijne kwalen, maar vooral de zulken, die door dolle honden gebeten waren. — Het ongeloof, het is waar, verzette zich tegen deze wonderen, en trachtte ze tot bijgeloovige verdichtselen te verlagen; maar de onwederlegbaarste feiten beschaamden zijne vermetelheid. Die feiten zijn in menigte voorhanden. Wij bepalen ons bij de opgave van één enkel, maar dat des te luider spreekt, omdat het een nabestaande betreft van een man, die met tergende laster en dolle overdrijvingen zich tegen de vereering der heilige overblijfselen heeft uitgelaten. De persoon, door ons bedoeld, die er de wonderkracht van ondervond en het zelf bekend maakte, was de zoon van — CALVYN.

Door een dollen hond gebeten zijnde, had zijn vader CALVYN alles in het werk gesteld tot zijne genezing. Het was te vergeefs; en de man, die de Heiligen haatte, zag zich genoodzaakt tot de heiligen zijne toevlugt te nemen. In stilte zond hij zijn zoon naar *Ardennes* om er de genezing te verwerven. Het kind wierp zich neder voor het altaar en bad er om herstel; maar betuigde tevens, dat hij, in plaats van zijnen vader te volgen, in de oude leer wilde sterven. Zijn gebed werd verhoord en na weinige dagen was hij genezen. Maar vader CALVYN wachtte zich wel, van het dankbaar te erkennen, en liet het gerucht verspreiden, dat zijn zoon naar *Saksen* geweest was! Een en ander vinden wij bij eenen schrijver uit het midden der 16e eeuw volgender wijze beschreven:

Scis quid Calvinus Sanctorum fecerit osor,
A cane cum rabido filius ictus erat?
Tentavit medicis illum sanare venenis,
Quae Pedemontanus jusfit Alexis emi.
Sed Deus hunc non est medicina passus abuti,
Ne quis ob hoc divos contemneret haereticus.
Namque opus invalidum Calvini reddidit, ut se
Per sanctos cuivis ferre probaret opem.
Ille itaque incassum sudans, est nocte coactus
Pignus in Ardennam mittere languidulum.

Immortalis ubi numen se pandit Huberti,
  Talia qui Christi vulnera curat ope.
Venit eo proles scelerati manca parentis,
  Et supplex aras procidit ante sacras.
Quodque precabatur superos, erat, ut sibi vellent
  E membris morbum pellere tabificum.
Neve sibi objicerent malesani dogmata patris,
  Quae modo per mundi climata nota forent.
Nam se cum stolido non consentire parente,
  Velle sed in veteri relligione mori.
Haec ubi fatus erat, sacra cum veste sacerdos
  Prodiit illius vulnera dira fovens.
Nec multos mansisse dies narratur ibidem:
  Quin fuerit dono sanus, Huberte, tuo.
Sparserat interca Calvinus in Urbe Geneva,
  Saxonicas natum nuper adisse plagas.
Ille quidem dignus non qui luat a cane tali
  Vindictam; sed quem Cerberus ipse voret (1).

(1) Bartholomaei Honorii Leodiensis Poema de anno 1561. Apud FISEN, *Hist. Leod.* Tom. II, pag. 355. — Zie *Binterim's Denkwürtigkeiten*, B. 5, Th. 1, S. 495.

BOEK-AANKONDIGING.

DE WERKEN VAN DEN KANUNNIK C. VON SCHMID, naar de laatste oorspronkelijke Hoogduitsche uitgave, door *J. J. van der Linde*, onder toevoorzigt en met eene Voorrede van den weleerw. zeer gel. heer F. J. van Vree, President van het Seminarie te Warmond. Met platen, houtgravures naar de teekeningen van Gavarni, enz. Dll. III — X, 'sGravenhage. Gebr. J. en H. van Langenhuysen. 1845—46. (1)

Wij aarzelen niet de verzameling van VON SCHMID's verhalen voor de jeugd andermaal aan de belangstelling der lezers van *de Katholiek* in het algemeen, en meer bepaaldelijk aan die der ouders en onderwijzers aan te bevelen. De vertaling van den heer VAN DER LINDE, is de eerste getrouwe, volgens het oorspronkelijke Hoogduitsch, die hier te lande het licht ziet. Vroegere uitgevers en vertalers hebben den vromen Kanunnik van *Augsburg* maar al te dikwerf in een' Protestantsch Leeraar willen herscheppen, en door uitlatingen of toevoegingen aan zijne echt-katholieke werkjes eene Protestantsche kleur gegeven (vgl. Dl. I, *Voorrede*, bl. XV—XXI). In deze uitgave zal men zonder eenige verminking of bijvoeging ten gevalle van dogmatische doeleinden, den auteur zelven, zoo als hij is, kunnen terug vinden, met al de warme overtuiging der Katholieke waarheid en godsvrucht, die hem in zoo hooge mate onderscheidde en overal in zijne schriften doorstraalt. Inderdaad, VON SCHMID was een godvreezend, opregt Katholiek priester en het is 's mans innigste overtuiging en karakter mis-

(1) Vgl. *de Katholiek*. Dl. VII, bl. 67.
(2) Woorden van Dr. DES AMORIE VAN DER HOEVEN Jr. in *de Gids*.

kennen, wanneer men, gelijk nog onlangs geschiedde, den achtingswaardigen Augsburgerschen Kanunnik onder diegenen in *Duitschland* rangschikt «die meer tot de Christelijke dan «tot de Roomsche Kerk behoorden, en sinds lang in getale «tegenover de Ultramontaansche factie stonden» (2).

De *acht* deeltjes, die wij hier, als vervolg der *twee* reeds vroeger uitgegevene, aankondigen, bevatten een vrij groot getal van zeer gevarieerde opstellen, tot welker uitvoerige beoordeeling *de Katholiek* ons zeker geene plaats in zijne bladen kan inruimen. Ook zou het moeijelijk zijn eene doorloopende ontleding van elk verhaal te leveren. Ref. bepaalt zich dus hier liever bij eenige meer algemeene aanmerkingen zonder evenwel den lezer omtrent den inhoud der bijzondere verhalen geheel in het onzekere te laten.

Met veel talent heeft de voortreffelijke kinderschrijver en stof en vorm in zijne opstellen weten af te wisselen. Sommige zijn enkel uit de verbeelding, andere uit de persoonlijke ondervinding des auteurs voortgevloeid. Andere wederom hebben tot onderwerp eene gebeurtenis der oude geschiedenis, — uit de vroegste eeuwen der Kerk, uit de kruistogten of den strijd tegen de Mooren in *Spanje*, of den langdurigen en bloedigen dertigjarigen krijg in *Duitschland*. Eenige zijn in den vorm van *brieven* opgesteld, andere in dien van een geregeld en doorloopend verhaal. Sommige zijn meer bepaaldelijk geschikt voor eigenlijk gezegde *kinderen*; de meeste echter zullen niet alleen ook door de reeds ontloken jeugd, maar zelfs door volwassenen — ref. kent er menig voorbeeld van — met graagte gelezen worden. In dàt opzigt hebben VON SCHMID's verhalen veel overeenkomst met de bekende *Juvenile Tales* van Miss. EDGEWORTH, dat zij, hoewel toegankelijk voor de vatbaarheid van het kinderlijk verstand, toch ook nog leerzaam zijn, ja onderhoudend zelfs en boeijend voor meer ontwikkelden en onderwezenen. Deze eigenaardige voortreffelijkheid maakt ze zoo uitmuntend geschikt ter voorlezing in den huisselijken familiekring, waar

het zoo moeijelijk valt, om voor de toehoorders van verschillende ontwikkeling en leeftijd, eene lectuur te vinden, die voor elk nuttig of aangenaam, voor niemand althans vervelend zij.

Aan eene andere, onzes inziens niet minder dringende, behoefte voldoen von schmid's werkjes uitnemend. We bedoelen derzelver gebruik bij het onderwijs der kinderen. Immers het is niet genoeg te onderwijzen, onderrigt of les te geven; 't is zelfs niet genoeg te onderwijzen in een' aangenamen en belangwekkenden vorm. De jeugdige kweekeling moet aangespoord worden tot *onderzoek*, en een zekere smaak moet hem worden ingeprent voor zelf-onderrigting. De meeste der moderne school- en leesboekjes schijnen van het beginsel uit te gaan, dat het verstand van het kind een intellectueel *vacuum* is, en het eenige doel, dat derzelver auteurs schijnen te beoogen is, om in een gegeven tijd, behoudens zekere literarische *procedés*, eene zoo groot mogelijke dosis van positive kennis in de jeugdige breinen in te pompen. Ontegensprekelijk wordt hierbij vergeten dat een welbegrepen opvoedings-systeem voor kinderen, zich veel meer ten doel moet stellen de ontwikkeling van het verstand en de voorbereiding daarvan om zich, in rijperen leeftijd, van de ter beschikking staande middelen te bedienen, dan wel de aanwinst van eene zekere gegeven hoeveelheid van actuele kennis door eene onoordeelkundige en schrale leermethode. Men bewijst eene veel grootere dienst aan den kweekeling door hem het middel tót zelf-vorming en ontwikkeling in de hand te geven, dan door hem, zonder medewerking van zijne zijde, met intellectuelen rijkdom voor het oogenblik te overladen. Want onbetwistbaar zeker blijft het, dat de nuttigste wijze om onze kennis te vermeerderen diegene is, waarin de geest, zonder hulp van den leermeester, aangeprikkeld en aangemoedigd wordt tot zelfontwikkeling, door het onderzoek voort te zetten langs den weg, welken hij zich zelf heeft gebaand.

De Kanunnik von schmid heeft dit zoo nadeelig gebrek der gewone onderwijsmethode grootendeels weten te ontwijken.

Nimmer kleedt hij zijne vorhalen zoo in, dat men ze voor kleine verhandelingen *ex professo* over een of ander wetenschappelijk of historisch onderwerp zou kunnen nemen. Wat hij voornamelijk bedoelt, is zonder twijfel, zoowel om het lezen voor zijne jeugdige lezers aangenaam te maken, alsmede om met het verhaal, hetgeen tot dat wenschelijke doel dienen moet, een of andere nuttige zedeles of godsdienstige waarheid te verbinden, die zeker nog lang in het geheugen zullen overblijven, ook dan wanneer er het middel, waardoor ze er in werden opgenomen, reeds is uitgewischt. En wilde de kritiek iets in VON SCHMID's kinderschriften afkeuren, dan zou zij hem misschien met een buitenlandsch recensent verwijten, dat hij soms wat al te lang bij de zedelijke toepassing blijft hangen, en ze te veel met opzet doet vooruitkomen, door zelf al te direct als zedemeester op te treden, in plaats van den kleinen zelven de zedelijke gevolgtrekkingen, althans gedeeltelijk, over te laten.

Bladeren wij nu de lieve deeltjes, welke voor ons liggen, eens vlugtig door. Gaarne zou ref. hier van die zoo naïeve en levendig geschilderde tafereelen er eenige onder de oogen zijner lezers brengen en zijne aanprijzende aankondiging door eenige proeven staven. Maar hoe te kiezen uit *acht* deeltjes, waarvan er niet één is, waaruit men niet veel zou willen overschrijven? Hoe boeijend b. v. is het verhaal van de nachtelijke overstrooming aan den *Rijn* (Dl. IV), een opstel, waarin zoo veel natuurlijke welsprekendheid en dramatisch effect gevonden wordt, als menigen schrijver van hoogeren stempel eer zou aandoen. Wilt ge eene regt onderhoudende en leerzame vertelling, kies u dan die van *Het houten kruis*, of die van *Lodewijk, den kleinen uitgewekene*, (beide in het *derde* Deel). En wie zal niet tot het eind toe willen doorlezen, wanneer hij opstellen, gelijk *het Bloemkorfje* (Dl. VI), *het Vogelnestje* (Dl. IV), *Godfried de jonge Kluizenaar* en *het Lammetje* (Dl. III), of *de Kapel in het Bosch* (Dl. IV) ontmoet? Wat is er geschikter om de weetgierigheid op te wekken dan de *Hopbloesem* (Dl. IV) of *Timotheus* en *Philemon*

(Dl. X)? Zelfs eene kleine romantische tint ontbreekt niet; men vergelijke eene der liefste vertellingen van de gansche verzameling, de *Waterkruik*, in het *achtste*, en *Rosa van Tannenburg* in het *zevende* Deel. En om zich te overtuigen dat de vindingrijke schrijver zelfs in een kinderlijk verhaal ook plaats weet te vinden voor ernstige opmerkingen en nuttige wenken, leze men o. a. het *Karthuizer-klooster* (Dl. X.), waarin niet alleen het religieuse leven voortreffelijk wordt geschetst, maar tevens op bl. 20—23, in het antwoord van den *Prior* aan Ridder OTTO, het verwijt van sommigen, die de kloosterlingen als «zoo werkeloos en zonder nut voor de maatschappij» verachten, meesterlijk wordt wederlegd; — eene kleine bijdrage, die waardig was in onze hedendaagsche polemiek eene plaats in te nemen.

Wij eindigen onze korte aankondiging met aan de uitgevers dezer nuttige verzameling de voortdurende belangstelling van het publiek toe te wenschen. Moge de in vele opzigten nog onovertroffene werkjes van den vromen priester en kindervriend, de geliefkoosde lectuur worden van menig christelijk huisgezin, en VON SCHMIDS verhalen voor onze vaderlandsche jeugd, het middel wezen, om onder den aangenaamsten en behagelijksten vorm veel nuttigs en heilzaams aan te leeren:

«Cosi al fanciul... porgiamo aspersi
Di licor soave gli orli del vaso.»

LETTERLOOVER.

DE BRON.

(Naar den H. JOHANNES van 't Kruis.)

VOOR HET HEILIG SAKRAMENT.

Wel ken ik haar, de bron, die welt en vliet ;
Schoon 't vol geheimenis
En nacht hier is.

Haar, de eeuw'ge Bron, die in 't verhorgen vliet ;
Wel weet ik, waar heur levensvloed ontschiet,
Schoon 't vol geheimenis
En nacht hier is.

Ik weet, dat niets zoo schoon is uit te denken,
En dat uit haar zich aard en hemel drenken,
Schoon 't vol geheimenis
En nacht hier is.

Ik weet, nog is haar diepte niet gevonden,
En hij verliest zich, wie haar wil doorgronden,
Schoon 't vol geheimenis
En nacht hier is.

In eeuwig licht doet zij haar golven snellen ;
Ik weet, uit haar moet alle lichtstroom wellen,
Schoon 't vol geheimenis
En nacht hier is.

Ik weet, dat zóó haar volle wellen vloeijen,
Dat ze alle volk en berg en dal besproeijen,
Schoon 't vol geheimenis
En nacht hier is.

Weet, dat een vloed, zijn Bron gelijk in 't stroomen,
Van eeuwigheid uit haar is voortgekomen,
Schoon 't vol geheimenis
En nacht hier is.

Weet, dat de stroom, uit beiden weêr ontschoten,
In overvloed zich zelv' heeft uitgegoten,
Schoon 't vol geheimenis
En nacht hier is.

Hier heeft de bron, wier wateren ten leven
Ontspringen, hier heeft ze ons zich weggegeven,
Schoon 't vol geheimenis
En nacht hier is.

Hier ruischt ze, en noodt aan hare heil'ge stroomen,
Wie laafnis en genezing wil bekomen,
Schoon 't vol geheimenis
En nacht hier is.

Ja, 'k zie die bron, mijn' God in 's Levens brood,
En zucht en smacht naar Hem tot in den dood,
Wijl 't hier geheimenis
En nacht nog is.

DE GESCHIEDENIS DER KERKHERVORMING IN TAFEREELEN.

DOOR

B. TER HAAR,

THEOL. DOCTOR EN PREDIKANT TE AMSTERDAM.

(De genade en de vrijheid.)

Er wordt, in het betoog ter regtvaardiging en heiligspreking der hervorming, nog een en ander omgehaald, aangaande het gezag, dat de Pausen in de middeleeuwen hebben uitgeoefend; er wordt verteld van GREGORIUS VII, van BONIFACIUS VIII, van ALEXANDER VI, die, door hunne aanmatigingen op het tijdelijk gebied der vorsten, het despotisme van het Pausdom zouden hebben ten top gevoerd. Waarlijk de heer TER HAAR mag zich gelukkig rekenen, dat wij de onwaarheden, verdraaijingen, en al wat daar wederom ellendigs gevonden wordt, hier niet willen aantoonen. Uit hoe vele Protestantsche schrijvers, uit HERDER, MULLER, PLANK, VOIGT, LEO, V. RAUMER, GUIZOT, en wie al meer, zouden wij een geheel ander verhaal van de zaak kunnen putten, dan hij aan zijne lezers wil opdringen. Wij gaan het voorbij, omdat het tot hetgeen er bewezen moet worden volstrekt niets afdoet. Zij, die dit gezag der Pausen verdedigen, spreken, en wel met regt,

over dit gezag als over eene *algemeene orde*, en achten zich ter goedkeuring van al de gedragingen der Pausen even min gehouden, als de voorstanders van eene of andere staatsinstelling gehouden zijn, om het voor de misbruiken of verkeerde handelingen van sommige personen op te nemen. Maar het geheele stelsel vindt ook onder de Katholieken zijne bestrijders; en waarlijk als dit het eenige is, wat de Protestanten terughoudt om tot de Kerk van CHRISTUS terug te keeren, behoeven zij geen oogenblik te aarzelen. Het is wel een bewijs van onmagt, aldus het punt van kwestie te verwarren, en er dingen bij te halen, die, ook dan als zij waarheid mogten bevatten, slechts hatelijk zijn, en niet kunnen afdoen tot de zaak.

Des te meer, des te oplettender zullen wij toezien en om bewijs vragen, als de heer TER HAAR gaat spreken over hetgeen «wat in de *grondleer der Kerk* verandering of «verbastering ondergaan heeft.» Ziedaar een allerbelangrijkst punt! 't Is wel het hoofdpunt; daar toch van de leer al het overige afhangt, en het den hervormers in de eerste plaats om het leerstuk te doen was.

Wat zegt de heer TER HAAR? Na zich over het leerstuk der H. Drievuldigheid te hebben uitgelaten op eene wijze, die maar al te duidelijk doet zien, dat hem, die over *grondleering* spreken gaat, alle vaste grond ontbreekt, zegt hij: «Omtrent dit leerstuk bestond dan ook tusschen haar «(de R. K. Kerk) en de *hervormers*, toen deze het eerst «hunne stem verhieven, geenerlei verschil;»

In het Socianisme, dat zoo spoedig ontstond, en in het groot en menigvuldig verschil dat er heden vooral bestaat over «dat leerstuk van *Vader, Zoon* en *H. Geest,*» ligt ongetwijfeld de reden, waarom er gezegd wordt: «toen «deze *het eerst* hunne stem verhieven.» Wij hebben het

reeds gezegd, maar het is gewigtig genoeg om het nog eens te herhalen: als de heer TER HAAR de hervorming of het Protestantisme voor een heilig en regtvaardig werk, ja voor «het werk van God» meent te moeten houden, ondanks het zoo groot verschil, dat er weldra ontstond en is blijven bestaan aangaande de «hoofdleer des Christen-«doms,» dan kan alle verder verschil nog zoo veel te minder van belang geacht worden, en is het volstrekt niet te begrijpen, hoe hij nog van verbastering in de leer der Katholieke Kerk een woord durft reppen. Overigens willen wij nog aanmerken dat reeds LUTHER zich over de H. Drievuldigheid soms zeer onjuist, en wel in eenen pantheïstischen zin uitliet. Zoo spreekt hij van drie *zaken* die eene *zaak* zijn, en verwerpt hij op eene andere plaats de Theologische stelling: *essentia non generat.*

«Maar», zoo luidt het vervolgens bij den heer TER HAAR, «te verder verwijderde men zich van elkander, waar er sprake «was van den menseh, zijne zedelijke vrijheid, de be-«trekking waarin hij tot God staat, en de middelen waar-«door hij Gods gunst deelachtig wordt en vergeving erlangt.»

«Wel koesterde men de gestrengste begrippen over de «*erfzonde*, maar deze werd voorgesteld als door het water «des *Doops* weer te zijn uitgedelgd.» Hierop wordt, de Katholieke Kerk van Pelagianisme beschuldigd, ja geklaagd, dat zij nog daar beneden was gevallen, zoodat «geheel «het godsdienstige leven van den Christen in een ellendig «*mechanisme* dreigde te ontaarden.»

Wij zullen de plaats straks in haar geheel mededeelen; hier willen wij vooraf opmerken, dat door deze wijze van voorstelling de lezer misleid, en met voordacht misleid wordt, omtrent het *eigenlijk beginsel* der hervorming. Immers nadat in 't algemeen is aangemerkt, dat de her-

vormers van de Katholieke Kerk verschilden nopens 's menschen zedelijke vermogens enz. en men alzoo op eene nadere bepaling van dat verschil verdacht is, verneemt men, dat de Katholieke Kerk tot Pelagianisme en Mechanisme was vervallen; waaruit dan niet anders is op te maken, dan dat de ijver der hervormers tegen Pelagianisme en Mechanisme gerigt was, en zij alzoo slechts beweerden: *dat de mensch om het goede te doen, Gods voorkomende genade noodig had, en hij niet Mechanisch, maar met verstand en vrijen wil moest handelen.* Bestond alzoo hierin het verschil tusschen de Kerk en de hervormers? Bestreden zij haar, omdat zij den mensch tot eene *machine* maakte?

De eerlijke Protestantsche schrijver MENZEL zegt «dat niet «weinig belijders en verdedigers van het Protestantisme voor «grondstellingen ijveren, welker tegendeel LUTHER en zijne «medehelpers ten grond namen voor hunnen strijd tegen «het oudere kerkwezen (1).» Het is maar al te waar, en over 't algemeen weet niemand minder dan de Protestanten, wat LUTHER en CALVYN eigenlijk geleerd hebben. Maar hoe kan het anders, als de geschiedenis der hervorming op die wijze wordt verdonkerd en verdraaid?

Terwijl de Katholieke Kerk de genade en de vrijheid, het goddelijk en het menschelijke, bijgevolg het innerlijke en uiterlijke, en zoo overal de beide zijden bleef vasthouden, vervielen de hervormers tot de uiterste eenzijdigheid. Onverklaarbaar, volstrekt onverklaarbaar zouden de ontzettende slingeringen van het Protestantisme zijn, indien het niet van de meest eenzijdige en overdreven begrippen ware uitgegaan. Het eene uiterste bragt het andere voort. LUTHER deed de godsdienst bestaan in het *abstracte leerbegrip zonder*

(1) N. Gesch. d. Deutschen, I B. S. VIII.

liefde, waaruit wel volgen moest, dat een *redeloos* voor waarhouden of vertrouwen, door hem geloof genoemd, alleen alles afdeed. De *werken* en het *leven*, schoon uit het geloof altijd eigenaardig volgend, baatten niet, en konden ons even zoo min beter maken, als wij, eenmaal geloovende, door de zonde slechter werden. Dit houdt hij zoo streng vast, dat hij tot een goed gebed niet eens liefde vordert, maar «1° de beloften te hebben, en 2° aan die beloften «niet te twijfelen» (1). En wat verkondigt heden in ons land de hoogleeraar HOFSTEDE DE GROOT? Juist het tegenovergestelde uiterste; het christendom is geene *leer*, maar eene daadzaak, een *feit;* 't is in *leven* en niet in denken en begrijpen gelegen. 't Geloof zelf is geene gave Gods, wat men daarvoor uit de schriftuur aanhaalt is eene verkeerde vertaling der grieksche tekst. Overigens moeten de Protestanten, die blijkens die duistere vertaling, in hunnen Staten-bijbel, den bijbel niet bezitten, niet meenen dat het christendom op de H. Schrift rust; het Christendom, zegt de hoogleeraar, is *feit*, en was er vóór de Evangelien. Over dat feit hebben PAULUS, JUSTINUS, ANSELMUS, CALVYN, SCHLEIRMACHER, ieder op zijne wijze, slechts wat gespeculeerd of gefilosofeerd; en men wachtte zich, deze leer van den Apostel PAULUS, of van iemand der straks genoemden, voor het Christendom uit te geven (2).

(1) LUTH. op Tom. I. Wit. 1545, fol. 70, b. *Quomado sit orandum.*

(2) «Ook is die beteekenis niet Nieuw-Testamentisch, waarbij het «geloof voor eene gave van God wordt gehouden, gelijk nog ge«schiedt.... Zij steunt op de verkeerde opvatting van Ephes. II: 8, «waar, gelijk het Grieksch toont, «het is Gods gave» ziet op het «*zalig worden*, niet op het *geloof*. Het gelooven is een werk der «menschen, en van God slechts af te leiden, gelijk elk goed men«schenwerk.» P. HOFSTEDE DE GROOT. Wijsbegeerte en Godgeleerdheid. bladz. 29.

«Christendom is een goddelijk *werk*, eene door God gewrochte

Althans moest de heer TER HAAR weten dat LUTHER, MELANCHTON, ZWINGEL, BEZA, CALVYN, en reeds voor hen WICLEF, ook in den regtvaardige de vrijheid van den wil en bijgevolg de liefde hebben geloochend, en zij dus geenszins als verdedigers der genade tegen Pelagianisme en Mechanisme zijn opgetreden.

Alles wat is, en gebeurt, zoo leerde WICLEF, is, en gebeurt *noodzakelijk*, zelfs het kwaad en de zonde (1); God *noodzaakt* elk zijner werkende schepselen tot ieder werk, dat zij doen (2). De afschuwelijke prædestinatieleer, die hier uit volgt, werd zoo uitdrukkelijk van hem aangenomen, dat naar zijn zeggen, de ter verdoemenis geschapen menschen reeds hier op aarde met duivels waren gelijk te stellen (3).

Hetzelfde beginsel lag ten grond aan LUTHERS leeringen «de vrije wil is een bloote titel of naam» zie daar zijne geliefkoosde, herhaaldelijk bij hem voorkomende uitdrukking. De regtvaardiging was dien ten gevolge iets uiterlijks, dat slechts *toegerekend* werd, en de prædestinatieleer weder het gevolg.

MELANCHTON schreef: «dit zij als zeker vastgesteld, dat «alles door God gewerkt wordt, zoowel het kwaad als «het goed. Wij zeggen dat God niet alleen aan de schep«selen toelaat te doen, maar dat Hij zelf eigenlijk alles

---

«*daad*, welke als geschiedkundig feit voor onze oogen staat. Maar «de *Christelijke godgeleerdheid* is de beschouwing, uitlegging en «aanbeveling, door menschen opgemaakt, van die goddelijke daad; «zij is eene *wijsgeerige bespiegeling* van menschen, over de geschied«kundige daadzaak van God, eene bespiegeling door PAULUS den «Apostel eerst ingesteld, door JUSTINUS, CLEMENS — elk op zijne wijze «voortgezet.» T. a. p. bladz. 32 en v. — Tot een klein proefje van des Professors wijsbegeerte: «Bepaaldelijk stemt de geheele geest «en rigting van HEGEL overeen met die van ARISTOTELES.» Eilieve!

(1) *Trialog.* Lib. III, c. 7, 8, 23 en Lib. IV, c. 13.

(2) Ibid. Lib. II, c. 13.

(3) *In expositione Evang. Sabbati Vigil. Palmarum.*

«doet,» en na dit verder is aangedrongen, volgt dan het welbekend zeggen: «dat het verraad van JUDAS evenzeer «zijn (Gods) eigen werk is, als de roep van PAULUS» (1).

ZWINGEL ging zelfs tot al de pantheistische gevolgtrekkingen hiervan over: «Er zijn geene ondergeschikte (eindige) «oorzaken — alles is maar één, buiten God is er niets — «God is de wereldziel, der starren enz.» Ja SENECA, die 's menschen persoonlijkheid en onsterfelijkheid verwierp, wordt van ZWINGEL geprezen (2). Dat dus ook het booze door God gedaan wordt, spreekt van zelf; en hierover, alsmede over de prædestinatie, drukt hij zich uit met een Cynisme even groot en afschuwelijk als dat van LUTHER.

CALVYN, die dezelfde leer eener alles dwingende *noodzakelijkheid* verkondigde, meende de zwarigheden te ontgaan, door te zeggen, dat de wil niet uitwendig gedrongen, maar door eene inwendige noodzakelijkheid bewogen wordt (3). Als of LUTHER, MELANCHTON of ZWINGEL iets anders beweerd hadden! Zijne prædestinatieleer bewijst het overigens ten duidelijkste. ADAM was tot zijnen val *voorbestemd* en de val van ieder mensch had plaats door Gods bestuur, *Deo sic ordinante* (4). Daarmede was weder geene wezenlijke regtvaardiging van 's menschen persoon bestaanbaar. «Wij «worden in CHRISTUS voor regtvaardig *gehouden*, terwijl wij «in ons zelven (eigenlijk) niet regtvaardig zijn» (5). Het eenig onderscheid der menschen is dus, dat de een tot de verdoemenis en de ander tot de zaligheid geschapen is. «Want niet allen worden bij hunne schepping gelijk ge-

(1) In Epist. ad Rom. apud CHEMNITZ, Loc. Th. ed. Leyzer 1615, P. I, p, 173.
(2) De Provid. Lib. I, c. 3, 7.
(3) Instit. lib. II, c. 2, § 7.
(4) Ibid. Lib. III, c. 23, § 4, 7, 8.
(5) Instit. Lib. III, c. 11, § 2.

«steld, maar aan den eenen het eeuwig leven, aan den «anderen de eeuwige verdoemenis voorbestemd. Alzoo «naar gelang iemand voor het een of het ander dezer twee «einden *geschapen* is, zeggen wij, dat hij of ten leven «of ter dood is voorbestemd» (1).

Zóó, in plaats van de *genade* en de *vrijheid* te erkennen, van te belijden, dat het onze eindige rede te boven gaat, hoe Gods onafhankelijk albestuur met 's menschen vrijen wil is over een te brengen, werd deze laatste geloochend, en voor een geheim eene ongerijmdheid in de plaats gesteld. *Deze onvrijheid van den wil kan men als het beginsel aanzien, waaruit de overige protestantsche leeringen zich ontwikkelden.* Het werkte op al de groote geheimen, of op het begrip, dat men zich daarvan vormde, terug. CHRISTUS offerdood verkreeg daardoor iets *enkel regtsvaardigs*, iets wreeds en noodlottigs, en, men vergeve ons de vergelijking, iets van het heidensche treurspel. (2) Voor een groot deel is ook daaraan, dat namelijk de geheimen in absurditeiten veranderden, en overal de liefde werd voorbij gezien, het onder de Protestanten zoo zeer toenemend ongeloof toe te schrijven.

Dat de heer TER HAAR zulks bekenne, eischen wij *hier* niet; maar hij behoefde den lezer niet te misleiden; hij kon weten, dat de hervormers de *vrijheid*, en derhalve de liefde loochenden; dat het dus volstrekt niet om Pelagianisme of geen Pelagianisme te doen was; en zoo

(1) Lib. III, c. XXI, § 5.

(2) Het is moeijelijk dichter te zijn, en niet als Katholiek te spreken. Wil men echter een bewijs, hoezeer ook hier het Protestantisme van den weg leidt, dan leze men *Gui de Vlaming;* eene schoone uitvoering van een *heidensch* plan. Het is niet middeleeuwsch, niet romantisch, maar de verkleede historie van OEDIPUS, en zoo zwart als de nacht der Noordsche bosschen.

veel begrip mag men dan toch in hem wel veronderstellen, dat hij kon inzien, hoe juist de hervormers, door hun systeem van noodzakelijkheid, van *uitwendige* toerekening, van prædestinatie enz., den mensch tot eene *machine* verlaagden, en men vooral niet uit hunnen naam de Katholieke Kerk van werktuigelijkheid moet komen beschuldigen. Maar het geheele werk van den heer TER HAAR is vol van verdraaijingen, van nietige kunstgrepen, van ongegronde, meestal zich zelve tegensprekende lasteringen der Katholieke Kerk. Wij kunnen er zoo menigvuldige en veelsoortige voorbeelden van geven, dat wij er ook een kunnen uitkiezen, 'twelk bepaaldelijk op het besproken punt betrekking heeft. Wij zullen, met het aan te voeren, tevens gelegenheid vinden, om hetgeen wij van het hoofdbeginsel der hervorming gezegd hebben te bevestigen.

Van LUTHERS twist met ERASMUS over den vrijen wil zegt de heer TER HAAR: «LUTHER beweerde, even als «MELANCHTON, dat door de erfzonde al het goede in den «mensch, ook de vrije wil ten eenemaal was verloren ge«gegaan, en dreef dit gevoelen met eene gestrengheid «door, welke hij zelf daarna eenigermate verzacht heeft» Bl. 290. — Wat daar gezegd wordt is geheel bezijden de waarheid, en de onwetendheid van den heer TER HAAR niet te verschoonen. Wat bemoeit hij zich met eene zoo gewigtige geschiedenis, wat spreekt hij van «het werk der eeuwen» en neemt op zich de hervorming te regtvaardigen, terwijl hij er niets van weet? Dat LUTHER niet van gevoelen veranderd is opzigtens 's menschen vrijen wil, is nog het minst, dat wij hier hebben op te merken; maar, en dit is van groot belang ter beoordeeling van den aard der hervorming, LUTHERS leer was geenszins, dat wij den vrijen wil door de erfzonde hadden verloren. Volgens

hem had de mensch eenen goeden, maar nooit eenen *vrijen* wil bezeten, ja kon hij dien als eindig en van God afhankelijk wezen niet hebben, en hij dus den vrijen wil noch door de zonde verliezen noch door de genade terug erlangen. ADAM, de onschuldige ADAM bezat geenen vrijen wil. In LUTHERS uitleggingen of aanteekeningen op het boek der schepping, wordt daarom de *analogie*, welke de Kerkvaders ons tusschen de H. Drievuldigheid en 's menschen vermogens doen opmerken, door hem in zoo ver afgekeurd, als men daaruit tot eenen vrijen wil in den mensch zou kunnen besluiten. Ja daar noemt hij het gevaarlijk aan den mensch eene *eigene* beweging toe te schrijven: «Van daar (van deze vergelijking met de H. Drievuldigheid) de gevaarlijke stelling, dat God de menschen aldus bestiert, dat hij hen met eigene beweging «laat handelen» (1) Zeker, dat moest aan LUTHER gevaarlijk schijnen, want eenmaal eigen beweging verondersteld zijnde, kon men niet dan door inconsequentie de vrijheid loochenen. Zijne stellingen daaromtrent zijn ook ten duidelijkste uitgesproken in dat zelfde geschrift tegen ERASMUS, waar de heer TER HAAR over spreekt. Daar grondt LUTHER 's menschen onvrijheid op Gods alwetendheid en albestierende Voorzienigheid, oordeelt deze en de vrijheid des menschen zoo strijdig *als vuur en water*, en beweert, dat deze volmaaktheden aan God toeschrijven, en nogthans *vrijen* wil veronderstellen zoo veel is, als van een getal zeggen, dat het tegelijk *negen* en *tien* is (2). Te regt zegt

(1) LUTH. op Wit, T. VI, anno 1555, fol. 14, b.

(2) LUTH. op Wit, T. II, anno 1546. *De servo arbitrio* f. 498. En op dezelfde bladzijde: «Gods alwetendheid en almagt strijden «diametraal met onzen vrijen wil.» Na dan die almagt uitgelegd te hebben, niet als *alvermogend*, maar als *alles werkend*, vervolgt hij. «Deze almagt, zeg ik, en voorzienigheid van God, vernietigen

daarom een beroemd protestantsch schrijver, als hij van dit geschrift *over den slaafschen wil* verslag geeft: «wij «hebben bemerkt, dat LUTHER van deze stelling, het «eerst uitging en onverholen zijn gansche stelsel daarop «bouwde» (1). Was het voor den heer TER HAAR dan zoo moeijelijk te begrijpen, dat God zijne alwetendheid niet na ADAMS val heeft verkregen? Hij, die over dit geschrift van LUTHER zijn meesterlijk oordeel velt, die den hervormer met ERASMUS vergelijkt, en de noodzakelijkheid der hervorming voldingen wil, *hij weet niet eens van welke stelling* LUTHER'S *prediking, dat is wel zoo veel gezegd als de hervorming, is uitgegaan!*

De verwarring, en het is niet te verwonderen, neemt toe. Immers van LUTHERS antwoord *de servo arbitrio* aan ERASMUS, wordt verder gezegd: «In zijn tegenschrift over «*den knechtelijken wil* ontwikkelde hij het systeem van den «beroemden kerkvader (AUGUSTINUS) met *consequente* ge-«strengheid.»

Vooraf bemerken wij, dat schoon *servus* soms door knecht behoort vertaald te worden, dit woord in LUTHER'S *de servo arbitrio* naar zijn eigenlijke beteekenis genomen is, en men over den *slaafschen* wil, maar niet: over den *knechtelijken* behoort te vertalen. Een *knecht* dient ja, maar is vrij, geldt als persoon, en wanneer hier Protestanten van *knechtelijken* wil lezen, na vernomen te hebben, dat LUTHER het gemis van vrijheid toeschreef aan de erfzonde, waartegen de verlossing van CHRISTUS dan toch eenig gevolg moet hebben, worden zij omtrent de leer van LUTHER noodwendig misleid. Dat voorts LUTHER zich soms op den

«het leerstuk van den vrijen wil geheel en al.» — «*De zaak is «duidelijk en gemakkelijk, en wordt ook door het natuurlijk oordeel «en het gezond verstand bewezen.*»

(1) PLANK, Gesch. d. Entsteh. Uns. prot. Lehrbegrifs. B. II, s. 128.

H. AUGUSTINUS beriep is waar, en dat ook heden de een nog harder dan de ander blijft schreeuwen, dat LUTHER en CALVYN het stelsel van dien grooten kerkvader waren toegedaan, is almede waar; maar het is niet minder waar, dat dit weder eene dier in het Protestantisme bestaande valsche overleveringen is, welke ten bewijze strekken van de slavernij, die er de geest ondergaat. Getuige zij MELANCHTON, die toch de leer der hervorming wel zal gekend hebben. Hij beroept zich, het is waar, in de Augsburgsche belijdenis op den H. AUGUSTINUS: «ook (AUGUSTINUS) leert, dat «wij door het geloof aan CHRISTUS geregtvaardigd worden «en niet door werken, gelijk zijn gansche boek *de spiritu «et littera* getuigt.» Maar behalve dat hier MELANCHTON aan het draaijen is, en nimmer een katholiek beweerd heeft, dat wij door werken *geregtvaardigd* worden, erkent hij, in eenen brief aan den Wurtenbergschen hervormer JOANNES BRENZ, dat hij slechts om de openbare volksmeening zich op AUGUSTINUS beroepen had, dewijl diens regtvaardigingsleer met de Luthersche in strijd was. «AUGUSTINUS «*verbeeldt zich*, dat wij regtvaardig geacht worden om de «vervulling der wet, welke door den H. GEEST in ons «bewerkt wordt — ook ik haal AUGUSTINUS aan, als of hij «geheel met ons overeenstemde, terwijl hij echter de regt- «vaardigheid niet genoeg uitlegt. Geloof mij, waarde «BRENTIUS, de vraag aangaande de regtvaardigheid door «het geloof is zeer betwist en duister; intusschen zult gij «die alleen dan goed verstaan, wanneer gij van de wet, «en van AUGUSTINUS inbeelding aangaande de vervulling «der wet de oogen geheel en al afwendt, en gij u geheel «in de onverdiende beloften verdiept.» (1)

(1) *Corpus Reform.* II, 501, 2, bij DÖLLINGER, Die Reformation B. I, s. 359.

Indien MELANCHTON, die, wijl hij zich op den H. AUGUSTINUS beroepen had, en zijne draaijerijen had goed te maken, eer te weinig dan te veel moest zeggen, zich aldus laat hooren, wat zal er dan wel aan zijn van LUTHER's *consequente* handhaving van AUGUSTINUS gevoelen!

Laat ons dit uit LUTHER's schrift: *de servo arbitrio* toonen.

«De vrije wil deugt niet dan tot zondigen: deze stel-«ling,» zegt LUTHER «is van AUGUSTINUS, op vele plaatsen, «maar eigenlijk te vinden in zijn geschrift *over de letter «en den geest*, in het vierde of vijfde hoofddeel, waar hij «deze zelfde woorden gebruikt.» (1) Verder beweert LUTHER dat deze stelling van AUGUSTINUS, en nog andere die wij voorbij gaan, volstrekt niet verschilt van de zijne «de «vrije wil is slechts een ijdele naam»: hij bestaat niet. (2)

Wat vindt men nu op de aangewezen plaats van het werk des oudvaders?

In het tweede hoofddeel, stelt hij de dwaling der Pelagianen voor, die tot goede, den hemel verdienende daden slechts twee voorwaarden vorderden: *vrijen wil en leering*. Daartegen nu was het gansche geschrift des kerkvaders gerigt. Hij erkende *namelijk, dat deze voorwaarden gevorderd werden*, maar stelde er nog eene derde bij: *de genade*. «Wij willen toonen, zegt hij in het twaalfde hoofddeel, «dat onze wil zelf, *zonder welken wij geen goed kunnen «doen, geholpen en opgewekt* wordt door den geschonken «geest van genade.»

Wat zegt dan verder de H. AUGUSTINUS in het vierde en van LUTHER bedoelde hoofddeel? Dat *bij vrijen wil en ken-*

---

(1) *De servo arbitrio*, f. 479, b. De aangehaalde woorden staan in het *derde* hoofddeel; LUTHER, die bij geheugen citeert, vergist zich.

(2) Hoe LUTHER geheel verschillende stellingen voor dezelfde kon houden, legt PLANK vrij goed uit door LUTHER's *absoluten* zin.

nis nog genade noodig is. Zie hier zijne woorden: « Wij « zeggen dat de menschelijke wil om de regtvaardigheid « (wat regtvaardig is) te *doen*, aldus wordt *geholpen*, dat « *behalve den vrijen wil*, waarmede de mensch geschapen « is, behalve de leering waardoor hem wordt voorgeschre- « ven hoe hij moet leven, hij den H. Geest ontvangt, « waardoor in zijne ziel dat genoegen, die liefde ontstaat « van dat opperst en onveranderlijk goed, dat God is; ook « nu, terwijl hij nog in het geloof en niet in aanschouwing « wandelt: opdat hij hierdoor als door een onderpand van « onverdiende goedheid, brande om zijnen schepper aan « te kleven, en ontvlamme (van verlangen) om tot deelne- « ming te geraken van dat ware licht, opdat hij door den- « genen ook gelukkig wezen moog, van wien hij het wezen « heeft ontvangen. *(ut ex illo ei bene sit a quo habet ut sit.)* « Want ook de vrijheid deugt nergens toe dan tot zondi- « gen, zoo de weg der waarheid verborgen is, en (zelfs « dan) als dat, wat men doen en waarheen men streven « moet, begint bekend te worden, wordt er, ingeval geen « genoegen en liefde ontstaat, (de genade) niet gehandeld, « niet ondernomen, niet goed geleefd. Maar opdat wij « beminnen, wordt de liefde Gods uitgestort in onze harten, « niet door den vrijen wil, die uit ons ontstaat, maar door « den H. Geest, die ons gegeven wordt. »

Wij hebben hier het geheele hoofdstuk medegedeeld. Het blijkt ten duidelijkst dat de H. AUGUSTINUS drie voorwaarden vordert, *vrije wil*, « zonder welken, zegt hij in 't volgend hoofddeel, *wij nog noch een goed noch een slecht leven kunnen leiden*, ten tweede *kennis* Gods, en ten derde *genade*, die, gelijk de Katholieke Kerk ten allen tijde geleerd heeft, een vrij geschenk is van God. Want onze *regtvaardiging* kunnen wij onmogelijk verdienen, en zonder

de genade zouden wij slechts een zondig leven leiden. Ware het anders, dan zou het kruis van CHRISTUS ijdel, en zouden de voorschriften der wet zonder genade, zou *de letter zonder geest* genoeg zijn.

Maar is dat nu de leer van LUTHER, die beweert: *dat de vrije wil een ijdel woord is*, (1) «omdat: Gods alwetend-«heid en almagt lijnregt strijden, met onzen vrijen wil»; (2) van LUTHER die — geen eindige oorzaak, geen deugd in den *regtvaardigen* erkennende, waardoor deze den hemel verdient, welks *geluk* dien overeenkomstig *mede* het doel uitmaakt zijner handeling — het eene misdaad acht naar de eeuwige zaligheid te verlangen. «Ja, als de vromen» zoo spreekt hij, «het «goede deden om het rijk der hemelen, zouden zij het nooit «verkrijgen, en eer tot de boozen behooren, die met een «boos, met een om loon dienend oog, in God zelven hun «eigen voordeel zoeken» (3).

De H. AUGUSTINUS integendeel, erkennende, dat de mensch eenmaal geregtvaardigd, zijn heil, als waarlijk bestaande ofschoon ondergeschikste oorzaak, bewerken moet, stelt — overeenkomstig deze *tweevoudige* oorzaak, namelijk God door zijne genade, en de vrije, eindige wil, — ook een *tweevoudig* doel: God zelven en eigen *geluk*, en dewijl dat geluk des hemels een bovennatuurlijk geluk is, stelt hij in de aangehaalde plaats het verlangen daarnaar als eene vrucht der genade voor. Daarom leert ook de H. AUGUSTINUS in hetzelfde geschrift de *spiritu et littera* CXIV, dat wij wel degelijk tot de vervulling der tien geboden *gehouden* zijn, terwijl LUTHER ons door geene wet, ook der tien geboden niet, gehouden acht, en wil, dat wij

(1) Op LUTH. Wit. 1546. *De servo arbitrio*, f. 479.
(2) Ibid f. 498. (3) Ibid f. 488.

slechts uit liefde zonder het te behoeven, en zonder dat het tot onze zaligheid iets afdoet, deze geboden zullen naleven. En zeker, als wij geen eindige wil hadden, als onze handeling, gelijk LUTHER zoo uitdrukkelijk leert, het werk van God zelven was met uitsluiting van onze menschelijke werking, dan ware zulk eene handeling oneindig, ware zij onafhankelijk als God, en zonder eenig *verlangen* naar een doel, zonder wensch naar geluk.

Neen, zegt AUGUSTINUS; er staat nergens in de schriftuur: er is geen wil dan van God, maar er staat; er is geen magt, geen vermogen dan van God (1). Het is inderdaad belagchelijk te zeggen, dat LUTHER in zijn geschrift *over den slaafschen* wil, het stelsel ontwikkeld heeft van eenen oudvader, die juist *over den vrijen wil (de libero arbitrio)* geschreven heeft, en in zijn boek: *over het geloof en de werken, (de fide et operibus)* zoo uitdrukkelijk leert, dat men *niet door geloof alleen* zalig wordt, maar de werken daartoe noodig zijn.

Wat is het besluit ? Dat er ons niets van den H. AUGUSTINUS, niets van LUTHER, maar zeer veel, helaas al te veel van den heer TER HAAR gezegd is, in de woorden: «In zijn «tegenschrift over den *knechtelijken wil* ontwikkelde hij «het systeem van den beroemden kerkvader met conse«quente gestrengheid.»

Zoo leeren wij al meer en meer ons over niets te verwonderen. In het betoog, dat de noodzakelijkheid der hervorming voldingen moet, en dat wij nu wederom zullen nagaan, hebben we evenwel al veel wonderlijks gezien, en zullen we nog meer van dien aard aantreffen. 't Is een land vol griffioenen en hippocentauren en zoo wonder-

(1) *De spiritu et littera.* c. XXXI.

lijke gedrochten, als het tooverachtig *Persie* of *Egypte* er ooit uit menschen- leeuwen- schorpioenen- en slangenleden heeft zamengesteld. Ook is er niet weinig verbeelding noodig om in den tijd, dien wij beleven, de hervorming in zulke tafereelen voor te stellen, dat de Protestanten in hun *allerheiligst geloof* gesterkt worden! Om de stoutheid der onderneming zou men den heer TER HAAR bijna alles vergeven. Hij spreke!

«Wel koesterde men de gestrengste begrippen omtrent «de *erfzonde*, maar deze werd voorgesteld als door het «water des *doops* weder te zijn uitgedelgd. Wel had men «het gevoelen van den kerkvader AUGUSTINUS, die den «mensch geheel onmagtig ten goede verklaarde, met ver«oordeeling van dat van PELAGIUS, gelijkt, en zelfs diens «beeld met den stralenkrans eens heiligen omgeven; maar «het is, even naif als geschiedkundig juist, door een voor«treffelijken schrijver gezegd, dat de kerk, terwijl zij de «*orthodoxie* van AUGUSTINUS als uithangbord voor haren gevel «stelde, het Pelagianisme door een achterdeur heimelijk «weder binnen liet, en ware nog slechts het gevoelen van «PELAGIUS... omhelsd geworden!» enz.

Wij zullen dien «*voortreffelijken schrijver*» eens doen kennen. Het Protestantisme, uit overdreven monnik- of kloostergeest geboren, was zoo uiterst speculatief, zoo geheel eenzijdig alleen op *leer* uit, dat zelfs heden de oppervlakkigsten iets voor het gevoel, of voor het hart verlangen. Het verklaarde de werken nutteloos, het beschouwde het huwelijk, die bron der zeden, niet meer als gewijd en heilig, en veranderde *eerdienst* die de hoogste *daad* des menschen moet zijn, waardoor alles wat van God is uitgegaan tot Hem terugkeert, in een lijdelijk bijbel-lezen en bespiegelen. Dit laatste zegt alles; duidelijker kan het

niet blijken, dat het om geene liefde te doen was. LUTHER, het is reeds opgemerkt, vordert zelfs voor een *goed* gebed geene liefde, maar deze twee voorwaarden: *de goddelijke belofte te hebben*, en *er zeker aan te gelooven*, en uitdrukkelijk zegt hij er bij, dat het niets afdoet of men waardig of onwaardig is. — Wat zegt nu de *voortreffelijke* schrijver, door den heer TER HAAR aangehaald? «De hervorming verlangde van den Christen «liefde tot den naaste, als het hoofdbeginsel des Chris-«tendoms, en beschouwde, in vergelijking met deze eerste «van alle grondstellingen, alle andere leerstukken, alle «andere werken als onverschillig (1).» Daar hebben we dan de uitlegging, waarom de liefderijke *praedestinatie ter eeuwige verdoemenis* aan de hervormers zoo zeer behaagde, waarom CALVYN SERVET liet verbranden, waarom de zoete MELANCHTON goedkeurde, dat men de aanhangers van OSIANDER vervolgde en ter dood bragt, waarom zelfs de grootste held en als de personificatie der hervorming, waarom LUTHER tegen de Sacramentarissen, en tegen allen, die het waagden anders te denken dan hij, donderde als een *Etna*, en hen overstroomde met de lava van zijnen gloeijenden en ter dood gezworen haat (2). Ongetwijfeld, die

---

(1) HAGEN, *Geist der Reformation*, B. I, s. 2. HAGEN zelf zegt, dat zijne opvatting *nieuw* is. Wij hebben daar volstrekt niet tegen.

(2) LUTHER noemde zich «*Evangelist*» en, 't zij een voorbeeld zijner verblinding, veroordeelde alle anders denkende hervormers als niet gezonden. Zoo had hij SCHWENKFELD weleer over deszelfs prediking Gods zegen toegewenscht; maar toen deze een eenigzins ander gevoelen over de menschheid van CHRISTUS omhelsde, en aan LUTHER een boek, dat hij vervaardigd had ter inzage zond, wilde de «*Evangelist*» aan SCHWENKFELD zelven niet eens eenen brief zenden, maar schreef hij voor den bode op, wat deze zijnen heer moest zeggen: «Gij zult aan uwen heer KASPER SCHWENKFELD ten antwoord zeg-«gen, dat ik van u het boek en den brief ontvangen heb, en dat «God gaf, dat hij oplhield, want reeds heeft hij in *Silezie* tegen het

schrijver is *naïf!* De hervorming, de aanbidding van het *abstracte* woord, die sprak: *denk* slechts, dan hebt gij ook *gedaan; denk*, dan hebt en ontvangt gij den *levenden* God! ja *denk* dat gij zalig zijt, en gij zijt het voor eeuwig! de hervorming, die met verwerping van maatschappij en geschiedenis, en bijgevolg van alle *leven*, grond zocht in eenen dooden letter, wier bidden bestond in *zeker weten*, wier eerdienst in beschouwing, en wier eigenlijke leer een spinrag is, dat *Duitschland's* pantheïsten naauwlijks hebben kunnen afwinden, deze hervorming, zoo zegt de voortreffelijke schrijver, had slechts *leven* ten doel en stelde voor de *liefde* alle *leerstukken* achter!!! Zal men hem niet moeten gelooven, als hij verzekert, dat het Pelagianisme door een achterdeur was binnen gelaten?

«Sacrament een vuur ontstoken, dat niet uitgebluscht is en eeuwig «hem zal branden. Daarhij gaat hij dan nog voort met zijne Euty- «chianerij en Creatuurlijkheid, brengt de kerken in dwaling, *die hem «niets bevolen noch gezonden hebben.* En de zinnelooze gek, van den «duivel bezeten, begrijpt niets, weet niet wat hij rammelt. Wil hij «evenwel niet ophouden, dan late hij mij, met zijn boek, dat de «duivel uit hem spuwt en s...t, ongemoeid, en hebbe dit als mijn «laatste oordeel: de Heer straffe den duivel in u! en uw geest, die «u heeft geroepen, en de weg, dien gij gaat, en allen, die met u «deel hebben, Sacramentarissen en Eutychianen, zij met u en uwe «lasteringen ten verderve! gelijk er geschreven staat: *Zij liepen en «ik zond hen niet, zij spraken, en ik had het hun niet bevolen.*» Actum den 6 December 1543. SALIG *Hist. d. Augs. Conf.* III, S. 1013. — LUTHER beroemde zich openlijk, dat hij STANKFELD, oo werd nu door hem en de zijnen SCHWENKFELD verdoopt, «*verdoemd* «had.» Al de Saksische Theologanten verklaarden op zijn voorbeeld: «Wij houden van STANKFELD en zijne leer, dat hij een zinnelooze, «dolle duivel is, waarover de hel haar muil heeft opengespard en «wien zij volgespogen heeft van al haar grondsop van gift en gal, «waarvan hij ook zoo vol en dol geworden is, dat hij er van tui- «melt en niet weet wat hij uitbraakt. Maar degeen, die hem ver- «voert wist het heel goed, en zal hem op zijn tijd zijn loon geven. «Hij is alzoo nevens den Paus en andere uitzinnigen een geesel en «een pestroede van den grimmigen toorn van God uit den hemel.» *Ibidem* S. 1057. Ziedaar een voorbeeld onder duizend, hoe de hervorming slechts liefde ten doel had, en om het *leerstuk* minder gaf.

Niet minder *naïf* vinden we het, dat iemand het Protestantisme voorstelt, als een huis vol kamers, dat hij stellingen verkondigt, naar welke het volmaakt onverschillig is of men aan *erfzonde* gelooft of niet gelooft, en dan aan de Katholieke Kerk komt verwijten, dat zij de *erfzonde* meent *uit te delgen!* Voeg er bij, dat daarop de beschuldiging van Pelagianisme moet bevestigd worden door een voortreffelijk schrijver, die, meer Pelagiaansch dan PELAGIUS zelf, het doel van de godsdienst stelt in eigenlijk zedelijke betrekkingen der menschen onder elkander, en wiens *naïve* getuigenis weder gevolgd wordt door de niet minder *naïve* jammerklagt, dat toch de Katholieke Kerk slechts Pelagiaansch mogt geweest zijn: men zou er dan nog vrede mee hebben!!! O bittere hoon der menschelijke rede!

Intusschen schijnt de heer TER HAAR de leer der Kerk aangaande de erfzonde niet te weten. Hij had dan het woord *uitgedelgd*, als te sterk, wel niet gebruikt, en zeker die leer niet tot grond genomen om haar van mechanisme te beschuldigen. Het Katholicisme, niet door den *absoluten* geest van het Protestantisme gedreven, beschouwt ook de ziel des menschen niet, als ware deze even eenvoudig (*simplex*) als God zelf. Gelijk ieder eindig *wezen* zich voltooit en individualiseert in een daarvan onderscheiden *act*, die op het wezen weder terugwerkt, zoo is in de ziel natuur en persoon niet volstrekt *hetzelfde*: eene tweevoudigheid, waarvan onze vermogens, *verstand* en *wil*, de analogische uitdrukking en het bewijs tevens zijn. De zonde van ADAM nu bereikt den *persoon* door bemiddeling der *natuur*. Andersom en goddelijk is de werking van CHRISTUS. Deze bereikt onmiddelijk dat individuele, dat *proprium*, dat persoonlijke, hetwelk door geene eindige oorzaak onmiddelijk bereikt kan worden. Hij wischt door

zijne heiliging de *schuld* der zonde uiten geeft den mensch zijne genade, opdat deze de booze helling (de *fomes peccati*), welke nog in de natuur is, en welke hem telkens tot zonde voert, meer en meer overwinne; een strijd, dien hij te voeren heeft tot aan zijnen dood, dewijl eerst in het ander leven zijne herstelling volkomen is. Niets voorzeker is zoo ethisch en kan den mensch meer opvorderen tot deugd. 't Is vernedering zonder laagheid, 't is grootheid zonder hoogmoed; 't is een geheim van *afhankelijkheid* en *vrijheid* te gelijk. Immers zonder ons toedoen zijn wij als zondaars geboren, en zonder onze verdienste worden wij geregtvaardigd. Maar zoo het een geheim is van afhankelijkheid, het is ook een geheim van *vrijheid*, van vermogen en werkzaamheid. Dewijl toch *die werking het grootst is, die het meest op zich zelve terugkeert*, en hier deze werking zelfs tot zoo ver plaats heeft, dat de mensch met CHRISTUS genade *zijn eigen natuur* bearbeidt, overwint en verbetert. — Is dat nu niet juist de aard der *liefde*, die groot en klein, afhankelijk en vrij is? Is dit niet de aard der deugd, die *gehoorzaamheid*, of afhankelijkheid en vrije eigene werking tevens is? Wie geheel onafhankelijk is, hij is de wet zelve, is God, en kan niet deugdzaam zijn; en wederom wie volstrekt afhankelijk of niet *vrij* is, hij is geen zedelijk wezen, geen persoon. Daar dus deze beide voorwaarden hier met eene zoo bovennatuurlijke energie aanwezig zijn, blijkt wat de erfzonde zij ter volmaking des menschen.

Het Protestantisme daarentegen dat geene *verdeeling*, geene *eindigheid* erkende, en waarin de abstracte *Ik-God* heimelijk heerschte, maakte den mensch boos en tot *niet*, of door deze vernietiging weder tot God zelven: zwart en verlagend quietisme, of grenzelooze hoogmoed! In zoo verre het tot een ander uiterste, tot het dualisme van het deisme, is over-

geslagen, erkent het geene erfzonde en geene genade, geene waarachtige *idealen* meer.

«En ware nog slechts het gevoelen van PELAGIUS, die «toch altijd met gestrengheid op werken van heiligheid en «deugd bleef aandringen, onbelsd geworden, of had men «bij den hoogen prijs, dien men op goede werken stelde «slechts op een hartelijk en levend geloof in CHRISTUS aan- «gedrongen; maar dit *Pelagianisme* was in verregaande «werkheiligheid ontaard, gelijk geheel het godsdienstig «leven van den Christen in een ellendig *mechanisme* dreigde «te ontaarden. Wil men een bewijs, hoe vroeg dit bederf «der leer in de christelijke kerk is doorgedrongen, men «hoore eenen ELIGIUS (Bisschop van Noyon) in de zevende «eeuw spreken, die mede op de lijst der *Roomsche Hei- «ligen* is geplaatst.»

««Diegene» zegt hij «is een goed christen, die dikwijls ««ter kerke komt, die de offerande schenkt, welke Gode ««op den altaar geofferd wordt, die, wanneer de heilige ««feestdagen aankomen, zich vele dagen achtereen kuisch ««gedraagt en van de huwelijksgemeenschap onthoudt, ««opdat hij met *een zuiver gewisse* tot Gods altaar moge ««naderen» en eindelijk «die het *credo* en het *gebed des* ««*Heeren* van buiten kan opzeggen. Koopt dan uwe zielen ««vrij van de straffen, terwijl gij de middelen in uwe ««magt hebt — geeft geschenken en tienden aan de ker- ««kelijken! — komt vlijtiger ter kerke! — smeekt de ««Heiligen om hunne bescherming, want indien gij al deze ««dingen in acht neemt, moogt gij onbeschroomd ««in den dag des oordeels den regterstoel des eeuwigen ««Regters naderen en zeggen: Geef ons, o Heer! want ««wij hebben aan U gegeven.» Men stelle hiertegen de «verklaring van den Apostel PAULUS over, Efez. II: 8

«en 9 : *want uit genade zijt gij zalig geworden, en dat niet «uit U, het is Gods gave! niet uit de werken, opdat niemand «roeme.* Waar vindt men dan hier nog den echten reinen «geest des christendoms ?»

Hoe, spreekt zoo een *heilige?* Wist die zoo weinig van genade en de goddelijke barmhartigheid? Deed die het bidden bestaan in van buiten opzeggen ?. Was het dien om de giften en gaven der geloovigen te doen ? *geeft geschenken en tienden aan de kerkelijken!* Ziedaar eenen dommen, eenen baatzuchtigen bedrieger, maar geen heilige! — De oplossing is deze: dat er bij ELIGIUS niet staat: «*Geeft tienden aan de kerkelijken*» niet staat: «*zuiver gewisse*» hetwelk de heer TER HAAR ons zelfs met *cursijf* letters te lezen geeft; kortom, dat de woorden van eenen zich voor God en het heil des naasten opofferenden Bisschop, hier op de schandelijkste wijze zijn verminkt en vervalscht.

De heer TER HAAR verwijst op WARBURTON: Kan dit hem verschoonen ? Wist hij niet wie WARBURTON was? En waren zelfs de vermaningen van den H. ELIGIUS niet zeer gemakkelijk te vinden, daar zij gedrukt staan tusschen de werken van den H. AUGUSTINUS, dien de heer TER HAAR, eer hij over *consequente* ontwikkeling van het stelsel diens oudvaders sprak, dan toch eens had moeten openslaan. Maar hij die de noodzakelijkheid der hervorming voldingen wil, hij kent noch AUGUSTINUS, noch ERASMUS, noch LUTHER, noch dien «*Roomschen heiligen*» dien hij hier aan de bespotting meent te mogen prijs geven, en slechts dan kunnen wij den heer TER HAAR verontschuldigen, als onwetendheid en haat een vrijbrief zijn om al te zeggen wat men wil.

Bij het lezen der woorden: «hij is een goed Christen die het *Credo* en het *gebed onzes Heeren* van buiten kan opzeggen» zou men, vooral daar bewijs van verval in

mechanisme moet gegeven worden, in den waan geraken, dat de H. ELIGIUS het bidden doet bestaan in het dom van buiten opzeggen van het *Onze Vader* en der *Geloofsbelijdenis*, waarvoor de heer TER HAAR liefst nog het *Credo* laat lezen. Er wordt van geen van *buiten opzeggen* gesproken. Maar de H. Bisschop wil, dat de Franken, die groote kinderen, die hij nog van de ellendigste heidensche bijgeloovigheden moest terug houden, het *Onze Vader* en de *Geloofsbelijdenis* én zelven kennen zullen, én leeren aan hunne gezinnen. Leert men dat ook bij de Protestanten niet van buiten? Het grootste onderscheid zou mogelijk zijn, dat vele Predikanten en katechizanten aan de geloofsbelijdenis, die ze van buiten laten leeren, zelven niet meer gelooven.

Dat de H. ELIGIUS voor kerk en armen ijvert, is waarlijk noch te verwonderen noch te misprijzen. Hij geloofde immers aan de waarachtige tegenwoordigheid, en was zoo weldadig, dat hij zich zelven naauwlijks het noodige voedsel vergunde, ten einde anderen te kunnen bijstaan. Als iemand vroeg: waar woont ELIGIUS? kreeg hij ten antwoord: «Ga die straat slechts in, daar zult gij wel eenige armen «zien staan.»

Verder zouden we moeten vragen, of dan alle christelijke deugden, van weldadigheid, regtvaardigheid, kuischheid, matigheid, vertrouwen op Gods barmhartigheid, vergeving aan zijne vijanden, enz. enz. mechanische bewegingen zijn? want ELIGIUS noemde ze *allen* op, als hij de pligten van een «goed christen» voorstelt, en geloofde niet als LUTHER: dat wij onvrije *machinen* waren, maar als de H. AUGUSTINUS: dat men zonder vrijen wil noch goed noch kwaad kan doen, en de goede werken ter zaligheid noodig zijn.

Welk doel stelt hij bij al die werken voor? «*liefde Gods* «*en het eeuwige leven.*» Dikwijls komt hij op het gebod

der naasteliefde terug, geeft tot reden: «dewijl wij allen «broeders in CHRISTUS zijn.» Is dat mechanisme?

Waaruit wil hij dat die werken voortkomen of door bezield zijn? Door levendig geloof; daarom vermaant hij: «Hoort gaarne de goddelijke lezingen in de Kerk, opdat «gelijk uw ligchaam door spijs, zoo uwe ziel door Gods «woord gevoed worde,» en na die gelijkenis te hebben voortgezet: «Alzoo, zeer geliefden, hetzij gij gaat, hetzij «gij zit, hetzij gij werkt, of wat gij ook doet, brengt u «gestadig wat gij uit de goddelijke lezing gehoord hebt «voor den geest, en overdenk ten allen tijde de voor-«schriften van het Evangelie in uw hart.» Dat hij zijne goede Franken vermaant de voorlezingen uit het Nieuwe Testament zoo onophoudelijk te herdenken, komt met zijn eigen gedrag overeen. Toen hij nog leek was, stond zijn kamer steeds vol van geestelijke boeken, onder welke de H. Schrift eene eerste plaats bekleedde, en in welke hij dagelijks, na gebed en psalmgezang, een' zeer geruimen tijd las.

Wil hij, dat men de Heiligen om hunne voorspraak aanroepe? Zeker! Hij was geboren in 588; toen hield men het er voor, dat wie de heerlijke ledematen van CHRISTUS niet eert, Hem zelven ten laatste moet verloochenen, gelijk de dwalingen der zestiende eeuw ons in haar verloop zoo duidelijk bewijzen. Zijne liefde voor de Heiligen kwam uit de liefde voor CHRISTUS voort; daarom zegt hij meer dan eens: «Hij is een goed Christen, die zijne hoop stelt «in CHRISTUS alleen» en: «hebt CHRISTUS in uwe gedachte «en het teeken zijns kruises op uw voorhoofd,» en wederom: «Waar gij ook zijn moogt, mengt de gedachtenis «van CHRISTUS in uwe gesprekken.»

Terwijl hij, naar aanleiding van 't geen hij uit het Evan-

gelie aanhaalt: «*Ik ben vreemdeling geweest en gij hebt mij «geherbergd.*» «*Wat gij aan de minste van de mijnen gedaan «hebt, hebt gij mij gedaan,* MAT. XXV: 35—40, vermaant om de vreemdelingen te herbergen «*als waren zij* CHRISTUS «*zelve;*» en eindelijk zinspelende op de woorden: «*Geeft,* «*en u zal gegeven worden,*» LUC. VI: 38, zegt, dat de vromen eens zullen kunnen zeggen: «Geef, Heer! want «wij hebben gegeven,» waar dan, gelijk men straks zien zal, nog meer bij gezegd wordt, en ook niet staat: «aan U» gegeven — heeft men door middel van vervalsching en weglating het zóó doen voorkomen, als of de H. ELIGIUS de behoefte aan *genade* niet erkende, of naar zijne meening de mensch volgens streng regt van God belooning zoude kunnen vorderen, (1) ja, of het bij hem slechts om geven aan de geestelijken en allerlei uiterlijkheden te doen was: waarna men dan niet een «*zuiver gewisse*» tot het altaar zou kunnen naderen.

O de man is niet uiterlijk, die CHRISTUS altijd wil herdacht hebben, die vermaant ons hem voor te stellen in dengenen, dien wij weldoen. Hij weet wie wij zijn als hij herhaaldelijk vermaant: «Houdt u aan de goddelijke barm«hartigheid»; als hij zegt: «Werkt *met Gods hulp* zoo «veel gij kunt, opdat de naam van Christen in u niet «ijdel zij» en dan tot alle deugden aanspoort. Hij zegt dan ook niet, dat zij, na al waartoe hij vermaant gedaan te hebben, «met een *zuiver gewisse*» mogen naderen tot het altaar; dit is eene vervalsching; maar met een *kalm,* een *gerust* geweten (*secura conscientia*). Zou dan een geloof, dat in liefde vruchtbaar is, ons nog niet eens met *gerust* gemoed tot God kunnen doen naderen en bidden? Is dan

(1) Daartoe dient ook het tusschengeschoven «aan U.»

het: «*Zondig krachtig, maar geloof nog krachtiger*» met nog zoo vele andere dergelijke uitzinnigheden van LUTHER aan den heer TER HAAR niet bekend? En waarmede vangt deze plaats van ELIGIUS, die men zoo vervalscht heeft, aan? «*O welk eene genade!*» zoo roept hij uit, nadat hij de vermaning des Zaligmakers, dat wij, om kinderen Gods te zijn, onze vijanden moeten beminnen, woordelijk heeft aangehaald: MAT. V: 44, 45. «*O welk eene genade! Wij «die door ons zelve nog geene waardige dienstknechten zijn, «wij worden kinderen Gods door onze vijanden te beminnen.*» Hoeveel is daar gezegd! Als wij het *nieuw gebod* der liefde, en nog wel wat dit gebod moeijelijkst heeft vervullen, is dat een werk, een leven uit genade, hetwelk daarom ook door genade wordt voltooid. Al meer en meer stort zich dan de H. Bisschop uit in de hartelijkste en teederste vermaningen. Wat noemt hij al niet op? en eindelijk: «Bemint uwen naaste gelijk u zelven; wat gij wilt «dat anderen u doen, doet dat ook aan anderen; en wat «gij niet wilt dat anderen u doen, doet dat ook aan an«deren niet. Weest boven alles liefderijk, want de liefde «bedekt de menigte der zonden. Weest gastvrij; weest «nederig; werpt alle uwe bekommeringen op God, want «Hij draagt zorg voor u. Bezoekt de zieken, zoekt de ge«vangenen op: huisvest de vreemdelingen, spijst de hon«gerigen, kleedt de naakten. Houdt u niet op met wig«chelaars en waarzeggers. Gebruikt regtvaardige maten «en gewigten. Eischt geenen woeker voor 't geleende geld.» En wat is na deze en voorgaande opsommingen het besluit? Dat wij met een *zuiver* gewisse zullen kunnen naderen tot den regter? Neen, maar met *gerustheid.* Dat wij om al deze deugden waartoe hij vermaant, een strikt regt op loon hebben? Neen, omdat God het *beloofd* heeft.

Dat wij geene barmhartigheid behoeven? Neen, maar dat God ons barmhartig zal zijn, indien wij jegens anderen barmhartig zijn geweest, MAT. V: 7. Zie hier zijne onvervalschte woorden: «Indien gij dat alles zult zijn nage«komen, zult gij onbevreesd (*securi*) tot den eeuwigen «regterstoel naderen, en zeggen: *Geef* Heer, want wij «hebben gegeven; heb *barmhartigheid*, want wij hebben «barmhartigheid bewezen; wij hebben gedaan wat Gij be«volen hebt, geef wat Gij *beloofd* hebt.» Verder haalt hij nog MAT. VI: 14 aan: *Indien gij den menschen hunne misdaden kwijtscheldt, zal uw hemelsche Vader u ook uwe misdaden kwijtschelden.* En hoe moedigt hij zijne hoorderen aan om toevlugt te nemen tot «den altijd openstaanden «schoot van Gods barmhartigheid,» en verwijst op het voorbeeld van den H. PAULUS.

Zouden nu de woorden van dezen Apostel «door de genade zijt gij behouden» enz. tegen den H. ELIGIUS moeten worden aangevoerd? Zij zullen wel in eenen anderen tegenovergestelden zin tegen hem gelden, indien de Hoogleeraar HOFSTEDE DE GROOT regt heeft, en niet eens *het geloof* eene (bovennatuurlijke) gave is; wat men, naar des hoogleeraars oordeel, te vergeefs tracht te bewijzen uit de bijbelplaats, die hier tegen den H. ELIGIUS door den heer TER HAAR wordt aangehaald. Het stuitelijkst hierbij is echter niet, dat dus het Protestantisme tot eene verloochening der genade gekomen is, die de heer TER HAAR aan de Katholieke Kerk durft verwijten, maar dat hij zelf, indien hij aan zijne beginselen getrouw bleef, voor deze, niet meer Christelijk te noemen, leeringen zoude moeten uitkomen. Daarbij dan nog te spreken van «genade», van «allerheiligst geloof»..... In 's hemels naam, zwijg daarvan mijnheer TER HAAR! zwijg daarvan! Maar wat wij u

vooral waarschuwen, en dreigend waarschuwen, dat is, van nooit weer een aanval te wagen tegen iemand, die « mede op de lijst der *Roomsche heiligen* geplaatst is; » van zelfs nooit meer zulke uitdrukkingen eener ten toon gedragen verachting, als wij daar van u aanhalen, bij het spreken over dergelijke mannen te bezigen. Gij hebt nu reeds bij ondervinding, hoe ongelukkig dat voor u afloopt, en weet, dat als er thans gevraagd wordt, wie er in zijne domheid anderen bedriegt, niemand op den H. ELIGIUS wijzen zal. Gij meendet aan eenen *heiligen*, aan eenen held der liefde, en wiens leven een wonder van genade was, lessen over liefde en genade te geven: en helaas! uwe woorden waren die des lasters en bewezen slechts uwe magtelooze vijandschap. Gij meendet door de leer van den H. ELIGIUS *de noodzakelijkheid der hervorming te voldingen:* en gij, die uit naam der hervorming oordeelt en veroordeelt, gij, wij hebben het doen zien, weet zelf niet eens wat de eerste en voornaamste hervormer geleerd heeft. Gij meendet door de woorden van eenen heiligen zelven te bewijzen, dat de Katholieke Kerk de leer van den H. AUGUSTINUS had verlaten, en tot Pelagianisme, tot oppervlakkigheid, tot uiterlijk mechanisme was vervallen: en middelerwijl doet ge blijken, dat ge den grooten leeraar der genade, den H. AUGUSTINUS volstrekt niet kent, dat ge zijne schriften niet eens hebt doorbladerd, dewijl ge dan de vermaningen van ELIGIUS wel zoudt gevonden hebben, ja dat ge onnadenkend genoeg zijt om u op de eerlijkheid van valsche munters te beroepen, en u tot een werktuig te vernederen hunner bedriegerij. Maar o het ergste, het verschrikkelijkste, het radeloos ongelukkige is die aanhaling uit den Apostel PAULUS! Daar moest als door het heilig zegel der Schriftuur bevestigd worden, dat een

«*Roomsche heilige*» de genade miskende, dat de Katholieke Kerk aan den mensch toeschreef wat Gode toebehoort, en dat de *echte reine geest des Christendoms* eerst in het Protestantisme weder herleefde. Zie! daar komt een hoogleeraar, een leeraar van leeraars in *Nederland*, achter u aan, en den vinger leggend op diezelfde schriftuurplaats, die gij tegen den H. ELIGIUS aanhaalt, zegt hij, openlijk en overluid, wat gij, die van *allerheiligst* geloof spreekt, volgens uwe eigen beginselen zoudt moeten zeggen: dat het geloof zelfs — het geloof, de wortel onzer regtvaardiging, het geloof waaraan alles beantwoordt — geene genade, geene gave is, en men dit te vergeefs uit deze woorden des Apostels aan de Ephesers zoude trachten te bewijzen. Gij zijt in onze handen, mijnheer TER HAAR, gij zijt geheel in onze handen..... Maar gij straft u zelven meer, dan wij het doen, of zelfs kunnen doen. Hoe zijt ge er toe gekomen om de hervorming zelfs omtrent de leer te willen regtvaardigen. En dát, terwijl niemand die leer meer aanhangt? Dàt bij de algemeene verwarring, even groot in u zelven als om u heen? Door wat onberaden overmoed zijt gij vervoerd, om eenen H. ELIGIUS, wiens streven, wiens opofferingen, wiens edele en teedere liefde gij in *allen geval* behoordet te eerbiedigen — te willen beschimpen en overleveren ter bespotting? Wee uwer! die van deugd spreekt, en die de eenvoudige, maar daarom welligt des te verhevener deugd durft honen; die den glimlach der verachting trekt over eenen onnoozelen, welke het *Onze Vader*, en dat *credo* laat van buiten leeren, dat voor u niet meer bestaat; ja die ons dengenen als eenen verdwaasden, eenen verbasterden Christen durft voorstellen, die, na al wat hij bezat te hebben weggeschonken aan armen en noodlijdenden, ook anderen naar

het woord van het Evangelie verwijst: «geeft en U zal gegeven worden,» vol van een vast, van een eenvoudig en kinderlijk geloof aan de belofte van Hem, dien gij u schaamt te belijden. O, het was dien eenvoudigen, dien kleinen, niet u veropenbaard! Bij diens luister zelven, dien gij verachten dorst, ontdekken wij uwe nietigheid. Juist wat gij het oogenblik waant te zijn van uwe zegepraal, is het oogenblik van uwe straf. Juist terwijl gij u zoo sterk waant, terwijl gij de voor Gods Kerk en zijne Heiligen zoo smadelijke vraag doet naar den echten geest des christendoms, u verbeeldt in gloriestralen van het zoogenaamde licht der hervorming op te varen — overlaadt gij, het is wel billijk en regtvaardig, het Protestantisme, u zelven en het genootschap dat u heeft gekroond, met oneer en schande; stijgt gij niet, maar valt, maar tuimelt, maar stort gij in het slijk! gij zelf, o voldinger van de noodzakelijkheid der hervorming! in dat slijk, hetwelk gij meendet te grijpen om het eenen heiligen in het aangezigt te werpen, en wriemelt er als een worm voor het voetstuk van dien weldoener der menschheid!

Wil men nog meer, wil men ten laatste alles hooren, waaruit het Pelagianisme en geheel uiterlijk mechanisme der Katholieke Kerk blijken moet?

«Ach,» zoo zucht de heer TER HAAR; «ach het beginsel «der eerdienst was omgekeerd en veranderd. De mensch «moest niet met God, maar God met den mensch ver«zoend worden.» — Hij gelooft bijgevolg niet aan den offerdood; van daar zijn vrome zuchten. — «Daartoe «werd dagelijks geofferd. En hoe hooger gewigt men «aan deze plegtigheid hechtte, hoe lager de eerdienst «zonk, hoe meer de stichting der gemeente werd ver«geten, voor welke het genoeg was, voor welke het als

«eene verdienste gold, indien zij wertuigelijk (*opus ope-*
«*ratum*) die godsdienstige handeling had bijgewoond.

En na weder van de H. Mis gesproken te hebben:
«Wij durven gerustelijk vragen of niet zulk een zielloos
«stelsel van werkheiligheid, of die vereering der *Heiligen*
«en van de *Moeder* des *Heeren*, (vaak tot het uitsporigste
«gedreven!) die men als zoo vele middelaars tusschen God
«en de menschen beschouwde, *practisch* tot eene verloo-
«chening van 's Heilands verdienste jegens ons geslacht
«moest leiden?»

Wij zullen op die vraag niet slechts antwoorden, maar de waarheid van ons antwoord bewijzen.

De gansche geschiedenis zou, in plaats van eene leermeesteres der waarheid te zijn, slechts in staat wezen om onzen geest te verwarren, en uit toevallige wanorde, niet uit daden van *redelijke* menschen moeten bestaan, indien op den duur en in het algemeen het *praktische* leven niet de uitdrukking was van het *theoretische*, en het een op het ander niet onophoudelijk terugwerkte. Het is daarom volstrekt onmogelijk, dat eene gansche maatschappij, met hare algemeene, hare verpligtende, hare van dagelijksche aanwending zijnde instellingen tot een dergelijke verkeerde praktijk overgaat, — zonder dat de *theorie* of de leer ten laatste aan die praktijk door even groote dwaling beantwoordt.

Welnu de Katholieke Kerk aanbidt, tot heden toe, CHRISTUS als waarachtig God, als den Verlosser, die door zijne daad van oneindige verdienste *God met den mensch*, en daardoor *den mensch met God verzoend heeft*; terwijl integendeel het Protestantisme hoe langer hoe openlijker èn zijne Godheid èn zijnen offerdood verloochent. — Er volgt, dat alzoo de offerande der Mis, de vereering der Heiligen en dat alles, wat de heer TER HAAR een «zielloos stelsel» noemt, hetwelk

door de Protestanten is verworpen, en door de Katholieken behouden, *geenszins leidt tot eene verloochening van 's Heilands verdienste jegens ons geslacht.*

Het blijkt tevens dat de heer TER HAAR wat al te «gerustelijk» eigenlijk wat vakerig is te werk gegaan bij zijn «vragen.» Hij had veeleer moeten zeggen, dat wij CHRISTUS te veel vereeren; dan had hij zich zelven niet tegengesproken, en al het thans zoo hoog geklommen gezag van den Hoogleeraar SCHOLTEN in zijn voordeel gehad. Immers deze beweert, dat wij Katholieken den ZOON eeren ten koste van den VADER.

Maar hoe kan het Misoffer leiden tot verloochenig der genade, tot uiterlijkheid, tot mechanisme? De H. PAULUS wilde niet meer weten dan CHRISTUS en dien gekruist, dewijl daar alles in begrepen is. Houdt nu dat offer van CHRISTUS op zoo diep, zoo rijk aan zin, zoo geestelijk te wezen, omdat men, ondanks dat de zinnen het niet getuigen, gelooft bij datzelfde offer tegenwoordig te zijn? Is het mogelijk de mensch meer te vergeestelijken? En wat gaat dieper in hem in, òf hetgeen hij slechts denkt, slechts hoort preken, of hetgeen hij daarenboven doet? Meer ook, dan zulks door het Misoffer plaats heeft, kan het geheim van onze afhankelijkheid en vrijheid, van de genade en van hetgeen wij door haar vermogen, niet worden levend gemaakt, ingeprent en uitgedrukt; want deel te nemen aan dat oneindig offer is, van den eenen kant, de diepste belijdenis van onze zonden en van ons onvermogen, en van den anderen de grootste *daad*, die het den mensch gegeven is te verrigten.

Hoe kan verder door den heer TER HAAR de term van *opus operatum* hierbij ten bewijs worden aangehaald van uiterlijkheid en mechanisme? De katholieke Theologanten,

voornamelijk als ze van de Sacramenten spreken, onderscheiden twee werkingen: de eene, die van het objectieve werk uitgaat, *ex opere operato*, en de andere, die de gevorderde gesteldheid en werkzaamheid uitmaakt van het subject of de persoon, *ex opere operantis*. Wil men daar ook op de Mis de toepassing van maken, dan beteekent het, dat dit offer van CHRISTUS door zich zelf, niet door ons toedoen kracht heeft, *ex opere operato;* maar dat wij van onze zijde moeten gelooven, aandachtig bidden, er ons mede vereenigen enz., *ex opere operantis*. — Op onze beurt vragen wij nu of het niet eene onverschoonlijke onwetendheid te kennen geeft, wanneer men, om bij ons katholieken een uiterlijke en ellendig mechanisme aan te toonen, een geleerden term van ons aanhaalt, die juist van eene tegenstelling of onderscheiding is ontleend, welke ten bewijs verstrekt, dat we niet alleen bewustzijn, maar zelfs wetenschappelijk bewustzijn hebben van het innerlijke en persoonlijke, dat van 's menschen zijde gevorderd wordt. Men zou niet zeggen: *opus operatum*, indien men ook niet zeide: *opus operantis*. De logica van den heer TER HAAR komt dus zoo wat hier op neer: dat wanneer iemand soms van zijn *regter* been spreekt, men hier uit moet besluiten, dat hij beweert geen *linker* been te hebben. En dat wordt dan met een air van wijsheid verteld! Wat meer is: terwijl het katholicisme de werking van God en die des menschen zoo duidelijk onderscheidt, wordt ons juist de tegenovergestelde protestantsche verwarring verweten. Immers het *opus operatum*, wordt door den heer TER HAAR met het *opus operantis* verward. «Voor welke (de gemeente) «het als eene *verdienste* gold, indien zij werktuigelijk (*opus «operatum*) die godsdienstige handeling had bijgewoond» *opus operatum* goldt als eene *verdienste!* en juist deze term

wordt gebruikt om te zeggen: door CHRISTUS, en *niet* door onze verdienste. Kan het fraaijer? en daar zucht hij dan over, daar roept hij dan al klagend, ach! van, en zegt: wij durven gerustelijk vragen of zulk een zielloos stelsel van werkheiligheid niet moest leiden tot verloochening enz. — Wel zeer zeker, mijn heer TER HAAR! dat leidt tot alles wat ge wilt; dat is erbarmelijk! ellendig! zielloos! Gij hebt volkomen gelijk; en hoe meer gij u weert en dat zwart en afzigtelijk spooksel bevecht, hoe leelijker het wordt; maar ook hoe meer wij lagchen.... *Concutimur cachinno* — waarom? — Wel, wend slechts uwen rug niet naar het licht: 't is uw eigen schaduw!

Zoo komt dan alles wat er gezegd wordt, om de noodzakelijkheid der hervorming op 't voornaamste punt, dat der leering, te voldingen, hierop neder: noch de katholieke leer noch die der hervormers wordt naar waarheid voorgesteld. Terwijl de hervorming uitging van de stelling, dat de mensch een onvrij werktuig was, en hij, zonder er iets aan te kunnen toedoen, in zaligheid of verdoemenis zijne bestemming bereikte, — wordt juist aan de Katholieke Kerk, die integendeel de menschelijke vrijheid en persoonlijkheid verdedigde, ellendig *mechanisme* verweten. Om deze beschuldiging te doen doorgaan wordt gewezen op het *uiterlijke;* als of daarmede het *innerlijke* niet kon, niet moest vereenigd zijn! Daarbij houdt dan ook de heer TER HAAR zijn «allerheiligst geloof» en dat zijner «protestantsche landgenooten» zoo veel mogelijk verborgen. Immers de vraag dient ontweken te worden, hoe eene leer, die men thans als onwaarheid verwerpt, bij haar opkomst als een rijzend zonlicht kan voorgesteld worden. Des te nadrukkelijker verwijt hij der Katholieke Kerk Pelagianisme, uiterlijk mechanisme, zielloosheid, werkheiligheid enz. en bewijst

het door zijne verzekeringen, zijne verdraaijingen, en valsche aanhalingen. — Ziedaar ten naaste bij de half verkleurde lappen en lompen, die met het overschot van de Orthodoxe lijm worden zamengeplakt, en dan als een vaandel van triumf door de lucht geslagen!

VERSCHEIDENHEDEN.

WAT ER IN DE SYNODE DER NEDERLANDSCHE HERVORMDE KERK AL BEHANDELD WORDT.

Het kromme en kan niet recht gemaeckt worden: ende hetgeen dat ontbreeckt, en kan niet geteld worden.
Prediker I. 15. (Staten-Bijbel.)

II.

Mijn vriend liet zich niet wachten. Drie weken na ons eerste gesprek deed hij zich 's avonds op den bepaalden tijd aanmelden.

Onze inleiding was ditmaal van korten duur. Wij wisten waarom wij te zamen gekomen waren; en het doel onzer bijeenkomst — de Synode en hare handelingen na te gaan — was dus al spoedig het onderwerp des gespreks.

— Ik ben nieuwsgierig — sprak mijn vriend — wat ge mij thans weer van de Synode zult hebben mede te deelen.

— Onderscheiden bijzonderheden — hernam ik, — die ge niet verwachten zult. Ik heb, sedert ons vorig gesprek, de *Handelingen* op nieuw eens doorgezocht, eenige aanteekeningen gemaakt, en sommige stukken, die ik U voor zal lezen, voor de hand gelegd.

— Waarmede zijt ge dan voornemens te beginnen?

— Wij hebben den vorigen keer, dunkt mij, genoeg gesproken over *de beslissing van geloofs-geschillen;* wij konden ons thans wel bezig houden met hetgeen in de Synode al behandeld is betrekkelijk de *tucht* en de *eerdienst* en wat er verder al voorkomt. Over die onderwerpen heb ik de stukken reeds bijeen gezocht, en wij moesten dus maar dadelijk beginnen met het voorstel, dat in 1817 ter tafel gebragt werd: *om te letten op het zedelijk gedrag der Studenten.*

— Dat is een punt van belang; ik ben benieuwd naar hetgeen de Synode hieromtrent beslist heeft. Hier toch, naar het mij voorkomt, is de Synode in haar regt en op hare plaats. Zij is geroepen «om de Kerk te besturen», en als hoofdbestuur moet er haar noodzakelijk aan gelegen zijn, dat niet slechts de wetenschappelijke opleiding der toekomstige predikanten bevorderd en aangemoedigd worde, maar ook de zedelijkheid gewaarborgd zij en het opzigt daarover op het nadrukkelijkst worde gehandhaafd. En ik vind dit te meer noodig, omdat de Studenten in de godgeleerdheid, ook dan zelfs wanneer zij zich niet gedragen zoo als sommige anderen, waarnaar KLIKSPAAN zijne typen genomen heeft, aan zulk opzigt behoefte hebben, dewijl zij niet dan te veel aan de gevaren der verleiding zijn blootgesteld.

— Uwe opmerking is zeer juist. Gij zult zoo aanstonds vernemen, wat de Synode in die belangrijke zaak in 't werk heeft gesteld, om aan hare verpligtingen te voldoen. — Het bedoelde voorstel werd ter tafel gebragt door den Heer Vice-President. H. H. DONKER CURTIUS. Deze «gaf in bedenking en stelde voor, dat de Synode mogt laten uitgaan eene noodiging aan de Professoren der godgeleerde Faculteiten aan onze Vaderlandsche Hooge Scholen, om te beramen, op welke wijze dezelve zouden achten, dat hunnentwege best gelet konde worden op het zedelijk gedrag der studerende jeugd, die tot den dienst der kerke wordt opgeleid, ten einde het getuigenis, daaromtrent aan de Candidandi te geven, zoo volledig, als mogelijk is, te maken. De Heer GOEDKOOP stelt voor, deze noodiging mede betrekkelijk te maken tot de zoo wenschelijke christelijke gezindheid bij de studerenden. En werd besloten eene dergelijke uitnoodiging, van wege de Synode, aan de Godgeleerde Faculteiten te doen, met bijvoeging van het verzoek, dat dezelve de beraamde middelen om en op het zedelijk gedrag, en vooral ook op de christelijke gezindheid der jongelingschap, tot den dienst des Evangelies bestemd,

te letten, aan de Synode gelieven mede te deelen.» (1)

Het volgende jaar vernam de Synode «bij monde der respective Hoogleeraren, præadviserende leden der vergadering, dat dit gewigtig stuk werkelijk bij de Theologische Faculteiten een onderwerp van ernstige deliberatien had uitgemaakt, doch dat dezelve, elk in den haren, geene andere maatregelen, dan bij dezelve worden in acht genomen, in werking hadden kunnen brengen, en tot hiertoe met elkanderen over deze belangrijke en teedere zaak niet hadden gecorrespondeerd, hetgeen echter tot eene vruchtbare beantwoording aan het loffelijk doel van de Synode, hunnes achtens, gevorderd werd. De Vergadering, met dankzegging voor de aandacht, welke de Theologische Faculteiten wel hadden gelieven te vestigen op het gedane voorstel, besloot dezelfde zaak andermaal aan derzelver wijze overweging op te dragen; met bijgevoegd verzoek, om des aangaande met elkanderen te corresponderen, en in bijzondere consideratie te nemen, of en in hoe verre het bedoelde opzigt, welligt gemeenschappelijk door de Theologische Professoren en eene Commissie van Predikanten der gemeenten in de akademie-steden, zoude kunnen gehouden worden, en met aandrang om het resultaat dezer correspondentie, ten volgende jare aan de Synode mede te deelen.» (2)

Een jaar moest alzoo nog verloopen eer het verlangen der Synode bevredigd konde worden; maar toen die tijd vervuld was, werd zij in hare verwachting deerlijk te leurgesteld. In de eerste vergadering na de openlijke zitting, die «met Godverheerlijkende dankzegging» gesloten was, werd door de Hoogleeraren, in de vergadering tegenwoordig, medegedeeld «niet alleen de uitslag der onderlinge correspondentie, maar ook het behandelde in de afzonderlijke Theologische Faculteiten der drie Akademien; waarbij dezelve berigtten, dat aan hen *geen algemeen en overal gepast werkend middel*, ter berei-

(1) *Handel der Syn.* 1817, bl. 61 — 62.
(2) *Hand.* 1818, bl. 9 — 10.

king van het opgenoemde doel, was voorgekomen, behalve de bestaande middelen (*door de Synode voor ontoereikend geacht,*) aan welke de Faculteiten met allen ernst en getrouwheid de hand trachten te houden, in het bijzonder, dat de bedenking ten vorige jare geopperd, of misschien het zedelijk toezigt over de studerende jeugd voegzaam zoude kunnen gehouden worden, door eene gecombineerde commissie, van Professoren en uit den Kerkeraad, of Predikanten eener Akademiestad, bij eene nadere toetsing gebleken was, aan het meergemelde doel niet te kunnen dienstbaar zijn.» (1)

— En welk besluit nam de Synode toen?

— «De Synode berustte in deze mededeeling der Hoog-«leeraren (2).»

— En is men naderhand daar niet op terug gekomen?

— Neen; *de zaak is gebleven zoo als zij was.*

— Arme Synode! als het geloofs-zaken geldt dan *moogt* ge niet, en als het de tucht geldt dan *kunt* ge niet.... Zoo doende zal er niet veel belangrijks te behandelen overblijven.

— Meer dan ge misschien denken zult. Of is de *eerdienst* geene zaak van aangelegenheid?

— Ongetwijfeld; maar dat zal misschien gegaan zijn als het overige.

— In 't geheel niet: het *eerste* voorstel betrekkelijk de *eerdienst* ging uit van het Departement voor de zaken der Hervormde Kerk; en als er van dien kant bij de Synode wat inkomt, dan is ze immers vooraf verzekerd, dat de «onontbeerlijke ondersteuning» haar niet ontbreken zal. — In de zitting nu van 27 Julij 1816, bragt de Secretaris ter tafel eene missive van Zijne Excellentie den Heere Commissaris-Generaal, belast met de zaken der Hervormde Kerk, de dato 26 Julij, n°. $\frac{2101}{585}$, over *den openbaren eeredienst en de plegtigheden van den Christelijken Godsdienst.*

---

(1) *Hand.* 1819, bl. 15—16. (2) T. a. p.

«Hierover gedelibereerd zijnde, heeft de Synode, *hulde doende aan de heilzame intentie van Zijne Excellentie*, het navolgende gearresteerd: de algemeene Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk, vergaderd in *'s Gravenhage*, in den jare 1816, laat aan eene volgende Synodale Vergadering over, om met den ernst, dien het gewigt der zaak vordert, te letten op de betamelijke uitoefening van den openbaren Godsdienst en de meer stichtelijke en plegtige bediening van den H. Doop en het H. Avondmaal (1).» — De eerste zitting de beste van het volgend jaar werd er dan ook dadelijk werk van gemaakt, en door de Vergadering eene commissie benoemd, (bestaande uit twee Professoren, den Secretaris der Synode en twee andere leden) om te dienen van consideratien en preadvijs (2).

— Ik weet niet hoe ik het noemen moet; maar dat een voorstel van dien aard uitgaat van een ministerieel Departement bevalt mij volstrekt niet.

— Hoe bevalt u dan het volgende? — In de Vergadering van 8 Julij «is gelezen eene missive van Zijne Excellentie den Heere Commissaris-Generaal, bij dispositie, de dato 30 Junij, $\frac{1819}{808}$, behelzende het voorstel tot eene duidelijke en algemeen werkende verklaring van wege de Nederlandsche Hervormde Kerk door de Synode, dat de Leeraars en Kerkeraden vrijheid hebben, ook leden van *andere* Protestantsche kerkgenootschappen, welke van hun lidmaatschap, behoorlijk doen blijken en onergerlijk van wandel zijn, tot het Avondmaal toe te laten» (3).

— Dat bevalt mij nog veel minder.

— De Synode, mijn vriend! dacht er anders over, en «hulde doende aan den *christelijken* geest van dit voorstel, heeft zij eene commissie benoemd,» om daarover rapport uit te brengen. — De Commissie op hare beurt, even als de Synode,

(1) *Hand.* 1816, bl. 83—84.
(2) *Hand.* 1817, bl. 12.
(3) T. a. p. bl. 59.

«*hulde doende aan de verlichte en Christelijke grondbeginselen*, in de gedachte missive vervat, en *volkomen* instemmende met het door deze Hoog Eerw. Vergadering zoo *eenstemmig* genomen besluit, in overeenstemming met de voorgestelde verklaring, heeft, na rijpe deliberatien over de wijze *hoe* die verklaring behoort te geschieden, gemeend, dat, ter voorkoming van alle verwarringen in de gemeenten, en tevens om geene oneenigheden met, of argwaan bij andere Kerkgenootschappen te verwekken, de Synode aan de Provinciale Kerkbesturen zal aanschrijven, dat leden van andere Protestantsche Kerkgenootschappen, die dit begeeren mogten, indien er, naar het oordeel van den Kerkeraad, geene redenen ter cntrarie bestaan, en zij niet (1) onergerlijk zijn van leven en bewijs geven van hun lidmaatschap, aan het Avondmaal in onze gemeenten kunnen worden toegelaten enz.» (*volgen de onderteekeningen.*)

«Het voorstel der Commissie is met goedkeuring aangenomen, en tevens besloten, betzelve als *een Synodaal besluit* te brengen ter kennis van de Provinciale Kerkbesturen, en, door middel van dezelve, ter kennisse van de klassikale besturen en de Kerkeraden der respective gemeenten» (2). Twee jaren later ontving de Synode «eene dispositie van Zijne Excellentie, den Directeur-Generaal... toezendende een besluit der Evangelisch Luthersche Synode, in dato 19 Mei 1819, ter toelating van protestantsche christenen tot medeviering des Heiligen Avondmaals in dat Kerkgenootschap, met vereischte bepaling. Deze mededeeling werd met genoegen ontvangen (3).»

— De Synode en hare commissie mogen dat *verlicht* en *christelijk* noemen en de Luthersche Synode daarin toestem-

(1) Waarschijnlijk eene drukfout. 't Is wonder, dat niet een of ander klassikaal bestuur de Synode verzocht heeft om het te verbeteren, zoo als dit later geschiedde wegens eene misstelling in de gedrukte *Handelingen* van 1285.

(2) *Hand.* 1817, bl. 109.

(3) *Hand.* 1819, bl. 119.

men; ik heet het louter onverschilligheid in het godsdienstige, en nog erger.

— Ik begrijp wat ge zeggen wilt: het oordeel, dat *de Katholiek*, in zijn 1ste nummer, over de Evangeliesche Kerk in *Pruissen* heeft uitgesproken, is ongetwijfeld de uitdrukking van uw gevoelen. Met eene kleine verandering, die ik mij veroorloof, wordt het op de onderhavige zaak geheel toepasselijk: «Een geschikt plan, om alle geloof aan geopenbaarde waarheid te vernietigen; meer in het bijzonder gesproken: eene ministeriele verordening, waardoor Lutherschen en Calvinisten, die zoo dikwerf betuigden *als vuur en water* van elkander te verschillen, als tot één kerkgenootschap worden vereenigd. Heeft men, vraagt iemand, van den een' of anderen kant de waarheid verworpen, die men eertijds als van God gesproken geloofde? Er is iets afschuwelijker gebeurd: de leering heeft men ter zijde gelaten, en in de eerdienst.... waar de scheiding het uiterst en werkzaamst is, daarin heeft men zich vereenigd!.... De verontwaardiging zoekt te vergeefs woorden, wanneer men bedenkt, dat aan datzelfde Avondmaal de een zijnen God tegenwoordig gelooft, terwijl de ander niets dan een Joodsch zinnebeeld ontwaart; dat alzoo het oogenblik der innigste belijdenis dàt wordt der hoogste verzaking; en zulk eene verfoeijelijke vereeniging van huichelarij en godverloochening door een ministerieel voorstel en de medewerking van twee Synoden ontworpen is!.... Het is noodzakelijk, waar zoo iets gebeurt, heerscht geen Christendom meer. Onafhankelijkheid van het tijdelijk gezag is een der schitterendste bewijzen, waardoor het zich als goddelijk in de geschiedenis openbaart (1).»

— Juist; dat is het, wat ik zeggen wilde....; en de zaak wordt er mij niet weinig door opgehelderd, want als ik nu het bewuste voorstel in verband beschouw, èn met hetgeen ik

(1) Vgl. *de Katholiek*, D. I, bl. 6—7.

in BROES gelezen heb wegens de verordeningen in *Fulda* (1), èn met de vereeniging van verschillende Protestantsche gezindheden tot één enkel kerkgenootschap, die te *Curaçao* werkelijk is ingevoerd, dan komt het mij niet onaannemelijk voor, — hetgeen men vroeger beweerd heeft — dat de voormalige Regering niet afkeerig zoude geweest zijn van het plan, om in navolging van *Pruissen*, diezelfde vereeniging in ons vaderland tot stand te brengen; en dat zij, schoon het haar niet gelukt is, door bemiddeling van zekeren predikant de proef er van heeft willen nemen in eene der grootste steden van het koningrijk.

— Of dit inderdaad de bedoeling der Regering geweest zij, zou moeijelijk te bewijzen zijn; dat het al den schijn er van heeft, valt niet te ontkennen. In allen geval mogen wij als zeker stellen — de stukken die vóór ons liggen wijzen het uit — dat de Hervormde Kerk tot in haar innigste wezen den geheelen invloed der Regering heeft moeten ondergaan, vermits deze met het voorstellen van *Kerkelijke Reglementen*, niet heeft opgehouden, voor dat de kerkelijke organisatie, in 1816 ontworpen, geheel voltooid was.

— Is er dan in dien tusschentijd uit den boezem der Synode zelve niet eenig voorstel gedaan betrekkelijk kerkelijke reglementen?

— Wel zeker: toen eenmaal, in 1816, het eerste voorstel wegens de eerdienst van de Regering was uitgegaan, meende Professor J. CLARISSE, het jaar daarna, in dat punt niet te mogen achterblijven.

(1) BROES, *De Kerk en de Staat*. D. III, bl. 68. In het vorstendom *Fulda*, waar wijlen onze Koning WILLEM I, eenigen tijd het gebied voerde, heeft hij — zegt BROES — «van zijne bij onze hoog gewenschte «regering eene aanlokkende voorproef gegeven. Het door onzen Koning «zelf dáár ingesteld Kerkbestuur is voor ons Nederlanders te belang-«rijker, omdat wij gereedelijk in hetzelve opheldering zoeken voor «het Kerkbestuur, hetwelk wij naderhand in het Nederlandsche Rijk «zagen ingevoerd, hetzij betrekkelijk de Protestantsche, hetzij met «opzigt tot de R. Katholijke Kerk.»

— Een voorstel van een' Theologiesch professor! dat moet nog al van ernstigen aard geweest zijn.

— Naar ge wilt.

— Alzoo: ernstig en niet ernstig?

— Als een Synodaal voorstel ten minste is het in zeker opzigt vrij curieus. Luister maar eens:

Het voorstel is drieledig: 1°. In bijna alle gemeenten was opgemerkt, dat de vrouwen altijd veel talrijker ter kerk en ten Avondmaal komen dan de mannen. Het kwaad voorbeeld dezer laatsten was te verderfelijker, omdat «zij geen verschoo-«ning kunnen vinden in die bezigheden, zoowel als ongesteld-«heden, welke moeders aan huis en kamer kunnen binden.» De Hoogleeraar wenschte derhalve dat er eene commissie be-noemd wierd, om te onderzoeken «naar de waarschijnlijke re-denen van zulk een zonderling en verderflijk verschijnsel en naar de middelen ter wegneming of altoos tot vermindering.»

(Door een vrolijk *intermezzo* werd ik een oogenblik gehin-derd in mijne voorlezing: de combinatie van de Synode en de kinder-kamer was oorzaak, dat mijn vriend hartelijk begon te lagchen.)

2°. De krijgslieden, die *en corps* ter kerke komen, worden hier en daar achter af geplaatst, waar zij den leeraar niet ver-staan kunnen. Dit geeft aanleiding, dat «zij zich vervelen, en al ligtelijk met den godsdienst, die toch ook zoo veelal enkel werktuigelijk sleurwerk wordt, beginnen te spotten, immers er afkeerig van worden.» Z. H. G. verlangt dat door een' algemeenen maatregel daartegen gewaakt en de godsdienstig-heid bij de militairen meer krachtdadig opgewekt worde.

3°. «Een van de voornaamste gedeelten, zoo niet het voor-naamste, van den uitwendigen, ook openlijken godsdienst is het voorlezen van Gods woord, in de heilige schriften begrepen; zoo derhalve ergens eerbied en stilte bij te pas komt, het is zeker hierbij. Zou men, onder aftrekkend gedruisch, regt en gelijk het betaamt, naar God kunnen luisteren? En echter

wordt dit gedeelte van den eeredienst veelal behandeld met eene misdadige zorgeloosheid. Niet alleen geschiedt de voorlezing zelve, nog hier en daar, op eene zeer berispelijke wijze; maar bijna overal heeft zij plaats onder het inkomen, plaats nemen, stoven dragen en zetten enz., en heeft, zoo wel als het gezang, veelal het voorkomen van enkel tijd-aanvulling.» Daartegen zou de Professor gaarne voorzien hebben, «door eene algemeene verordening op het aangaan der kerken.» (1)

«De Synode vond goed, dit stuk te stellen in handen» derzelfde commissie, die op het reeds vermelde ministerieel voorstel præadviseren moest.

Op het 1ste punt: waarom de vrouwen godsdienstiger zijn dan de mannen, werd gerapporteerd als volgt:

De Commissie «het belangrijke van zulk een onderzoek gereedelijk erkennende, meent echter, dat hetzelve niet wel kan aanbevolen worden aan de gemeenschappelijke werkzaamheid eener commissie, wier leden zoo verre van elkander zouden kunnen verwijderd zijn, en aan elkander met moeite hunne denkbeelden en bedenkingen zouden kunnen mededeelen. Beter zoude het haar voorkomen, dat al de leden der Vergadering op zich namen, om op dit verschijnsel hunne medebroeders in de Ringsvergaderingen opmerkzaam te maken en hetzelve aan hunne overweging ernstig aan te bevelen.» (2)

«De Synode vereenigde zich ten volle met het geproponeerde,... en deszelfs aanbeveling aan de overweging der Predikanten in de Ringsvergaderingen.» (3)

— Ik verbeeld mij dat de Predikanten zich regt vrolijk zullen gemaakt hebben met die zoo huisselijke opmerking uit de kinderkamer; en ben zeer nieuwsgierig naar den uitslag der overwegingen.

— Ik heb in de gedrukte *Handelingen* te vergeefs gezocht

(1) *Hand.* 1817, bl. 35—36.
(2) T. a. p. bl. 76.
(3) Ald. bl. 84.

naar eene verdere mededeeling. Ik moet dus veronderstellen, dat *de zaak gebleven is zoo als ze was*, en de mannen bij voortduring minder godsdienstig zijn dan de vrouwen.

— Altijd dat: laten blijven zoo het was;... 't is of die Synode niets kan uitwerken. ..

— Niet te driftig, vriend lief! De Synode zal nog meer uitwerken dan u mogelijk lief is;... maar daarover later; de eeredienst is nog aan de beurt.... Betrekkelijk het 2de punt stelde de Commissie eenige maatregelen voor, waarin de Synode insgelijks genoegen nam. Met het 3de ging het minder spoedig. Na langdurige deliberatien en eene nieuwe redactie van het rapport, werd ten laatste voorgesteld: — de voorlezing uit den Bijbel behoort doorgaans te geschieden; — het geschiktste tijdstip daartoe is na het votum; — aanbeveling dat het lezen duidelijk en eerbiedig verrigt worde; — de Predikant doe het zelf, tenzij hij belet ware; — en eindelijk, dat elk die niet gezeten is, als de Predikant de godsdienst met het votum opent, het regt op zijne plaats verloren zal hebben, en dat, na dat oogenblik, geen ronddragen en rondgeven van stoven. of dergelijke bezigheden meer, zal mogen geschieden.» (1)

Het besluit van de Synode ten deze was, «dat zij, in eene zaak van dat belang, niet met overhaasting wilde te werk gaan en het aan de Synodale Vergadering des volgenden jaars opdraagt, hieromtrent definitive maatregelen te beramen en vast te stellen.» De tijd der voorlezing blijft dus voor als nog onbepaald, dat is: of «een van de voornaamste gedeelten, zoo niet het voornaamste, van den uitwendigen en openlijken godsdienst» geschieden zal onder het inkomen enz., en bij wijze van «tijd-aanvulling,» dan of het zal plaats hebben, zoo niet door den Predikant, ten minste wanneer hij den godsdienst met het votum geopend heeft, — dit wordt on-

(1) T. a. p. blz. 81.

beslist gelaten; maar het overige van het rapport wordt «door de Synode overgenomen, en zal als deszelfs uitdrukkelijke last worden aangeschreven, zoo als het behoort.» (1)

— Eindelijk dan toch een besluit.... maar nog niet eens over het voornaamste der zaak....

— We zijn ook nog niet ten einde. — Het volgende jaar kwam de voorlezing van Gods woord weder ter sprake, en toen — «vertrouwde de Synode, dat de ijver en de wijsheid der Leeraren deze gewigtige zaak allengskens zullen brengen tot een gewenschten staat, naar gelang der verschillende omstandigheden van elke gemeente; en vond zij het maken van algemeene en definitive bepalingen niet raadzaam.» (2)

— Dus het finale besluit was alweêr: *de zaak te laten zoo ze was*....

— Het Professorale voorstel is alzoo afgehandeld; zien wij nu welk lot het ministeriele ten deel viel. — Nadat de Commissie eerst opgegeven heeft «welke verbeteringen, naar haar inzien, konden ingevoerd worden in de uitoefening *van den openbaren godsdienst in 't gemeen*,» stelt zij vervolgens *in het bijzonder* voor «de verbeteringen, voor welke *de bediening van Doop en Avondmaal* vatbaar zijn.»

Omtrent de bediening des doopsels zegt zij: «Vrij algemeen is de erkentenis der leden van ons Kerkgenootschap, dat de doop, zoo als die onder ons bediend wordt, weinig indruk maakt niet alleen bij de gemeente, die daarbij tegenwoordig is, maar zelfs op velen van diegenen, die met een kind ten doop komen.» De reden daarvan vindt de Commissie «ten deele, in de al te menigvuldige herhaling van die godsdienstige handeling, ten deele, in de achtelooze, soms slordige wijze, waarop zij verrigt wordt.» Zij raadt derhalve aan, de gelegenheid tot deze plegtigheid overal te verminderen

(1) Ald. bl. 83.
(2) *Hand.* 1818, bl. 15.

en niet meer gedurende de week, maar alleen des Zondags te doopen. Aan deze en eenige andere bepalingen, ten gevolge van het ministerieel voorstel om de bediening meer stichtelijk en plegtig te doen plaats hebben, wordt door de Synode hare goedkeuring gegeven en dien overeenkomstig besloten (1).

— Indien *ik* de reden van dien weinigen indruk moest opsporen, zou ik den oorsprong veel hooger zoeken, en wel in dien tijd, toen men van de waarheid afweek en ophield te gelooven, dat door de uitwendige afwassching in het doopsel de mensch inwendig van zijne zonden gereinigd en waarlijk geheiligd wordt. En bovendien, als de Predikanten voorgaan, en niet alleen de noodzakelijkheid, maar het nut zelfs van het doopsel wegredeneren, is het dan te verwonderen, dat de gemeente er geen prijs op stelt, en de bediening weinig indruk maakt?... Volgens den Heidelbergschen Catechismus en de Geloofsbelijdenis der Nederl. Gereform. Kerk nam men vroeger ten minste nog aan, dat het doopsel een *teeken* was van de gaven en de onzigtbare genade; dat men door den doop, als door het teeken des verbonds, der Christelijke kerk ingelijfd, en van de ongeloovigen onderscheiden werd; en daarom ook de kleine kinderen moesten gedoopt worden; (2) en nu — heet het in de Synode eenvoudig: eene *godsdienstige handeling*, eene *plegtigheid*....

— Gij weet dat *de Catechismus* en *de Geloofsbelijdenis* deel uitmaken van de *formulieren van eenigheid*, en als zoodanig begrepen zijn in het onderteekenings-formulier voor aankomende Predikanten. Waarschijnlijk zal het door u aangehaalde tot die punten behooren, waarin «de feilbare opstellers zich vergist of minder helder gedacht hebben,» en dan is de oplossing dood eenvoudig. Intusschen het is zoo, gelijk gij opmerkt; en om u een staaltje te geven hoe men al meer en

(1) *Hand.* 1817, bl. 71, 79, 84.
(2) *Belijd. des Geloofs*, art. 34; *Heydelb. Catech.* XXVIIe Sondagh.

meer afwijkt, zal ik u een stuk mededeelen, waaruit u tevens blijken zal, om welke reden soms in de verordeningen der Synode dispensatie verleend wordt.

Door het Provinciaal Kerkbestuur van Zuid-Holland werd bij de Synode, in 1821, ingediend een adres van het klassikaal bestuur van *Rotterdam*, waarin verzocht werd om ook door de week te mogen doopen. Als beweegreden daartoe worden opgegeven: 1°. dat het kind, uit een gemengd huwelijk in het begin van de week geboren, door den Roomschen vader, in strijd met vroegere beloften, naar de Roomsche kerk ten doop gebragt wordt, omdat hij tot Zondag niet wachten wil; 2°. dat een militair, die Maandag of Dingsdag vader wordt, en daags daaraan naar elders moet vertrekken, zijn kind niet ongedoopt kan achterlaten.

De Commissie die daarover adviseerde, was aan de eerste beweegreden wel niet «onverschillig,» maar «maakte zwarigheid om, ter wering van dit nadeel, het intrekken van het verbod om den H. Doop in de week te bedienen, aan te prijzen; vooreerst toch zou daardoor het loffelijke doel der Hooge Vergadering, om de Doopsbediening zeldzamer en plegtiger te maken, worden tegengewerkt; en integendeel *nieuw voedsel worden gegeven aan de* BIJGELOOVIGE *begrippen omtrent deze plegtigheid, die nog maar al te veel, ook in onze Protestantsche Kerk, plaats hebben.*» (Het ongeloof vorderde nog niet spoedig genoeg). «Ten tweede, zou noodzakelijk langs dien weg de achting voor de Hoog Eerw. Synode en derzelver besluiten worden verzwakt, enz.» (die bij velen toch niet al te groot was). De Commissie adviseert dus tegen het verzoek van het Klassikaal bestuur van *Rotterdam*, maar geeft een middel aan de hand, — dat ook door de Synode goedgekeurd en aangenomen wordt, — om het nadeel te weren, met namelijk, onder zekere bepalingen, den privaat doop toe te staan «aan kinderen, wier ouders een van beiden den Roomsch Katholijken Godsdienst zijn toegedaan, alsmede aan

dezulken, wier vader of moeder de plaats, waar hun kind geboren is, vóór den Zondag moeten verlaten.» Zullende van dit besluit *nadat op hetzelve het* VISA *van den Heer Staatsraad Directeur-Generaal zal* VERKREGEN *zijn* aan de Provinciale Kerkbesturen worden toegezonden enz.» (1).

— Het verwondert mij niet dat de Synode al wat doet om een zieltje te winnen, en dat zij minder afkeerig is van proselietenmakerij dan men welligt denken zou; maar dat *visa*..... ik moet bekennen, dat het mij niet weinig bevreemdt.

— 't Is toch zeer consequent: want als de Synode aan het Departement het regt erkent om in zuiver kerkelijke zaken voorstellen te doen, en de Regering het *jus in sacra* uitoefent, dan is het *visa* louter een gevolg. Daarom was dan ook bij Koninklijk besluit van 4 Junij 1818, nº. 8 bepaald: «dat de Directeur-Generaal voor de zaken der Hervormde Kerk allen naar buiten werkende Synodale besluiten en verordeningen, welke, schoon niet vallende in de termen der algemeene Reglementen, waarop Zijner Majesteits uitdrukkelijke *sanctie* wordt vereischt, echter van eenen belangrijken aard zijn, met deszelfs *visa* zal voorzien, ten bewijze, dat daarvan bij het Departement voor de zaken der Hervormde Kerk de *noodige* kennis wordt gedragen» (2).

— De Synode kon er dus niet buiten van het *visa* te verzoeken.

— Zeker niet; maar het Departement bepaalde zich niet bij *visa's* en *voorstellen*: het verleende zelfs voorloopig dispensatie in de verordeningen, die door de Synode waren uitgevaardigd.

— Nog al fraaijer! dit ontbrak er nog aan om het zoo volledig mogelijk te maken.

— Het feit staat in betrekking tot het besluit dat door de Synode genomen was ten gevolge van het meergemelde ministeriele voorstel wegens *de viering des Avondmaals;* ik moet u

(1) *Hand.* 1821, bl. 56 — 59. (2) *Hand.* 1818, bl. 6.

dus vooraf dat besluit mede deelen. — Het rapport der Commissie, betrekkelijk dat punt, ontmoette bij de leden der Vergadering nog al eenige moeijelijkheden en bedenkingen; doch na langdurige deliberatien werden ten laatste eenige bepalingen vastgesteld, o. a.: dat bij de oefening der *voorbereiding* tot het Avondmaal aan de gemeente een viertal bepaalde vragen zouden voorgesteld worden, die zij, in staande houding, bevestigend zou beantwoorden (1). Het volgend jaar nu, kwam bij de Synode in «eene dispositie van Zijne Excell. den Commissaris-Generaal, in dato 29 Nov. ll. (1817), waarbij de Commissie tot de zaken der Waalsche Kerken *provisioneel gemagtigd wordt*, om, tot nader besluit van de Synode, deze vragen, *in plaats van in de voorbereidings-predikatie*, bij de avondmaals-bediening zelve te doen; benevens de kopij der missive, door de commissie der W. Kerken, hierover aan Zijne Excell. geschreven, en de redenen tot het nemen van dien maatregel ontwikkelende zoo in het algemeen als wat de Waalsche Kerken in het bijzonder betreft.» — Verder «eene dispositie van Zijne Excell. ter overweging aan de Synode inzendende eene missive van de Engelsche gemeente te *'s Gravenhage*, houdende verzoek om *door Zijne Excellentie*, op gelijke wijze als de Waalsche Kerken, *gemagtigd te worden.*» — Eindelijk «eene missive van het Prov. Kerkbestuur van N. Holland voor de gemeente van *Purmerende* dezelfde beschikking verzoekende.» (2)

— Werd er door de Synode geen bedenking gemaakt tegen die verleende dispensatie?

— Niet de minste. Wat zou zij doen? Zij kon toch niet onbeleefd wezen tegen Zijne Excellentie; en buitendien, het was *un fait accompli*, zooals de staatslieden dat tegenwoordig noemen. De Synode was van die bedenkingen gedispenseerd: zij behoefde slechts te zorgen voor de toekomst.

(1) *Hand.* 1817, bl. 71 — 75, 79 — 84, 88.
(2) *Hand.* 1818, bl. 21.

— Ik geloof dat ik reeds vooraf zou kunnen raden, wat het besluit der Synode geweest is.

— Dezen keer waarschijnlijk niet: want het is vrij *excentriek* — De Commissie, in wier handen de stukken gesteld waren, oordeelde, «dat het belang der Hervormde Kerk in Nederland, zoo wel als de eere van de algemeene Synode beide vorderen, dat *vastheid van besluit* de Vergaderingen dezer laatste *kenmerke*»; en was er volstrekt tegen, dat «de Hooge Vergadering, buiten de allerdringendste noodzakelijkheid een eens genomen besluit verandere, of in het eene jaar omverwerpe, hetgeen in het vorige jaar was vastgesteld»; en schoon de commissie redenen vond om aan de Waalsche Kerken toe te staan, die vragen bij de viering van het Avondmaal en *niet* bij de voorbereiding voor te stellen, was zij echter van gevoelen, dat het niet raadzaam was, die vrijheid *algemeen* te maken.

De commissie werdt bedankt voor haren arbeid, maar de Vergadering besloot niettemin tot eene *algemeene* vergunning; en nu werden aan de vier leden der genoemde commissie nog drie andere toegevoegd om nader te rapporteren (1). In dit rapport werden dezelfde beginselen, als in het eerste, voor op gezet, doch het eindigde met het voorstellen van een buismiddeltje, dat vrij zonderling bij de praemissen afstak. Het luidt als volgt: «dat aan de onderscheidene Provinciale Kerkbestu«ren, en aan de Commissie tot de zaken der Waalsche Ker«ken, van wege de Synode worde aangeschreven, *zonder last «om deze aanschrijving verder bekend te maken*, dat, zoo er «onder hunne onderscheidene ressorten gemeenten worden ge«vonden, wier Kerkeraden het ten meeste nutte dier gemeen«ten achten te zijn, de meergemelde vragen *niet bij de «voorbereiding*, maar bij de bediening des Avondmaals te doen, «zulks toe te laten en niet te beschouwen *als strijdig met de «verordening der Synode, bij welke het doen dier vragen is*

(1) *Hand.* 1818, bl. 43 — 48.

«*bepaald.*» «De Vergadering heeft zich met het gepraeadvijseerde vereenigd, en hetzelve in een besluit veranderd». (1)

— Als ik het goed begrepen heb, komt het zoo wat op het volgende neêr: De Synode heeft haar eens genomen besluit werkelijk veranderd, en in het eene jaar omvergeworpen, hetgeen in het vorige jaar was vastgesteld; maar de Kerkeraden, die het aangaat, mogen het niet weten; en als zij, staande die onwetenheid, willens en weten anders doen dan de Synode in 1817 bepaald had, dan moeten de Provinciale Kerkbesturen hen maar stilletjes laten begaan en het niet beschouwen als strijdig met de verordening der Synode!!.... Neen; zulk een besluit had ik niet kunnen gissen. En als op die wijze «het belang der Hervormde Kerk in Nederland en de eere der algemeene Synode» gehandhaafd worden, dan laat het zich uitleggen, hoe men in de laatste jaren dien scherpen en bitteren toon heeft durven aanslaan, waarop in sommige protestantsche geschriften de Synode en hare handelwijze bejegend zijn.

— Het een is een gevolg van het ander. De Synode, zoo als gij vroeger hebt opgemerkt, verkeert in eene valsche positie; en daar *het kromme niet regt gemaakt en hetgeen ontbreekt niet geteld kan worden*, moet zij noodzakelijk dan hier, dan dáár òf te kort schieten òf het hoofd stooten. Gelukkig nog, in zekeren zin, dat zij door het schild der Regering gedekt wordt: zonder dat, ge kunt er zeker van zijn, zou zij haar 25jarig bestaan niet gevierd hebben.... Doch genoeg daarvan: het wordt tijd, dat wij den draad onzer nasporingen weêr opvatten, want als wij op die wijze aan 't commentariëren blijven, zullen we niet veel vorderen. — Het rapport over het ministerieel voorstel, betrekkelijk de eeredienst, is tot nog toe ons punt van uitgang geweest; nog een paar zaken, die er in voorkomen zal ik u mededeelen, en dan stappen wij voor goed er af.

---

(1) T. a. p. bl. 106 — 109.

Ten gevolge van ingekomen klagten wegens de ontheiliging van den Zondag, alsmede «dat op sommige plaatsen bij gelegenheid van den openbaren godsdienst kondigcedels tot verkoopingen en dergelijke werden afgelezen,» werd in 1816 aan Zijne Excell., den Commissaris-Generaal een adres aangeboden door de Synode, waarin zij onder anderen verzoekt: «dat het Zijne Majesteit, op de vermogende voordragt Zijner Excellentie, behagen moge, om boven en behalve de gestrenge handhaving der gezegde wetten (wegens het vieren van den Zondag) nog door eene bijzondere wet (?) te voorzien:»

«1°. Dat het gebruik, hetwelk hier en daar, vooral in de provincie *Groningen* en *Drenthe* plaats heeft, om de afkondiging van koopcedels en dergelijke te voegen met den openbaren godsdienst, een gebruik, zoo niet volstrekt onbetamelijk, ten minste hoogst-wanstallig, vooral bij den Protestantschen Eeredienst, welke zich bij uitnemendheid beroemen mag zedelijk en geestelijk te zijn, (!?) van nu aan volstrekt geweerd worde.» enz. (1).

Het volgende jaar werd aan de Vergadering kennis gegeven, dat «de afkondiging van koopcedels en dergelijke door eene missive van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan de Heeren Gedeputeerde Staten van *Groningen* en *Drenthe* getermineerd was;» of, zoo als wij elders lezen: «dat zulke afkondigingen, vóór het uitspreken van den zegen en dus vóór het eindigen van den godsdienst, verboden waren» (2).

Ditmaal scheen de Synode in de mededeeling niet te kunnen berusten: «de zaak werd nader behandeld, en zulks gaf aanleiding tot het navolgend voorstel:»

«Op de dorpen in de provincie *Groningen* heeft men de gewoonte, dat men door de Predikanten van de predikstoelen laat afkondigen allerlei soort van bekendmakingen, tot zelfs

(1) *Hand.* 1816, bl. 31, 62.
(2) *Hand.* 1817, bl. 57 en 77.

het verkoopen van varkens, en nog onreiner voorwerpen. Velen predikanten zouden wenschen daarvan ontslagen te zijn, en zouden zich daarvan dadelijk ontslaan; maar, daar voor die afkondiging iets betaald wordt, zijn ze huiverig daartoe te komen, om hunne opvolgers, of andere hunner medebroeders, daardoor niet te benadeelen. De meesten evenwel wenschen, dat door hooger gezag dat gebruik, waarvan het onvoegzame in het oog valt, moge worden afgeschaft. — Ik stel derhalve voor, of niet door de Synode een besluit zoude behooren genomen te worden, dat voortaan van de predikstoelen geene afkondigingen zullen mogen geschieden, dan die van wege politieke of kerkelijke besturen gevorderd worden» (1) (*geteekend*) M. CREMER JZ. (*Predik. te Groningen*).

Ook dit stuk werd gesteld in handen der Commissie, die op het ministerieel voorstel rapport moest uitbrengen. Zij merkte aan, dat het aflezen van koopcedels enz. vóór het eindigen der godsdienstoefening thans wel verboden was; maar dat het, naar haar inzien, ook onvoegelijk is, dat dit, ook na den zegen, van den predikstoel geschiede; weshalve zij der Vergadering adviseerde «om dit afkondigen *van den predikstoel* aan alle predikanten te *verbieden*, met *aanmaning* tevens, om, indien hunne (*financiele* ?) omstandigheden dat gedoogen, zulke afkondigingen, ook elders, liever aan andere personen bij voorbeeld aan kosters of voorlezers, over te laten (2)».

«De Synode stemde in met den gedanen voorslag. En zal hiervan kennis gegeven worden aan Z. Exc. den Heere Commissaris-Generaal, met eerbiedig verzoek van handbieding aan dit besluit, door eene aanschrijving, zoo veel noodig, aan de Heeren Gouverneurs der respective provincien (3)».

— Was de zaak daarmeê afgeloopen?

---

(1) *Hand.* 1817, bl. 58.
(2) T. a. p. bl. 77.
(3) Ald. bl. 81.

— Het tijdelijk nadeel dat hierdoor aan dezen en genen Predikant veroorzaakt werd, schijnt op ettelijke plaatsen aanleiding gegeven te hebben tot moeijelijkheden; althans het klassikaal bestuur van *Winschoten* zond het jaar daarna een voorstel in, «om, met ampliatie, of des noods met alteratie van het kerkelijk verbod, om afkondigingen van koopcedels en andere burgerlijke zaken van den predikstoel te doen, vervat in de aanschrijving van 11 Julij 1817, de Predikanten, onder voornoemd klassikaal ressort, op eene gepaste wijze, te hoeden voor de schaden, die hun uit de strikte toepassing van dat verbod en door de zich hierop grondende aanmatigingen van voorlezers en burgerlijke beambten dreigt (1)». — Aan dit voorstel werd echter geen gevolg gegeven, omdat het niet door bemiddeling van het Provinciaal Kerkbestuur was ingezonden.

— En heeft men later niets meer van dat aflezen vernomen?

— Ja wel: men hield zich nu aan de letter van het voorschrift, en het verkoopen van huizen, varkens en nog onreiner voorwerpen werd niet meer *van den predikstoel*, maar toch altijd nog *in de kerken* afgekondigd. Doch eindelijk werd door het Provinciaal Kerkbestuur van *Groningen* aan de Synode voorgesteld, om de afkondigingen voortaan geheel *buiten de kerken* te doen geschieden; ten gevolge waarvan gezegd Kerkbestuur verlof verkreeg om deswege een *Provinciaal* Reglement te ontwerpen (2)». Het schijnt echter dat dit Reglement, zoo het ooit bestaan heeft, het misbruik niet heeft kunnen vernietigen; want nog in de laatst gehoudene Synode (1846) zijn deswege door Predikanten uit *Groningen* nieuwe klagten ingediend; en is deze zaak aan het Ministerie van eeredienst aanbevolen.

— Het laatste voorstel, dat in het rapport over de eeredienst voorkomt, is thans aan de beurt; niet waar?

(1) *Hand.* 1818, bl. 24.
(2) *Hand.* 1825, bl. 58.

— Ja; maar 't was eigenlijk geen voorstel; 't was enkel een bijvoegsel, dat, op verzoek van een lid der Vergadering, in het vrij lange rapport over de eeredienst was opgenomen.

— Nu, het bijvoegsel dan; wat behelst het?

— Zeer belangrijk was het wel niet, maar de commissie schijnt het toch *zwaarwigtig* genoeg gerekend te hebben, om er de aandacht der Synode op te vestigen. Op zich zelf beschouwd, geloof ik, dat het eerder geschikt was, om na het aanhooren van een rapport van 13 bladzijden in 4to., de leden wat op te vrolijken.

— Op te vrolijken?

— Ja; ik bedoel daardoor niet, dat de Commissie met zulk inzigt het voorgedragen heeft: ik denk juist het tegendeel. Maar ik kan mij niet verbeelden, dat alle gezigten, bij het hooren lezen, even strak in de synodale plooijen gebleven zijn, en geen vrolijke glimlach om de hoog eerwaarde en hoog geleerde lippen gezweefd heeft. Hoe het zij, zie hier het stuk: «Nog is, door een lid dezer Vergadering, onze opmerkzaamheid gevestigd op een zeer verkeerd gebruik, dat er in sommige plaatsen, door meer dan een Predikant bediend, plaats heeft; daarin bestaande, dat op bededagen, bij de bedieningen of andere buitengewone gelegenheden, de gelden, in onderscheidene predikbeurten gecollecteerd, niet ongeteld bijeengevoegd worden, maar eerst die van elke beurt bijzonder geteld worden:»

— Waartoe moest dat dienen?

— Dan wisten de heeren Collectanten met juistheid na te gaan, welke dominé den meesten toeloop had en als de beste prediker gehouden werd.

— Nu, wat stak daar in?

— Op zich zelf beteekende het niets. Maar ge begrijpt wel, dat die mannen het onder geen stoelen en banken staken. Dit kwam op deze of gene wijze den Predikanten ter oore, en maakte den eenen grootsch en den anderen boos.

— Staat dat ook al in dat stuk?

— Neen; maar dit moet er noodzakelijk onder verstaan worden: anders zou het heele stuk een nulliteit zijn, en het volgende geen zin hebben: «een gebruik — wordt verder gezegd — zoo geschikt om de ijdelheid van dezen, te strelen, de nederigheid van genen te krenken, den braven Leeraar in het oog der menigte te vernederen en zijn schuldeloos harte te grieven. — Hoe gaarne zag uwe commissie dat dit, in haar oog, zoo verkeerd gebruik mogt worden afgeschaft, indien daartegen hier of daar geene onoverkomelijke zwarigheden zijn (1).» — De voorslag der commissie vond geen bijval: de Synode besliste als volgt: «Het laatste bijvoegsel, waaromtrent de commissie, op verzoek rapporteerde, kwam der Vergadering voor, niet te bevatten een genoegzaam gewigtig onderwerp voor hare overwegingen en bepalingen (2).»

— De Synode had, dunkt mij, geen ongelijk. Als zij alles had willen aanhouden, was er misschien geen eind aan geweest.

— Dit zou vooral in den beginne het geval geweest zijn; omdat alle besturen en partikulieren zoo niet op eens in staat waren van te kunnen oordeelen, wat de Hooge Vergadering al dan niet voor genoegzaam *gewigtig* hield. Toen dit eenmaal bekend was, ging het natuurlijk beter... En zoo zal het met u, mijn vriend! ook al gegaan zijn: na al het gehoorde weet gij thans beter dan in den beginne wat er in de Algemeene Synode behandeld wordt, en welke zaken voor die Hoog Eerw. Vergadering al of niet van *gewigt* zijn.

— Daarmede, hoop ik, zullen uwe mededeelingen toch niet geëindigd zijn?

— Voor het tegenwoordige zullen wij het daarbij moeten laten; want zoo ik mij niet vergis, is onze beider tijd weêr bijna verstreken. Om te sluiten wil ik u echter nog iets voorlezen. Het betreft het kerkelijk costuum der Predikanten in de voormalige zuidelijke Provincien. Het rapport vooral, dat

(1) *Hand.* 1817, bl. 77. (2) Ald. bl. 84.

daarover werd uitgebragt, is bijzonder curieus; en mogelijk kan het u min of meer interesseren, omdat gij vroeger daar gewoond hebt.

— Ik luister alweêr.

— In den jare 1817 werd ter tafel gebragt «eene Dispositie van Zijn Excell. dd. 30 Junij, de aandacht der Synode, naar aanleiding van de deliberatien hieromtrent voor de Protestantsche kerken in de zuidelijke provincien, vestigende op een eigenlijk en bepaald kerkelijk costuum voor de Leeraars van den godsdienst, alleen voor dezelve, in functie zijnde, geschikt, waartoe de toga, bij de Waalsche Kerken in gebruik, scheen in aanmerking te komen.»

«En is deze zaak gesteld in handen eener commissie, bestaande uit de Heeren VAN DEINSE, DE JONG, GOEDKOOP en den ouderling RIJSER, om te dienen van rapport (1).»

Aan d^{s}. GOEDKOOP vooral was die zaak bijzonder goed toevertrouwd: hij was Predikant te *Gent*, en wist zeer juist wat er in de zuidelijke provincien omging. Zoo wist hij b. v. aan de Synode te vertellen, dat «de zoogenoemde *Assche woensdag* een dag van devotie is, en *opgevolgd* wordt door de Carnavals vermakelijkheden (2).» Bij monde van dezen werd dan ook in de zitting van den 14^{n} Julij het rapport uitgebragt.

De commissie «erkent allezins de juist- en gegrondheid der opmerking van Z. Exc., dat de omstandigheden en betrekkingen der Protestantsche kerken in de zuidelijke provincien meer dan elders eene bijzondere oplettendheid, ook op het uitwendige van den eeredienst, in onderscheidene opzigten, vorderen.» (daar mogt wat minder *geest* en wat meer *zinnelijkheid* wezen). Zij meent, dat het noodzakelijk zoude zijn voor de noordelijke provincien gelijke bepalingen vast te stellen, althans de vrijheid daartoe te verleenen, ingeval de *toga* als kerkelijk costuum voor de zuidelijke wierd vastgesteld. «Het is haar echter bedenkelijk voorgekomen, of

(1) *Hand.* 1817, bl. 56. (2) Ald. bl. 60.

het invoeren van zoodanig costuum wel uitvoerlijk en noodzakelijk zij in de zuidelijke provincien.» — Vele zwarigheden — dus vervolgt zij, — zoude men toch aldaar met de invoering van eenen *toga* ontmoeten, daar de meeste Predikanten combinatien hebben en zich dus van twee ja drie toga's moeten voorzien, of dat lastig en kostbaar omhulsel altijd met zich moeten voeren. Terwijl aan verstandige en liberale Catholijken, die de godsdienstoefeningen der Protestanten van tijd tot tijd bezoeken, het tegenwoordige eenvoudige costuum, indien mantel en bef, dat overschot der vorouderlijke deftige kleeding, dien naam kunnen voeren, meer behaagt dan de wijdsche opschik hunner geestelijken, als zij in functie zijn; en wien het dus geenszins stuiten zoude, indien een Predikant, slechts eenvoudig in het zwart gekleed, ook zonder mantel en bef, den stoel der waarheid beklom; daar vooral de voordragt der christelijke leer, in de taal der beschaafdheid en des gezonden verstands, hun in onze leeraren zoo behaagt, dat zij de Protestantsche gehoorplaatsen bezoeken, terwijl zij de prediking in hun eigen kerkgemeenschap verzuimen.» — De commissie stelt derhalve voor, dien aangaande «geene bepaling te maken, maar de zaak aan ieder leeraar vrij te laten.» Welk voorstel aangenomen en in een besluit veranderd is (1).

— Uit dit rapport zou men dus moeten opmaken, dat het primitieve voorstel veel eer de strekking had om de Katholieken naar de protestantsche kerken te lokken dan de Protestanten zelven te believen. Met het eerste toch houdt de Commissie zich geheel bezig en van het laatste wordt geen woord gesproken. De heer GORDKOOP verzekert nu, dat de *toga* tot dat einde niet noodig is, daar de liberale en verstandige Katholieken evenwel de Protestantsche *gehoorzalen* bezoeken. Maar ondanks die verzekering, verzeker ik het tegendeel; en ik acht

(1) *Hand.* 1817. bl. 100—102.

mij even bevoegd als dominé om daarover uitspraak te doen. Ik heb lang genoeg in België gewoond, en ben zelfs meer dan eens, schoon louter uit nieuwsgierigheid, in die *gehoorzalen* binnen gegaan; wèl vond ik er *hollandsche* ambtenaren, officieren en soldaten, maar «die verstandige en liberale Catholijken» waren er niet te vinden. 't Is daarenboven ook geheel onwaarschijnlijk wanneer men de geaardheid der zuidelijke provincien, vooral in dien tijd, in aanmerking neemt. Wie zou er toch wel naar die «taal der beschaafdheid» hebben gaan luisteren? De gemeene en burgerman? geloof mij, zij verstonden geen hollandsch genoeg om eene preck te kunnen volgen; en zij gingen dan ook zeer geregeld de protestantsche gehoorzaal voorbij. — En de grooten? zij deden professie van geen hollandsch te verstaan: 't was al veel als zij een enkel woord gebroken vlaamsch tegen hunne dienstboden spraken. — Maar de fransche predikatie dan? Ik geloof niet, dat dominé GOEDKOOP zou willen beweren, dat er veel onder hen gevonden werden, die er zóó in uitmunten, dat de *beau monde* daar heen getrokken werd. Indien de man gezegd had, dat die «verstandige en liberale Catholijken» evenmin naar de protestantsche als naar de katholieke kerk gingen, zou hij waarheid gesproken hebben.

Het overige van ons gesprek bestond vooral in eene korte resumtie van hetgeen wij verhandeld hadden; maar ten slotte maakte mijn vriend nog eenige aanmerkingen op den stijl der rapporten in het algemeen. Hij vond o. a. dat *derzelver* opstellers *dezelve* vrij lang uiteen gerekt hadden, en meermalen had hij opgemerkt, dat in *hetzelfde* rapport het vervelende: *dezelve* herhaaldelijk terugkwam; en zulks vermogt *deszelfs* goedkeuring niet weg te dragen. Hij wist wel dat dit een gebruik was, dat in sommige *plaatsen plaats* had; maar hij kon er niet meê *instemmen*, al ware het ook, dat men, in *overeenstemming* met den wensch van velen, *éénstemmig* daartoe besloten hadde.

NOG EENE PROEVE.

Door tusschenkomst van eene zeer geachte hand, ontvingen wij, dezer dagen, eene mededeeling omtrent nog eene anti-katholieke Vereeniging in den lande, welke weinige weken vroeger tot onze kennis gekomen was. Wij verzoeken vooral den geëerden inzender, die niet de steller is, ten goede te houden, dat wij hier niet eenige bedenkingen ontwikkelen, door welke wij ons verhinderd achten, om dat stuk in deszelfs geheel, op te nemen. Overigens, ons is genoeg gebleken, dat de schrijver met de zaak, waarover hij handelt, zeer wel bekend is; en aan zijn berigt ontbreekt geenszins voor ons eene wezenlijke waarde. Daar hij zich geneigd gevoelt tot het geven van uitgebreider inlichtingen, verzekeren wij hem, dat hij, onder voldoening aan de gewone voorwaarden, waaraan elk tijdschrift zich houden moet, op een heusch onthaal, van onze zijde, kan rekenen. Voor 's hands maken wij van zijnen arbeid gebruik, in zoo verre gemelde bedenkingen hieraan niet in den weg staan: — zoo moge die tevens als inleiding dienen tot eene circulaire, van wege het bedoelde genootschap rondgegeven, aan welke wij de eerste kennis van hetzelve danken, en die onze lezers zal in staat stellen, om het oordeel in de zaak op te maken.

Ons werd dan berigt, dat de Vereeniging, waarvan hier spraak is, bestaat te *Amsterdam*, onder den naam van een Lees-collegie: over hare nadere spreuk of leus durven wij, bij verschil van het berigt met eene andere mededeeling, nog niet beslissen. De twijfel is bij ons opgerezen, of niet twee zulke bentnamen gekozen zijn, een als leus voor het lees-collegie, voor welken men misschien zal uitkomen, en een tweede: *phylacterion*, welke voorbehouden is voor de geïnitiëerden, en tot het standpunt behoort der Vereeniging tegenover de «Ultramontanen»: — zoo veel is zeker, dat, ingesloten in de hieronder afgedrukte circulaire, een afgescheurd stuk papier bij ons is ontvangen, den vorm vertoonende van een bewijs van

lidmaatschap, op hetwelk, onder het woord: CREDENTIAAL, dat in een net uitgevoerd, het geheel omsluitend *cadre*, aan het hoofd staat, PHILACTERION (naar de spelling des genootschaps?), in blokletters van middelmatige grootte gelezen wordt. Genoemde twee woorden worden daar gescheiden door den afdruk van eenen stempel — vermoedelijk de stempel des genootschaps — voorstellende hetzelfde beeld, hetwelk de munt vormde van onze vroegere guldens, namelijk eene vrouw of maagd met borst-harnas en helm steunende met den linkerarm op een gesloten boek. De regterhand hangt hier echter ledig langs het ligchaam af; en lans en hoed zijn achterwege gelaten, ofschoon het tweeledige randschrift: «hierop steunen wij,» en «dit (?) beschermen wij» geheel behouden is. — De Vereeniging, die geen andere dan protestanten aanneemt, telt thans tusschen de vier en vijf honderd leden: het lokaal ter vergadering, dat met aanwijzing van deszelfs ligging en bewoner naauwkeurig gemeld is, willen wij voor als nog verzwijgen; ook kunnen wij het bijna niet van ons verkrijgen, om niet eenige onnaauwkeurigheid te vermoeden, waar onze berigtgever schrijft, dat de leden «onderling *door eenen eed* tot «dingen zijn verbonden, geschikt om de maatschappelijke za«menleving te verbreken.» — De hoofden of directeuren der Vereeniging zijn, wel niet bij name, maar toch door opgave hunner maatschappelijke betrekking, duidelijk bekend gemaakt. Strekking en bemoeijing van 't genootschap zal men beter en uitvoeriger uit de circulaire vernemen, dan zij in het berigt werden opgegeven. Maar de schrijver vraagt: «Mag eene rege«ring zulke onruststokende vergaderingen toelaten? de *afge«scheidenen* worden vervolgd, wanneer zij ten getalle van «*twintig* leden vergaderen, en hier laat men eene vergadering «van honderden toe, waarin van niets dan van godsdienst ge«sproken wordt.» — Zijne vraag is niet ongegrond; doch alvorens de regering, het zij stedelijke of meer algemeene regering, van pligtverzuim of inconsequentie te beschuldigen,

zoude ten minste vooraf uitgemaakt zijn moeten, dat zij van de Vereeniging, die zich met het masker: *lees-collegie* dekt, en van derzelver zoodanige vergaderingen als de schrijver noemt, kennis verkregen heeft. Dit is, zonder inquisitoire maatregelen, waartoe wij niet aanstonds eene regering zullen aanraden, bij geheimhouding, niet zoo gemakkelijk. — Ten slotte heeft de schrijver zich willen verbinden, tot het leveren «van eene «zoo complete geschiedenis en beschouwing van de instellingen «des genootschaps, benevens eene zoo voltallige lijst der leden, «dat zulks zelfs den laatsten tot eene welkome (?) handleiding «zal kunnen verstrekken.»

Bovengemelde circulaire, welke sedert het begin dezes jaars werd uitgegeven, is van den volgenden inhoud:

«Uw Protestantsche zin is mij kenbaar gemaakt. De genoot«schappen UNITAS en HULPBETOON trekken voorzeker uwe aan«dacht tot zich; zij zijn ook uitnemend geschikt, *en* om den «geest der Protestanten op te wekken, *en* om een fonds daar «te stellen ter ondersteuning van hen, die gevaar loopen van «door de Ultramontanen verdrongen te worden; zij zijn de «aandacht, de opmerkzaamheid en de deelneming van iederen «Protestant meer dan waardig.

«Van meerdere kracht evenwel moet U Wel Edele eene «Vereeniging voorkomen, welke voornamelijk door zedelijke «middelen werkzaam is, om *der Protestanten tijdelijke en ze«delijke welvaart, tegenover de Ultramontanen, langs alle be«kende (?) en geoorloofde wegen te bevorderen:* — eene ver«eeniging, welke door broederlijke liefde de verdeelde krachten «der Protestanten te zamen voegt, buiten alle staatkundige en «leerstellige bemoeijingen blijft en met vasten tred in de vei«lige stilte voortgaat.

«Zulk eene Vereeniging bestaat in het vaderland reeds «sedert 1841; zij werkt in stilte en eischt eenige ge«heimhouding; van daar dat zij tot heden nog niet die uit«breiding verkregen heeft, welke, ter bevordering van der

«Protestanten welzijn, zoo wenschelijk was. Honderden evenwel «in het vaderland, hebben zich reeds voor en met elkander «vereenigd, tot het boven aangewezen doel. Zij verbinden zich «bij belofte tot het navolgende:

«1°. Geene Roomsche (1) dienstboden te nemen buiten «noodzakelijkheid.

«2°. Aan Roomschen noch eenig werk, noch geldelijk voor«deel, noch eenigen invloed te verschaffen, behoudens «eer en pligt (2).

«3°. Nimmer een huwelijk met Roomschen te sluiten.

«4°. In alle omstandigheden, ambten en betrekkingen, Pro«testanten te bevorderen, behoudens bijzondere pligten.

«5°. Broederlijke liefde onder elkander aan te kwecken.

«6°. Ter instandhouding des Genootschaps bij te dragen — «tot intrêe voor eens en altoos éénen gulden, uit te rei«ken dengenen die aanneemt, en tot contributie wekelijks «ééne cent, — als ook om de rekening en verantwoor«ding dezer gelden aan het Hoofdbestuur over te laten.

«In het vertrouwen op uwen Protestantschen zin, bekende «discretie en omzigtigheid in de mededeeling hiervan, ben ik «verzocht geworden U Wel Edele uit te noodigen, om tot het «aangewezen doel der Vereeniging, door uwen zedelijken in«vloed in broederlijke liefde en op een Evangelischen grond«slag als Lid mede te werken.

«Na ontvangst der door UWelEdele onderteekende nevens-

---

(1) Het woord «Roomsche» is hier overal, en in N°. 4 evenzoo «Protestanten,» niet gedrukt, maar naderhand, met de pen, bijgeschreven. Zou de Vereeniging nog anderen uitsluiten dan Roomschen, anderen bevorderen dan Protestanten? Of heeft zij zich geschaamd voor de drukkers-gezellen; of, eindelijk, gevreesd?

(2) Onze berigtgever verzekert, dat de bestuurders der Vereeniging, «om den leden regt goed te doen weten, welke winkelier «R. C. is, en dus niet begunstigd mag worden, lijsten vervaardigen «van alle handeldrijvende en neringdoende lieden, en die op de «vergadering voor ieder openleggen.»

«staande belofte, zal ik U met personen, inrigting en zekere «onderkenningsteekenen bekend maken.

UWelEdele's Dienstw. Dienaar,

(1) ***

Ziedaar dan Lezer, kennis gemaakt, al weder met eene protestantsche vereeniging! — Zij ziet de Katholieken niet vriendelijk aan: — neen, gij zult het met ons erkennen, — in rondweg uitspreken van de verdrukkingszucht, die den band dezes genootschaps uitmaakt (want wie, ten zij hij den Katholieken volstrekt kwaad wille, kan lid zijn van zulk eene vereeniging?); in onverholen en verklaarden onwil om de regten van niet-protestanten te eerbiedigen; in ruwe schaamteloosheid van den opgewonden haat, welke daar spreekt; — gaat deze Vereeniging alles te boven, wat wij van dien aard tot dusverre hebben leeren kennen. — Het lust ons thans niet te herhalen hetgene vroeger, wanneer wij over soortgelijke inrigtingen spraken, gezegd is: aan eenige aanmerkingen, tot deze circulaire meer bepaaldelijk behoorende, wenschen wij echter, in korte woorden, hier plaats te geven.

Waarom is deze vereeniging zoo zeer op het duister des geheims gesteld? Waarom vreest zij bekend te worden? Tot den aard van al wat goed is behoort het, dat het zich poogt te verspreiden, in wijderen kring zich uit te breiden en mede te deelen; — de vereeniging, die wij hier voor ons gedagvaard zien, heeft hare uitbreiding, hare werkzaamheid aan de geheimhouding, blijkens de woorden harer circulaire, opgeofferd. Zij spreekt van «veilige stilte,» en geeft te kennen, dat voor haar openbare bekendheid onveilig is, althans onveilig schijnt. «Onveilig»; waarom? wat vreest zij? dat politie of regtbank haar als ongeoorloofd zal uiteendrijven? dat men haar, bekend geworden, met schande zal beladen? Acht zij dan zich zelve

(1) De naamteekening onder de circulaire, welke voor ons ligt, houden wij nog verborgen.

onzedelijk ; onwettig ; of zóó zwak dat zij , bij aanval of weêrstand , moet uiteenspringen ? — Een van beide : òf de vereeniging mist het bewustzijn des weldoens en , wat nog erger is , de goede trouw bij hare verkeerdheid; òf haar ontbreekt alle gevoel en begrip van christelijke sterkte en moed. «Wie wel doet komt aan het licht ,» schijnt in het evangelie dezer uitnoodigers om «op evangelischen grondslag als lid mede te werken ,» niet geschreven. — Er is nog meer : men moet eene «belofte onderteekenen» eer men worde ingewijd in het geheim van «personen en inrigting ; er zijn «onderkenningsteekenen» aangenomen, welke zullen worden «bekend gemaakt.» Welke zijn zij ? In een woord: het is een «*geheim genootschap*» waarmede wij hier te doen hebben.

Wie met de Vereeniging over hare «zedelijke middelen , wil regten, zal vooraf, vooral over de beteekenis van: «zedelijk» met haar, zoo 't mogelijk is , zich moeten verstaan ; want die beteekenis is in hare pen eigenaardig. «Voornamelijk door zedelijke middelen», heet het , «is zij werkzaam :» — ondergeschikt en in de tweede plaats , zal zij zich dan ook van onzedelijke bedienen ? — Of staat «zedelijke» tegen stoffelijke over , die kunnen gedacht zijn ? Men zou het mogen meenen, zoo niet aanstonds volgde : «*om der Protestanten tijdelijke en zedelijke welvaart , tegenover de Ultramontanen , langs alle bekende en geoorloofde wegen te bevorderen.*» Hoe het met de verhouding van de stoffelijke tot de «zedelijke» middelen gesteld is , kan eenigermate berekend worden uit de «belofte :» eerste staan er tot de laatste als 3: 1. «Eenigermate ,» zeide ik , want het is zeer te vermoeden, dat deze lichtschuwe vereeniging het ergste, in hare circulaire, niet zal gezegd hebben; en over zedelijke middelen behoeft men zich niet te schamen: Wie zal het der vereeniging kwalijk nemen, dat zij zich voorstelt «broederlijke liefde onder hare leden aan te kweeken ? »

Met «staatkundige bemoeijingen», waar de V. «buiten blijft,» is het niet veel beter, — wanneer wij ten minste «staatkun-

dige» in de beteekenis mogen opvatten, waartoe dat woord is misbruikt. Het zal wel de bedoeling der vereeniging niet zijn, haren *adepten* te verbieden b. v. eene vergelijkende verhandeling: over den besten regeringsvorm te schrijven, of eene theorie over de grondwetsherziening in eene andere *club* voor te dragen. maar wel is het een eisch: «in alle omstandigheden, ambten en betrekkingen, Protestanten te bevorderen.» Met dien eisch is onze en anderer betrekking tot den Staat gemoeid; de bepaling is voor de grondwet onverdedigbaar; en de vereeniging heeft zich aan haar, staatkundig, vergrepen. — Het zoude de moeite loonen kunnen, eens een onderzoek in te stellen, of ook leden van de Staten-Generaal, Ministers, of anderen, welke den eed ter handhaving van ons «maatschappelijk verdrag» hebben afgelegd, het lidmaatschap hebben aangenomen van vereenigingen, welke gelijke verbindtenis opleggen. Wij herinneren aan «Hulpbetoon,» hetwelk, in min gure bewoording insgelijks van bevordering en aanbeveling van protestanten in zijn Haagsch rapport melding maakte.

Toen wij aan of binnen de grenzen der zedekunde van het Amsterdamsche «Leescollegie» gekomen zijn, hadden wij nog eene bijzonderheid moeten aanstippen: Zij betreft de twee kunstmatige *reserven*: «behoudens eer en pligt» en «behoudens bijzondere pligten,» die achter de «belofte» geplaatst zijn. Welke pligten daar toch bedoeld zijn? Noch des christendoms, noch der wet: Dit is ontegenzeggelijk: «Hulpbetoon» immers zelve erkende, dat het christelijk beginsel is; «doe wel aan *allen*, voornamelijk aan de huisgenooten des Geloofs;» en onze grondwet sluit alle onderscheid tusschen katholieken en protestanten tot de vervulling van ambten en waardigheden uit. Wij gelooven dat de bedoeling der vereeniging juister zoude zijn uitgedrukt, indien aan beide plaatsen, voor «pligt» *belang* gesteld ware. De fout is misschien daarom eenigzins verschoonbaar, en weinig hinderlijk om het doelwit der vereeniging te

treffen, dewijl helaas! voor velen het woord «pligt» niet anders beteekent dan — belang.

Vóór dat dat wij de hand van dit blad afligten, willen wij nog met een wederwoord te gemoet komen aan diegenen, welke zeggen zouden: «Waartoe zoo veel over een te nietige zaak? Op de talrijke bevolking der hoofdstad in zes jaren nog geen vijf honderd leden! en eene jaarlijksche bijdrage van ruim één halve gulden des jaars!» — Het zij zoo: — maar hadden wij hier dan niet *nog eene proeve* van onregtvaardige uitsluiting en verdrukking der katholieken? En behooren die proeven niet meer en meer aan het licht te worden gebragt ter beschaming der schuldigen, en ter overtuiging van de twijfelenden? En wanneer wij eens onderstellen, dat, van het getal leden, twee honderd vijftig of drie honderd hoofden eens huisgezins zijn, die van handel of nering bestaan: — is het dan zoo geheel onbeduidend dat de Katholieken van allen handel met, van alle levering, van alle dienstwerk bij hen, zijn uitgesloten? En wie verzekert, wanneer het getal der bekend wordende protestantsche Genootschappen, tot bovengenoemd doel van uitsluiting opgerigt, steeds grooter en grooter wordt, dat nog niet vele zoodanige aanwezig zijn, welke gelijk ons «Leescollegie» in «veilige stilte met vasten tred voortgaan.» Behooren dan de katholieken niet te spreken? Hebben zij dan geene reden om over het onregt te klagen dat hun van medeburgers onophoudelijk over komt. In alle gevalle, de geest — neen, zeker niet van allen, maar van velen, moet gekend worden.

BOEK-AANKONDIGING.

NOVENE TER EERE VAN HET HEILIG HART VAN MARIA. Naar het Italiaansch van den Eerw. Pater J. M. MANFREDINI, S. J. — Met eene voorrede van P. VAN DER PLOEG, R. K. P. en leeraar in het Seminarie *Hageveld*. Te 's Gravenhage, bij Gebr. *J. en H. van Langenhuysen*. 1847. 12°. Bl. XXV, 112.

Aan alle vereerders der H. Maagd MARIA, vooral aan de leden van het aartsbroederschap van haar H. Hart, zal dit boekske, wij twijfelen er niet aan, welkom zijn; en die het gebruikt heeft, zal den verdienstelijken Vertaler dank weten dat hij het in 't Nederduitsch heeft overgebragt.

«Deze Novene — zegt de Eerw. MANFREDINI in zijne inleiding — is wel hoofdzakelijk bestemd voor geestelijke personen.... «maar zij is niet minder geschikt voor godvruchtige personen «die in de wereld leven; want de grondstellingen en begin«selen, in elke overweging voorgehouden, zijn grondstellingen «en beginselen der christelijke zedeleer, die aan menschen van «allen stand voordeelig zijn, wanneer zij die op zich zelven «toepassen.» — Voor hen, die in de wereld leven, is deze vertaling welligt des te verkieslijker, omdat er het oorspronkelijke hier en daar eenigzins gewijzigd is, en wat op den kloosterling uitsluitend van toepassing was, in zoo verre is veranderd, dat het ook aan anderen ter beoefening kan worden voorgesteld. Dit is o. a. het geval in het tweede gedeelte der 2°. overweging.

De Weleerw. zeer gel. Heer VAN DER PLOEG, leeraar in het Semenarie *Hageveld*, heeft vóór deze vertaling eene voorrede geschreven, waarin hij niet slechts de vereering der gezegende Moeder-Maagd grondig en beminnelijk aanprijst, en dit werkje als eene gepaste handleiding tot het houden eener Novene aanbeveelt, maar tevens eenige aanwijzingen doet, hoe men dit middel (de Novene) ter vereering der allerheiligste Maagd het beste aanwendt. Aan hen die dit boekske met vrucht willen gebruiken, raden wij vooral aan de wenken, door ZEerw. gegeven, naauwkeurig gade te slaan.

Een en ander, dat wij uit die voorrede overnemen, strekke tegelijk tot aanbeveling van dit werkje.

«De overwegingen en gebeden (in dit boekje vervat) zijn «oorspronkelijk gemaakt voor eene Novene, om zich voor

«te bereiden tot het feest van het heilig Hart van MARIA, «dat op den tweeden Zondag na MARIA ten hemel opneming «wordt gevierd. Men kan dezelfde oefening evenwel op elken «anderen tijd en voor iederen feestdag van MARIA houden.» — Men vergelijke hiermede het voorberigt. — Wij voegen er bij: dat zij, die de maand van MARIA (maand Mei) gewoon zijn te vieren, ook in dit werkje eene geschikte handleiding zullen vinden, vermits de afzonderlijke punten der overwegingen bijna genoegzaam in getal zijn, om voor iederen dag der maand te kunnen verdeeld worden. Deze maand is overigens bijzonder geschikt tot het houden van deze Novene.

«Dit eenvoudig werkje — zeggen wij met den Eerw. heer «VAN DER PLOEG — zal u bij die oefening van zeer veel dienst «wezen. Het stelt u dagelijks eene deugd voor, die gij te be«oefenen hebt, toont die aan in het H. Hart van MARIA; helpt «u telkens het uwe onderzoeken, doet u een blik slaan in zijne «diepste schuilhoeken en toont u daar menig gebrek, dat tot «hiertoe welligt voor u verborgen was. Het brengt u verder «tot een bepaald besluit en geeft u voor iederen dag eene hulde «aan MARIA en een schietgebed aan. In die negen dagen door«loopt gij met deze handleiding het leven der Moedermaagd, «en gij ziet haar zooals zij met JESUS leefde en leed en zich «opofferde; zoo als zij stierf, ten hemel werd opgenomen en «gekroond; en gij leert dagelijks, hoe gij met JESUS en MARIA «moet leven en lijden en alles opofferen, om eens een zalig «sterfuur, eene blijde verrijzenis en eene eeuwige verheerlijking «met JESUS en MARIA te mogen verwachten.»

Moge dit bevorderd worden bij allen, die deze boekjes gebruiken zullen!

Correctie en uitvoering zijn lofwaardig.

De Weleerw. Heer VAN DER PLOEG heeft achter deze *Novene* eenen lofzang gevoegd, die eene vrij trouwe navolging is van de prosa der Mis van het heilig Hart van MARIA, en die ter verspreiding onder de geloovigen afzonderlijk is afgedrukt. De verschillende gedeelten van dit MARIA-lied, zouden op eenige harer feestdagen, in de maand Mei, en zondags, in het gewone avondlof van haar H. Hart, op de thans gebruikelijke melodie, kunnen gezongen worden.

KERKGESCHIEDENIS

DER

NEDERLANDEN.

(WAT ZIJ WORDT ONDER DE BEWERKING VAN SOMMIGEN.)

I.

Veel is er geklaagd over de partijdigheid, waarmede vele Protestanten de geschiedenis, bijzonder die der Kerk, behandeld hebben; men heeft gezegd, dat er als eene zamenzwering tegen de historische waarheid gemaakt was, en dat een stelsel van leugen en bedrog zich ingedrongen had. Wij willen zoo eene zware beschuldiging niet bevestigen; aan eene zamenzwering tusschen hen, die de geschiedenis veeleer gemaakt dan beschreven hebben, kunnen we niet gelooven; een stelsel van leugen en bedrog, in den eigenlijken zin des woords, is niet te ontdekken; maar dat de gebeurtenissen zeer dikwijls vervalscht of verminkt, de handelende personen, hun streven en werken verkeerd voorgesteld zijn, dit hebben latere geschiedvorschers, en (wij zeggen het met blijdschap) inzonderheid ook protestantsche, ontegensprekelijk bewezen. Het licht, door dezen ontstoken, werpt echter bij de Protestanten van

ons vaderland nog maar een zeer flaauw schijnsel; of — wat wij liefst niet gelooven willen — de protestantsche Nederlanders sluiten grootendeels hunne oogen voor dat licht. Allerwege toch vindt men in hunne geschriften nog dezelfde beschuldigingen tegen de werking der K. Kerk, en bijzonder der Pausen, in de middeleeuwen; nog altoos heet het, dat het in die eeuwen stikdonker was, zonder dat een enkel straaltje de Egyptische duisternissen tot eene schemering kwam verdunnen; nog altoos is het de Kerk, vooral de Paus, wien die zwarte nacht, die schaduw des doods, moet geweten worden; nog altoos doet men in dit schrikkelijk duister allerlei helsche spoken rondwaren, die, van *Rome* uitgaande, gansch *Europa*, het westen vooral, verontrusten, verontreinigen en ketenen. Wat ook het geleerde *Duitschland*, het fijngevoelende en kunstminnende *Frankrijk*, uit die eeuwen mogen opgehaald hebben, dat, ofschoon het werk der Kerk en der Pausen, ver is van werk der duisternis te zijn, ja, dat een licht veronderstelt, veel helderder dan hetgene waarbij menigeen onzer vaderlandsche geleerden zit te pinkoogen, het kan niet baten: onze meeste Protestanten hebben gezegd *zwart*, en het blijft zwart. Of zoo er zijn, onder de predikanten vooral, dien de onverwachte (misschien niet gewenschte) lichtstralen der onpartijdiger geschiedvorsching in het oog geschenen hebben, dan loopen ze veelal zoeken naar een middel, om het niet langer te loochenen goede zijn glans te doen verliezen, en het althans aan de Kerk, de Pausen, de geestelijkheid, te ontrooven; bergen van kwaad worden opeengestapeld en daarbij de goede trouw wel eens vergeten; het goede, zooveel mogelijk verkleind, wordt er dan neven geplaatst; en nu weergalmt de verpletterende vraag: wat heeft, bij zoo veel kwaads, dat ziertje goed te betee-

kenen? En terwijl de lezer nog onder den indruk van die vraag is, volgt dan spoedig de, zonder de minste aarzeling of hapering, uitgesproken verzekering: en al dat kwaad kwam van *Rome*, en van de kloosters, en van de priesters. Daarmede is de overgang gevonden tot eene allerbeminnelijkste insinuatie: neen, zegt men, die zooveel kwaad deden, kunnen dat goede niet gedaan hebben, of zoo zij het deden, kunnen zij het toch niet beoogd hebben; het is, zoo al niet zonder hen, dan toch zonder hunne bedoeling gedaan. Maar daar rijzen eenige groote gestalten voor het oog van onze pessimisten op, die zij, op straf van over straat nagewezen te worden, wel eerbiedig moeten begroeten. Wat met deze aangevangen? Eenigen tijd lang heeft men waarlijk verlegen omgezien, maar het middel om zich aan de gevolgen te onttrekken is eindelijk gevonden, wel niet, geloof ik, in *Nederland*, door de predikanten, maar toch ergens door een predikant of protestantschen hoogleeraar, en (dank zij den versnelden middelen van vervoer!) spoedig was dat middel ook in *Nederland* bekend. Nergens was het zoo *probatum* als hier te lande, waar (het zij in 't voorbijgaan gezegd) bij al de hoog geroemde degelijkheid der bewoners, kwakzalverij van alle slag, steeds talrijke slagtoffers maakt. En waar bestaat dat middel in? O het is zeer eenvoudig, maar de werking er van is verrassend. Namelijk, men protestantiseert al *die* mannen der middeleeuwen. Och, die mannen waren eigenlijk niet Roomsch; zij leefden wel in de Roomsche Kerk, maar dat moet niet verwonderen, daar de mode om zich af te scheiden nog niet gevonden, veel min in trek gekomen was; ook stond daar die leelijke Paus met zijne bloeddorstige inquisiteurs, om al wat zich mogt afscheiden, te hangen of te verbranden; maar inderdaad, al die mannen waren Protestanten in hun hart, en zij

hebben onze gezegende Hervorming, de Kerkscheuring der XVI^de^ eeuw, voorbereid. En het bewijs?... Wel, al die mannen lazen den Bijbel en prezen zulk lezen aan; zij geloofden en leerden, dat de christen zijn vertrouwen moet stellen op de verdiensten van den Heiland, en zij zeiden zelfs, dat er eene hervorming noodig was. En deze drie dingen zijn immers anti-Roomsch! Want *Rome* leest den Bijbel niet, *Rome* vertrouwt op de voorspraak van MARIA en andere heiligen, *Rome* wilde nooit ofte immer iets van hervorming weten. En nu, lezers, nu ziet gij die eerwaardige gestalten, veelal van vrome monniken en bisschoppen, in eens tot voorloopers van LUTHER herschapen: zoo b. v. onze GEERT GROETE en THOMAS VAN KEMPEN. *Se non è vero, e ben trovato* zal men hier denken; sommigen vreezen misschien, dat ik gedicht heb. Ik noodig hen uit om met mij eene kleine wandeling te doen; ik wensch dat ze zich met eigen oogen overtuigen.

Onze wandeling zal gaan door een', nog vrij onlangs, nieuw aangelegden tuin; de kunstenaar, wien men dat heerlijke werkstuk te danken heeft, is B. GLASIUS, tijdens zijn arbeid aan dit kunstgewrocht predikant te *Slijk-Ewijk*. Indien zijn eerwaarde noch daar te voren, noch daarna, iets gedaan heeft, nochte ook in het vervolg van zijn leven iets doen zal, dat de opmerkzaamheid zijner landgenooten op hem trekt, zoo kan hij niettemin ten zijnen tijde gerustelijk sterven; want hij zal blijven leven tot in het verste nageslacht, ook dan nog wanneer het één schaapstal en één Herder zal geworden zijn. Hij mag tot zijn devies nemen de woorden *exegi monumentum aere perennius*. O die onvergelijkelijke heer B. GLASIUS! Wat is zijn hof toch uitstekend! wat schilderende partijen! wat kunstvolle maskeeringen! Wat rijke beplanting! wat tooisel

van bloemen! wat kleuren! wat geuren! Nog eens, die onvergelijkelijke B. GLASIUS van *Slijk-Ewijk!* Zijne vriendelijkheid evenaart zijne kunst: met eigen smaakvolle hand plukt hij bloemen, en vlecht ze met onnavolgbare schakeeringen tot tuiltjes, welke hij den betooverden wandelaar aanbiedt. Waarachtig, de tooverpaleizen zijn eene realiteit geworden, althans *Dominé* GLASIUS heeft er een verwezenlijkt. Lofs genoeg, niet waar, lezer?... Kom maar niêe, en gij zult zien, dat ik niets te veel gezegd heb. Wel zou het kunnen gebeuren, dat de kleuren en geuren, dat de tuiltjes en de rijkdom van Dominé's hof niet naar uwen smaak waren; dat gij van zijne maskeeringen en partijen zeidet: «kunst en geen natuur; slechte kunst, die maskeert wat open moet staan, en geschilderde in plaats van schilderachtige gezigten aan het oog bloot stelt.» Indien gij zoo oordeelt, na gezien te hebben, zal ik uw oordeel niet bestrijden; ik wil slechts uw geleider zijn door een gedeelte des hofs (want het geheel is te groot), en ik wil u telkens het standpunt aanwijzen, van waar gij de begoochelende werkingen des kunstgewrochts het best ontdekken kunt.

Het uitstekende kunstwerk, waarvan ik u het een en ander toonen wil, lezer, is de *Geschiedenis der christelijke Kerk en godsdienst in de Nederlanden*, en wel bepaaldelijk, *vóór het vestigen der Hervorming, door* B. GLASIUS, *Predikant te Slijk-Ewijk. Leiden.* LUCHTMANS. Eerste deel 1833, tweede deel 1834. De tuin, daar ik van sprak, is dus een boekwerk. Er zijn meer deelen van dan die ik hier opgeef; maar slechts met deze twee, en dan nog maar stuksgewijze, zullen we ons bezig houden. Beklaag u daar niet over: sterke kleuren en geuren zijn spoedig hinderlijk, men kan ze slechts voor een korten tijd uitstaan.

Alvorens eenige bijzonderheid te beschouwen, willen we eene voorloopige kennis maken met den man en zijn plan; dit is toch tot het doorgronden der bijzonderheden niet alleen; maar ook tot het opmaken eener slotsom, na het beschouwen van bijzonderheden, hoogst nuttig, zoo al niet noodzakelijk. Tot het maken dier voorloopige kennis, (naderhand zal ze al wandelende veel intiemer worden) bedienen we ons van de *Voorrede*, waarin de kunstenaar over zichzelven en over het plan van zijn werk spreekt.

Hij, dan, is (wij gaan niet buiten de voorrede en vullen ze dus niet aan) kleinzoon «van zijnen hooggeachten grootvader, den in zijn leven zoo werkzamen Amsterdamschen Hoogleeraar J. VAN NUYS KLINKENBERG.» Hij is nog op dien leeftijd (namelijk in 1833) «voor welken het schrijven eener Geschiedenis der Christelijke Kerk en Godsdienst «eene vermetele onderneming genoemd zou kunnen wor«den»; maar «van mijne kindschheid af boeide mij de «Geschiedenis van het Vaderland onwederstaanbaar. De «stand, voor welken ik mij bekwaamde» (zegge: *bekwaamde*) «en waarin ik thans werkzaam ben, maakte die «der Vaderlandsche Kerk bijzonder belangrijk. Vooral «werd ik tot de beoefening van deze aangemoedigd, toen «ik onder de nagelatene handschriften van mijnen hoog«geachten grootvader, den in zijn leven zoo werkzamen «Amsterdamschen Hoogleeraar A. VAN NUYS KLINKENBERG, «er een vond, dat bijzonder over de Vaderlandsche Kerk«historie handelt. — Niet zonder schroom biedt hij zijn werk «aan.... Iedere billijke aanmerking en teregtwijzing zal niet «alleen welkom zijn, maar ook dankbaar worden aange«nomen. Bescheidenheid echter zij derzelver aanbeveling» (zoo ietwat imperieus), «even als ik mij beijveren zal met «bescheidenheid te schrijven en te oordeelen.»

Zoo ver over den man, uit zijn eigen getuigenis. Maar nu ook een klein staaltje uit zijne daden, om te doen begrijpen, hetzij *hoe hij* in schrijven en oordeelen *bescheiden* is, hetzij wat hij zelf onder *schrijven en oordeelen met bescheidenheid* verstaat. *Voorrede*, bl. X. « Onder warmere « luchtstreek, in de wereld der Idealen, waar de zoete « hemel en de geuren van duizend bloeijende bosschen wel- « lust en zinnelijkheid ademden, kon het den Roomschen « Bisschop gelukken zich in een heilig duister te wikkelen « en hart en zinnen zoo te begoochelen, dat aller knieën « zich voor den gewaanden Stedehouder Gods nederbogen. « De koele bewoner van het Noorden, gewoon de zaken « te beschouwen zoo als zij waren, blikte door dien duis- « teren wierooknevel henen, en zag in den aangebedenen « Kerkvoogd en diens trawanten weldra belagers van zijne « vrijheid, aanranders van zijn zuur gewonnen eigendom, « menschen, welke, onder den schijn van den Heer des « Heelals te dienen, zich zelve op den troon der Godheid « wilden plaatsen.» Alzoo de jonge man, die *zich beijveren zal met bescheidenheid te schrijven en te oordeelen.* Het is maar om onzen man te leeren kennen, dat wij deze phrasen aanhalen; wij hebben anders het geluk van door haren duisteren nevel heen hare holte, hare leegte, te zien, en zouden die ook door anderen gemakkelijk doen opmerken. Maar het is hier de plaats niet; daarom verzenden we naar de *Katholiek* D. X. September 1846 *de Hierarchie. Eene schets,* en December 1846 *de Hierarchie niet uit heerschzucht ontstaan.* Daar ziet men den waren oorsprong en den aard der Hierarchie (de aangebeden Kerkvoogd en diens trawanten) met fiksche trekken door eene meesterhand geschetst (1).

(1) Dit zegt de *Katholiek* niet van zich zelven; maar dit zegt een

Na deze voorloopige kennismaking met den man, moet zijn plan in 't oog genomen worden. Omdat het *zijn* plan is, verschaft het ons van zelf ook nog een blik op *hem*. De werker en het werk zijn verwanten, en hier nog wel geest- en hartverwanten.

Tot het plan reken ik vooral te behooren het oogmerk; immers, het plan moet daarop berekend worden. Verre is het van ons ook maar het minste kwaad vermoeden omtrent het oogmerk van dominé GLASIUS te hebben; nut stichten was 's mans oogmerk. Doch hoe verstond hij dit nut? Dit kan men met tamelijke helderheid begrijpen uit zijne *Voorrede*. Na eene lofspraak op het nut van de beoefening der geschiedenis in het algemeen, zegt hij (bl. VII) «Hetzelfde nut dat de geschiedenis in het algemeen «sticht, wordt ook door die der Christelijke Kerk daar«gesteld. Niet alleen is zij voor den leeraar der Gods«dienst, maar voor ieder van derzelver leden belangrijk, «en ontsluijert den wijsgeer de diepste geheimen van het «menschelijk hart. Zij toch is de Geschiedenis van het «streven naar wijsheid, eene hoogere bestemming en de «voldoening van de dierbaarste wenschen; terwijl zij aan «de andere zijde toont, hoe menschelijke dwaasheid God«delijke gaven verkwist en bederft, eigenbelang en heersch«zucht de menschheid in de kluisters van bij- en ongeloof «boeijen en de grootste vijandinnen van haar geluk en «verlichting zijn. Op deze zwarte rollen der geschiedenis «staan nuttige lessen voor de volgende geslachten ge«schreven.»

Is dit het nut van het *genus*, dan moet het ook, ofschoon minder in het groot, in de *species* gevonden worden. Dus

---

medearbeider aan de *Katholiek* van een ander medearbeider. Het is hier dus niet: *ik bekwaamde mij*.

zal Dominé GLASIUS, bij het schrijven *zijner* geschiedenis, ook steeds dit nut op het oog hebben, en ten einde het te stichten, zal hij zijnen lezers moeten toonen «het streven naar wijsheid, eene hoogere bestemming en de voldoening van de dierbaarste wenschen; maar ook aan de andere zijde, hoe menschelijke dwaasheid goddelijke gaven verkwist en bederft, eigenbelang en heerschzucht de menschheid in de kluisters van bij- en ongeloof boeijen en de grootste vijandinnen van haar geluk en verlichting zijn.» Immers «op deze zwarte rollen der geschiedenis staan nuttige lessen voor de volgende geslachten geschreven.» Men ziet al aanstonds welke zijde voor den Dominé de meeste aantrekkelijkheid heeft; niet alleen omdat hij zoo veel meer woorden over het nut *der andere* dan over dat der *eene zijde* bezigt, maar ook omdat hij nog eens epiphonematisch het nut der *andere zijde* zijnen lezers toeroept. De zwarte rollen behagen hem; geloof dat vrij.

Wij kennen nu gedeeltelijk het oogmerk des heeren GLASIUS — het te beoogen nut bij het schrijven van alle geschiedenis der christelijke Kerk —, waarbij zich nu nog voegen moet het speciaal nut, te beoogen bij het schrijven van de geschiedenis der christelijke Kerk in eenig bepaald land, en hier, namelijk, in de *Nederlanden*. Hooren we onzen schrijver. «Niet alleen geeft deszelfs (des Vaderlands) kerkgeschiedenis veelvuldige voorbeelden van braafheid, moed «en onbezweken ijver voor waarheid en verlichting, maar «ook verspreidt zij een helder licht over het godsdienstig «en zedelijk karakter des Nederlanders. Evenzeer als dit «plaats vindt in de lotgevallen der Nederlandsche Kerk na «de gezegende Hervorming, vindt dit deze ook in die vóór «dezelve.» (De lezer zal den heer G. den stijl om de zaak wel ten goede houden.) «Niet alleen» enz., volgt eene

lofspraak op ELIGIUS en BONIFACIUS; maar nu komen we weer aan de rollen. «En ofschoon de geschiedrollen der «Nederlandsche Kerk, even als elders, in de duistere mid- «deleeuwen door priesterlijken hoogmoed en het zwartste «bijgeloof bevlekt, niet zeldzaam ons het oog met afschuw «doen afwenden, vertoonen diezelfde bladen ons, dat, «toen overal de duisternis tot tastens toe vergroot werd, «in Nederland nu en dan reeds een enkel lichtstraal schit- «terde. Niet alleen het hooge bestuur, maar ook Geeste- «lijken van allerlei rang dorsten zich tegen Rome's alom «gevreesde Hierarchie verzetten. Hier werden grondslagen «gelegd, op welke later het gebouw der Hervorming werd «opgetrokken. Of bereidden niet aan den *IJssel* de ver- «dienstelijke GERARD GROOT, aan de *Hunse* de beroemde «AGRICOLA met zijnen vriend WESSEL HERMANSZ. GANSFORD, «aan den *Amstel* de geleerde JOHANNES, aan de *Rotte* de «met regt hoogvereerde ERASMUS den weg voor ZWINGLI «en LUTHER?»

Hierop laat G. nu eene nadere beschrijving volgen van het licht, dat de Kerkgeschiedenis van het vaderland over het godsdienstig en zedelijk karakter des Nederlanders verspreidt — eene beschrijving boven alle beschrijving brommend, — en voert ten laatste als een derde aan: «Eindelijk werkt de geschiedenis der Vaderlandsche Kerk «vóór de Hervorming nuttig door den sleutel, welken zij «tot het verklaren van gebeurtenissen na dezelve geeft.»

Het speciaal nut, dus, der speciale Kerkgeschiedenis van *Nederland* is, ten eerste, het vroeger opgegeven generisch nut — lessen uit goed en kwaad, van blanke en van zwarte rollen, — met deze wijziging nogtans, dat, waar de kerkelijke geschiedrollen der overige christenheid nog geheel en al zwart zijn, ja, hoe langer zoo zwarter worden,

die der Nederlandsche christenheid reeds hier en daar een, wit stipje vertoonen, ik zeg een *helder* wit stipje, want zegt G., «een enkele lichtstraal *schitterde*.» En wat zijn nu die witte stipjes op de zwarte geschiedrollen van *Nederland?* die stipjes die men op de rollen der overige christenvolken niet vindt? Weerstand van het hooge (wereldlijke) bestuur en van Geestelijken van allerlei rang tegen *Rome's* alom gevreesde Hierarchie; het leggen van grondslagen (door de genoemde mannen vooral), waarop later het gebouw der Hervorming werd opgetrokken. De heer G. zal dus, tot stichting van het speciale nut, deze opgegeven wijziging, die witte stipjes, speciaal en uitsluitend aan de *Nederlanden* toekomende, aantoonen.

Het is hier de plaats nog niet om te wederleggen, anders zouden wij vragen, of de kunstenaar, ten voordeele van zijn oogmerk, hier niet den hevigen, zoo dikwerf herhaalden strijd, in andere landen tegen de Pausen gestreden, als weggoochelt, of, om in onze vroegere leenspreuk te blijven, maskeert? Dan, door deze maskeering wordt het uitzigt in het wijde veld der geschiedenis van de algemeene Kerk verhinderd, en het oog ziet nu geen anderen strijd dan in *Nederland. Nederland*, *Nederland* alleen tegen de Hierarchie, tegen de alom gevreesde Hierarchie! Inderdaad, daar zinkt de tachtigjarige strijd tegen *Spanje* bij weg. En dan nog het leggen dier ontzettende grondslagen, op welke later het gebouw der Hervorming werd opgetrokken; ook dit behoort tot de witte stippen, die *Nederland* alleen heeft, terwijl elders alles nog zwart is. Daar kunt gij weer de kunst van maskeeren opmerken. Lang voor GERARD GROOT leefden elders de mannen, in wier geest hij arbeidde, maar met welke hij zich niet vergelijken dorst; zelf was hij niet in *Nederland*, maar daar buiten, te *Parijs*

en in *België*, gevormd (zie G. zelven- 2de deel. bl. 303 en 382); en des al niet te min, *Nederland* alleen had mannen als GERARD GROOT! Weg zijn ze, die hem voorgingen, die hem vormden, die, terwijl hij arbeidde in *Nederland*, elders waarheid en deugd voorstonden; wij kunnen ze niet meer zien, zij zijn gemaskeerd, en nu hebben we het onuitsprekelijk genoegen, om, terwijl we de overige aarde voor eene donkere hel houden, ons toe te juichen in het licht van *Nederland*. Maar GERARD GROOT een wegbereider voor ZWINGLI en LUTHER?! GERARD, de vrome priester, voorlooper van ZWINGLI, den afgevallen pastoor! GERARD, die de grondslagen eener geestelijke congregatie legde, waarin men de kloostervoorschriften moest opvolgen; GERARD, die zijnen medegenooten zoo vaak toeriep: *fuge mulieres;* die GERARD een voorlooper van LUTHER, van den monnik, die het klooster ontliep en eene non tot vrouw nam! Hoe is het mogelijk zoo iets te zeggen?.... Dat is het vermogen der kunst, geeerde lezer. Zeg: GERARD werkte aan eene hervorming; na hem kwam LUTHER en werkte aan eene hervorming; dus werkten beide aan *de Hervorming*. Dat verschil van *eene* met *de*, van *h* met *H* is niets. Maskeer slechts leer en daden van beiden, of laat, van den oudsten vooral, slechts zoo veel doorschemeren als u te pas komt voor uw oogmerk, en zie, gij zijt er: de eerste legde de grondslagen, waarop de tweede voortbouwde!

Maar wij moeten nog niet wederleggen. Wij gaan dus voort met opmerkzaam te maken op hetgeen G. doen moet, ten einde het speciaal nut der speciale Kerkgeschiedenis van *Nederland* te stichten. Het tweede, dan, is het licht, over het godsdienstig en zedelijk karakter der Nederlanders verspreid. Om dat licht te doen zien, zal hij het volk der Nederlanders vertoonen «als tuk op vrijheid, eenvou-

«dig, met liefde voor de waarheid en voorouderlijke zeden «vervuld, naijverig op iederen inbreuk van zijne regten, «vatbaar voor verlichting en beschaving, voor eene zachte «leiding geschikt, maar tegen elke aanmatiging en har- «den dwang zich met kracht en geweld verzettende.....» «Somwijlen mogt die duistere damp ook hen bedwelmen; «de zinnelijkheid en heerschzucht der Geestelijkheid zelve «wekte hen daaruit weder op (om de zaak verschooning «voor den stijl!), en spoedig verhieven zich aller handen «om der huichelarij haar gruwzaam masker af te rukken.» Er moet dus getoond worden, hoe uitstekend het godsdienstig en zedelijk karakter der Nederlanders was, zoo uitstekend, dat zij slechts *somwijlen* door den duisteren damp (de wierooknevel om den aangebedenen Kerkvoogd en diens trawanten) konden bedwelmd worden; dat zij juist door de zinnelijkheid en heerschzucht der Geestelijkheid (dus niet door GERARD GROOT) uit die *somwijlige* bedwelming opgewekt werden; dat zij spoedig (na de opwekking? of na die somwijlen?) der huichelarij haar gruwzaam masker afrukten. Hebt ge 't wel bemerkt, lezer, hoe de kunst hier weder wonderen gedaan heeft? Eerst waren de geschiedrollen der Kerk in Nederland, vóór de Hervorming, zwart met witte stippen; maar nu ziet gij, dat de duistere damp slechts *somwijlen*, dank zij het godsdienstig en zedelijk karakter der Nederlanders! die geschiedrollen overschaduwden, en dat het volk dien damp spoedig wegvaagde. En denk niet, dat dit slechts het volk, in tegenoverstelling der geestelijkheid, geldt; hoe toch zou dat volk, slechts somwijlen bedwelmd, dus doorgaans goed bij zijn verstand, geduld hebben, dat die zwarte geestelijkheid bestaan bleef, het gruwzame masker weer voordeed en op nieuw hare bedwelmingskracht oefende? Dat laat zich van

wakkere Nederlanders niet denken. Alzoo was ook de Geestelijkheid doorgaans zonder masker, vrij van zinnelijkheid en heerschzucht. Nu zijn derhalve de geschiedrollen wit met zwarte stippen. Als dat geen tooverkunst is, dan hiet ik geen .....

Het derde speciale nut, eindelijk, is de sleutel, die een en ander, dat *na* de Hervorming gebeurd is, verklaart door hetgeen *voor* de Hervorming bestond. Nader uitsluitsel omtrent dien sleutel krijgen we hier niet. Wij hebben ook het oogmerk des heeren G. genoegzaam leeren kennen, om nu nader het plan van zijn werk te vernemen, en reeds uit de dorre opgave daarvan een voorloopig gevoelen over den geest en den loop van het werk zelf op te vatten. Wij kunnen toch van G. niet gelooven, dat op hem toepasselijk zou zijn:

Amphora coepit institui, currente rota cur urceus exit?

«Het werk zal uit twee, hoogstens drie deelen.... bestaan. «In vier tijdperken verdeelen wij ons onderwerp, waarvan «de twee eerste bevatten: «*Invoering en vestiging des Chris-*«*tendoms in de Nederlanden,*» en «*Voortgaande verbastering* «*des Christendoms in de Nederlanden.*» Het derde zal «*den* «*aanvankelijken strijd tusschen licht en duisternis en vruchte-*«*looze pogingen ter Hervorming,*» het laatste «*de Geschiedenis* «*der Hervorming tot derzelver geheele zegepraal in ons Vader-*«*land behelzen.*» Het eerste tijdperk eindigt met den dood van KAREL *de Groote* (814), en kenmerkt zijnen geest aan het slot van het 9de Hoofdstuk met deze woorden, die men als een tuiltje uit de bloemen van dat perk gevlochten en den lezer aangeboden, beschouwen kan: «Dit Christendom «was het, dat ook in ons Vaderland gepredikt werd. Mis-«vormd, als het was, stichtte het niet zooveel nut, als «het bij behoud van deszelfs oorspronkelijke waarde had

«kunnen doen. Veel echter droeg het bij om de ruwe be-
«woners dezer landen te beschaven, vooroud'rlijke wreed-
«heden... te beteugelen en eene, in vele opzigten de oude
«overtreffende, Godsdienst in te voeren..... Het zaad,
«door hen (de eerste predikers hier te lande) gestrooid,
«mogt in zich zelven te veel verbasterd zijn om dadelijk goede
«vruchten voort te brengen; na herhaalde zaaijing keerde
«het bij de volgende geslachten tot deszelfs oorspronkelijke
«zuiverheid weder, en brengt nog in onze dagen de heer-
«lijkste vruchten van geloof en godsvrucht voort.» Zijt ge niet verrukt, lezer, over dat lieve, allerliefste bloementuiltje, dat de onvergelijkelijke kunstenaar u aanbiedt? Het zaad bragt wel dadelijk goede vruchten voort: namelijk *beschaving van de ruwe bewoners, beteugeling van voorouderlijke wreedheden, een betere godsdienst;* maar *verbasterd als het was kon het dadelijk geen goede vruchten voortbrengen.* Is dat niet eene schakering van kleuren, zoo als geen ander kunstenaar ze oplevert? Dank, Dominé, voor dat kostelijk geschenk: wit is zwart, en zwart is wit.

Het tweede tijdperk, daar we ons weinig meê zullen bezig houden, gaat tot het jaar 1288, altoos al zwartere en zwartere rollen vertoonende, immers voorhoudende *de voortgaande verbastering des Christendoms in Nederland.* «Men «wane echter niet, dat de Nederlandsche Kerk alleen zoo «verre van hare bestemming verbasterd was. Zij verdient «in vele opzigten nog boven die van andere landen ge-«prezen te worden..... Gedurig werd de verbastering «grooter, de duisternis tastbaarder: maar zij ook was die «duisternis, welke het vroege morgenlicht voorafgaat; want «weldra gloorden de eerste ochtendschemeringen om, na «eeuwenlangen kamp met de nevelen des bijgeloofs, door «het helderste middaglicht vervangen te worden.»

Aldus G. aan het slot van het laatste hoofdstuk des 2ᵉ tijdperks.

Al wederom een tuiltje, lezer, weinig minder lief dan het voorgaande. Licht en schaduw zijn er zoo kunstig in verdeeld, dat ze niet alleen beide beter uitkomen, maar dat ze ook elkander vernietigen. *Schaduw:* de Nederlandsche Kerk was van hare bestemming verbasterd; de verbastering was gedurig grooter, de duisternis was gedurig tastbaarder geworden; het was die duisternis, welke het *eerste* morgenlicht, ja, de *eerste* ochtendschemeringen voorafgaat; het was dus een duister zonder het minste licht. Maar nu?... *Licht:* De Nederlandsche Kerk dient geprezen te worden, in vele opzigten nog boven die van andere landen; er was wel duister in de Kerk, maar slechts dat duister waar het licht op volgt, en dat dus zoo erg niet is als het eeuwige duister, dat wil zeggen, als de hel. Begrijpt gij die kunst? door stilzwijgend uit te lokken tot een blik in de hel — het eeuwige duister —, verschijnt u licht in de Kerk, in welke het evenwel zoo duister is, dat de allereerste lichtstraal er nog in doorbreken moet. Hoor eens, lezer, ik ben daar trots op, en ik zeg het luide: de Nederlandsche schilderschool is nog niet verbasterd; REMBRANT praalt nog in al zijn kracht; ons het meesterschap over licht en schaduw! ons de voorrang in het tooverspektakel! ons de voordeelen van het effect-bejag!

Genoeg voor deze maal. In een volgend artikel beschouwen we, na eene korte karakteristiek van het derde tijdperk, eenige bijzonderheden uit hetzelve. Het vierde zullen we, althans voor als nog, onaangeroerd laten. In afwachting van het beloofde, mogen de lezers nu reeds bij zichzelve beslissen wat de geschiedenis, door zulken man, naar zulk plan, aangelegd, bij de uitvoering worden moet.

De Hervorming, zijn oogelijn, opvattende als licht, en tevens, gelijk zij inderdaad is, als protestantisme tegen de K. Kerk; zoo moet hij deze Kerk opvatten als duisternis, en die haar besturen en dienen, als bewerkers der duisternis. Vervolgens van den eenen kant de Hervorming weder opvattende als eene uitstekende weldaad Gods, maar die toch niet plotseling, zonder eenige voorbereiding der menschen, van den hemel gevallen is; van den anderen kant reeds vóór, en lang voor de Hervorming mannen ontmoetende, wier heilig leven en ijverig arbeiden voor den bloei van waarheid en deugd, niet kan geloochend worden; zoo rest hem slechts, of hen te ignoreren — wat alleen ten aanzien der zulken gebeuren kan, die geacht kunnen worden buiten het bestek van zijn werk te liggen —, of hen te verduisteren — door tegen over hunne goede eigenschappen, hoedanigheden en daden, andere te stellen, welke over gene als een sluijer spreiden —, of eindelijk hen tot voorboden van het licht, wegbereiders voor ZWINGLI, LUTHER en CALVYN, te maken. Eindelijk, met zijne vaderen en landgenooten ingenomen, kan hij de Hervorming moeijelijk als een geschenk, geheel uit den vreemde gekomen, beschouwen; kan hij ook moeijelijk aan acht eeuwen van onafgebroken duister, hier te lande, gelooven: daarom ziet hij witte stippen op de zwarte geschiedrollen der Kerk in *Nederland*; daarom vereert hij van harte GERARD GROOT enz. met den vleijenden titel van voorloopers der Hervorming. Hij ziet geen gevaar in het erkennen der witte stippen, zoolang zij slechts *Nederland* betreffen; immers de Katholieke Kerk blijft, daar *Nederland* in dit opzigt, vóór de Hervorming althans, niet naar buiten werkte, nog altoos de duisternis. En zoo kan een oogenblik van sterker gevoelde achting voor zijne vaderen en landgenooten hem zelfs

er toe te brengen, dat hij, in tegenspraak met het voor en na beweerde, de duisternissen voor *Nederland* weg vaagt van de geschiedrollen. Dan vooral moet dit plaats hebben, wanneer hij in *Nederland* strijd tegen *Rome* meent te zien; want *Rome* is voor hem, gelijk de vuurspuwende bergen in de sprookjes, de mond der hel, waar uit de verdonkerende dampen opwalmen. Is de strijd ook nog zoo persoonlijk, van individu tegen individu; zijn de beginselen, rakende de kerkelijke magt, er ook in 't geheel niet in betrokken; de strijd zal toch hieten een strijd in *Nederland* gevoerd tegen *Rome*, een lichtstaal in het duister, een witte stip op de zwarte geschiedrollen.

Al deze opvattingen en de daaruit geboren gemoedsgesteltenis zijn vooruit aanwezig, en niet langs historiesch en weg verkregen; integendeel, onder hare heerschappij wordt de historiesche studie ondernomen en voortgezet; en de uitkomst is (naar den regel *unusquisque judicat prout est affectus*) *sententia pro amico*, een wringen en draaijen der geschiedenis tot dat de vooruit vastgestelde resultaten, althans op het papier, verkregen worden. Hiermede beschuldigen wij nu den heer G. nog niet van opzettelijke, voorbedachte, met bewustheid van kwaad gepleegde, vervalschingen, verminkingen, verdraaijingen enz., immers er wordt zoo veel uit verblindheid, en dan weer uit onkunde, gezondigd! Het gezegde is veeleer eene poging om uit te leggen, hoe het heeft kunnen gebeuren, dat hij, gelijk zoovele andere Protestanten, in het schrijven der geschiedenis zoo ongelukkig geslaagd is; nergens kon deze poging gepaster zijn dan ter plaatse, waar wij, naar hem zelven, over hem zelven en over zijn plan spraken.

ZIJN ER NOG

GELOOFSWAARHEDEN

IN

HET PROTESTANTISME?

De vraag, welke wij hier ter nederstellen en waaromtrent wij eenige gedachten willen uitspreken, zal aan de meesten zeer vreemd schijnen en velen zullen zonder twijfel geneigd zijn, om, zonder verder onderzoek naar het antwoord, hem voor dwaas te verklaren, wien zulk eene gedachte in het hoofd kwam. Hoe toch; zouden er in het Protestantisme geen geloofswaarheden meer gevonden worden? Het beroemt zich het zuivere en reine geloof te hebben doen kennen, de volken van de geesten-slavernij van *Rome's* heerschappij te bevrijden en den Bijbel, het woord Gods, van uit het stof te voorschijn te brengen; het verspilt jaarlijks millioenen schats, om dien Bijbel onder allen te verspreiden; zendt zijne agenten naar alle werelddeelen en volkeren heen, om hun het licht des Evangeliums te doen kennen, en er zouden in het Protestantisme geen geloofswaarheden meer zijn? Dwaas voorzeker is hij, die zulk eene vraag zich ter oplossing wil voorstellen. En inderdaad zoo deze vraag ontkennend kan beantwoord worden, moet het Protestantisme de grootste bedrieger der wereld zijn; zelf niet voor waar houdende, wat het aan anderen als waarheid predikt; zelf niet geloovende, wat het aan anderen te gelooven opdringt.

Bij eene nadere beschouwing van het Protestantisme en zijne Geschiedenis is niets duidelijker, niets gemakkelijker op te lossen dan deze vraag: *zijn er nog geloofswaarheden in het Protestantisme?* En mogt zij nu hare geheele en volledige beantwoording nog niet vinden; de voortdurende geschiedenis van het Protestantisme zal hoe langer zoo meer bewijzen, dat met hetzelve geene geloofswaarheid bestaanbaar en het Protestantisme niets anders is dan een middel, niet om tot de waarheid te komen, maar van de waarheid vrij te maken en los te scheuren, en tot de ontkenning aller waarheid te brengen.

De waarheid is één, omdat God, die de waarheid is en ons de waarheid gegeven heeft, één is, en de Zoon Gods, die mensch werd, om de waarheid Gods te openbaren, de eene CHRISTUS is, gisteren, heden en in eeuwigheid dezelfde. Wat Hij als waarheid geleerd heeft, toen Hij op aarde wandelde, dat leerden zijne Apostelen, bijgestaan door den H. Geest, dat leeren hunne opvolgers, de Paus en de Bisschoppen, dat leert de Katholieke Kerk als waarheid. Het *ja* en *neen* kan niet te gelijk door CHRISTUS geleerd zijn; dat Hij de Zoon Gods *is* en de Zoon Gods *niet is* kan niet te gelijk waar zijn; een van beide is waar en het is alleen en onveranderlijk waar; en hij, die beide voor waar houdt, verloochent het een door het ander; en die nu het een, dan weder het ander voor waar aanneemt en zijn geloof bij den dag verwisselt, drijft een verachtelijk spel met de waarheid.

De waarheid is één, omdat God, die de waarheid is, één is. Er is tusschen de door God geopenbaarde waarheden een noodzakelijke band, waardoor het onmogelijk wordt eene waarheid te loochenen, zonder de overige te loochenen; de waarheden zijn zoo aan een geschakeld,

dat de eene de andere ondersteunt, bevestigt en verklaart; door welke schoone orde het geheel der geloofswaarheden bijzonder als het werk van God zich kenmerkt.

De waarheid is één, omdat God, die de waarheid is, één is. Zij spreekt zich bepaald uit en verwerpt al, wat zij niet is, als dwaling. Het is noodzakelijk, dat er in de Kerk Gods bepaald geformuleerde geloofswaarheden zijn, en dat zij allen, die zoo niet gelooven, van zich uitsluit; eene Kerk, welke noch formulieren, noch uitsluiting kan dulden, doet zich daardoor reeds kennen, als de waarheid niet te bezitten.

Dáár derhalve, waar men alle leerstukken, hoe verschillend en tegenstrijdig ook, als waarheid opneemt; waar de eene waarheid de andere niet ondersteunt, maar vernietigt; waar men gestadig in het zoeken naar den band der waarheden op de grootste tegenstrijdigheden stoot; waar geene waarheid bepaald wordt uitgesproken en geene maatschappij met bepaald geformuleerde waarheden mogelijk is; dáár voorzeker is de waarheid niet; daar moet de waarheid verloochend, vernietigd worden.

En wie ziet niet, dat zoo de natuur is van het Protestantisme? Aan wien is de geschiedenis van de veranderingen der geloofswaarheden in het Protestantisme, door den grooten BOSSUET beschreven, onbekend? Wie heeft niet gehoord van de tegenstrijdigheid, welke daar levend in ieder leerstuk is uitgedrukt? En zijn wij dan geene getuigen geweest van den strijd, om het juk en den dwang der geloofsformulieren af te werpen? Van die honende kritiek, waarmede men nog de laatste overblijfselen der geloofswaarheden dáár tracht te vernietigen?

En wat is de oorzaak van die losbandigheid der geesten, die men te laat betreurt, en welke niets meer kan teu-

gelen? Men heeft *den Bijbel als de eenige kenbron der waarheid* uitgeroepen, den mensch losgescheurd van het Apostolaat, gezonden om de geloofswaarheden te prediken en te bewaren, en hij is aan alle wind van leering overgeleverd geworden.

Aan de Hervormers is het belagchelijke en dwaze voorgehouden, om eene godsdienstige maatschappij te gronden op een doode letter; men vroeg hun de zendbrieven, waardoor zij geregtigd waren, om zich tegen het eeuwenoude gezag der Katholieke Kerk te verzetten; men heeft hun gezegd, dat zij in plaats van een Paus, zoovele Pausen met onfeilbaar gezag terugvoerden, als er Protestanten zijn zouden; men heeft hen gewezen op de twisten, welke uit het beginsel: *de Bijbel de eenige kenbron der waarheid*, moesten volgen; men heeft hun aangetoond de ongenoegzaamheid, de onmogelijkheid, om door zulk middel eene onfeilbare kennis der geopenbaarde waarheden te verkrijgen: de Hervormers zijn niet teruggeschrikt voor de opwerpingen van het gezond verstand, zij hebben hunne rede vermoord, om de dwaling ten troon te heffen.

God heeft het toegelaten, dat het Protestantisme geschiedenis werd en dat eene quasi-maatschappij zich op het beginsel: *de Bijbel de eenige kenbron der waarheid*, grondde, opdat de dwaasheid des te zigtbaarder zoude worden. God heeft gezegd: «doet»; en de wereld is omgeworpen geworden; de staten zijn van gedaante veranderd; wetenschap en kunst hebben andere vormen gekregen; de opvoeding van den mensch is op een anderen grondslag begonnen; alles heeft den invloed gevoeld van de leer van het Protestantisme; en de onrust der maatschappij, en de onzekerheid der wetenschap, en de vernietiging der kunst, en het bederf der opvoeding, alles verheft

zijne stem tegen het Protestantisme, om het van dwaling te overtuigen, en aan allen de overtuiging te geven, dat zonder bemiddeling van een goddelijk ingesteld gezag het voor den mensch onmogelijk is, en om tot de kennis der geloofswaarheden te komen, en om ze zuiver en ongeschonden te bewaren.

Wilden wij de geschiedenis nagaan der afzonderlijke leerstukken en hunner veranderingen in het Protestantisme gedurende de drie eeuwen van zijn bestaan; het zoude niet moeijelijk zijn aan te toonen, dat in het Protestantisme alle geloofswaarheden reeds geloochend zijn en er niets overblijft dan de twijfel, of er geloofswaarheden bestaan. Zoodanige geschiedenis zoude ons echter te ver voeren, en wij moeten ons vooreerst binnen engere grenzen beperken. Maar toch na drie eeuwen bestaan mogen wij aan dien boom van kennis vragen, of hij nog geene vruchten draagt, voedzaam voor geest en hart; mogen wij onderzoeken, wat de resultaten zijn van het beginsel: *de Bijbel de eenige kenbron der waarheid,* om tot de kennis der geopenbaarde waarheden te komen. Het is immers door dat beginsel, dat het Protestantisme zich beroemt de waarheid te hebben doen kennen en het licht over de duisternissen te hebben doen zegevieren. Bepalen wij ons dan bij de getuigenis van eenige Protestantsche schrijvers; beter dan wij bekend met hetgeen onder hen zelven omgaat, zal hunne uitspraak des te meer overwigt hebben, om den ligtgeloovige, die zich door den schijn laat bedriegen, te overtuigen; beter zullen zij ons inlichten omtrent de ontkenning van alle waarheid en den diepen afgrond van twijfel en onzekerheid, welker invloed zij zelven ondervonden hebben; beter dan wij zullen zij leeren, dat de dierbare hoofd-inhoud van het Evangelie, het troetelkind van het

Protestantisme, nog verre te zoeken is. Het fondament ligt daar, waarop het gebouw der waarheid moet worden opgetrokken; de Bijbel, de Bijbel alleen is de grond, waarop alles moet rusten, maar in drie eeuwen tijds heeft men nog geen gebouw op dien grondslag kunnen optrekken; rondom liggen de puinen opgehoopt, omdat men gestadig afbrak, wat men gestadig heeft opgebouwd.

De schrijvers van den *Tijdspiegel*, in een merkwaardig stuk over de Protestantsche kerk in *Nederland*, hebben ons met duidelijke woorden geleerd, dat het Protestantisme, wil het zijn wat het is, geene bepaald geformuleerde geloofswaarheid kan dulden, zijne natuur sluit alle bepaalde waarheid uit, en is bijgevolg de ontkenning van alle waarheid. «De «Protestantsche Godsdienst», zoo heet het daar, (1) «is *on-«derzoek*, zij *Protesteert*. Het echte Protestantsche levens-«beginsel ligt in het woord zelf; wie *protesteert*, d. i. na-«drukkelijk zich verzet tegen instellingen of begrippen, die «den toets niet kunnen doorstaan, heeft reeds *te voren* «moeten *onderzoeken*, om met eenig regt te kunnen pro-«testeren. Zonder dien geest van *onderzoek*, welke LUTHER «en ZWINGEL beiden bezielde enz... Door eigen en aanhou-«dend *onderzoek* komt de navorschende mensch op een «eigen weg; hij vraagt niet naar wegwijzers, die *anderen* «op drie of viersprongen hebben verkozen te plaatsen; hij «plaatst die zelf daar, tot dat anderen komen, om dezelve «weder te erkennen of af te breken.» Waar zoodanig de natuur is, hoe kan daar eene juist geformuleerde waarheid bestaan? De meest tegenstrijdige gevoelens moeten uit dusdanig beginsel ontspruiten, en de gedurige strijd en twist wegens het *afbreken* kan niet dan ongeloof en twijfel ten gevolge hebben.

(1) Jaarg. 1844, N°. 1.

Maar wij zouden te kort schieten, indien wij ons bij deze getuigenis wegens de natuur en geaardheid van het Protestantisme bepaalden, om daardoor tot het besluit te komen, dat daar geene geloofswaarheden meer zijn; niet aanstonds toch bragt deze oorzaak al hare gevolgen voort. Lang nog bleven de herinneringen der Katholieke waarheid in het Protestantisme voortleven; de indrukselen eener katholieke opvoeding kon men niet aanstonds wegwerpen; niet op eens kwam men tot het volslagen ongeloof en den diepsten twijfel; dit moge met eenige individuën het geval geweest zijn, eene maatschappij kan onmogelijk in een oogenblik zich in den afgrond van ongeloof en twijfel nederwerpen. Door gestadige toepassing zegevierde het Protestantsche levensbeginsel over die overblijfselen eener verworpene openbaring en het gansche gebouw, uit overgeblevene katholieke waarheid opgetrokken, stortte in puinhoopen ter neder onder het breekijzer der kritiek; ja zelfs de grondslag, waarop alles rust, werd aangerand; het heilige en geliefkoosde Bijbelboek werd zelf een voorwerp van onderzoek en het was niet bestand tegen de vernietigende kracht van het Protestantsche levensbeginsel. Het is als rust de vloek op het Protestantisme, welke Gods Zoon weleer over *Jeruzalem* heeft uitgesproken, dat de eene steen op den anderen niet zoude blijven; zij toch, zij hebben den CHRISTUS verworpen in zijnen plaatsvervanger en hem schandelijk bespot, gelasterd en gehoond.

Hooren wij dan nog andere getuigen.

Voor allen treedt LUTHER zelf, als een bevoegd beoordeelaar in zijne eigene zaak, te voorschijn, om ons met den toestand van het Protestantisme ten zijnen tijde bekend te maken en te getuigen, hoe ver men het bij het begin van het Protestantisme in de vernietiging der waar-

heid gebragt had; hoe weinig nog van dat licht was doorgebroken, om de nacht te verlichten, waarin men zich de wereld voorstelt gezeten te zijn, als ware niet de Godmensch verschenen, om het licht over de duisternis te doen zegevieren. «Er zijn bijna zooveel gelooven als hoofden,» zoo schreef LUTHER aan de Protestanten van *Antwerpen*, «er is geen domoor, die, indien hij begint te droomen, zich «niet door God bezocht meent of profeet te zijn geworden.» Wat getuigenis! En dit was het gevolg van het vrije onderzoek. Maar nog nadrukkelijker wordt zijne taal, als hij op het einde van zijn leven de nietigheid van zijn werk overziet; dan geeft hij ons in weinige woorden de onmagt te kennen, om het werk, dat hij begonnen had, te voltooijen en laat hij zien, hoe weinig hij nog in de kennis der waarheid gevorderd was. «Het is een groote en moei«jelijke zaak,» roept hij uit, «de Schriften te verstaan! «Men moet vijf jaren het land bebouwen, om de Georgica «van VIRGILIUS te begrijpen; twintig jaren doorbrengen in «de behandeling der zaken, om klaar te zien in de brie«ven van CICERO; *honderd* jaren met de profeten ELIAS, «ELISEUS, JAN DEN DOOPER, CHRISTUS en zijne Apostelen, «om de Schriften te proeven. Arme menschheid!» (1) De reus wordt verpletterd onder het wigt der bergen, die hij opstapelde, om de waarheid te bestormen. Eene groote en moeijelijke zaak! en dat roept *hij* uit, die aan *ieder* den Bijbel in handen gaf, om er de geloofswaarheden te zoeken en te vinden! Dat roept *hij* uit, die den Bijbel als de *eenige* kenbron der waarheid predikte en zich losscheurde van het goddelijk ingestelde gezag!

Maar wat LUTHER niet gedaan heeft, dat deden welligt

(1) Coll. mens. f. 4 a en b. Zie AUDIN, Vie de LUTHER, II 536, 2e Ed. de Paris.

zijne leerlingen; voortgaande op zijn voetspoor, hebben zij niet in drie eeuwen den dierbaren hoofdinhoud des Evangeliums kunnen vinden? Hebben zij geene zekerheid omtrent de geloofswaarheden gekregen? Neen, ook zij vermogen het niet; de grondslag is niet in staat eenig gebouw te dragen; zoo is de weg niet, die God gewild heeft, om de waarheid te vinden. De getuigenissen zijn openhartig; het zijn Protestanten die spreken; hooren wij met aandacht. «In het Protestantisme», zoo spreekt een geleerde, (1) «heerscht over de *gewigtigste geloofspunten* «eene rampzalige *tweespalt* onder de godgeleerden van «eene en dezelfde Evangelische Kerk, en alle leerbegrippen, «die nog werkelijk algemeen aangenomen worden, kan «men wel te zamen op den nagel van zijn vinger schrijven.» «Het Protestantisme,» zegt DE WETTE, (2) «welks kerkge- «meenschap door de menigvuldigheid der belijdenissen en «sekten, die gedurende en na de hervorming ontstonden, «geschokt, ja verbroken werd, doet zich niet, even als «de Roomsch Katholieke Kerk, in eene uiterlijke eenheid, «maar in een bont allerlei voor. Evenwel wenden al de «verschillende Protestantsche sekten eene zekere verwant- «schap met elkander voor, aangezien zij allen *dezelfde strijden- «de houding tegen het Katholicisme* aannemen en *den Bijbel als «eenige kenbron der waarheid* erkennen.» (3) Zoo was dan voor bijna twintig jaren het Protestantisme, na een onderzoek van drie eeuwen, niet verder gekomen dan LUTHER, die het begon; of liever na alle dwalingen opgebouwd en

(1) In de Theol. Litteratur-Blatt. A. K. Z.

(2) Im Protest. 1828, B. II, Heft. III.

(3) Vergelijk hiermede HOFSTEDE DE GROOT, *Toespraak aan de Theologische Studenten, bij het openen zijner Akademische lessen, den 7 September* 1842, blz. 26; en daarentegen Prof. VINKE: *Antwoord aan de Redactie van het Tijdschrift: Waarheid in Liefde;* blz. 12 vv.

afgebroken te hebben, was het tot zijnen oorsprong wedergekeerd, om van daar uitgaande op nieuw naar de geloofswaarheden te gaan zoeken, die nog niet gevonden waren. Nog bestaat *dezelfde strijdende houding tegen het Katholicisme*; zij is niet dan te zigtbaar in alles, wat door het Protestantisme gedaan wordt; *dezelfde bron der waarheid* wordt nog erkend; maar waar zijt gij dan dierbare hoofdinhoud? Waar, Protestantisme, waar is het zuivere Evangelie, dat gij ons zoudt brengen? Heeft men u niet genoemd: «de overgang uit de nacht der diepste onwetend«heid, tot de bekendheid met den hoofdinhoud des Evan«geliums?» Geloof en geloofswaarheden zijn onmogelijk in eene vereeniging, waar de geloofswaarheden door den eenen betwijfeld, door den anderen betwist en bestreden, door een derden verworpen en bespot worden. Een algemeen ongeloof moet vroeg of laat daar volgen, want de menschelijke rede mist het zekerheidspunt, waarop zij kan rusten.

Reeds in 1825 gaf HAMMERSCHMIDT daarvan getuigenis: «het is eene daadzaak», zegt hij, «dat de Protestantsche «Kerk, ten minste in groote steden, zelve niet meer weet, «wat zij eigenlijk gelooft» (1).

«Het Protestantisme», zegt Dr. F. A. H. SCHMALZ, «heeft het «reformeren en protesteren, zoo wijd gedreven, dat het «thans slechts een rij *nullen* is, zonder getal er voor....» «Door het gestadig slopen van het gebouw der Godsdienst «is het nu eene armzalige stulp geworden, die naauwe«lijks meer tegen wind en weder beschutten kan.» (Prof. I. G. MULLER.)

En niet alleen zijn de gelooofswaarheden vernietigd door

(1) Alg. Kirch. Zeit. 1825, N°. 167.

het Protestantisme, maar het is ontaard in een *protest* tegen alle godsdienst. «O Prostestanstisme», zoo roept Dr. IENISCH uit, «is het dan eindelijk met u zoo ver gekomen, dat «uwe aanhangers *tegen alle godsdienst protesteren!* Voor «iedereen blootliggende *daadzaken* bewijzen het luide, dat «deze verklaring van uwen naam geen ijdel woordenspel «is, ofschoon ook velen, wegens het afgelegde getuigenis, «tegen mij in toorn zullen ontbranden.»

Wat zouden wij dan nog ontelbare getuigenissen kunnen verzamelen, indien niet veler stem door vrees en door haat tegen de Katholieke Kerk gesmoord werd, en men niet om de menschen te believen de waarheid verborgen hield. Ja er zijn er velen, wier oogen geopend zijn, maar die zich vrijwillig in duistere nevelen wikkelen, om de schaamte van het licht niet te dragen.

En hoe toch kon het Protestantisme zoover van zijn eind-doel afwijken? Hoe bragt het die verloochening voort van geloofswaarheid en godsdienst, niet van een individu, maar in eene gansche maatschappij? Men wil het niet erkennen, maar daarin toch ligt de oorzaak, dat de Bijbel genomen is als eenige kenbron der waarheid. Uit dat beginsel ontstond de strijd der geleerden, en «door den gestadigen «strijd der geleerden», zegt BOLL, «won het gevoelen «algemeen veld, dat de godsdienst, vooral de christelijke «iets is, van hetwelk eigenlijk niemand weet, waar men «het voor te houden hebbe; zij veroorzaakt slechts twist «en tweedragt onder de menschen en welligt ware het beter «*de zaak maar geheel te laten varen?*» Ja voorzeker ware het beter het beginsel te laten varen: «*De Bijbel de eenige kenbron der waarheid*», en terug te keeren tot dat goddelijk gezag der Katholieke Kerk, dat met onfeilbaarheid de geloofswaarheden leert en alleen in staat is 's menschen rede te bevredigen.

Protestanten, die zoo dikwerf u beroemt den waren hoofdinhoud van het Evangelie te bezitten, toont mij dan de resultaten van een onderzoek van drie eeuwen; niet dat gij haat draagt tegen de Katholieke Kerk, noch dat gij den Bijbel houdt voor de eenige kenbron der waarheid; dat is uwe roem en glorie niet; maar het reine, zuivere, ware Evangelie gevonden te hebben, dat moet u den lof der eeuwen verwerven. Roept mij niet toe met den Anglikaanschen Bisschop WALSON: «Ik geloof, dat het zekerder «is u aan te toonen, waar de christelijke waarheden zich «bevinden, dan u te zeggen, welke zij zijn. Zij zijn vervat «in den Bijbel enz.», (1) want het is mij niet alleen te doen, om te weten, waar het ware Evangelie te vinden is, maar wat het is en dit te weten met onfeilbaarheid. Drie eeuwen hebt gij gezocht, toont mij dan het heldere licht, dat gij zoudt doen opgaan, opdat ik er mij in verlustige, verblijde en het zoete genoegen smake het zuivere Evangelie te aanschouwen; doet mij die goddelijke melodie hooren, zoo harmonieus als zij uit den mond van Gods Zoon voortkwam, aller harten in verrukking opvoerende; spijzigt ons met dat hemelmanna, alleen instaat de zuchten des harten te bevredigen. (?)

«De onzigtbaarheid is het oord des geheims, waarin «het Protestantisme de treffendste en meest doorslaande «bewijsredenen der Katholieken zoo mogelijk tracht te ont«wijken. Spreek eens over het wezen van CHRISTUS Kerk, «dring er op aan, dat zij zekere kenteekenen hebben moet, «dat zij één, heilig, algemeen is en van de apostolische «tijden af geduurd heeft, weldra zult gij na veel heen en «wederspringen en het beschrijven van meer dan eenen

(1) In een mandement aan zijne geestelijkheid.

«cirkel, den tooverslag vernemen: de ware Kerk is on-«zigtbaar! Zie daar het laatste woord en het Protestantisme «is verdwenen.» (1)

Ja, het Protestantisme verdwijnt in de onzigtbaarheid, wanneer men vraagt: wat dan toch eindelijk die dierbare hoofdinhoud des Evangeliums is; hij is nog niet gevonden, nog verborgen, nog geheim. Het Protestantisme heeft geene onveranderlijke geloofsbelijdenis en kan ze niet hebben zonder zich zelven te vernietigen; «het grondbeginsel eener «Protestantsche Kerk is, dat hare belijdenis *niet onveran-«derlijk* verklaard worde, want anders ware het *geene «Protestantsche Kerk* meer.» (2)

Moest men daarvoor de Katholieke Kerk verlaten, om zich in den afgrond van twijfel en ongeloof neder te storten? Moesten dan zoovele vereenigde pogingen een geslacht vormen zonder band van eenheid, zonder zekerheid der waarheid, zonder vruchten van heiligheid? Is zoodanig het Protestantisme niet? Puinen, die over puinen storten, geheel verwarring. Dit moet dan het werk zijn, dat God gewild en gemaakt heeft; zoodanig is dan de zekerheid, die God ons wilde geven door zelf te openbaren? En op dusdanige onzekerheid slaapt de gemoedelijke Protestant in, hopende op eene Kerk der toekomst, die nimmer zijn zal, en niet nadenkende over de rekenschap, welke hij aan God verschuldigd is, wegens de resultaten van zijn onderzoek. Tranen van medelijden ontspringen aan de oogen bij het beschouwen van de verblinding des menschen! Van waar dan zal het licht opdagen, dat de duisternissen moet verlichten? Men heeft het gezocht in den Bijbel, van daar moest het komen, maar er is nog geene licht-

(1) De onzigtb. Prot. Kerk. *Katholiek*, II D., p. 334.
(2) M. Burnier in de Protestantsche Synode te *Lausanne*, 1838.

straal uitgebroken ; het is nog een diepe nacht, daar, in het Protestantisme.

Een tweede punt, waarover wij nog in het kort willen spreken, is; dat de onderzoekende geest van het Protestantisme niet alleen de geopenbaarde waarheden verloochend, maar zelfs den *grondslag*, waarop het gebouw moest steunen, weggeworpen heeft. Dat de Bijbel de openbaring Gods aan de menschen bevat, is een leerstuk der Katholieke Kerk ; en zonder de getuigenis van haar leerend gezag is het onmogelijk de goddelijkheid der H. Schrift te bewijzen; «ik zoude aan het Evangelie niet gelooven», sprak de groote AUGUSTINUS, «indien het gezag der Kerk mij niet bewoog.» Dit leerstuk had LUTHER uit de Katholieke Kerk medegenomen en, behalve het verwerpen van den brief des H. JACOBUS en eenige inlasschingen, geloofde LUTHER aan de goddelijkheid en het verbindend gezag der H. Schrift. Maar na hem kwamen er, die zoo ligtgeloovig niet waren, meer dan hij door den geest des onderzoeks bezield en gedreven, namen zij dit leerstuk der Kerk : de Bijbel is het Woord Gods, tot voorwerp van hun onderzoek, en zij bevonden, dat LUTHER hierin te ligtgeloovig geweest was. Er was geen Bijbel ; dat God gesproken had tot den mensch, dat Hij nog werkte in de natuur door Profetiën en mirakelen, het waren sprookjes van oude vrouwen, werkingen der te groote verbeeldingskracht, die voor het licht der rede en van het reine vernuft, als nevelen voor de zon, moesten wijken. STRAUSS heeft het onderzoek van die heeren voltooid, toen hij gezegd heeft: «de Bijbel is eene verza«meling van ellendige rapsodiën en blaauwboekjes ; het «nieuwe Testament bevat de geschiedenis en de leer van «een denkbeeldig wezen.» En ofschoon niet alle Protestanten tot dusdanige overtuiging gekomen zijn en niet dezelfde

resultaten van hun onderzoek aanbieden kunnen, omdat velen nog te zeer geloovig hangen aan het woord des menschen, en niet allen zijn op de hoogte des tijds en der valsche wetenschap; zien wij toch bij hen deze meening zich meer en meer vestigen, en weldra hooren wij wellig eene nieuwe Synode met allen klem des gezags uitspreken: «dat er geen Bijbel, geen Woord Gods is.» Zoo wordt dan bewaarheid LUTHERS woord: «wanneer er eene «dwaling ontstaat zoo volgen er steeds andere, tot dat men geheel van de waarheid is afgeraakt.» (1)

Wat wordt er dan, vragen wij met regt na zoo vele getuigenissen, wat wordt er van de geloofswaarheden in het Protestantisme? Vernietigd worden zij door de gestadige toepassing van het Protestantsch beginsel: *de Bijbel is de eenige kenbron der waarheid.* Met het Protestantisme zijn geene geloofswaarheden bestaanbaar, zij worden vervangen door de droomerijen eener trotsche rede, die zich stelt in de plaats van God en hare dwalingen voor openbaringen Gods aan den mensch opdringt.

De Zoon Gods zegt ons in het H. Evangelie (2), dat de Zoon des menschen, wanneer Hij komen zal, *geen geloof* meer zal vinden. Dat woord, hetwelk ons het diepe ongeloof van de laatste dagen der wereld voorzegt, waardoor zal het zijne vervulling ontvangen, door het Protestantisme of door de Katholieke Kerk? Waar bouwt men het geloof op, waar breekt men het af? Indien iets in staat is deze laatste dagen van een volslagen ongeloof te bespoedigen, het kan niets anders zijn dan het Protestantisme, dat groote werktuig om den mensch van het geloof aan CHRISTUS los te scheuren. De Katholieke Kerk gelooft; diep is haar ge-

(1) Ausf. Erkl. des Epist. an die Galater, kap. 6.
(2) LUC. XVIII: 8.

loof geworteld in de uitspraken van een goddelijk ingesteld gezag, plaatsvervanger van CHRISTUS, bijgestaan door den H. Geest, altijd en onveranderlijk hetzelfde leerende, gelijk de goddelijke Stichter, gisteren, heden en in eeuwigheid hetzelfde. Het Protestantisme gelooft niet meer, de geloofswaarheden zijn vernietigd, afgeworpen is het juk van het goddelijk ingesteld gezag en het woord van God, onderworpen aan de willekeur eener beperkte rede, wordt naar de valsche uitspraken dier rede verwrongen en verscheurd. Het geloof aan de uitspraken der rede neemt de plaats in van het geloof aan God en dagelijks meer zinkt het Protestantisme weg in den diepen afgrond van twijfel en ongeloof. Is er nog redding? Ja, door terugkeer tot het geloof, door eene nieuwe onderwerping aan het door God ingesteld gezag der Katholieke Kerk, dat de waarheid leert met onfeilbaarheid; zonder die terugkeer en onderwerping is geene redding mogelijk. Vrij schrijve men geleerde werken, om den Protestant in zijn allerheiligst geloof te sterken; vrij rigte men genootschappen op, om door geldelijke ondersteuning het geloof te bewaren en uit te breiden; vrij dwinge men het geloof op door bedreigingen en verdrukking; het geloof wordt niet door studie verkregen, niet door geld gekocht, noch door bedreigingen opgedwongen; het geloof, het ware geloof is eene gave Gods, welke door het nederige gebed in stroomen van den hemel daalt. Meer en meer openbaart zich dan ook in het Protestantisme de behoefte om te gelooven; menigvuldiger worden dagelijks de bekeeringen tot de Katholieke Kerk, en geen stoffelijke middelen zijn in staat die behoefte te bevredigen en dien terugkeer te beletten.

De Kerk Gods, de zuil der waarheid, moet gegrondvest zijn op eene onwankelbare rots, waartegen de poorten der

hel niets vermogen; en toont mij in de gansche geschiedenis een andere onwankelbare rots dan den zetel van PETRUS, dan het leerend gezag der Katholieke Kerk; alles vergaat en verandert, dat gezag alleen blijft hetzelfde, daarop heeft de tijd geen magt. «Spreekt mij niet,» zegt de groote DE MAISTRE, «van de eerste eeuwen, alsof de «tijd vat had op de Kerk. De eeuwen, over haar heen-«glijdende, kunnen haar slechts volmaken.» Of zoude men welligt die onwankelbare rots moeten zoeken in het Protestantisme, dat nog wankelbaarder is dan het ligte stof, dat de wind verstrooit. «Het Protestantsch Systeem,» zegt dezelfde schrijver, «verwerpt alle bepaald en algemeen «geloof. Het leerstuk, onderworpen aan de menschen, «wordt daar onderzocht, gewogen, aangenomen, ver-«worpen, zoo als het den mensch behaagt; zoodanig, «dat ieder Protestant, die iets bevestigt, slechts spreekt «voor zich zelven, voor het leerstuk, dat hij bevestigt, en «voor het oogenblik zelf, waarop hij spreekt.» Wankelbaarder iets dan het Protestantisme kunnen wij niet vinden. Protestanten ziet dan rond, of het u ook gelukken moge die onwankelbare rots, waarop de Kerk Gods gebouwd is, aan te treffen; eene opeenstapeling van puinen aan haren voet heeft haar nog niet onzigtbaar gemaakt voor den vorschenden blik; even onwankelbaar en even zigtbaar als de zon aan het uitspansel moet de Kerk Gods zijn, want ook zij is het werk Gods.

(Ingezonden.)

CHRISTELIJKE ARCHAEOLOGIE.

MIDDELEEUWSCHE MUURSCHILDERING

IN DE

S^{T}. PIETERS-KERK TE LEIDEN. (1)

Het is toch iets opmerkelijks, dat het middel, door de Hervormings-eeuw aangewend, om tot de laatste sporen der muur- en gewelfschilderingen, waardoor de christelijke kunst onzer voorvaderen met levendige kleuren en beelden tot het godsdienstig gevoel heeft willen spreken, van de binnenwanden der kerkgebouwen te doen verdwijnen, juist de tegenovergestelde uitwerking heeft gehad van die, welke een kleingeestig Vandalisme beoogde. «De witkalk «namelijk, welke tot het eerstgemelde einde gebezigd is, «bedekte deze schilderwerken *al fresco* — als muurschil- «dering mogen zij in algemeenen zin aldus genoemd wor-

(1) Naar aanleiding van eene verhandeling over dit onderwerp, door den hoogleeraar N. C. KIST, geplaatst in het XVIIe deel van zijn *Archief voor Kerkelijke Geschiedenis*, bl. 421—476.

«den (1) — met steeds verdubbelde lagen, welke, hoe «meer zij in dikte en tevens in zwaarte toenamen, ook «dies te meer zich van het onderliggend schilderwerk «los maakten, om eerlang, bij elke meer hevige aanraking, «den sedert eeuwen verborgen schat aan het oog te ont-«dekken» (2). Zoo doende werden inderdaad de pogingen, aangewend ter vernieling dier aloude gedenkteekenen der Katholieke leer en godsvrucht, een middel tot derzelver ongeschondene bewaring tot op onze dagen, en tegen hunne bedoeling in, zijn weleer onze vaderlandsche Ikonoklasten ware *Conservateurs* geworden.

Onderscheidene middeleeuwsche kunstgewrochten, die, vroeger voor de *dwingelandij van den witkwast*, gelijk het een geleerde teregt noemt (3), hadden moeten wijken, werden dan ook in de laatste jaren hier te lande ontdekt; en «de ontwaakte zin voor dezen tak van kunst en wetenschap, «zegt de heer KIST, doet thans meer dan vroeger «zulke voorwerpen opzoeken». En ofschoon het aesthetisch gevoel nog niet overal en bij allen zijne regten kan doen gelden, en de witkwast hier en daar nog even despotiek als vroeger den schepter zwaait (4), zoo mag echter niet ontkend worden, dat bij velen de oude puriteinsche bekrompenheid reeds voor liberaler en kunstlievender gezind-

(1) De Leidsche, of andere in ons vaderland ontdekte muurschilderingen, zijn eigenlijk geen *a fresco* of schildering met *natte kalk*, gelijk door Dr. C. LEEMANS, in zijn lezenswaardig berigt over de *Zalt-Bommelsche* muurschildering (*Staats-Courant*, 1 Nov. 1845) te regt is opgemerkt, maar veeleer «een *a tempera* werk, hetgeen ook «bij de muurschilderingen der Ouden aangewend werd, en nog dik-«werf verkeerdelijk met den naam van *a fresco* bestempeld wordt».

(2) KIST, *Arch.* blz. 421.

(3) Dr. LEEMANS, t. a. p.

(4) B. v. te *Tiel*, te *Valburg*, te *Hoorn*, waar de ontdekte muurschilderingen wederom werden overgewit. Vgl. *Archief*, bl. 425, 439, 440.

heid heeft plaats gemaakt. Gaarne zien wij den heer KIST onder diegenen, welke, door hunnen invloed en vooral door eigene beoefening, dezen vooruitgang ten goede trachten te bevorderen; en wij meenen geen afdoender bewijs van onze welgemeende belangstelling in de archaeologische studiën van den ijverigen Leidschen hoogleeraar te kunnen geven, dan door eene zijner laatste nasporingen in dit vak hier meer bepaaldelijk onze aandacht te schenken, met het doel om der wetenschap, die wij gezamenlijk liefhebben, bevorderlijk te zijn. Wij bedoelen de Verhandeling over de in October 1844 in de St. Pieters-Kerk te *Leiden* ontdekte *Muurschildering*, waarin Prof. KIST niet slechts eene uitvoerige beschrijving van dit middeleeuwsch kunstgewrocht heeft gegeven, maar ook die beschrijving heeft toegelicht met archaeologische, en zelfs hier en daar dogmatische bemerkingen, waarover wij ons meer dan eens genoopt zullen vinden van gevoelen met Z.H.G. te verschillen.

De geschiedenis van de ontdekking der Leidsche muurschildering meenen wij niet beter dan van den heer KIST zelven te kunnen vernemen, aan wiens kunstlievende bezorgdheid wij derzelver behoud grootendeels te danken hebben.

«In October 1844, was men, in de St. Pieters-Kerk te «*Leiden*, ter herstelling van den dakstoel met het opheischen «van houtwerk bezig, toen een der twaalf ronde koorzuilen, «door afblotting der kalk eene beschadiging ontving, welke «welligt eerlang weder zou zijn geheeld geworden, had «met het voor den dag treden van kleuren een' daarbij «zijnden huisschilder (VAN DER MARK) aangespoord, om

«nog iets verder de kalklaag af te ligten, waardoor wer-«kelijk geregelde figuren in levendige verven te voorschijn «kwamen» (bl. 447). De hoogl. KIST hiervan verwittigd, stelde, in het belang der kunst, de welgemeendste pogingen in het werk, ten einde «H.H. Kerkvoogden te bewe-«gen om de geheele ontdekking en bewaring van den vond «zich aan te trekken. Maar er bestond vrees, dat juist de «plaatsing van het schilderwerk, geheel in het gezigt der «kerkgangers, deszelfs bewaring niet zou doen raadzaam «zijn», en het werd den heer KIST overgelaten om «door «bespoedigde afbeelding voor te komen, dat niet de ont-«dekking te vergeefs zou hebbenplaats gehad». Ten dien einde werd de vervaardiging van eene teekening aan den kundigen Leidschen lithograaf, den heer HOOIBERG, opgedragen, die zich van deze taak met het hem eigen talent heeft gekweten (1). «Inmiddels echter zijn H. H. Kerk-«meesters tot het besluit gekomen, om het gevonden schil-«derwerk te bewaren, en, door middel van rondom de «kolom aangebragte net bewerkte deuren, het zoo wel «toegankelijke te houden als te bedekken»: eene voorzorg waardoor zich èn kunstliefde èn ikonophobie bevredigd vonden.

De bedoelde muurschildering bevindt zich ruim 8 *vt. Rl.* boven den grond, tegen de westzijde der eerste noordelijke kolom van het koor. Zij is in acht vakken, op twee reijen (elke van *vier*) boven elkander geplaatst, verdeeld (2). Deze vakken van gelijke grootte zijn door vrij breede zwarte (gouden?) randen van een gescheiden, en bij af-

(1) De teekening van den heer HOOIBERG, eene *in kleuren gedrukte* lithographie, is bij de Verhandeling van Prof. KIST gevoegd.

(2) Elk vak heeft 2 *vt.* 4 *dm.* hoogte en 1 *vt.* 3 *dm.* breedte. Het geheele tafereel beslaat eene oppervlakte van 26 *vk. vt.*

wisseling met eene roode of paarschachtige grondtint, gekleurd, waarop kleine zwarte (gouden?) kruizen of rozetten zijn aangebragt, wier groote regelmatigheid doet veronderstellen, dat zij er vermoedelijk met een vorm op zijn afgedrukt.

In elk der acht vakken wordt een Heilige, ten voete uit, voorgesteld. De beelden, als paren tegen over elkander geplaatst, zijn alle met uitzondering van het zevende (St. CHRISTOFFEL), met de gewone heiligen-glorie (*nimbus*, aureool) omgeven. De meeste dezer beelden zijn kenbaar aan hunne attributen of onderscheidingsteekenen; in het vierde en vijfde laten zich de door den schilder bedoelde personen met minder zekerheid herkennen.

Het is ons voornemen, hier van elk afzonderlijk beeld, volgens de orde waarin zij voorkomen, de verklaring te beproeven, en tevens die van den heer KIST, dààr waar zij ons op archaeologische gronden minder aannemelijk of gewaagd toeschijnt, aan eene bescheidene kritiek te onderwerpen; ons tevens voorbehoudende om bij het slot van dit opstel met eenige woorden te gewagen van een paar andere onderwerpen van christelijke archeologie, onlangs door den Leidschen hoogleeraar ter sprake gebragt.

1. De Heiligen-rei wordt geopend door den H. PETRUS, wiens beeldtenis — eene der best bewaarde en naauwkeurigst geteekende van den groep — niet veel van de gewone type afwijkt. In de regterhand, die door den groenen mantel geheel bedekt wordt, houdt de apostel een roodgekleurd boek, met één' kram gesloten; in de linker hand draagt hij een grooten sleutel, waarvan het oog eene ruit, en de kam een, in verhouding tot den steel, vrij massief parallelogram vormt. Dit laatste attribuut is, naar aanleiding der woorden van CHRISTUS, *Matth.* XVI. 19, op de meeste

christelijke monumenten, sedert de vijfde eeuw, het gewone onderscheidingsteeken van den Prins der Apostelen, als den *Sleuteldrager* bij uitnemendheid, als den *primogenitus clavigerorum* (ὁ τῶν κλειδούχων πρωτότοκος), gelijk hem reeds in het midden der vierde eeuw de H. EPHRAEM van *Edessa* noemde (1). Het getal evenwel der sleutels, welke den Apostel in de hand worden gegeven, is niet op al de PETRUS-beelden hetzelfde, maar wisselt af van *één* tot *drie* toe, zonder dat hierin de kunstenaars aan bepaalde ikonographische voorschriften schijnen gebonden geweest te zijn; zoodat men, gelijk wij later gelegenheid zullen hebben door bewijzen te staven, schier in elk later tijdvak der christelijke kunst voorbeelden van dit beurtelings afwisselend getal van sleutels, als symbool der aan PETRUS door den Verlosser toevertrouwde sleutel-magt, voorbeelden zou kunnen aanwijzen. Voor den heer KIST echter leverde dit verschil in het getal der sleutels stof tot eene dogmatisch-archaeologische opmerking, welker strekking zich gemakkelijk laat vermoeden, en die hier zeker dienen moest om «ons den naauwen band te doen zien tusschen Christelijke «Kunst en de Theologische Wetenschap» (2). Dat namelijk PETRUS, zegt K., «slechts één' sleutel, dien des hemels «(van goud), en niet twee of zelfs drie, — den zilveren, «dien der aarde, den zwarten, dien der hel, — in de «hand en voor de borst heeft, mag niet worden voorbijge-«zien. Daar toch de langzame ontwikkeling der kerkelijke «leer aangaande de sleutelmagt van PETRUS, in zijne mid-«deleeuwsche afbeeldingen uitgedrukt staat, wordt hij ook «alleen op de oudere slechts met één sleutel voorgesteld»(3)

(1) *Opp.* S. EPHRAEM. *Syri* Tom. III, gr. p. 464, Ed. Rom.
(2) *Archief*, blz. 476.
(3) Opmerkelijk is hier de overeenkomst van denkbeelden en uit-

(blz. 451.) Hebben deze woorden eenen zin, dan moeten zij beteekenen, dat het getal sleutels, die men PETRUS in de hand gaf, zich vermeerderde naarmate de geestelijke magt, waarvan zij het symbool zijn, meer werd uitgebreid, en de kerkelijke leer omtrent dat punt, verder van de oorspronkelijke zuiverheid afweek. De vermenigvuldiging der Sleutels stond dus, volgens KIST, in het naauwst verband met de ontwikkeling der kerkelijke leer aangaande de Sleutel-magt: zij hield gelijken tred met deze; en toen de overmoed der Hierarchie haar toppunt had bereikt, werd het getal der sleutels van *één* tot op *drie* vermeerderd.

Het is niet te ontkennen, dat de ontdekking van dit verband tusschen de ontwikkeling (d. i. *hier*: verbastering) der kerkelijke leer over de sleutel-magt en hare symbolisering door de PETRUS-sleutels, eer zou aandoen aan den *combinations-geist* des Leidschen hoogleeraars (of — aan dien van zekeren Duitschen *anonymus*), indien zijne bewering slechts door geldige bewijzen kon worden gestaafd. Het tegendeel echter is hier het geval. Niet alleen heeft de heer KIST geen bewijs hoegenaamd voor zijne nieuwe sleutel-theorie geleverd; niet alleen geldt tegen hem de oude regel: *quod gratis asseritur, gratis negatur*, maar talrijke monumenten van verschillende dagteekeningen komen zijne gewaagde

---

drukking, met twee Duitsche werkjes over de christelijke Ikonographie, welke Prof. KIST, blz. 451, zelf aanhaalt. Uit het eerste (*Christl. Kunstsymbolik u. Ikonographie, Francf.* 1839) schrijven wij, als toelichting, dezen *locus parallelus* letterlijk over: «*Die allerältesten Bilder stellen ihn* [PETRUS] *mit Einem Schlüssel in der Hand vor, den er meistens an die Brust drückt. Spater werden zwei Schlüssel üblicher, Schlüssel des Himmels und der Erde, in der Farbe durch Gold und Silber unterschieden. Diese bildlichen Darstellungen geben den Gang einigermassen* [KIST spreekt nog beslissender] *an, den die kirchliche Lehre van der Schlüsselgewalt Petri genommen hat.*» (S. 163).

stelling als om strijd logenstraffen. Men veroorloove ons dit nog weinig besproken punt van dogmatische archaeologie hier een weinig nader toe te lichten.

Als bewijs voor het verband tusschen de ontwikkeling der kerkelijke leer omtrent de sleutel-magt en derzelver symbolisering door één' of meerdere sleutels, wil KIST doen gelden, dat de H. PETRUS «*alleen op de oudere afbeeldingen slechts met één' Sleutel wordt voorgesteld*» (1). Deze bewering moeten wij, zonder omspraak, eene grove ikonologische dwaling noemen. En om ten dien aanzien elken oudheidkundige te overtuigen, dat wij deze wetenschappelijke grief niet zonder reden uiten, zijn wij bereid om zonder zelfs ééne conjectuur te wagen, en het oog alleen op onloochenbare monumenten gerigt, den heer KIST te bewijzen:

α) Dat PETRUS *niet* alleen op de oudere afbeeldingen slechts met één Sleutel voorkomt, maar dat deze wijze van den apostel voor te stellen ook nog in gebruik bleef langen tijd *na* de veronderstelde *ontwikkeling* der kerkelijke leer aangaande de sleutel-magt; en

β) Dat juist op de *oudere* monumenten, dus *vóór* de door KIST uitgedachte ontwikkeling, PETRUS meermalen met *twee*, ja met *drie* sleutels werd afgebeeld. — Zoo doende zal het vermeende *verband* tot het gebied der phantasie-archaeologie worden terug gebragt. Wij beginnen met het tweede.

β) Zonder hier nog te willen gewagen van het bekende bronzen PETRUS-beeld in het Vaticaan, omdat over deszelfs

(1) De Schrijver der hierboven aangehaalde *Christ. Kunstsymbolik* verzekert hetzelfde, gelijk wij zagen, van de *allerältesten Bilder* des apostels. Welk archeoloog weet niet, dat op de *alleroudste* beelden, die der Katakomben, PETRUS, zonder eenig attribuut hoegenaamd, werd voorgesteld?

oorsprong en oudheid de geleerden het niet volkomen eens zijn kunnen wij, alleen uit onze kleine privaat-verzameling van archaeologische geschriften, onze tegen-stelling bewijzen. Met twee sleutels, namelijk, werd PETRUS reeds afgebeeld in de *vijfde* eeuw (*an.* 441) op de beroemde mosaiek, door Paus LEO den Groote aan de Basiliek van St. PAULUS geschonken (1). Een ander voorbeeld zal men hiervan aantreffen op de mosaiek van Paus LEO III (*an.* 800) in het *Triclinium Lateranense* (2), en een derde kan die van Paus PASCHALIS I (*an.* 817) in de Basiliek der H. CECILIA (3) leveren. Ja zelfs *drie* Sleutels, die, volgens een der archaeologische Mentors van den heer KIST, slechts gebruikelijk waren *zu den Zeiten, da die Lehre von der Römischen Schlüsselgewalt den grössten Umfang gewonnen hatte* (4), drie Sleutels vindt men op monumenten van veel vroeger dagteekening dan de Leidsche muur-schildering. Wij vermelden slechts diegene, welke wij, bij de zeer beperkte bronnen, die ons ten dienste staan, door eigen onderzoek hebben kunnen ontdekken, en wij twijfelen niet, of Prof. KIST zal door ijverige nasporing in den Leidschen boekenschat, onze verzameling nog met een aanzienlijk getal kunnen vermeerderen. Wij verwijzen dus hier slechts op het PETRUS-beeld met *drie* sleutels, door ALEMANNI medegedeeld uit een griekschen unciaal-codex (*num.* 699) der Vaticaansche Bibliotheek, ten tijde van Keizer JUSTINUS (*an.* 518—527) geschreven; alsmede op een ander in een HS.

---

(1) CIAMPINI, *Vetera Monimenta*, I, 232. Deze Mosaïek werd later (*an.* 787) door Paus HADRIANUS I, in zijnen Brief aan Koning KAREL als een bewijs voor het aloude gebruik der Heiligen-beelden aangehaald. Vgl. LABBE, *Concil.* VIII, 1511.

(2) ALEMANNI, *de Lateranensibus Parietinis*, cap. X, p. 33, 36.

(3) CIAMPINI, l. c. II, fig. LII.

(4) H. ALT, *Die Heiligenbilder*, enz. S. 96.

van *Rheims*, uit de achtste eeuw (1), waarvan MABILLON in *Annales Bened.* I, 507, zoowel als van het Vaticaansche een teekening heeft overgenomen. *Drie* sleutels hebben we insgelijks opgemerkt op het tafereel van den linker vleugel van het vroeger vermeld *Triclinium Leonianum*, alsmede op de mosaïek, die eertijds het graf van Keizer OTTO II † *an.* 973) versierde, en nu in de Krocht van *St. Pieter* te *Rome* bewaard wordt (2).

Maar allermeest moet het ons bevreemden, dat Prof. KIST, bij het opsporen van historische bewijzen voor het bestaan van zijn geliefkoosd *ontwikkelings*-systeem aangaande de sleutelmagt en hare trapsgewijs vermenigvuldigde symbolen, zich niet hebbe herinnerd, wat *hij- zelf*, eenige jaren te voren, in zijn *Archief* over een aloud overblijfsel der voorvaderlijke godsvrucht had opgeteekend. Wij bedoelen den «beroemden en belangrijken» St. Pieter-steen, gelijk K. hem zelf noemt, die weleer het voorportaal der Abdij-kerk van *Egmond* versierde, en waarop de apostel tusschen Graaf DIRK VI van *Holland* en diens vrome Moeder PETRONELLA, weduwe van Graaf FLORIS II, stond afgebeeld. Eene getrouwe afteekening van dien in vele opzigten merkwaardigen steen, heeft de heer KIST, blijkens zijne eigene getuigenis (3), in de verzameling van wijlen Prof. REUVENS, aangetroffen; en welligt heeft hij als lid, van het Instituut, den oorspronkelijken steen zelven, in het gebouw dezer Vereeniging, waar hij thans bewaard wordt, meermalen kunnen bezigtigen. Waarom zijn hem dan de *twee* sleutels van PETRUS, waarvan wij hier den vorm, volgens VAN WIJN's

(1) ALEMANNI, l. c. p. 56, tab. VII. De drie sleutels hangen aan een ring. Vgl. ook BORGIA, *Vatic. Conf. S. Petri* etc, p. CXXI.
(2) CIAMPINI, *de Aedificiis a Constantino*. M. etc. p. 74, tab. XXIV.
(3) *Archief*, Dl. XIII, bl. 260.

afteekening (1), onder de oogen onzer lezers brengen, bij het construeren zijner sleutel-theorie niet in het geheugen gebleven? Of moest zich misschien de kerkelijke leer aangaande de sleutelmagt nog langzaam ontwikkelen, toen de godvreezende Graaf DIRK in 1138 naar *Rome* toog, om daar den Paus INNOCENTIUS II zijne hulde te brengen en ten blijke van zijne gehechtheid aan den H. Stoel, de abdijen van *Egmond* en *Rijnsburg* onder de bescherming van den H. PETRUS stelde (2)?

Al de tot hiertoe aangevoerde monumenten, waarvan de meeste tot eenige eeuwen vroeger dan de Leidsche muurschildering opklimmen, zouden reeds, ons bedunkens, meer dan afdoende zijn, om tegen de sleutel-theorie van den heer KIST gegronde bezwaren te doen rijzen. Om echter ons tegenbewijs zoo voldingend mogelijk te maken, blijft ons nog aan te toonen, dat het getal der sleutels op de PETRUS-beelden, zóó weinig in verband stond met de zoogenaamde ontwikkeling der kerkelijke leer omtrent de sleutel-magt, dat juist in de latere tijdperken der Kerk, toen nog gansch *Europa* daaromtrent eenstemmig de nog thans beledene katholieke leer beleed, het niet aan monumenten ontbreekt, waaruit het elken onbevooroordeelde moet blijken, dat op de symbolisering (door *één* of *meerdere sleutels*) van de goddelijke magt, door CHRISTUS aan PETRUS

(1) VAN WIJN, *Huisz. Leven*, I, 452.

(2) Vgl. het *Diploma* van INNOCENTIUS II, waarin deze o. a. zegt: «Et nos, quorum *praecipue interest, jura ejusdem coelorum* CLAVIGERI *specialius defensare, eadem venerabilia loca in proprietatem ac protectionem Sanctae Romanae Ecclesiae recipimus*; etc.» *Batav. Sacra*, I, 145.

en diens opvolgers toevertrouwd, de voorgegevene aanmatigingen der Hierarchie en de uitbreiding van hare werking en magt zoo weinig invloed uitoefenden, dat juist in de tijden van de grootste *ontwikkeling* (volgens K.), het getal der sleutels — men veroorloove ons hier deze woordenspeling — het minst of althans niet meer dan te voren was *ontwikkeld*. De heer KIST geve zich slechts de moeite, een of andere antiquarische verzameling te doorbladeren; b. v. de *Monumenta Boïca*, door de Munchener Universiteit uitgegeven. Daar zal hij o. a. verscheidene PETRUS-beelden met *één* sleutel aantreffen op de zegels der Stad en des Bisdoms van *Regensburg*, welke den apostel, gelijk *Leiden*, als patroon vereerden. Deze zegels zijn van de jaren 1207, 1288, 1405, 1407 en 1412 (1); en bij dezelve kunnen wij nog voegen eene kleine zilveren munt van CUNO, Aartsbisschop van *Trier*, in het laatst der veertiende eeuw, waarop de apostel PETRUS met *één* sleutel in de linkerhand staat afgebeeld, en die in het Penningkabinet der Leidsche Hoogeschool wordt bewaard. En mogten de echt-Katholieke Regensburgers of de Triersche Kerkvoogd door den heer KIST als te verlicht en vrijzinnig worden aangezien, om hier voor onze stelling en bewijs te kunnen leveren, dan zullen wij een beroep doen op andere monumenten, waarbij de betrokkenen zeker niet kunnen worden verdacht, van ten aanzien

(1) *Monumenta Boïca*, Tom. XI, tab. XI, mem. 2; *ibid.* tab. IX, num. 46 en 47; Tom. XII, tab. B (PETRUS met een' visch in de regter- en *één*' sleutel in de linkerhand); vooral Tom. XI, tab. XI, num. 3 (het zegel der Kerk van *Regensburg*, met het randschrift: † SIGILLŮ. SCI. PETRI. RATISBONENSIS. ECCLE. en de beeldtenis van PETRUS met het *pallium*. Hij houdt in de regterhand *één* kruisvormigen sleutel en in de linkerhand een boek of rol, waarop geschreven staat: LIGAT. SOLVIT. Aan weerszijde van het hoofd leest men: S I
CLAVI PET).

der *ontwikkelde sleutelmagt* te weinig ultramontaansche leerstellingen te hebben aangekleefd.

Het geldt namelijk sommige Pausen zelve, die niet gevreesd hebben, dat men uit den *éénen* sleutel, dien zij hunnen apostolischen voorzaat in de hand gaven, de gevolgtrekking zou afleiden, dat de sleutelmagt òf *nog niet* ontwikkeld òf *te veel* door hen ontwikkeld was. Zoo hebben wij o. a. slechts *éénen* sleutel aangetroffen op een looden Bulle-zegel van PAULUS II van het jaar 1467 (1), op een gouden *denarius* van Paus JOHANNES XXIII (*an.* 1410), op vier zilveren van LEO X (*an.* 1513—21), op dergelijke van HADRIANUS VI (*an* 1522), van den Kardinaal ARMELLINI (*Sede vacante, an.* 1523), en van CLEMENS VII omtrent het jaar 1528 (2); alsmede op een' penning van denzelfden Paus, te vinden in CIACCONI's *Vitae Pontif. Rom. et S. R. E. Cardinal.* Tom. III, p. 473. Ja, hetgeen den heer KIST schier ongelooflijk zal voorkomen, een Paus, wiens overtuiging aangaande de sleutelmagt zeker wel *ontwikkeld* mag genoemd worden, EUGENIUS IV, achtte het niet gevaarlijk voor het gezag der Hierarchie, zichzelven als Opperherder der Kerk, in pontificaal gewaad uitgedoscht, als opvolger van PETRUS, te doen afbeelden met slechts *één'* sleutel in de linkerhand (3)!!

Na dit alles zullen wij, ons bedunkens, het verwijt van «vlakke, materiële verklaringswijze» niet verdienen, wan-

---

(1) Ap. MACRI, *Hierolexicon*, voc. *Cardinalis*.

(2) FLORAVANTE, *Antiqui Rom. Pontif. Denarii a* BENEDICTO XI *ad* PAULUM III, etc. p. 98, num. I; pp. 192—205, num. VI, VII, IX en XII; p. 208, num. II; p, 211, num. I; p. 215, uum. V.

(3) Vgl. CL. DU MOLINET, *Historia Summ. Pontif. a* MARTINO V *ad* INNOCENTIUM XI *per eorum numismata*, p. 3, num. II. Deze penning werd, ter herinnering aan de vereeniging der Grieken in het Concilie van *Florence*, geslagen.

neer wij, als noodzakelijke gevolgtrekking der door ons aangebragte monumenten, het door den Leidschen hoogleeraar uitgevonden *verband* tusschen de langzame ontwikkeling der kerkelijke leer aangaande de sleutel-magt en hare symbolisering door één' of meerdere sleutels, voor eene hersenschim houden, in blijkbare tegenspraak met de geschiedenis zoo wel der dogmen als der kunst. Wel is waar werd de geestelijke magt, waarvan de oorsprong door de Katholieke Kerk in de woorden van CHRISTUS bij MATTH. XVI wordt gevonden, op de christelijke monumenten, sedert het begin der vijfde eeuw, door een' of meerdere slentels, naar aanleiding van het door den Verlosser gekozen beeld, veraanschouwelijkt; maar nimmer was het *getal* dier sleutels (volgens den Evangelischen tekst *meer* dan één: *claves regni coelorum*) in noodzakelijke verhouding met de meerdere of mindere uitgestrektheid van het door hen gesymboliseerd gezag. Schier uit alle eeuwen der Kerk zijn nog gedenkteekenen aanwezig, die het ontegensprekelijkst bewijs leveren, dat de Christelijke Kunst in hare voorstellingen niet door de théologische *ontwikkeling* werdt beheerscht, waarvan zij, volgens den heer KIST, den onvermijdelijken invloed moet hebben ondergaan. De kunstenaars der middeleeuwen *geloofden* aan den goddelijken oorsprong der sleutelmagt in de Kerk; en de bewering, dat men in het tijdperk der Leidsche Muurschildering en eenige eeuwen vroeger omtrent dit leerpunt anders dacht en geloofde dan *later* en dan *nu*, is een *anachronisme*, bijna te groot om ernstige wederlegging te verdienen. Zoodra men de christelijke archaeologie — eene wetenschap van feiten en niet van idealen — dienstbaar maakt aan theologische vooroordeelen en de zoo overtuigend krachtige taal der monumenten wil verstikken onder de holle theoriën van een

systeem — «dan duide men het ons niet ten kwade, dat «wij zulke uitspraken, als uit eenzijdigheid niet alleen, «maar ook uit onkunde voortgevloeid, aanmerken» (1). Waarlijk, het past ons niet om tegenover den heer KIST den toon van een Mentor aan te nemen, en de gewone hoffelijkheid zoo wel als de achting, welke wij voor zijn talent koesteren, verbiedt ons, om minder hoog geplaatst dan hij, hem te raden, «vooraf nog wat dieper en naauw-«keuriger den voor de geschiedenis van het Christendom «en der Hervorming zelve zoo belangrijken inhoud der «geschiedenis van de Christelijke Architectuur in de Mid-«deleeuwen te bestuderen» (2); maar met hem verheugd dat «eindelijk onder ons op dit vak meer de aandacht ge-«vestigd wordt», mogen we toch wel hier den bescheiden wensch uitdrukken, dat men voortaan bij de verklaring en bestudering der oud-christelijke en middeleeuwsche monumenten, zich niet blijve bepalen bij het doorbladeren van eenige Duitsche *compendia's*, maar vlijtig de meesters in het vak, vooral de oudere Italiaansche archaeologen, raadplege, en door doelmatig-ingerigte bronnen-studie — vooral wanneer men «den naauwen band wil doen zien tusschen Christelijke Kunst en de Theologische Wetenschap» — zich meer en meer voor eenzijdigheid, systeemzucht en bekrompene opvatting vrijware.

(*Het Vervolg in een volgend Nummer.*)

---

(1) Woorden van den heer KIST, tegen eene gansch niet vlakke en materiele recensie in de *Gids* (1846, N°. 3) van zijne Verhandeling over de *Germaansche Architectuur*, enz. Zie *Archief*, Dl. XVII, blz. 483. Wij zullen aan het einde van dit opstel op deze verhandeling nader terugkomen.

(2) *Archief*, t. a. p. blz. 489.

VERSCHEIDENHEDEN.

NOG IETS OVER HET RONGEANISME IN *NOORD-AMERIKA*.

In het laatst van het vorige jaar deelden wij onzen lezers mede, op wat wijze zekere HERMANN het zoogenaamde Rongeanisme in *New-York* poogde in te voeren, maar, niet slagende in zijne onderneming, en door de genade getroffen, tot inkeer kwam en zijne dwalingen openlijk herriep (1). Men meende dat hierdoor en met zijn vertrek de zaak van RONGE daar ter plaatse zou worden opgegeven. Doch zie, voor eenigen tijd werd in *New-York*, ten gunste dier vreemde hervorming, eene nieuwe oproeping gedaan, die wij hier, met eenige bemerkingen van een' ooggetuige, laten volgen. Die wondere aankondiging in de dagbladen luidde aldus:

VERZAKING VAN ROME.

De Duitsch-Katholieke gemeente te *New-York* zal de verklaring van hare gewetens-vrijheid van *Rome* aanstaanden Zondag den 13^{den} dezer maand, (December) te 3 ure 's namiddags, in den *tabernakel*, Broadway (tusschen Leonard- en Anthony-str.) plegtig afleggen. De godsdienst wordt in de *engelsche* en *duitsche* taal gehouden. Het *parterre* des tabernakels is geheel voor het duitsch publiek bewaard. *Alle zitplaatsen vrij.* NB. Eene kollekte zal ten voordeele der gemeente geschieden.

De nieuwsgierigheid dreef ook mij daarheen; vooral daarom, wijl het bijkans in alle engelsche dagbladen heette, dat er omstreeks 200 Duitsch-Katholieken zich van *Rome* zouden afscheuren. Ik vond eene zeer talrijke vergadering, schier geheel uit Protestanten, vooral uit Methodisten bestaande. De redenaar opende haar met eene lange, in zeer slecht en ge-

(1) D. X. bl. 310.

broken engelsch voorgedragen rede, en schimpte niet weinig op den Paus en de Katholieke priesterschap (1). *Rome zal en moet vallen!* was het oude thema, waarop hij eenige slechte variatiën voordroeg. Toen het nu tot de afzwering kwam, stonden er omtrent 26, grootendeels pas aangelande, Duitschers op; zes of zeven dezer herinnerde ik mij reeds vroeger gezien te hebben, en eenige hunner leefden in gemengde huwelijken. Dit was de gansche gemeente, waaronder zich ook *vijf* vrouwen bevonden. Na de afzwering begon de redenaar, zoo wel in het engelsch als duitsch, op nieuw tegen Paus en priesterdom uit te varen. Hem volgde een engelsch prediker, die in zijne rede dáár vooral op wees: welk een glans van verlichting nu de nieuwe gemeente bestraalde, en hoe vooral dit protestantsch bedehuis (tabernakel) zoo geheel geschikt was om deze hervorming te ondernemen, daar op andere plaatsen de *Paus van Rome* zijne agenten had, welke die goede zaak zouden trachten te verstikken, en zoo al voort. Hiermede eindigde voor dit maal het nieuwe kluchtspel, waarvan een zekere JUSTINIANI de ondernemer is, van wien door de publieke bladen de volgende stichtende bijzonderheden worden medegedeeld.

JUSTINIANI.

Dr. JUSTINIANI geeft voor, den zoon te zijn van den beroemden JUSTINIANI te *Rome*, waar hij zijne studiën volbragt en de priesterwijding zou ontvangen hebben. Tot dat tijdperk zijns levens had hij nooit een' bijbel gezien; maar toevallig was hem er een in handen gekomen, en hij had dien met de grootste belangstelling gelezen en daarin de dwaling, den onzin en het bijgeloof der Katholieke Kerk ontdekt. Hij was toen openlijk tegen de Kerk opgetreden, hetgeen vervolging tegen hem veroorzaakte, — van de inquisitie echter schrijft hij niets, — zoodat hij besloten had, *Italië* te verlaten. Nu is er te

(1) Het wekelijksch en geliefkoosd tijdverdrijf der vermaarde RONGE-verdedigers hier te lande!

Rome wel eene familie JUSTINIANI, waaruit een zoon werkelijk katholiek priester is. Maar deze leeft in *Italië* als een waardig arbeider in den wijngaard des Heeren, en kan dus die Amerikaansche bedrieger niet zijn.

De *Catholic Herald* van *Philadelphia* berigtte ook voor eenigen tijd een kluchtig geval, dat met onzen held in die stad geschied was. JUSTINIANI werd namelijk in eene talrijke vergadering door een heer in goed italiaansch aangesproken, maar wist niet wel te antwoorden, en hij stotterde eenige onverstaanbare woorden uit met de verontschuldiging, dat hij reeds als knaap uit *Rome* gegaan en later met eene duitsche vrouw gehuwd was, en zoo meer.

Hetgeen wij nu zelven, zegt de berigtgever verder, van dezen hervormer hebben kunnen vernemen, komt hierop neêr: JUSTINIANI moet een duitsche Jood zijn, die zich naar *Italië* begaf en te *Rome* bij de beroemde familie JUSTINIANI de werkzaamheden van bediende of huisknecht verrigtte. Om zich bij dat katholiek gezin aangenamer te maken en, zoo mogelijk, een goed erfdeel bij het overlijden van den reeds ouden JUSTINIANI uit te lokken, zwoer hij het Jodendom af, en omhelsde de Katholieke godsdienst. Maar niet vindende wat hij hoopte, is hij naar *Duitschland* teruggekeerd, en heeft zich als Dr. JUSTINIANI en gewezen priester aan de Oud-Lutheranen in *Pruissen* aangesloten, in wier gezelschap hij met kapitein VAN ROHR, die voor hem en zijne vrouw de vracht betaalde, in 1839 naar *New-York* is gekomen. Van daar echter ging hij van de Oud-Lutheranen naar *Baltimore* tot de Nieuw-Lutheranen over, waar hij vervolgens bij de Methodisten en eindelijk bij de Presbyterianen zich aansloot, bij geene dier sekten lang verwijlende. En daar hij met zijne handen niet arbeiden konde of wilde, heeft hij het predikers-handwerk, dat altijd nog iets oplevert, opgevat en hierbij zijne voorgewende ondervinding uit den biechtstoel tot stichting van het Amerikaansch publiek voorgedragen; ook uit gebrek een boek over *Rome* geschreven en laten drukken, hetgeen zekere Presbyteriaansche wijzen zeer geprezen hebben.

Nu is deze wonderlijke man te *New-York*, om als apostel der Amerikaansch-Duitsch-Katholieke Kerk op te treden.

Spoedig echter liet de Bisschop van *New-York*, tot stuiting dier ergernis, de volgende bekendmaking in de publieke bladen plaatsen :

In uw geacht blad van den 14ⁿ dezer (December) las ik voor het eerst het bevreemdend berigt, «over de openlijke «afscheiding van tweehonderd en eenige Duitsch-Katholieken «van de R. K. Kerk, waarmede zij tot dusverre verbonden «waren.» Als opperherder van dat gedeelte der Katholieke Kerk, dat het diocees van *New-York* uitmaakt, was ik verbaasd over eene zoo buitengewone en vreemde aankondiging. Dadelijk deed ik onderzoek bij de verschillende herders dezer stad, maar aan geen hunner was zoo iets ter kennisse gekomen. Die priesters, aan wier zielzorg de Duitsche Katholieken zijn toevertrouwd, hebben geen enkel *erkend* lid hunner kudde gemist. Twee Katholieken, de eene een Duitscher, de andere een Amerikaan, kwamen bij mij met het berigt, dat zij op een zondag namiddag in de vergaderplaats geweest zijn, maar alleen, gelijk zij zich uitdrukten, om zich van de *ligtgeloovige eenvoudigheid* onzer Protestantsche vrienden te overtuigen. Naar het zeggen des Duitschers hadden omstreeks 28 zijner landgenooten zich daar bevonden. Van dezen kende hij er zeven, die Katholiek waren of ten minste heetten, tot zoo lang zij, ingevolge van hunne verachting der Katholieke Kerk ten opzigte van het huwelijk, op slechte wegen geraakten. Nog altoos toch zijn deze ongeoorloofde echtverbindtenissen eene magtige oorzaak tot afval van het geloof geweest.

De geschilpunten, welke deze nieuwe vorm van het Protestantisme aan het hoofd zijner belijdenis stelde, als: de verwerping der pauselijke aanmatigingen, der priesterlijke ontbinding en in het algemeen van alle verschillende kenteekenen van het R. K. geloof, zijn inderdaad van die onderwerpen, die veel en met veel vrucht voor den hoofdinhoud eener nieuwe

geloofsbelijdenis gebruikt zijn. Zij werden en worden tegenwoordig van week tot week van de evangelische preekstoelen met veel meer inzigt en klaarheid behandeld, dan het verleden zondag voor die vergadering geschied is. Zij maken, gelijk in het algemeen de zoogenaamde hervorming des Christendoms, een *vast* geregt uit, en de eenig mogelijke afwisseling ligt slechts in de wijze van het te kruiden. Of het orakel dier vergadering nieuwe en krachtige kruiderijen gebruikt heeft om het verhemelte van het publiek te prikkelen, mogen zij beslissen, die hem gehoord hebben.

In een berigt van het gebeurde wordt beweerd, dat ik mijn afkeer van het lezen der H. Schrift in eene voorrede van een met mijne goedkeuring verschenen Duitschen bijbel verraden heb. Wanneer de ex-franciscaan in zijne nieuwe theologie niet degelijker is dan in het voorstellen van een bloot menschelijk feit, dan vrees ik met dat al, dat hij slechts een zeer erbarmelijk apostel zal vertoonen. Ik schreef *nooit* eene voorrede voor een Duitschen Bijbel! Die Bijbel was van verscheidene Bisschoppen, en te *Rome* zelf, als eene inderdaad naauwkeurige Duitsche overzetting der H. Schrift erkend, en als zoodanig hechtte ik er mijne goedkeuring aan. Ik heb intusschen den troost van u te kunnen verzekeren, *dat de Katholieke Duitschers in New-York aan hun oud geloof verkleefd, aan hunne Kerk zeer gehecht en in het geheel vroom en voorbeeldig zijn.* Wel zijn zij vrij, (dat is: vrij in dien zin waarin wij allen het zijn, van namelijk goed of kwaad te kunnen doen,) en zij kunnen zich aan eene belijdenis aansluiten, welke zij zich verkiezen. Doch zij zijn tevreden met die waartoe zij behooren, en niet weinig verontwaardigd over den laster, welke door de leugenachtige verdraaijingen van den kant der op zondag namiddag vergaderde sektemakers op hen geworpen is. De persoon, die voor de kleine schaar dienst deed, is overigens, naar men mij verzekerd heeft, niet een ex-franciscaan, maar een bekeerde Duitsche Jood, die zich met een zeer geachten Italiaanschen naam voorzien heeft, en eenige jaren lang als

prediker tegen het pausdom is rondgetrokken. In deze waardigheid bragt hij zich en zijne beschermers, (zoo als b. v. op een' Protestantschen kansel te *Boston*, nog niet lang geleden,) in een waarlijk niet benijdenswaardigen toestand. Daar het karakter van een gedeelte der mij toevertrouwde kudde in de berigten over het gebeurde betrokken was, zoo geloofde ik aan het publiek schuldig te zijn, dat ik, door deze eenvoudige mededeeling van de toedragt der zaak, het in staat stelde daarover een eigen oordeel te vellen.

† JOANNES HUGHES, Bisschop.

Dit schrijven des Bisschops van *New-York* geeft ons met het bovengemelde van den eenen kant eene schoone getuigenis van het standvastig en levend geloof der Katholieke Duitschers te dier stede, en kan ten andere tot eene nadere proeve strekken van hetgeen wij in ons voorlaatste nummer over het bedriegelijke en bespottelijke van het Rongeanisme deden opmerken. Het toont ons weder, dat de vijanden der Kerk ook in *Noord-Amerika* met een schaamteloos gelaat, gelijk hier, in dezelfde leugen- en lastertaal zich verlustigen; dat zij, even als hier en elders, niet anders dan hetzelfde oude kooksel, doch naar den eigenaardigen smaak van het land wat vreemder gekruid, weten op te dischen; en *zij* het vooral zijn, die de gehoorzalen der Rongische sprekers vullen en dan met onnatuurlijke vreugd in zegepraal gaan rondroepen: Hoort, hoort! zóóveel honderden, zóóveel duizenden hebben het pausdom verzaakt: verheugt en verblijdt u! *Rome moet en zal vallen!*

Doch ergeren wij ons niet; want dit zullen zij u doen, omdat zij noch den Vader noch Mij kennen, sprak de Heer; doch Ik heb u dit gezegd, opdat als de ure komt, gij gedenken moogt, dat Ik het u gezegd heb (1).

(1) JOAN. XVI, 3 en 4.

EEN VLUGTIGE BLIK OP DEN TOESTAND DES GELOOFS IN DE NEDERLANDSCHE HERVORMDE KERK.

De eene waarheid spreekt de andere niet tegen.
Leo X in 't Ve Concilie van Lateranen.

Indien de christelijke waarheid aan de Protestantsche theologen van onzen tijd — men vergeve de uitdrukking — als een pand ter afbraak verkocht ware, dan kon het sloopen en opruimen van het eene leerstuk na het andere naauwelijks ijveriger gedreven en rusteloozer voortgezet worden, dan dit door de meesten hunner geschiedt. Inderdaad er zal daar weldra geen steen meer op den anderen liggen ; en — wat, even als het noodwendig volgen moest, zoo toch het engst, het bedroevendst is — de geloofverwoestende geest, die aan zoo veel heiligs en ontzaggelijks de hand deed slaan, woont en woedt thans niet enkel in de hoofden van een meer of min groot, maar toch immer beperkt getal mannen van het vak ; neen, hij is, men kan het zich niet verhelen, *populair* geworden. Van de akademie moest hij noodzakelijker wijze ter kerke binnenkomen, waar hij, in den beginne vooral, negatief arbeidde en achter het masker der dubbelzinnigheid en des misbruikens van heilige woorden en geëerbiedigde vormen, zich tamelijk wel wist schuil te houden, maar tevens naar het doel voort te kruipen ; — veel duidelijker en nadrukkelijker deed hij zich vernemen door 't orgaan der vrije drukpers ; — in scholen en geleerde of halfgeleerde maatschappijen zat hij weldra op den eerezetel ; — meer en meer wist hij in de kringen van het huisgezin ingang te vinden, indachtig als hij was, dat hij, van kindschheid en jeugd zich meester makende, gemakkelijk alles zou veroveren : — en de ure is gekomen, dat over de algemeene verspreiding en het groote overwigt van dien geest in het protestantisme, geen twijfel meer bestaan kan. Welk bewijs immers is daarvoor meer beslissend, dan dat telken male, wanneer daar de orthodoxe zin met den aangeduiden geest zich in het strijdperk waagt,

deze de bovenhand behoudt; dat de naam van orthodox tot schimp en verlustiging strekt, niet alleen aan de ligtzinnigheid van belletristen of onbeduidende pamphletschrijvers, maar van getabbaarde geleerden en hoogeerwaarde *Churchmen;* dat de orthodoxie, ontmoedigd en hopeloos om langer den kamp te bestaan, *Europa* verlaat, ten einde het pand hares geloofs aan andere haven in veiligheid te bergen? — Het fanatismus en het kwezelende piëtismus, waarmede thans ettelijke *groote* hoofden zonderling zich *coëfferen*, — wij zullen ze niet oneerbiedig vertrappen, want zij vorderen deernis, maar — leveren noch wapen noch bolwerk tegen den vijand. Ongeloof wordt door sterkte van wil overwonnen, die uit de kracht der overtuiging voortspruit: en gindsche flaauwsappige surrogaten zijn het voortbrengsel eener weekelijke zwakheid; eener liefde, zoo mogelijk, zonder kennis; hun diepste steun is het onvermogen der geveinsdheid. Wat zij geven kunnen? opgewondenheid — maar opgewondenheid is geen kracht; — haat ook en vervolging kunnen zij telen, en ware het mogelijk, — wat wij in den tegenwoordigen tijd onmogelijk achten — dat zij zich tot ruimer en ruimer kringen uitbreidden, dat zij van gezindheid der minderheid, gelijk zij verre zijn, tot beheerschers eener aanzienlijke meerderheid zich wisten te verheffen, dan ja, stond van hen al het ergste te duchten.

Hoe dit alles zij, ons hart heeft vaak geweend, wanneer wij met brave, achtenswaardige, geachte protestanten in aanraking gekomen, hen, die den blik op den voortgang der verwoesting onder de hunnen, met ontrust gemoed, gerigt hadden, hoorden vragen: «Wat zal er toch van komen; waarop zal het uitloopen?» — Neen, mogten wij dan te levendiger ons gelukkig voelen in den steun eener diepe en niet wankelende overtuiging, in het bezit eens geloofs, dat geest en hart bevredigt, en waaromtrent wij ons zelven en anderen niet vreezen te antwoorden, eens geloofs, hetwelk bij de woelingen daarbuiten wel bevestigd en versterkt, maar niet geschokt of beroerd wordt; neen, nog eens, wij waren voor het leed,

voor de twijfelmoedigheid, voor de niet langer onderdrukte vrees van hen, die ons spraken, niet gevoelloos, niet onverschillig: «Mogt», zoo zeiden wij bij ons zelven, zoo bad ja, indien gij wilt, ons diep bewogen gemoed, «mogt al dat pogen ter ontkenning en ter verwoesting, toch weldra in de hand van den Heer der Kerk, tot een zegen gekeerd worden; mogten daardoor de oogen worden geopend over de onhoudbaarheid van eene leer, die in zich zelve de kracht niet draagt om de aanvallen af te slaan of te verijdelen, welke eigen vrienden en belijders haar toebrengen!»

Maar wat is dan dezer dagen toch geschied, — zal men vragen, — welk nieuw teeken van ongeloof is onder ons verschenen? Welke tot hiertoe ongeziene verwoesting werd aangerigt? — Hebt gij er over nagedacht Lezer, wat wel al geheurd is? En is dat niet genoeg en te over genoeg om het hart van elken christen in de diepte van de smart als te bedelven? Waarlijk neen, er behoefde geen nieuw vaandel des ongeloofs onder ons te worden opgestoken! Herdenk eens de dierbare openbaringen Gods welke in het Christendom geschonken zijn: gelooft gij, dat zij den mensch gegeven werden, omdat hij die behoeft? Gelooft gij, dat hare kennis en een onderworpen geloof aan die hemelsche verlichtingen hem moet geleiden op het pad des levens? dat het de zwaarste gruwel der onteering is, welke der hoogste Waarheid kan worden aangedaan, wanneer de uitspraken Gods tot leugen verklaard, als leugen verworpen worden? Is de eeuwige toekomst opgeheven voor de stoutmoedige loochenaars of betweters van Gods oordeelen? Mij, siddert het hart, mij krimpt de borst van angst in een, mij drukt, als een' ontorschbare last, de gedachte ter neder, dat hij dien ik de hand der vriendschap, der broederlijke liefde reik, voor de vierschaar des Eeuwigen kome, zonder geloof, zonder waarheid!

Vestigen wij dan een oogenblik de aandacht op het droevige spel, dat met de waarheid gespeeld is, op de hooghartige verwerping van zoo vele leerstukken, waartoe men gekomen

is, op de tegenspraak, waarin men vervallen is: en vragen wij ons zelven af, of er een droeviger schouwspel mogelijk zij, dan het schouwspel van 's menschen geest, die, in het gevoel der behoefte, naar waarheid en kennis zich gedreven voelt, maar die in regelloos pogen en arbeiden, her- en derwaarts geslingerd wordt, en heden verwerpt wat hij gisteren als steunpunt gekozen had; die beurtelings tot alles zich uitstrekt, alles beproeft, aan alles zich vasthecht, en op niets kan rusten, en wat hij aanraakt zoekt te verbrijzelen, als wilde hij 't verhoeden, dat een ander daar rust en steun vinde. En wanneer zich aan zulke ellende dan nog hoogmoedige waan van genoegzaamheid, van sterkte, van licht en geluk paart, wanneer de stikdonkere nacht zich wil doen gelden en doen eeren als de klaarheid van het hemelsch zonnelicht, hebben de dwaasheid en het jammer dan niet een nooit overstegen toppunt bereikt; en is de redding en genezing bij menschenmagt dan nog mogelijk? Neen, dan is buiten het gebed des geloovigen en buiten de oneindige liefde Gods, waaraan wij geene perken stellen, geen hulp langer denkbaar!

Voor uitvoerigheid bij onze beschouwing is thans geene plaats, en ik wil slechts aanwijzen; verder dan herinnering gaat ons doel oogenblikkelijk niet. Op eenige, op weinige slechts, der schreijendste, der hoogstgaande bedrijven en uitspraken des ongeloofs wil ik de opmerkzaamheid leiden, en over geheimen van het hart althans, het oordeel mij niet aanmatigen. De Nederlandsche Hervormde Kerk, als toongeefster der Protestantsche genootschappen hier te lande, zij voornamelijk het gebied, waarop wij het oog gerigt houden: en ofschoon aan menige Katholieke waarheid door de Hervormde Kerk niet meer beleden, op nieuw en in ons oog op hoogst onbetamelijke wijze onteering werd toegebragt, (1) willen wij op dezen stond, al

(1) Wilt gij een voorbeeld? — Een uit honderden: De Leidsche Hoogleeraar J. H. SCHOLTEN, toen hij als *Rector magnificus* aftrad, roerde in zijne feestrede onze *Eucharestie*-leer aan, en bezigde daarbij

het oude leed als vergeten, ons met de primitieve controverspunten, als: over Kerk, Paus, vagevuur, aflaten, heiligen- en beeldendienst enz. niet inlaten, en tot zoodanige leeringen onze beschouwing beperken, welke vroeger in die Kerk zelve algemeen aangenomen en beleden werden.

1. In 1816 verbrak de Nederlandsche Hervormde Kerk hare FORMULIEREN VAN EENIGHEID, en constitueerde zij zich zelve, ten minste als kerkgenootschap, op nieuwen grondslag. Die formulieren waren vroeger aangenomen als behelzende en uitdrukkende de leer in Gods Woord vervat; als zoodanig waren zij verbindend, en werden zij bezworen. Door eene min of meer behendige kunstgreep, waarvan wij het verraderlijke dat zij voor de gemeente en voor onnadenkende leeraren inhield, niet nader willen ophalen, werd over die formulieren op genoemd tijdstip bepaald, dat zij zouden worden bijbehouden, aangenomen, beleden, onderteekend en bezworen *in zoo verre* zij overeenkomstig zijn met Gods Woord. — In *hoe verre* dan? — Gelijk ieder goed dacht. — Sedert heeft de Hervormde Kerk eigenlijk geen *symbolum* meer; en hoe voordeelig die afschaffing wezen of worden moest aan de bedoelingen des ongeloofs, was ligtelijk vooraf te berekenen aan den ijver en de kunstmiddelen waarmede zij werd tot stand gebragt, en is van achter ten duidelijkste gebleken in eene ondervinding van meer dan dertig jaren. Wat gedurende twee eeuwen in de Hervormde Kerk het voorwerp was van den hoogsten eerbied; wat met het heiligste dat de mensch kan aanroepen, de getuigenisse Gods namelijk, bekrachtigd werd: — dat is thans alom en als om strijd verworpen, bespot en geschandmerkt: van formulieren en van formulierleer spreekt men — «de kleine kudde» van afgescheidenen en derzelver heele of halve medestanders

---

de uitdrukking: *transsubstantiationis monstrum*: zoo iets ga door op het collegie of in de kerk, maar bij die plegtigheid des overdragens van het rectoraat, ten aanhoore van zijn' Katholieken Collega SCHRANT, in het bijzijn van Katholieke studenten, noemen wij het onbetamelijk.

uitgenomen — niet anders meer, dan als van dwang, keurslijf, leiband, omheining, dan als van geijkte waarheid van hyper-orthodoxie, leer der Ultra's enz. — Wilden wij hier eene opmerking bijvoegen, het zoude deze zijn — en zij doet ons, in dezen oogenblikkelijk, waarin wij over de verwoestingen des ongeloofs klagen, pijnlijk, niet verblijdend aan — dat toen eerst, in 1816 en bij voormelde afschaffing, het Protestantismus in de Hervormde Kerk, tot zijnen waren en eigenlijken staat, dat is tot den staat des beginsels, is terug gebragt.

2. De GODHEID VAN DEN HEERE CHRISTUS, waarover men zoo lang met schroomvallige verborgenheid geredevoerd en geschreven heeft, is thans vrij onbewimpeld en, met zeldzame uitzondering, algemeen geloochend, niet alleen door de leeraren maar ook veelal door de leeken. Wie twijfelen mogen onder de Hervormden zelven, gelieven het begrip, dat hun dienaangaande wordt voorgedragen en ingeprent ter toetse te brengen aan art. 10, 18, 19 en andere van de *Belijdenisse des geloofs*, zoo als die voorkomt in de *Handelingen der Dortsche Synode*.

Ter dezer plaatse kunnen wij de aanmerking niet terug houden, hoe deze Godloochening aan CHRISTUS bedreven, het verwijt van afgoderij inhoudt aan de twee eerste eeuwen der Hervorming. De Roomsche Kerk heeft het dan ten minste nog eeuwen kunnen volhouden eer zij tot «*broodaanbidding*» vervallen is; het Protestantisme daarentegen is in het plegen van afgoderij aan een «uitstekend man,» aan een «voortreffelijk mensch» ter wereld gekomen.

3. De PERSOONLIJKHEID DES H. GEESTES heeft plaats gemaakt voor het nog onbestemde denkbeeld van «*parakleet*», — wederom eene gewijde benaming en daarom ter misbruiking en verblinding bijzonder geschikt — verder voor «kracht», wijsheid» «liefde des Vaders» enz. Men vergelijke *Belijd. d. gel.* t. a. p. art. 11.

4. De H. DRIEËENHEID moge in naam behouden zijn; als *christelijke* leer, en naar het begrip, dat de Hervormde Kerk zelve beleden heeft, zoo als uit meergenoemde *Belijdenis*

artt. 8 en 9, te zien is, is zij, blijkens het reeds vermelde, opgegeven en verworpen. Wie zich nader wenscht te overtuigen, raadplege de verhandeling van Professor J. H. SCHOLTEN, *De Leer des Vaders, des Zoons en des H. Geestes*, en hetgene daarover met uitvoerigheid in den *Katholiek* gezegd is.

5. De ERFZONDE (zie *Belijd.* t. a. p. art. 15) is een' der onderscheidingsleeren geworden tusschen orthodoxen of *ultra's* en de heerschende meerderheid, welke zich, tot ergernis der Gereformeerde regtzinnigheid niet alleen, in tijd- en vlugschriften met het leerstuk vrolijk maakt.

6. Na alle verloocheningen, welke reeds vermeld zijn, kan aan 't behouden blijven van de leer der WERELD-VERLOSSING DOOR DEN GODMENSCH, wel niet meer gedacht worden. En zoo wel toch als wij, hoezeer men over de toepassing verschilde, had de Hervormde Kerk die groote leer der liefde Gods in hare symbolen gedurende meer dan twee eeuwen beleden. (Zie o. a. t. a. p. artt. 9, 16 18, 19, enz.) Men spreekt nog wel van «Verlossing» maar wat is zij?

7. Twee der meest strak-staande punten in de geantiqueerde Hervormde belijdenis waren, gelijk bekend is, de praedestinatie-leer tegen de Remonstranten, en de regtvaardiging en zaligmaking uit het geloof zonder goede werken, tegen de pelagiaansche Katholieke, welke, gelijk men pleegt te zeggen, op eigen werkheiligheid steunen. Over het verloochenen al weder van deze beide vroeger zoo geliefde leerstukken, behoeft wel niets gezegd te worden. Niet over de regtvaardigmaking uit het geloof, — sedert het geloof zijnen inhoud, of zijn object, verloren heeft, en Hervormde recensenten om strijd aan den heer BEETS duidelijk bewezen hebben, dat *gelooven* zelf een' daad, een werk des geloovenden is. — Van den strijd tegen de arminiaansche Remonstranten is het niet minder bekend, hoe die in liefde is bijgelegd, hoe men het aan de zijde der Hervormden thans een paar «onzalige namen» noemt, waarmede de scheuring van gereformeerden en remonstranten wordt aangeduid; en hoe verschillende Hervormde Leeraren en Hoogleeraren nog

zeer onlangs zich hebben bereid getoond, om voor de vroeger zoo hard gedoemden een algemeene protestantsch evangelie te verkondigen, terwijl de hoofden der wederpartij, het onregt edelmoedig vergetende, allezins gretig schijnen, om van de kracht der meerderheid zich zelve te versterken.

De bijbelsche kritiek heeft, den hemel zij dank! hare roede, gelijk in *Duitschland*, hetwelk overigens steeds de trouwe voorganger was, ter uitmonstering, 't zij van enkele boeken, 't zij van den geheelen Bijbel, als bijzondere openbaring Gods, hier te lande, nog niet mogen zwaaijen. Men denke daarom niet, dat het geloof aan dat Boek bij allen vast sta: grooter, dan velen vermoeden, is ook onder Nederlands Hervormden het getal dergenen, die, waar de wetenschap des Bijbels met hunne wetenschap niet overeenstemt, het geloof opzeggen, liever dan den geest in ootmoed te buigen.

Wij zullen de optelling van afwijkingen, veranderingen, verzakingen van de vroegere leer niet verder voortzetten, noch de treurige reeks van blijken des ongeloofs langer vervolgen. Dit wenschen wij alleen nog te vragen, of wanneer zóó veel en eindeloos meer nog van het Christendom, in zoo verre het eene synthesis van leerstukken is, is afgesneden en weggeworpen, dat leergebouw hetwelk werd overgehouden dan nog sterk en hecht zal zijn, om den aanval die tegen hetzelve op onzen bodem, met zekere onstuimigheid is begonnen, door te staan. Waarlijk men spreke ons van geen «hoofdinhoud des Christendoms» langer! Onzes inziens, kunnen zij, die zelve eerst de steunpilaren hebben omvergeworpen, niet anders dan sidderend verwachten, dat zij, bij het instorten worden ter neergeworpen en onder de puinen begraven. — Hoe zouden wij wenschen dat zij in tijds, aan den raad van hunnen en met noodige wijzigingen geroemden MELANCHTON gehoor wilden geven, toen deze, door zijne oude zieke moeder met nadruk ondervraagd zijnde, welke godsdienst beter was, de katholieke of de luthersche, haar ten antwoord gaf: «de Lutherse is de gemakkelijkste, maar de Katholieke de zekerste, houdt u aan deze!»

ONDERZOEK

NAAR DEN GEHUWDEN STAAT DER PRIESTEREN

IN DE

VRIESCHE LANDEN,

TUSSCHEN HET VLIE EN DE WEZER,

VÓÓR DE VIJFTIENDE EEUW.

In het zesde deel der werken van het Groningsch Genootschap: *Pro excolendo jure patrio*, ten vorigen jare in het licht gezonden, ontmoetten wij eene uitvoerige en zeer belangrijke Verhandeling (1) onder het opschrift, hetwelk wij aan het hoofd dezes hebben overgenomen. Wij brengen den geleerden schrijver, den Heer Mr. H. O. FEITH, die, in menig opzigt beter veelligt dan eenig ander tot dat «Onderzoek» toegerust, hetzelve met waren historischen zin heeft gevoerd, onzen dank, dat hij het resultaat zijner nasporingen, zonder aanzien wien het lief of leed zoude wezen, openbaar heeft medegedeeld. Immers

(1) Zij is afzonderlijk afgedrukt en verkrijgbaar bij den uitgever van genoemd zesde deel, W. VAN BOEKEREN, te *Groningen*.

dat zijne Verhandeling niet aan allen welkom zoude wezen; dat velen, die, even als de schrijver zelf, scherpe bestrijders zijn van het echteloos leven der priesteren, ongaarne aan het oude «sprookje» van het gehuwd zijn der Vriesche priesters nog zelfs in de vijftiende en zestiende eeuw, door een grondig en afdoend betoog den bodem zouden zien ingeslagen; — daaraan heeft de heer F. niet kunnen twijfelen. Hoezeer het ons dan ook leed doe, dat de schrijver er toe heeft kunnen besluiten, om aan oude onhoudbare bezwaren tegen de celibaatswetten nog wederom, vooral in het eerste deel zijner Verhandeling, eene plaats in te ruimen; — dezen misslag, om zijn standpunt, zoo veel mogelijk voorbijziende — betuigen wij niettemin, dat wij met achting en eerbied jegens hem bezield zijn, niet slechts om de uitgebreide kennis van geschiedenis en oude instellingen zijnes vaderlands, waarvan de heer F. zoo schitterende bewijzen ten toon spreidt, maar vooral om het waarheidminnend karakter, dat wij in hem, als geschiedschrijver, hier aantroffen.

Het kwam voor ons Tijdschrift zeer doelmatig voor, een overzigt, of liever een eenigzins uitvoerig verslag, van den arbeid des heeren F. onzen lezers aan te bieden. Daardoor moge tevens blijken, hoe min wij ongenegen zijn, om verdiensten van andersdenkenden naar behooren te waarderen, en het goede, dat zij leveren, erkentelijk uit hunne hand aan te nemen: terwijl, van eenen anderen kant, het gezag van den geleerde, dien wij thans op den voet zullen moeten volgen, meer dan eens zijnen stempel drukken zal op wederleggingen en aanmerkingen, vroeger door ons in het midden gebragt, toen wij tegen den Hoogleeraar N. C. KIST het woord opnamen, ter oorzake van zijne «Bijdrage tot de geschiedenis van den ongehuwden

staat der geestelijken», voorkomende in het vijfde deel van het «Nederlandsch Archief voor kerkelijke geschiedenis». (1).

De Verhandeling van den heer F. heeft eigenlijk tot doel te onderzoeken: «of bij de Vriezen tusschen het Vlie «en de Wezer, het ingaan van een burgerlijk-wettig huwe«lijk aan de Roomsch-katholijke priesters nog bij voort«during werd vergund en zelfs door de landzaten begeerd, «nadat aan alle geestelijken het ongehuwde leven, onvoor«waardelijk, door de Roomsche kerk was opgelegd, en «deze wet reeds zeer lang overal werd opgevolgd.» (bl. 267.) (Wij moeten opmerken, dat «geestelijke» en priester geen synoniemen zijn· voor het minst is het eene te onbestemde voorstelling, dat het ongehuwde leven «aan alle geestelijken» door de Kerk is opgelegd.)

«Door bijna alle schrijvers», zoo luidt het bij den heer F., «wordt de opgeworpen vraag toestemmend beant«woord.» Reeds in vroegere jaren heeft hij de zaak in twijfel getrokken, — èn op grond van den hoogen graad van onwaarschijnlijkheid eener zoodanige uitzondering, die door de Kerk zoude geduld zijn; èn, ten andere, omdat uit de Vriesche geschiedenis, zijns inziens, niets, ter ondersteuning, daarvoor werd bijgebragt. In rijperen leeftijd hebben hem de oude wetten en oorkonden dier land-

(1) Zie *Katholiek* Dl. VIII bl. 361 volgg. — De heer KIST heeft, naar het schijnt, niet gemeend de lezers van het «Archief» te moeten te regt wijzen over de onware gevolgtrekkingen, die hij uit een privilegie van Hertog JAN I van *Braband* had afgeleid. Edeler, wetenschappelijker handelde de Redactie van de «*Messager des sciences historiques de Belgique*,» welke, ofschoon aan hare zijde daartoe minder noodzakelijkheid bestond, gaarne, in het ten jare 1844 uitgegeven Deel p. 186, eene «*Rectification*» plaatste, waarin de misstelling van den heer CH. PIOT, betreffende datzelfde privilegie, verholpen werd.

schappen, en hetgeen de plaatselijke schrijvers zelve deswege vermelden het vreemde gevoelen geheel doen verwerpen. (bl. 268 volg.)

De Verhandeling, welke nog met eene menigte van geleerde aanteekeningen verrijkt is, is zelve in drie deelen gesplist. Van het *eerste* geven wij hier den inhoud, met de eigen woorden des schrijvers: (bl. 269.) «Wij zullen, «in *de eerste plaats*, een, met de voorgestelde vraag in «verband staand, kort overzigt van den oorsprong en de «geschiedenis des ongehuwden levens bij de R. K. priesterschap voordragen, opdat wij den loop en stand der «zaken, in de verschillende tijdperken, waar het hier «bijzonder op aankomt, naauwkeurig mogen kennen. Wij «zullen daarin aantoonen, dat wel is waar, in de geheele «christelijke wereld, de R. K. priesters, reeds verscheidene eeuwen naar de kerkelijke verordeningen, in den «ongehuwden staat hebben geleefd, maar tevens, dat zulks, «in de eerste elf of twaalf eeuwen, geenszins het geval is «geweest; alsmede welk eene lange reeks van jaren, tot «eeuwen aangegroeid, er besteed heeft moeten worden, «om de wet algemeen tot stand te brengen, en om, vooral «onder de Germaansche volken, het priesterdom tot eene «algemeene opvolging van *Rome's* voorschriften te dezen «aanzien te brengen, ja, hoezeer, te allen tijde, tot heden «toe, bij verstandige en godsdienstige R. katholijken, zelfs «bij geestelijken van hoogeren en lageren rang, ook bij «vorsten en staatsligchamen, schoon *Rome's* leer toegedaan, de wensch steeds levendig is gebleven, dat dit «huwelijksverbod eenmaal weder door de kerk mogt worden opgeheven, en aan den priester, wiens betrekking «zoo hoogst eerwaardig is, het groote voorregt mogt «worden hergeven, om, aan het hoofd van zijn huisgezin,

«als echtgenoot en vader te kunnen deelen in het heil des «huisselijken levens.» — Het zal niet bevreemden, dat wij tot de vermelding van dezen inhoud ons bepalen, en dat het *eerste* deel der Verhandeling blijft uitgesloten van ons verslag: anders doende, zouden wij omtrent meerdere punten noodzakelijk op polemisch gebied moeten overgaan; en blijkens hetgene boven gezegd is, hebben wij ons tot een tegenschrift thans niet nedergezet. Het is overigens duidelijk en door den heer F. mede opgemerkt (bl. 313), dat al hetgene daar besproken is, meer als eene inleiding te beschouwen is, dan wel als eigenlijk deel van het voorgenomen onderzoek.

Wij vangen derhalve aan met het *tweede* gedeelte, waar onderzocht en beoordeeld worden «de gronden van gezag «en geloofbaarheid des verhaals, dat de Vriesche priesters, «in de vijftiende eeuw, nog gehuwd waren.» (bl. 314.) De heer F. stelt de vragen: van wien is het verhaal nopens den gehuwden staat der Vriesche priesters afkomstig? Welke geloofwaardigheid heeft het op zich zelf? en van welk gehalte zijn de bewijzen, welke men daarvoor gewoon is ter staving aan te voeren? «Bij het onderzoek «naar deze punten zal het blijken, dat het verhaal op «geene historische waarheid, zelfs op geene waarschijn«lijkheid rust, en reeds daarom als een sprookje moet «worden verworpen.» (bl. 315.)

Zoo ver de nasporingen van den geleerden schrijver hebben knnnen reiken, «is AENEAS SYLVIUS PICCOLOMINI «(Paus PIUS II) de eerste geweest, die verhaald heeft, dat, «na de algemeene invoering van het ongehuwde leven «onder de priesters, derzelver huwelijk, alleen bij de «Vriezen, nog in zwang was gebleven.» (bl. 315.) In het 35e Hoofdstuk van zijne *Cosmographia, seu rerum ubique*

gestarum historia locorumque descriptio, hetwelk ten opschrift heeft: *de Phrisia, moribus gentis ejus et soli qualitate*, schrijft hij aldus: «Gens eadem ferox et armis exercitata, «robusti et proceri corporis, securi atque intrepidi animi, «liberam se esse gloriatur, quamvis Philippus Burgundiae «princeps ejus se terrae dominum vocet. Revera libera «Phrisia est, suis utens moribus, exteris nec parere sus- «tinet, neque dominari cupit: haud invitus Phriso pro «libertate mortem appetit. Dignitas in hac gente militaris «invisa. Sublimem virum, qui se caeteris efferat, non «ferunt. Magistratus annuos eligunt, qui rempublicam «aequo jure disponant. Foeminarum impudicitiam severius «puniunt. Sacerdotes, ne aliena cubilia polluant, sine «conjuge non facile admittunt. Vix enim continere homi- «nem posse, et super naturam arbitrantur. In pecoribus «omnis eorum substantia est, ager planus ac palustris, «multo gramine foecundus, ligno caret.»

Deze beschrijving is zigtbaar overgenomen uit BARTHOLOMAEUS GLANVIL (BARTHOLOMAEUS ANGLICUS), *de proprietatibus rerum*, welke omstreeks 1360 bloeide (maar die dan ook zeker zijn werk voor het eerst te *Straatsburg* niet in 1488 zal hebben uitgegeven, gelijk bij vergissing gesteld is in eene «aanteekening» van den heer F. op bl. 509. — Bij Dr. BUSSE, *Grundriss d. Christl. Literatur*, staat de eerste uitgave aangeteekend *Lugdun.* 1480, de tweede *Colon.* 1481, de derde *Argentin.* 1488, enz.). GLANVIL's woorden zijn te vinden, onder andere, in de *Beschrijving van Friesland* van C. SCHOTANUS, in fol. bl. 125.

Wat echter het huwelijk der priesteren betreft, waarvan GLANVIL niet gewaagt, de heer F. is van meening, dat PIUS II dit aan NICOLAUS DE CLAMENGIIS, die aan het einde der veertiende eeuw van de geestelijken in *Frankrijk* een somber tafereel

ophing, te vinden in de *Bibliotheca Patrum* van DE LA BIGNE (dl. VIII blz. 653 en 655), ontleend, en, geheel verdraaid, op de Vriezen zal hebben overgebragt. Inderdaad, waar DE CLAMENGIIS zegt: «Denique laici usque adeo persuasum habent nullos «coelibes esse, ut in plerisque parochiis non aliter velint «presbyterum tolerare, nisi concubinam habeat, quo vel sic «suis sit consultum uxoribus, quae nec sic quidem usque «quaque sunt extra periculum»; daar was zeker eene breede, verbazende wending noodig, om van die woorden, welke uitdrukkelijk van *concubinaat* spreken, tot een wettig huwelijk te komen. De heer F. heeft zijne gissing, dat PIUS II bij NICOLAUS DE CLAMENGIIS geborgd zal hebben, niet nader toegelicht, en wij laten dezelve in hare waarde. Maar beslissend zijn voor elk de gronden, welke worden bijgebragt ten bewijze, dat de teekening van *Vriesland*, door PIUS II geleverd, ten tijde reeds dat deze schreef, niets beter was dan eene zeer ontrouwe copy, en dat op haar niet mag worden afgegaan. Omsreeks 1460 immers, toen PIUS schreef, was «het Vriesche volk niet «boven deszelfs naburen een *gens ferox;* het was ook «sedert lang niet meer waar, dat er, in de Vriesche land-«schappen, in welke in de veertiende en vijftiende eeuw «zoo vele aanzienlijke en magtige Hoofdlingen, met hunne «stinsen en kasteelen, verspreid woonden, geene mannen «zouden zijn geduld, die zich boven anderen verhieven; «het was toen even weinig meer waar, dat de Vriezen «hunne magistraatspersonen, die het gemeenebest be-«stuurden, voor den tijd van éénen jaarkring verkoren, «daar zij reeds lang vóór de vijftiende eeuw, geene land-«dagen meer bij den Opstalsboom hielden noch eene za-«menhangende republiek meer bezaten, en ook de heerlijke «regten, ten minste in de Ommelanden, reeds lang voor-

«heen, aan de gronden had gehecht en ambulatoor «gemaakt; het was eene geheel valsche voorstelling, dat, «ten leeftijde van PIUS, het geheele bestaan, de gansche «rijkdom der Vriezen in het vee zou gelegen zijn ge- «weest, daar hun koophandel en zeevaart, vooral in de «steden, toen reeds grootelijks bloeiden, en eene aan- «zienlijke uitgestrektheid gronds door den landbouw besla- «gen werd en de korenschuren vulde; en eindelijk, om «niet meer te noemen, was het eene verkeerde voordragt, «dat PHILLIPPUS VAN BOURGONDIE, de graaf van *Holland*, «zijne eischen tot geheel *Vriesland*, en dus ook tot de «Ommelanden en *Oost-Vriesland*, zou hebben uitgestrekt, «daar hij, omstreeks den jare 1450, zich alleen van het «*Vriesland*, tusschen het *Vlie* en de *Lauwers*, tegen den «wil des volks en des keizers, als Heer wilde opwerpen.» — Te regt wordt hierna de vraag gesteld: «zoude, bij zoo veel «gebrekkigs en onwaars in deze korte beschrijving der Vrie- «zen, het berigt nopens hunne priesters wel meerdere histo- «rische waarheid en geloofbaarheid hebben?» (bl. 318 volg.)

EGGERIC BENINGA, die zelf een aanzienlijk Vriesch ingezeten was, uit alouden adellijken geslachte, nam in zijne «*Historie van Oost-Vriesland*» veel, en zonder oordeel, van 's Pausen beschrijving over; ook datgene, waarvan hij weten moest, dat het, aan vroegere eeuwen ontleend, aan het *Vriesland* van zijnen tijd weinig of in het geheel niet pastte. Ook hij meldt van zijne landgenooten: «Se «straffeden gerne alle untucht, de Priesteren ahne ehe- «fruwen, wulden se nicht gerne by sick liden, up dat se «andere luden bedden nicht besudelden.» (blz. 319) Hetgeen de heer F. hiertegen aanvoert om te betoogen, dat BENINGA beter weten konde, dewijl deze schrijver in de zestiende eeuw leefde, en getuige was van den stand der

zaken bij de invoering der Hervorming, en slechts rondom zich heen behoefde te zien om te weten, dat de priesters destijds niet gehuwd waren, enz. — dit alles zoude, in ons oog, niet afdoen, zelfs achten wij het niet ter zake gezegd, ingevalle de woorden van BENINGA van het tijdperk spraken aan 't welke hij behoort. Het is immers thans juist de vraag, of BENINGA — voorondersteld dat hij getuigenis gaf van zijnen tijd — niet *wel* hebbe? Wordt zijn gezag door anderen verzwakt, weêrlegd, vernietigd; de bescheiden dier anderen moeten dan ter tafel gebragt en gekeurd zijn, voor dat aan BENINGA valsche voorstelling mag worden ten laste gelegd. Hij staat daar als getuige: — is zijne verklaring onwaarachtig? levere het bewijs die het zegt. — Doch waarom heeft de heer F. hier door een «misschien» twijfelachtig gesteld, wat allezins duidelijk schijnt, namelijk, dat BENINGA «een veel vroeger tijdvak dan het zijne» op het oog heeft gehad, daar hij immers «zelf opgeeft «zijne berigten geput te hebben uit *de olde scribenten und «Historieschriveren?*» Van *zijnen* tijd althans sprak BENINGA zeker niet; dit blijkt ontegenzeggelijk uit zijne woorden: «straffeden, wulden, besudelden.» — Het bloote naschrijven van het berigt omtrent het moeijelijk dulden van priesters zonder vrouwen, gelijk door BENINGA geschied is, doet niets af om de waarheid van 's Pausen verhaal te bezegelen: en in allen gevalle, gelijk boven gezegd is, de schets, door PIUS gegeven, stelt ons niet *Vriesland* voor in de tweede helft der vijftiende eeuw. Zij vertoont eenige opgeraapte en kwalijk naast elkander geplaatste historische brokken: en — dit willen wij er thans nog bijvoegen — waar de groote meerderheid van het vermelde in den tekst van PIUS duidelijk op vroegeren tijd henenwijst, daar moet, neen mag men door een *praesens tempus*, zoo als:

admittunt en *polluant*, zich niet in de engte laten brengen. Ook daarom eindelijk nog baren de aangevoerde teksten, zoowel van PIUS als van BENINGA, al moest de laatste zelfs voor den leeftijd van BENINGA gelden, geene zwarigheid, dewijl, gelijk de heer F. later teregt opmerkt, noch bij het «sine conjuge,» des eersten, noch bij het «ahne ehefruwen» des anderen, aan *wettige* huwelijken behoeft gedacht te worden.

Na, en op het voetspoor van, BENINGA, gaat F. voort, nam ook TILEMAN DOTHIAS WIARDA het pausselijk berigt over in zijne *Ostfr. Gesch.* I, 226. WIARDA, door den heer F. een der beste geschiedschrijvers genoemd, wees echter eenen anderen grond aan, waarop zijn verhaal rustte. Hij beroept namelijk op de kronijk van den Wierummer abt EMO, wiens jaarboeken aan PIUS II konden bekend zijn, en wel, waar deze schrijft: «Ecclesiae jure hereditario a filiis «sacerdotum possidentur contra illud VIII *qu.* 3. Conjugati «sacros ordines capiunt et beneficia ecclesiastica et con«juges conjunguntur, contra Decretales: *de Cleric. conj.* «Nec res, quas acquirunt, post ordines ecclesiis, sed li«beris suis relinquunt, contra illud: *de peculio cler.*» Ook meenen WIARDA en andere schrijvers voorbeelden van gehuwde geestelijken (priesters?) in de Vriesche geschiedenis te ontmoeten. «Wij zullen dus» zegt F. «deze beide «gronden, het getuigenis van den abt EMO, en de voor«beelden van gehuwde priesters, waarop men zich be«roept, met de meeste gestrengheid moeten onderzoeken «en wederleggen ten einde te bewijzen, dat het verhaal van «PIUS van allen geschiedkundigen grond is ontbloot.» (bl. 323.)

Aan het onderzoek, dat in de eerste plaats moet worden aangevangen, is eene beknopte levensschets van EMO VAN ROMERSWERF voorafgezonden. (blz. 324—326.) Daaruit stip-

pen wij alleenlijk aan, dat EMO geleefd heeft op het einde der twaalfde, en in de eerste helft der dertiende eeuw. Het zou derhalve geen groote mate van scherpzinnigheid in WIARDA verraden, zoo hij niet ingezien hadde, dat EMO's gezag, in geen geval, eenen toestand en een gebruik kan bewijzen, welke tijdens PIUS II zouden aanwezig geweest zijn. Dit laatste bleef dan ook hier *vooreerst* door den heer F. niet onopgemerkt. (bl. 326 volg.)

Maar EMO heeft *ten tweede* volstrekt niet geschreven, dat het Vriesche volk geene ongehuwde priesters wilde dulden. Nergens komt daarvan een enkel woord in zijne kronijk voor; en uit het zwijgen ten dien opzigte van dezen man, die de gebreken zijner tijdgenooten met gestrengheid gispte; die den Vriezen hunne ondeugden, als: trotschheid, ondankbaarheid jegens God enz. met harde woorden verweet; en aan hunne verkeerdheden de rampen toeschreef, welke in watervloed, hongersnood en pestziekten hun overkwamen, zoude men veeleer zich geregtigd achten op te maken, dat zulk een misdadige dwang aan de priesteren, al geschiedde die ook met het goede doel om de kuischheid van eigen huwelijksbed te beveiligen, ten tijde van EMO, niet gepleegd werd. Ook laat zulk een verzet tegen de wetten der Kerk zich geenszins plooijen met den vromen zin en den hoogen eerbied, welke de Vriezen in het algemeen en de Ommelanders in het bijzonder aan de godsdienst en het gansche Kerkwezen toedroegen. Van deze gezindheid worden afdoende proeven door den schrijver bijgebragt. (bl. 327—330). Met deze beide opmerkingen is dus reeds uitgemaakt, dat het berigt van PIUS II niet kan steunen op de boetpreek van EMO. De heer F. is evenwel daarmede nog niet voldaan. Het zoude alligt kunnen schijnen, dat, ten minste, ten tijde, van meergenoemden abt, de priesters

in *Vriesland* gehuwd waren: F. wil daarom in diens woorden dieper indringen, ten einde aan te toonen, dat zij voor die stelling geen vast en bepaald bewijs opleveren. In twee beschuldigingen worden nu die woorden gescheiden; de *eerste:* «Conjugati sacros ordines capiunt et be-«neficia ecclesiastica, et conjunges conjunguntur, contra De-«cretales: *de cler. conj.* Nec res quas acquirunt post ordines «ecclesiis sed liberis suis relinquunt, contra illud: *de pe-«culio cler.*»; de *tweede:* «Ecclesiae jure hereditario a filiis «sacerdotum possidentur.» (bl. 330.)

I. Wat het *eerste* punt betreft, EMO's woorden geven geenszins duidelijk en met zekerheid te kennen, dat, bij zijn leven, de geestelijken gehuwd waren, veel minder dat zij dit, in *Vriesland* alleen, zouden geweest zijn. De woorden: *conjuges, conjunguntur* en *conjugati* kunnen zeer wel doelen op het leven met eene bijzit, dat destijds reeds zoo algemeen was. — Over de groote verspreiding van het concubinaat en den vroeger meer fatsoenlijken stand der bijzitten, en hare duurzame verbindtenis met dengenen die ze hield — welk een en ander mede kan hebben bijgedragen, om haar bij namen te noemen, welke alleen voor gehuwden passen —, behoeven wij den heer F. niet te volgen. Het komt er hier slechts op aan, de bewering te staven, dat, uit gemelde woorden van den kronijkschrijver EMO, niet noodzakelijk het gehuwd zijn der priesters moet worden afgeleid.

Volgens het taalgevoel van den heer F. ligt in *conjugati* en *conjunguntur* iets weinig eerbaars, iets hetwelk minder plooit op een wettig huwelijk: dan, hoe dit zij, ook «de «Romeinsche dichters hebben wel eens het woord *conjux* «gebezigd, zoo als FABER aanteekent: *de ea, quae legitimo «matrimonio juncta non esset:*» In de twaalfde en dertiende

eeuw vindt men, dat *conjuges* van bijzitten, en *conjugium* van het concubinaatschap werd gebezigd; en zelfs dat het nemen van bijzitten werd genoemd: *ducere uxores*. Dit laatste — wat gewis tegenover hen, die zich op de eigenlijke beteekenis der latijnsche woorden beroepen, het gewigtigst is — kan men bewezen vinden bij DUCANGE in v. *Concubina*, uit een charter van LODEWIJK VI van *Frankrijk* (1108—1137), en dus uit een stuk, niet lang voor EMO's leeftijd, afgegeven (Aanteek. achter de «Verhandeling» bl. 525); en ja, zoo rekkelijk was in de middeneeuwen de beteekenis van *conjuges*, dat men destijds het woord mede gebruikte, om den vasten band van trouw aan te duiden, die menschen in andere dan huwelijksbetrekkingen vereenigde, zoo als, blijkens DUCANGE in v. *conjuges*, om het verband tusschen leenheer en leenman uit te drukken. (bl. 335 volg.)

Ons woord *echtschap* komt in oude Nederlandsche geschriften insgelijks voor in de beteekenis van *concubinatus*. Onder andere in de *Gesta Fresonum*, (bl. 136 en 180 der uitg. v. h. Prov. Friesch genootschap), welke ongeveer tot EMO's leeftijd, of tot omstreeks het midden der dertiende eeuw worden gebragt, leest men, dat zekere koningin *aeftscip* bedreef met haren eigen broeder: en zelfs in de laatste helft der zestiende eeuw ontmoet men voorbeelden, dat *vrouw*, *ehevrouw* en *huisvrouw* van eene bijzit gezegd werden. Zoo verhaalt JOHAN RENGERS van *Ten Post*, in zijne *Ommelander kronijk*, op het jaar 1569, (bl. 344 van het gedrukte afschrift dezer *kronijk*) dat de Groninger Bisschop JOHANNES KNYFF «schattede den weder-«dopern und papen, de den *vrouwen* hielden, den eenen «tijd vor en den anderen na,» en dat hij «visiteerde «jarlix de rijksten kercken (dan niet vergeves), off de

«beelden, altaeren, missgewaet, pastoren husen, na behoer «weren, off de papen *chefrouwen* hadden.» Anders dan bijzitten kunnen hier niet bedoeld zijn, deels omdat, gelijk van elders bekend is, de schatting (boete?) voor deze gevorderd werd; deels, omdat, gelijk nader zal blijken, toen ter tijd, zeer zeker, in de Vriesche landschappen geen eenig gehuwd priester gevonden werd. Ook heeft RENGERS zelf, in zijne geheele kronijk, geen enkel woord van priesters, welke in een burgerlijk-wettig (1) huwelijk leefden. In een plakkaat der Vriesche Staten van den 9 van Slagtmaand 1581, wordt een bevel herhaald, dat de priesteren hunne *huysfrouwen coram facie ecclesiae* moesten trouwen; en, in de handelingen der *Westerwerf* van den 10 van Wintermaand 1600, wordt de bijzit van een der regters en comparanten op die vergadering zijne *huisurouw* genoemd, met bijvoeging, dat zij geenszins met hem gehuwd was. Ten slotte, WACHTER, in *Glossario Germanico*, getuigt, ten aanzien van het woord *ehe, matrimonium:* «dicitur de legitima et illegitima maris et foeminae conjunctione»; en voorts, dat *unehe* niet beteekent, dat er geen echt zij, maar dat dezelve gebrekkig zij, van waar het concubinaatschap in sommige streken van *Duitschland* genoemd werd *wilde ehe.* (bl. 336—337)

Tot de vroeger door hem aangeduide vermoedelijke

---

(1) Het zij ons geoorloofd, in het voorbijgaan, te doen opmerken, dat men, in het algemeen, waar het vroegere tijden geldt, te ruim onderscheidt tusschen kerkelijk- en burgerlijk-wettige huwelijken. Wij willen die onderscheiding niet hebben opgeheven; maar wel zeker is het toch, dat in vorige eeuwen de burgerlijke wetgeving op dit stuk, wanneer zij het regelde, noodzakelijker wijze, veel meer afhankelijk van de kerkelijke te werk ging en zich naar dezelve schikte. — Iets dergelijks moet, bij vele andere aangelegenheden, niet uit het oog worden verloren.

redenen, waarom concubinen en concubinaat bij te vereerende namen genoemd werden, voegt de heer F. thans nog eene andere, namelijk: den invloed der denkbeelden van het Romeinsche regt. Bleef de Vriesche wetgeving daarbij onveranderd; het is niet te min wel waarschijnlijk, dat het maatschappelijk leven en de schatting van den stand zulker vrouwen den invloed dier denkbeelden ondergingen. Dat regt nu bevatte ten opzigte van bijzitten, uit de klasse van vrijgeborene vrouwen, zeer gunstige bepalingen; het plaatste zulke *uxores gratuitae* of *viceconjuges* zoo hoog, dat het in zekere gevallen, hare bijwoning zelfs niet als concubinaat, maar als echtverbindtenis (*nuptiae*) wilde doen houden. Hierover wordt bijgebragt het getuigenis van onzen VOET, *Comment. ad Pand.* L. XXV, *Tit.* 6. — Uit dit alles, en na nog de opmerking gemaakt te hebben, dat EMO nergens *matrimonium*, *nuptiae*, *connubium*, maar overal woorden, die meer eene zamenkoppeling, eene vereeniging van man en vrouw te kennen geven, gebezigd heeft, — eene opmerking, waaraan te regt waarde gehecht wordt — besluit de heer F., dat «*conjugati* «en *conjuges conjunguntur* niet noodwendig in den zin «van een wettig huwelijk moeten worden opgevat. Zij «kunnen toch even goed, zoo niet beter in den geheelen «zamenhang van zijn (EMO's) verhaal, op de bijzitten der «priesteren, als op in echt genomene huisvrouwen worden «toepasselijk gemaakt.» (bl. 337—339.)

Het deed ons leed bl. 340—342 op een paar onjuiste voorstellingen te stooten, die hier het werk van den heer F. ontsieren, en tegen welke wij de ware beschouwing meenen te moeten over stellen. F. meende er eene «zwarigheid» in te zien — hij zegt er zelfs van, dat die «in den eersten opslag, onoverkomelijk schijnt» — «dat EMO

«bij zijne woorden de *Decretales* van Paus GREGORIUS IX, «en wel *Lib. III, Tit.* 3, *de clericis conjugatis*, aanhaalt, «en dat de aldaar verzamelde kerkelijke uitspraken schij- «nen te slaan op een wettig huwelijk, waarin vele dienst- «doende priesteren zich bevonden, en hetwelk zij, even- «zeer als hunne beneficiën, weigerden te verlaten. Ook «wordt, in de kronijk, aangehaald het derde Boek der «*Decretales*, *Tit.* 25 : *de peculio clericorum.*» De zwarigheid zoude, indien wij den heer F. wel begrepen hebben, daarin bestaan, dat, aangezien EMO zich beroept op de uitspraken van den 3 Titel van het 3 Boek der Decretalen van GREGORIUS IX, en dewijl deze uitspraken van wettig gehuwde priesteren handelen, ook noodzakelijk bij EMO's woorden aan wettig gehuwde priesteren zal moeten gedacht worden. F. nu antwoordt hierop — en dit geheel teregt — dat EMO, wiens woorden behooren tot het jaar 1219, de verzameling, welke den naam van GREGORIUS IX draagt, op dien tijd onmogelijk kan toepassen, — om de eenvoudige reden, dat die verzameling, eerst omstreeks 1230 tot stand kwam Dit leidt hem dan verder tot een vermoeden, dat die aanhalingen van Decretalen in EMO's kronijk, niet van dien schrijver zelven, maar van eene latere hand afkomstig zijn, en daarom «niets tegen de stelling bewijzen, dat EMO met zijne «woorden zeer wel de bijzitten der priesteren kan bedoeld «hebben.» Zijn vermoeden van vervalsching schijnt hij nader te willen bevestigen, door de opmerking, dat thans bij EMO, ook elders, aanhalingen zouden voorkomen, welke deze abt niet kan gedaan hebben, als, naar het schijnt, van den Titel *de Simonia* uit de *Extravagantes Communes* (eene verzameling die NB. van 1503 dagteekent) en meer andere, waarbij naar het *Decretum* GRATIANI schijnt heen gewezen, maar die in genoemd *Decretum*, zoo als wij het thans in

het *Corpus Juris Canonici* bezitten, niet te vinden zijn. F. besluit daarop met de vraag: «zouden dezen (de aanhalingen die in het *Decretum* GRATIANI niet gevonden worden) «ook uit andere verzamelingen, in des kronijkschrijvers «tijd in gebruik, kunnen zijn?» (bl. 342.) Van aanhalingen van GRATIAAN's *decretum*, en van andere Decretaaltitels, bij EMO, zullen wij niet gewagen, omdat wij dit geenszins behoeven: maar ware de zoo even vermelde «vraag,» die geschied is met betrekking tot canones in het *Decretum Gratianeum* niet voorkomende, op de aanhalingen van de Titels: *de Clericis conjugatis* en *de peculio clericorum*, met welke alleen wij bij de woorden van onzen Wierumer abt te doen hebben, toegepast geworden en onderzocht; dan ware voor den heer F., buiten twijfel, de waarheid aanstonds in het volle licht getreden. — Zien wij thans, wat van de zaak is.

Vooraf moeten wij nogtans onze verwondering te kennen geven over de meening, dat de «kerkelijke uitspraken ver«zameld in den 3^en^ Titel van het derde Boek der Decretalen «van GREGORIUS IX schijnen te slaan op een *wettig huwelijk*, «waarin vele dienstdoende priesteren zich bevonden.» Immers welke grond bestaat voor dien schijn? geen grond hoegenaamd. Onder de tien hoofdstukken, welke genoemde titel bevat, is er niet meer dan één enkel (het *cap.* 4 van ALEXANDER III), waar bepaaldelijk van *priesters* gesproken wordt; en als hoe «wettig» hunne «huwelijken» konden beschouwd worden, blijkt uit hetgene over die vereenigingen gezegd wordt: «quae non nuptiae, sed contubernia sunt potius nuncupanda.» — Neen; de vaste en bestendige leer van den 3^en^ Titel van het derde Boek is duidelijk deze: die *Clerici*, (hoe kan het toch zijn, dat men de uitgestrekte beteekenis van dit woord immer

schijnt voorbij te zien? elders heeft de heer F. dien misslag zelf gewraakt) welke het subdiakonaat nog niet ontvangen hebben, kunnen een wettig huwelijk aangaan, maar moeten in zulk geval hunne kerkelijke beneficiën, indien zij die bezitten, opgeven; daarentegen voor subdiakens en clerici van hoogere orde valt aan een wettig huwelijk niet te denken. — Geene zwarigheid alzoo, indien ook al EMO op de wetten van den 3e Titel van het derde Boek gewezen hebbe.

Wat nu de aanhaling zelve der Decretalen bij EMO betreft, er bestaat geene reden, veel minder eenige noodzakelijkheid, om daarbij met den heer F. aan vervalsching of inschuiving door eene latere hand te denken. EMO kon zeer wel op die titels en decretalen zich beroepen, gelijk hij deed, — niet naar de verzameling, aan welke GREGORIUS IX zijnen naam gegeven heeft, maar dit is ook, blijkens den medegedeelden tekst, niet geschied, waar trouwens geen woord voorkomt, hetwelk aan de verzameling van GREGORIUS IX moet doen denken. Er bestonden namelijk, vóór de verzameling van dezen Paus — en hierop schijnt de heer F. niet opmerkzaam geweest te zijn — reeds vijf vroegere decretaal-verzamelingen, even als die van GREGORIUS in boeken en titels afgedeeld, en van deze oudere collectiën kan meer dan eene aan onzen EMO bekend geweest zijn. Die van BERNARDUS *van Pavia* b. v. de eerste, en het model waarnaar al de volgende, ook die van RAYMUNDUS *van Pennafort*, welke wij thans in het *Corpus juris canonici* bezitten, gemaakt zijn, verscheen, gelijk bekend is, reeds ten jare 1191 onder den naam van *Breviarium Extravagantium:* deze welligt zal bij EMO in gebruik geweest en ter aangehaalde plaatse door hem bedoeld zijn. Zoo veel is ten minste zeker, dat beide

titels, waarop EMO hier beroepen heeft, namelijk: *de clericis conjugatis*, en *de peculio clericorum*, in genoemde eerste verzameling, gevonden worden; en wel de eerst aangehaalde titel terzelfde plaatse, waar men dien bij GREGORIUS IX ontmoet: *Lib. III, tit.* 3, en de andere *Lib. III, tit.* 21. Met de overige vier verzamelingen, welke die van GREGORIUS zijn voorafgegaan, is dit niet even zoo het geval: in de zoogenaamde *Quarta collectio* ontmoet men immers niet den titel *de cleric. conj.* terwijl die welke de *pec. cler.* tot opschrift heeft, in geen andere dan in de *prima collectio* voorhanden is. (1).

Nu wij eenmaal den gang van ons verslag door eigen aanmerking hebben onderbroken, gevoelen wij ons genoopt om zelven ook nog de woorden van EMO in nadere beschouwing te nemen. Het gedeelte van den tekst, waarop het aankomt, is blijkbaar: «Conjugati sacros ordines capiunt, et «beneficia ecclesiastica, et conjuges conjunguntur, contra «Decretales: *de cleric. conj.*» Hetzelve is verre van duidelijk, om niet te zeggen, dat het *nonsens* bevat. Wat toch beteekent: Conjugati — conjuges conjunguntur? klaagde EMO over bi- of polygamie? Moeten wij, aan het einde, het subject: *clerici* in de gedachte bijvoegen? priesters (sacerdotes) kan, in alle geval, het subject van den geheelen zin onmogelijk zijn, want hoe zou van hen

(1) Wij achten het onnoodig door aanhalingen te staven hetgene wij omtrent het bestaan van decretraal-verzamelingen, vóór GREGORIUS IX, in het midden gebragt hebben. Alleen willen wij ten dienste van hen, die omtrent overeenkomst en verschil van titels en hoofdstukken, in de verschillende verzamelingen, meer wenschen te weten, hier aanstippen, dat zij daartoe gelegenheid zullen vinden, niet alleen in de uitgaven zelve van die verzamelingen, als van ANTON. AUGUSTINUS, LABBE, J. A. RIEGGER, enz., maar ook en zeer gemakkelijk in de synoptische tafels van AUG. THEINER, medegedeeld in zijne *Commentat. de Rom. Pontif. Epp. Decretal. Collect. Lips.* 1829, en in zijne *Disquisitt. Crit, Romae* 1836.

gezegd worden: «sacros ordines capiunt»? — WIARDA, die met deze woorden zijne stelling heeft willen bewijzen, deed eene ongelukkige keus. Wij nemen het niet op ons, aan het raadsel van deze plaats uit EMO eene oplossing te geven; maar bepalen ons, na de opmerking dat *sacri ordines* in kanonieken stijl zijn het subdiakonaat en de hoogere orden, tot het volgende: zoude de eerste berisping van EMO niet op diegenen doelen, welke, in concubinaat levende, sacri ordines ontvingen? Verkiest men liever conjugati van waarlijk gehuwden te verstaan, dan kunnen zij getroffen zijn door des Abts woorden, die — laat ons vooronderstellen dat zij vroeger reeds tot de clerus behoorden — door het aangaan van een huwelijk, van de ordines sacri, ten minste zoo lang hunne echtgenooten leefden, of niet met vrijen wil, onder belofte van onthouding van hen scheidden, zich zelven eerst hadden uitgesloten, en toch feitelijk naderhand een of meer dier ordines ontvingen: — dat zij priester geworden zijn, kan uit WIARDA's aanhaling, niet worden uitgemaakt; — op zulk eene wijding van gehuwden was dan insgelijks het «contra Decretales: de *cleric. conjug.* van EMO toepasselijk, zoo als blijken zal, bij inzage van het *cap.* 2. — Evenzeer was tegen het tweede geval, door EMO aangeduid, namelijk, dat in echt verbonden clerici de «beneficia ecclesiastica» genoten, bij de Decretalen van denzelfden Titel voorzien, hetgeen reeds door ons, in de inhoudsopgave van genoemden Titel is opgemerkt, en waarover men slechts het cap. «*quod a te*» behoeft te raadplegen. — Eindelijk de woorden: «Conjuges conjunguntur» hebben, gelijk zij daar staan geen zin: het verband schijnt er toe heen te leiden, dat men het ontbrekende met *clerici* aanvulle; en zeker is het mogelijk, dat hun huwelijk strijdig met de decretalen

van meergenoemden Titel geweest zij. Om daarover echter eenig bepaald oordeel uit te kunnen spreken, mist men de nadere en noodige bescheiden, die, gelijk te vermoeden is, ten tijde van EMO niet in het duister zullen gelegen hebben.

Keeren wij, na deze korte, doch noodzakelijke afwijking, tot den heer F. terug, die nu overgaat tot het andere gedeelte der *eerste* beschuldiging: «nec res, quas «acquirunt post ordines, ecclesiis, sed liberis suis, relin«quunt, contra illud: de *peculio Cler.*» Tot verstand dezer woorden, wordt de betrekkelijke leer van het kanonieke regt medegedeeld, waarvan de korte inhoud hierop nederkomt, dat al hetgene een priester, gedurende zijne bediening, uit hare inkomsten had overgewonnen, aan de Kerk behoorde, bij welke hij in dienst was geweest; terwijl al wat hij mogt geërfd hebben van ouders of bloedverwanten, of verkregen door geschenken, door arbeid, nijverheid enz. als zijn eigendom was te beschouwen: en ten laatste dat, ingevalle een priester, bij zijne wijding geen goed bezeten hebbende, naderhand toch had aangekocht en bij den dood goederen naliet, het vermoeden gelden moest, dat zulk bezit uit kerkelijke inkomsten verkregen was, *praesumitur de bonis Ecclesiae acquisitum.* (1). Beschuldigt EMO nu de priesters van zijnen tijd, dat zij, in strijd met deze wetten, goederen, welke aan de Kerken hadden moeten komen, aan hunne kinderen nalieten, zoo is daarmede nog geenszins bewe-

(1) Zie VAN ESPEN, Jur. Eccl. univ. P. II, Sect. IV, Tit. 1. — De Heer F. heeft in zijne aanteekeningen ten onregte naar Part. I, tit. 29 verwezen, — eene plaats, waar «*de voto paupertatis*» gehandeld wordt, en welke alleen tot ordesgeestelijken (Religiosi) betrekking heeft.

zen, dat de Vriesche priesters gehuwd waren. Konden immers die kinderen niet verwekt zijn bij concubinen? of zelfs in wettigen echt vóór het ontvangen der priesterorde? (bl. 342—344) Ter dezer gelegenheid wordt tevens door den heer F. een blik geslagen op het verlies van persoonlijken eigendom, bij het doen der geloften, door kloosterlingen: het hier over gezegde kunnen wij gevoegelijk voorbijgaan; maar belangrijk zijn de bewijzen, waarmede hij heeft aangetoond, dat de oude Vriesche wetgeving en charters, op de besproken punten, voor priesters en kloosterlingen beide, in naauwe overeenstemming waren met de verordeningen van het kanonieke regt: — eene overeenstemming, waarin wij gaarne met den auteur eene eerbiedige hulde zien van het Vriesche volk aan de kerkelijke bepalingen gebragt, maar ook tevens de bevestiging der aanteekening, waartoe wij ons boven reeds gedrongen gevoelden, te weten, dat, in vroegere eeuwen, zoo vaak kerkelijke aangelegenheden bij de zaak betrokken waren, de burgerlijke wetten, eene groote inschikkelijkheid, ja volgzaamheid, betoonden aan bepalingen, ten dien aanzien, van de Kerk uitgegaan. Ten bewijze der overeenkomst, betreffende de goederen door priesters bezeten, waartoe wij ons wederom bepalen, wordt bijgebragt uit de *Excerpta legum*, die van hoogen ouderdom zijn: «Item dit «is recht van allè dat guet, dat enen prester hevet, dat «mach hie arven. Behaluen dat hie van der kercken ge«wonnen hefft, dat mach hie nemande aruen, meer dat «sal by der kercken blyuen.» Was de oorsprong des goeds twijfelachtig, dan kon hij het bij testament opgeven. «Ma«ket die prester syn testament al sus nicht, soe watmen «dat apenbaer bewijsen mach, dat he heuet van wthwen«digen dingen, dat arue is, dat sullen syne arffgenaemen

«nemen, vnde dat ander sal blyuen toe der kercken be-«hoeff.» Gelijke bepalingen worden gevonden in de Constitutie der Oosterwerf van den 10 van Sprokkelmaand en die der Westerwerf van den 30 van Lentemaand 1552. (blz. 344—346.)

Emo's beschuldiging, in zoo verre zij het bewijs moet leveren van 't gehuwd zijn der Vriesche priesters, wordt hierna nog door eene andere bedenking ontzenuwd. Immers in het gansche redebeleid van 's mans boetprediking, ziet de heer F. de duidelijke blijken, dat de ijverende abt «van de algemeene zeden zijner tijdgenooten schreef, en «niet bepaaldelijk en als bij uitzondering van die der Vrie-«zen.» Het zedenbederf, de ongeregeldheden der geestelijken waren algemeener en niet binnen Vriesland beperkt; in *Engeland* — en waar niet al? — waren *sacerdotes uxorati;* stormen, watervloeden, hongersnood en pest, die, naar emo's voorstelling, de waarschuwende stemmen waren van Gods oordeelen, teisterden niet *Vriesland* alleen; de treurige lijst van goddeloosheden, door hem opgemaakt, doet het duidelijk zien, dat zijn oog op de tijdgenooten in het algemeen was gerigt; — want nergens immers noemt hij ondeugden op, welke den Vriezen alleen eigen waren; integendeel, hij gewaagt onder andere van de *ordalia Dei*, welke schier overal, in en buiten het vaderland, in zwang waren, en met name van de *ferri candentis purgatio;* van simonie onder de geestelijken en het aftroggelen van geld voor hetgeen zij om niet moeten geven; van hun zwelgen en bezoeken van kroegen; van het verrigten der H. Mis door dezulken, «qui considera-«tione mundi ad corpus et sanguinem Domini accedunt, «manentes in criminali, vel impoenitentes in veniali, vel «manentes in voluntate peccandi;» — alle misdaden,

waarvan niemand beweren zal, dat, ofschoon de vrome EMO dezelve bijzonder in de Vriezen gegispt hebbe, zij niet evenzeer bij anderen plaats vonden. Des abts boetprediking staat gelijk met hetgene wij nog dagelijks zien gebeuren, wanneer een kerkelijk leeraar zijner gemeente hare zonden onder het oog brengt; dergelijke taal, als hij dan spreekt, wordt in alle landen en staten gehoord, maar het zal toch wel niemand in het hoofd komen, bij latere lezing van 's predikers woorden, dat bij uitsluiting zij, tot welke zulke berispende taal gerigt werd, aan de vermelde zonden schuldig waren. Inderdaad, men ontmoet bij andere en bij vele zedeschrijvers van de dertiende en veertiende eeuw, zoo als bij den vroeger aangehaalden NICOLAUS DE CLAMENGIIS, dezelfde klagten als van onzen EMO, over dezelfde ondeugden, schier met dezelfde woorden. Hoe kan men dan zijn tafereel zoo opvatten, als hadde hij willen te kennen geven, dat, en wel uitsluitend in *Vriesland*, de priesters wettig gehuwd waren? «En kan EMO «dan wel met eenigen grond, als getuige worden aange- «haald, om de fabelachtige berigten te staven, door PIUS II «gegeven?» (blz. 347—350.)

Van bl. 351—354 houdt de heer F. zich vervolgens bezig met eene vergelijking van EMO's schilderij, tegen over andere historische bescheiden, welke vergelijking hem het resultaat levert, dat, het berigt van EMO, zoo het misschien al wat sterk gekleurd zij, niettemin van algemeene onjuistheid of onwaarheid niet mag beschuldigd worden. Onder die bijgebragte bescheiden, (zij spreken van eenigzins lateren tijd) trekt vooral zijne aandacht de beroemde brief van den Munsterschen Bisschop EVERHARD, gedagteekend den 18 van Lentemaand 1276. Door dit charter wordt EMO's beschrijving van den zedeloozen toestand der geestelijken, en van

de verwarring in den staat der Kerk, in zeer vele opzigten, volkomen bevestigd; maar het verdient dan ook bijzondere opmerking, dat, in genoemden brief, geen het minste spoor wordt aangetroffen van bijzitten of gehuwde vrouwen van priesters: te opmerkelijker nog is dit stilzwijgen, omdat daar wel bijzonderlijk van het huwelijk van wereldlijk- en geestelijk- verwanten, (zoo meenen wij de niet rigtige uitdrukking van den heer F. «wereldlijke en geestelijke bloedverwanten» te mogen verbeteren. Wat immers beteekent: «geestelijke bloedverwanten»? De briefschrijver zal de *cognatio spiritualis* op het oog gehad hebben.) en zelfs van het huwelijk van kloosterlingen gewag wordt gemaakt. Zal men dat stilzwijgen daarmede uitleggen, dat het getal destijds zoo groot was van priesters, welke bijzitten hielden, en dat de bisschoppen het oogluikend wilden toelaten? Of op dit punt toepassen hetgene in den aanvang der uitspraak, welke de brief behelst, gelezen wordt: «sic... decrevimus incedere, ut a severitate ac rigore «Canonum modicum cederemus»? — F., die deze vragen oppert, vervolgt: «In allen gevalle, indien er destijds in «deze oorden nog gehuwde priesters waren geweest, schijnt «het moeijelijk op te lossen, dat er van zulk eene zware «inbreuk op de kerkelijke verordeningen, *speciaal* in «*Friesland*, geen enkel woord in het Charter zou staan.» Dezelfde moeijelijkheid komt voor met het *primum plebiscitum Fiwelganum*, dat men tot het laatste gedeele van EMO's leven brengt, en in hetwelk «wel bepalingen gevonden «worden ten aanzien van verloopene monniken, die hunne «kloosters verlieten en in de wereld terugkeerden, maar «geen het minste spoor van priesteren, die, tegen *Rome's* «strenge en herhaalde bevelen, nog gehuwd zouden zijn.»

Sommige schrijvers, om het huwelijk der Vriesche priesters

aannemelijk te maken, hebben op de vrijzinnigheid en de gehechtheid der Vriezen aan hunne voorvaderlijke zeden gewezen, die geloofbaar zouden maken, dat zij de pausselijke bevelen zullen hebben in den wind geslagen. F. erkent gaarne dien vrijen zin en die volharding bij het oude in *burgerlijke*, in regts- en staatsaangelegenheden; maar, waar het de Kerk en haar bestuur, waar het monniken, kloosters, godsdienst en zeden geldt; daar waren de Vriezen vroom en aan hunne Bisschoppen en aan den Paus onderdanig. Het zou hem, ter staving hiervan, gemakkelijk wezen, de boven door hem bijgebragte bewijzen uit de kronijkschrijvers, die allen de groote *devotie*, kuischheid en eenvoudigheid van zeden bij de Vriezen roemen, met nog vele te vermeerderen. Voor den naijver op onafhankelijkheid, in niet kerkelijke zaken, brengt de schrijver, op zijne beurt, gronden en feiten bij, waarvan, onzes inziens, sommige wel eens te veel konden bewijzen en andere niet genoeg. Onze meening dienaangaande nader te ontwikkelen, ligt buiten ons bestek; de belangstellende lezer raadplege zelf bl. 355—357.

Hierna veroorlooft zich de Heer F. een' kleinen overstap van het negatieve standpunt, waarop dit *tweede deel* zijns «Onderzoeks» hem geplaatst heeft, tot het positieve. Hij meent namelijk in het leven van EMO zelven, dat vrij uitvoerig wordt aangevuld door den Abt MENCO, het bewijs te vinden, dat, destijds, «een priester die in den echt trad, *jure* van zijn beneficie vervallen was». — Zie hier dat bewijs: er ontstond, vermoedelijk omstreeks 1223, moeijelijkheid over het bezetten van twee beneficiën, het eene te *Emetha (Wester-Emden)*, het andere te *Scharmer*, die, naar het schijnt aan de Abtdij van *Wierum* geschonken waren. (F. zegt, dat de *Collatie* aan EMO geschonken werd. Dit is ons uit MENCO's verhaal niet met zekerheid

gebleken; en de reden, door MENCO bijgebragt, welke wij aanstonds te vermelden hebben, behoort wèl, en doet af, tot het gebruik maken van — maar geenszins tot het Collatie-regt op zich zelf, of het bezit daarvan.) Een der gronden nu, waarop door MENCO zijn voorganger EMO, die de schenking, *verorum patronorum pia liberalitate* geschied, met nadruk en ondanks veel leed, dat hij daarvoor ondervond, had gehandhaafd, wordt verdedigd, is deze: dat beide kerken, ofschoon feitelijk niet vacant, «nihilominus — de jure vacabant, quia illa ecclesia di-«citur de jure vacare quae legitimum non habet pastorem, «sed illae ambae legitimos non habebant pastores, quia «ambo uxorati erant, et sic irregulares et excommunicati. — «Praeterea ille de Emetha fuit filius sacerdotis, et pa-«ternae incontinentiae amator viduam duxerat et sic per «omnia irregularis.» Blijkt nu uit deze woorden, zoo als F. meent, dat in EMO's tijd, nog wel een enkel priester zich in het huwelijk begaf, maar tevens, dat dan ook zulk een priester zijn beneficie verloor en dat over de pastoorsplaats, als vacant, door de Collatoren werd beschikt? Na hetgene de schrijver zelf over de onzekere beteekenis van *uxorati* en *uxorem ducere* vroeger heeft in het midden gebragt, zal hij, gelooven wij, wel willen toestemmen, dat, wat het eerste betreft — het zich in het huwelijk begeven — hier op eenen wankelenden grondslag gebouwd is. In eene aanteekening tot deze plaats (op bl. 542) zegt F. zelf: «uit hetgeen EMO (bl. 96 van zijne kronijk in de *Analect. veter. aevi* van MATTHAEUS T. II) nog vermeldt: «justam quandam querelam sibi habere videbantur ad-«versus sacerdotes fornicarios et tabernarios, quos ante «humiliationem laicorum corrigere dissimulavit Episco-«pus», zou men ook moeten opmaken, dat de priesters

«destijds niet gehuwd waren, omdat de gehuwden hier «dan ook wel genoemd zouden zijn, als overtreders der «K. verordeningen.» Waarom dan, mogen wij vragen, zich niet aan één begrip vastgehouden, en door een woord zich van den weg af laten voeren, dat men zelf, als niet afdoende, heeft uitgesloten? — Overigens, en dit raakt het andere punt, te weten het verlies van beneficie, met deze straf en met excommunicatie was strafbaar elke *clericus*, die met eene concubine of *fornicaria* leefde, en weigerachtig bleef of vertraagde om die weg te zenden (Zie den door MENCO aangehaalden Tit. *de Cleric. conj.* en *de Cohabit. Cleric. et mul.*); zoo dat MENCO's bewijsvoering zeer wel staande kan blijven, zonder dat wij genoodzaakt zijn aan een huwelijk dier beneficiaten te denken. — Wij nemen, ten overvloede, nog de vrijheid den lezer te verwijzen, naar hetgene door ons, in den *Katholiek* (Dl. VIII bl. 366), reeds is aangevoerd over het niet bestaanbare van een wettig huwelijk, na voorafgaand ontvangen der *Ordines sacri*, althans na het tweede algemeene Concilie van Lateranen (1139). — Dit alles intusschen neemt niet weg, dat de heer F., met wiens voorstellingen wij ons niet immer konden vereenigen, wèl en deugdelijk bewezen heeft, wat hij bewijzen wilde: «dat de (tot hiertoe onderzochte) «woorden van EMO, die eene algemeene zede aanduiden, «niet op wettige huisvrouwen maar op bijzitten moeten slaan, «en dat men uit den leeftijd van dien kloostervoogd niet «kan staven het getuigenis van AENEAS SYLVIUS.» (bl. 358.)

II. Het *tweede* gedeelte van EMO's beschuldiging, te weten: «Ecclesiae jure hereditario a filiis sacerdotum pos«sidentur, contra illud VIII, *qu.* 3», moet thans ter toetse gebragt worden.

Wij achten het van belang, vooraf hier aanteekening te

houden — en het verwondert ons, dat de heer F. niet met de opmerking is voorgegaan, — dat deze woorden van EMO althans zeker geen steun kunnen geven aan WIARDA voor zijn vertelsel van gehuwde priesters in *Friesland:* immers er is, in die woorden, van huwelijk volstrekt geene spraak: en of die sacerdotes, wier zonen daar gezegd worden tegen de Canones bij erfregt de kerken te bezitten, wettig gehuwd waren, — ziedaar toch eigenlijk het punt, waarop het thans aankomt. Minder, ja, in zekeren zin, niets is bij het onderzoek, hetwelk ons bezig houdt, daaraan gelegen, of EMO Sacerdotes plebani, dan wel de Decani of Praepositi op het oog hebbe gehad, waaromtrent F. zich in een uitvoerig onderzoek verdiept: — de door EMO bedoelden, van wat rang of waardigheid zij verder mogen geweest zijn, waren Sacerdotes en hadden zonen: zijn deze zonen vóór, of tijdens het priesterschap hunner vaderen in wettigen echt of in concubinaat gewonnen? Ziedaar de vraag, en EMO zegt daarop niet hetgeen WIARDA hem schijnt te hebben willen opdringen.

De heer F., gelijk wij reeds zeiden, onderzoekt wie de sacerdotes waren, van welke de aangehaalde plaats gewaagt. Naar zijn inzien, zijn het niet de gewone of volkspriesters, de sacerdotes plebani; want — en dit verdient gewis alle aandacht — geen der Vriesche historische stukken of der hem bekende kronijkschrijvers levert daarvan eenig spoor, — integendeel de wijze, waarop de herders verkozen werden, is daarmede in strijd, — dat de plebani sacerdotes hunne pastorijen of beneficiën bij erf-opvolging aan hunne zonen zouden hebben overgedragen. Ook schijnt het dat F. in de citatie der Causa VIII, bij EMO's woorden, eenige bevestiging van zijn gevoelen vinden wil, als welke Causa VIII tot *bisschoppen* betrekking heeft, wien het verboden wordt, bij

hun overlijden eenen opvolger tot den bisschoppelijken stoel te benoemen. — Zooveel mogelijk wenschen wij, bij het tegenwoordige onderzoek, onze taak tot die van referent te bepalen, maar wij kunnen toch niet onopgemerkt laten, dat gemelde Causa VIII wel degelijk *alle* bezit van kerken, praebenden enz. *jure haereditario* uitsluit (zie caus. VIII, qu. 1, C. 7 «*Apostolica*»), en niet enkel tot bisschoppen betrekking heeft.

Op welke Sacerdotes had EMO dan het oog? F. meent, dat bedoeld zijn de *Decani* of *praepositi*, welke naderhand, doch al sedert de dertiende eeuw, in *Vriesland* den naam van *Proobsten* droegen. Ofschoon zij, zoo ver men weet, op het jaar 1224 voor de eerste maal voorkomen, houdt men het er echter voor, dat hunne instelling van de twaalfde eeuw dagteekent. Volgens EMMIUS, werd dit ambt ingevoerd door de Bisschoppen van *Munster*, aan welke dan ook de aanstelling behoorde. Oorspronkelijk waren zij geestelijken van hoogen rang en oefenden zij aan hunne zetelplaatsen het *sacerdotium*, onder genot van daaraan verbondene voorregten en baten; doch later, in de vijftiende eeuw en vervolgens, bedienden zij het altaar niet meer. Driemaal 's jaars spanden zij de geestelijke regtbank en hielden het zoogenaamd Zeendgeregt, en naderhand verkregen zij tevens het hoog bewind over alle godsdienstige gestichten, wier bestuurders hun rekenpligtig waren. In rang volgden zij op de later ingevoerde Officialen. Geheel *Vriesland* was in dekenschappen verdeeld; maar de nasporingen van onzen schrijver zullen zich tot de onderhoorige der diocese van *Munster* bepalen. (bl. 358—361)

Al vroeg kwam deze bediening, om het uitgebreid gezag der dekens, gevoegd bij zeer aanzienlijke inkomsten, in handen van de voornaamste Vriesche geslachten,

die haar van de veelal schraapzuchtige Munstersche kerkhoofden, bij geheimen koop of door andere ongeoorloofde middelen, wisten te verkrijgen, zelfs met beding, om het ambt, *contra jus*, als een erfgoed aan hunne zonen te te laten. «Deze geestelijke heeren», zegt h. t. p. (bl. 361) de heer F., (EMO schreef van: *filii sacerdotum*) «zoo ver «men in de oudheid kan opklimmen, waren meest ge«huwd», het zij dat ten tijde hunner instelling de priesters algemeen in *Vriesland* het huwelijk nog bestaanbaar hielden met hunne orde; het zij het ambt al zeer spoedig tot het wereldlijke overhelde; het zij eindelijk de fiere geslachten, waarin de bediening allengs overging, zich boven het knellende juk der kuischheid verheven achtten. Verder wordt als opmerkenswaardige bijzonderheid medegedeeld, dat «EMO in zijne kronijk geene voorbeelden «aanhaalt van priesters, die ongestoord in den echt leefden «en niettemin de H. dienst bleven waarnemen en het «altaar bedienen; maar bij herhaling gewaagt van gehuwde «proosten en hunne kinderen, zoodat men reeds daardoor «zou kunnen geleid worden tot het vermoeden, dat hij «dezen op het oog heeft gehad.» De lof van godsdienstigheid, welken EMO somtijds den dekens geeft, strookt, wel is waar, weinig met de aangehaalde woorden: maar het antwoord ligt, volgens F., voor de hand; de andere geestelijken hadden immers insgelijks hunne bijzitten; de proobsten waren, afgezien van de celibaat-schennis, misschien overigens braaf en vroom; jegens kloosters enz. weldadig; en, bij meer anders, was er vooral daarom reden om hen te ontzien, dat zij tot de aanzienlijkste mannen van het land behoorden, en doorgaans de regterhand der bisschoppen waren. Zoo noemt EMO den deken van *Usquert*, HERBRANDUS, een *vir honestus*, niettegenstaande hij op het

jaar 1231 van dienzelfden HERBRAND verhaalt: «eodem «tempore defunctus est praefatus Decanus, possessor Ec- «clesiae in *Husquert*, tertius heres illius nominis, relicto «parvulo ejusdem nominis»; en op het jaar 1233 leest men: «obiit GEYCO, Decanus in *Fermessum*, vir per omnia «secularibus artibus idoneus, et bene religiosus, et ob- «sequiosus. Successit ei SICCO quartus a proavo SIGREPO.» Bij deze twee aanhalingen, nit EMO's kronijk, voegt F. eene derde, aan MENCO ontleend op het jaar 1271: «qui (HROD- «BERNUS) parvo suo adhuc puerulo obtinebat ecclesiam in «*Fermesum* cum Decanatu adhaerente, post mortem Do- «mini SICCONIS et filii sui GERKONIS ac nepotuli.» — Dit laatste geval, waarin men, gelijk blijkt, de kerk van *Farmsum* met het daarbij behoorende dekenschap op een klein kind had doen overgaan, deed eene reeds oude en diepgewortelde ontevredenheid thans in een openbaar, wijd verspreid en hevig oproer uitbarsten; zoodat de Bisschop van *Munster*, die zijne gegeven bevestiging met een interdict zocht te handhaven, zijn gezag zag verachten, en meerdere dekens verjaagd en hunne huizen vernield werden. Op de redenen, waarmede het volk zijn verzet verdedigde, wordt te regt onze aandacht geroepen. Men beweerde, aan de zijde der oproerigen, onder andere: «quod plurimi De- «cani contra jura patribus successissent absque dispensa- «tione Sedis Apostolicae, et maxime quod essent paternae «incontinentiae imitatores. Insuper quod pueris nondum «doli capacibus beneficia et Decanatus ab Episcopo con- «ferrentur, et alia diversa de immoderatis bannis.» — Wij hebben er niets tegen, om met den heer F. ook uit deze woorden te besluiten, dat de kinderen, door dekens gewonnen, welke priesters waren, werden aangezien als van bevlekte en onechte geboorte: integendeel het punt op

zich zelf staat vast en boven twijfel verheven; zonder pausselijke dispensatie mogten zij niet tot de hoogere wijding verheven worden: maar wij mogen het nogtans niet toegeven, dat de opvolging der zonen in de beneficiën der vaders «absque dispensatione Sedis Apostolicae», waardoor men zich bezwaard achtte, gelijk uit MENCO blijkt, ook nog niet om eene andere reden dan 't gebrek van wettige geboorte, «contra jura» zou geweest zijn. Alle *onmiddellijke* opvolging immers van den zoon, alhoewel hij ook uit wettigen echt gesproten zij, in het beneficie des vaders, was algemeen uitgesloten, opdat, gelijk het in kanonieken stijl pleegt te luiden, zels het «haereditariae successionis imago» vermeden bleve. (Men vergelijke: *de fil. presbyt. ordinand. vel non. Cap.* 11 «*ad extirpandas*» en de kanonisten op genoemden titel.) — Overigens, de woorden: «et maxime quod essent paternae incontinentiae imita«tores», vooral in 't verband waarin zij hier voorkomen, geregtigen onzen schrijver zeer wel tot het beweren, dat «naar EMO's voorstelling» (lees: MENCO's voorstelling; ditzelfde *erratum* is h. t. p. blz. 365, tien regels vroeger nog eens te verbeteren) de Dekens, die als priesters zonder vrouw moesten leven, hunne zonen, welke niet anders dan als bastaardkinderen moesten beschouwd worden, geheel wederregtelijk aan de voordeelen van eene onbevlekte afkomst wilden deelachtig maken. Ook de Vriesche wet of het aloude *Syndriucht* (zeendrecht) schreef voor, «dat de deken moest zijn een vrije Vries *ende fulre berthe* «*boren*, hetgeen, onzes inziens, zegt F., te kennen geeft «dat hij moest zijn van eene volle of echtelijke geboorte; «in allen gevalle moest hij wezen *eens leeken zoon.*» Met regt meent de heer F. dan ook (blz. 366), dat men uit de vermelde «verdediging» — en wij voegen er bij: uit den eisch van het Vriesche regt, dat de deken moest zijn

«eens leeken zoon» — duidelijk kan afleiden, dat de priesters in 't algemeen destijds in *Vriesland* zeker niet gehuwd waren; vermits men van de dekens, alleen natuurlijk om reden dat zij priesters waren, onthouding eischte. Wij gaan verder: indien eens priesters zoon van de kerkelijke waardigheid door het landregt zelf was uitgesloten; indien de vereeniging der dekens met vrouwen als eene grove overtreding, ja als openlijk verzet wettigende «incontinentia», beklaagd werd; ligt daarin dan geen stellig bewijs, dat men zulk matrimonium attentatum voor niets anders dan eene schandelijke zamenkoppeling, geenszins voor een wezenlijk huwelijk hield? En kan men dan aan die schrijvers geloof slaan, welke, ook van dien tijd en later, verhalen, dat de Vriezen, om hun eigen bed tegen bezoedeling te bewaren, geen' andere dan gehuwde priesters wilden dulden?

Van blz. 366—369 worden nog andere, en, naar het oordeel onzes schrijvers, meer afdoende, oorzaken ter sprake gebragt, waarom toen, en later voortdurend, zeer veel ongenoegen tegen de dekens of proosten bleef heerschen, namelijk derzelver schraapzucht, knevelarij en aanmatigingen, het aanhoudend overbrengen der proostdijen van vader op zoon, waardoor eene voor den vrijen Vries ondragelijke aristocratie in Kerk en Staat geboren werd enz., aan welke verongelijkingen en willekeurige plagerijen onderscheidene overeenkomsten en zeendbrieven vruchteloos paal en perk zochten te stellen.

Na deze uitweiding, welke den heer F. tot in de vijftiende eeuw gevoerd heeft, keert hij tot den vroegeren tijd terug, om te zien, «wat van de huwelijken der proosten waar zij.» Wij moeten den schrijver bij dit onderzoek volgen, en zullen genoodzaakt wezen daarna de vraag te opperen, of hij in zijne voorstelling der gansche zaak hier

wel zich zelven zij gelijk gebleven? — Er wordt bl. 369 begonnen met eene aanteekening van den Hoogleeraar ANT. MATTHAEUS op MENCO (bl. 184): «Sed Decani, etsi proprie «sacerdotes, contractis tamen nuptiis vivebant, ac si essent «laici, ac si homines seculares, et connivente ad id Epis- «copo, qui non aliter iis usus, quam avaritiae instrumentis, «in spurios quos habebant, ac si essent legitimi, transmitte- «bat (zoo moet blijkbaar, met den heer F., gelezen wor- «den en niet *transmittebant*, wat bij MATTHAEUS in onze tweede «uitgave staat) dignitates.» Hier komt F., die zegt, dat het eerste gedeelte van dit voorstel, blijkens het door hem voorgedragene, geheel waar is, tegen de benaming «spurii», als tegen eene te sterke uitdrukking, op: dewijl «de «kinderen der proosten, wier huwelijk in geen der nog voor- «handen Charters, zelfs niet in des bisschops EVERHARDS «brief van 1272, wordt afgekeurd, en door al de bis- «schoppen werd toegelaten, kwalijk den naam van *spurii* «dragen» kunnen. — Waarom niet? Moet dan, wanneer eene algemeene wet, waarbij zonder onderscheid de priesters tot het aangaan van een huwelijk onbekwaam waren verklaard, reeds voor lang bestond, en in de gansche Westersche Kerk van kracht was, een, en nog voorhanden zijnde, bepaald Charter of bisschopsbrief voor de dekens in *Vriesland*, in het bijzonder, uitgevaardigd, of het oogluiken van pligtvergeten Munstersche bisschoppen hier beslissen? Op welken regtsgrond zou zulk eene bewering rusten? Wij kunnen geenszins denken, dat de heer F. aan het woord «*spurii*» h. t. p. eene andere dan kanonieke beteekenis zal willen gegeven hebben. In het Romeinsche regt, wij weten het, en de Leidsche Hoogleeraar MATTHAEUS wist het beter dan wij, is de kracht van *spurius* verschillend; maar, in 't kerkelijk gebruik, wordt met die benaming aangeduid al degene, die uit de vereeniging geboren is van ouderen, «inter quos,

gelijk VAN ESPEN spreekt, (1) die het cap. «*Tanta*» van Alexander III. *Qui filii sint legit.* aanhaalt, «tempore copulae (anderen zeggen *nativitatis*) «erat impedimentum dirimens.» Dit was hier het geval, en MATTHAEUS had over deze nati ex coitu damnato nog sterker uitdrukking kunnen bezigen, te weten: *sacrilegi;*— en hier was, onzes inziens, te minder reden tot gisping, dewijl door den Hoogleeraar zelven duidelijk te kennen was gegeven wat hij bedoelde, wanneer hij zijne aanteekening begint met deze woorden: «Prognati clericis spurii. Arcentur ipsi a nuptiis; caet. — «Onze naauwkeurige EMMIUS» vervolgt de heer F., «stelt de zaak daarom duidelijker en meer «naar waarheid voor, wanneer hij schrijft bl. 168: (2) «Quo «autem munus hoc obirent diligentius, et statum suum «tueri rectius cum dignitate possent, in hunc collata finem, «aut a populo assignata praedia habebant ac reditus quos- «dam alios, quos post avaritia et ambitio cum diminutione «juris populi auxit: interdum et sacerdotium parochiae, «in qua sedes tenebant huic decanatus honori, atque ita «reditus etiam reditibus his conjungebant, sacrisque ope- «rabantur; sed id rarius. Et coeperunt progressu temporis «pro decanis Praepositi audire; postremo eo jam res reci- «derat, ut sacerdotii hoc genus politico honori quam «sacerdotio similius videretur, ideoque a nobilibus familiis «ambiebatur, et a parentibus passim jam ad liberos et «nepotes deferebatur, ac *legitimo* in conjugio viventes, «quod pati verum sacerdotium in regno Pontificis Romani «non potest, haud respuebat. Unde factum tempore se- «quenti, ut decanis velut degenerantibus magis ac magis «ab instituto primo, ac sacrorum curam pro deserta ha- «bentibus episcoporum exemplo, episcopisque, uti solent,

(1) Jus Ecc. Univ. P. II, Sect. I, Tit. X, cap. 3 ext. Vergelijk J. H. BOEHMER ad Lib. IV. Decretal. Tit. XVII. § 3.

(2) UBBONIS EMMII, Rerum Fris. Hist.

«in Frisiam non ventitantibus, officialium et commissari-«orum nova nomina, et nova ministeria in eorum munus «fere successerint.» (bl. 370) — Deze beschrijving noemt F. juist en overeenstemmend met al de oude berigten en gedenkstukken uit de verschillende eeuwen, zoo lang er proosten in de Vriesche landschappen bestaan hebben: hij bevestigt het gezag en handhaaft den roem van EMMIUS als schrander, geleerd, en dáárom vooral zeer verdienstelijk, geschiedschrijver, dat hij de eerste, «de ijsbreker» geweest is, die eene oordeelkundig op Charters gegronde, regelmatige en, voor zijnen tijd, volledige historie van *Vriesland* geleverd heeft. Het «sprookje» van AENEAS SYLVIUS heeft EMMIUS nergens in zijne werken opgenomen; integendeel in de aangehaalde plaats getuigt hij «dat het *verum sacerdotium*, «onder het pausselijke bestuur, geen huwelijk kon toelaten, «en dat daarom de proosten, die wettige huwelijken sloten, «geene ware priesters, waar meer wereldlijke ambtenaren «waren.» Hadde 's Pausen verhaal op geschiedkundige gronden gesteund, EMMIUS zou zulks hebben moeten weten: uit oude bescheiden niet alleen, maar zelfs van oude lieden, die niet zeer lang na den sterftijd van PIUS II geleefd hadden, zou hij het hebben moeten vernemen: en dan zoude hij deze, in de R. K. Kerk ongehoorde, zeldzaamheid niet verzwegen hebben. En moesten niet van zulk eene algemeene gewoonte, als waarvan PIUS gewaagt, zelfs in zijne kindschheid, of ten minste in den leeftijd zijner ouders, de sporen hier of daar nog aanwezig geweest zijn? (bl. 369—372.)

Een en ander noopt ons thans tot de vraag, of de heer F. in zijne voorstelling zich zelven hier wel gelijk zij gebleven? wij bedoelen niet met betrekking tot zijn eigenlijk punt van onderzoek, of EMO bij de woorden: «Ecclesiae jure hereditario a filiis sacerdotum possidentur», met deze sacerdotes de dekens of proosten, met uitsluiting van ande-

ren, bedoeld hebbe? aan de uitkomst van dit onderzoek, wij hebben het reeds gezegd, ligt ons en der hoofdstoffe zelve minder gelegen; maar wij denken aan de voorstelling omtrent het *huwelijk* der priesters-dekens: — Waren deze, naar meening des schrijvers, in *Friesland* gehuwd of niet? Het doet ons leed te moeten zeggen, dat de voordragt dienaangaande zoo onzeker en wankelend is, dat de heer F. meermalen waarlijk tegen zich zelven schijnt te getuigen. Wij kunnen het ten minste niet anders inzien, dan dat de schrijver beurtelings op twee strijdige gedachten steunt; en na een herhaald en aandachtig lezen zouden wij schier nog aarzelen vast te stellen, wat F. over de verbinding der priesters-dekens met vrouwen ten slotte als zeker houde. De woorden, na de aanhaling uit EMMIUS, wiens beschrijving als «juist en overeenstemmend met al de oude berigten en gedenkstukken» geroemd wordt, en aan welke F. zijn zegel hecht, — de woorden: «het *verum sacerdotium* kon, onder het pausselijke bestuur geen wettig huwelijk toelaten»; en: «de proosten, die wettige huwelijken sloten, waren geene ware priesters, maar wereldlijke ambtenaren», (bl. 371) zijn duidelijk: — maar hoe daarmede nu te rijmen, zoo vele vroegere uitdrukkingen en oordeelvellingen, waar de wettigheid der huwelijken dier priesters allezins schijnt te worden aangenomen? als b. v. bl. 361: «deze geestelijke heeren» (niet veel vroeger was gezegd, dat zij aan de plaats of parochie, waar zij hunnen zetel hadden, het *sacerdotium* uitoefenden, waarvan eerst later is afgeweken) «zoo ver men in de oudheid kan opklimmen, waren meest gehuwd»: — bl. 362 wordt tusschen de concubinarii sacerdotes en de «*gehuwde* priesters-proosten» vrij duidelijk onderscheiden: — bl. 368, nadat gezegd was, ter gelegenheid van het oproer om het gebeurde te *Farmsum*, dat het huwelijk der proosten, als

bezwaar tegen hun gedrag, al spoedig op den achtergrond schijnt gekomen te zijn, en dat men nergens, hetzij in de uitspraak van 1272 (Bisschops EVERHARDS-brief) of in andere min of meer synchronistische stukken, waar over de proosten en hunne bediening gehandeld wordt, een verbod ontmoet, uit krachte waarvan zij niet zouden hebben mogen huwen, wordt beweerd, dat «zij dan ook steeds, tot aan «het einde van hun bestaan, als *wettig gehuwden* voor«komen.» Dat, in dien tijd reeds, de proosten geene priesters zouden geweest zijn, strijdt met de vroegere voorstelling, dat zij tot ongeveer in de vijftiende eeuw het sacerdotium aan hunne zetelplaatsen waarnamen. — Hoe, van eene andere zijde, wanneer zij kinderen van «wettig gehuwden» waren, de zonen der dekens «als bastaardkinderen moesten beschouwd worden» (bl. 366), terwijl toch de heer F. wederom tegen het «spurii» van MATTHAEUS opkomt, is evenmin wel overeen te brengen. — En hiermede meenen wij onze klagt over het gebrek aan goeden zamenhang in deze voorstelling genoegzaam gestaafd te hebben. EMMIUS heeft volkomen waarheid geschreven; en zeker reeds van de twaalfde eeuw af, maar ook wel vroeger, stond de ordo sacer als een impedimentum dirimens tegen het aangaan van een huwelijk in den weg, en was aan wettigen echt ook voor de Vriesche proosten, wanneer zij priesters waren, niet te denken.

De voorbeelden, bl. 372 bijgebragt, dat de aanzienlijkste oud-adellijke vrouwen, welke zich zeker niet tot concubinen van eer- en pligt vergeten priesters zouden verlaagd hebben, met Vriesche proosten in den echt traden, — zoo als ULSKEN te *Wijwert*, dochter van den beroemden en dapperen FOCKO UKEN, met UNEKEN RIPPERDA, den proost van *Farmsum*; en GELA VAN BORSUM met EGGERIC BENINGA, die zelf proost werd te *Weener* en

wettige zoon was van GARRELT BENINGA hoofdling te *Grimersum* en proost te *Hinte*, en van zich zelven schreef in de Voorrede voor zijne Oostvriesche geschiedenis, dat hij was: *ein schlichten, einfältigen leye* — deze voorbeelden behooren aan de vijftiende en zestiende eeuw, en bewijzen zekerlijk dat destijds de proostdijen in handen van leeken waren, over wier al- of niet wettig huwelijk om het impedimentum ordinis alzoo geen spraak wezen kan. Hetzelfde geldt aangaande het schrijven van VIGLIUS ZUYCHEMIUS AB AYTA aan zijnen geleerden vriend en landgenoot HAJO HARMANNUS, dat de bisschop van *Munster* hem eene proostdij in *Friesland* gegeven had, tot welke mededeeling hij de woorden voegde: «dewelke «ik, al kwame ik te trouwen, gelijk gij weet, behouden mag.»

Zoo als het zich in de vijftiende eeuw voordoet, kan men het ambt der Vriesche dekens nog leeren kennen uit de belangrijke bul van ALEXANDER VI van den 5 van Sprokkelmaand 1493, door den Jesuit N. SCHATEN, *Annales Paderbornenses*, in 1698 in het licht gegeven. Het betrof hoofdzakelijk de inwilliging des Pauses op eene bede van den Bisschop van *Munster*, die begeerde, dat de Vriesche proosten, van welke herhaaldelijk te kennen gegeven wordt dat zij sinds lang en gewoonlijk «personae laici» en «laici uxorati» waren, eene coadjutoria jurisdictio zouden mogen voortdurend oefenen over kerkelijke personen, hetgeen immers in den regel niet geoorloofd was. Zulk eene uitzondering scheen noodig en werd toegestaan op grond, dat 's Bisschops Officialen, welke met de kerkelijke regtsmagt eigenlijk bekleed waren, zonder bijstand, gunst en hulp der proosten, die zelve leeken zijnde ten aanzien van wereldlijken slechts regtsmagt bezaten, «*propter immani-*«*tatem, ferocitatem et rebellionem hominum dictarum par-*«*tium*» *(sc. Frisiae)* hunne bediening niet behoorlijk konden waarnemen en handhaven. «In de pauselijke bul over

«de proosten», zegt de heer F., «hoe donker de Vriesche «bevolking daarin ook wordt afgeteekend, wordt wel zorg- «vuldig voorgesteld, dat de gehuwde proosten leeken «waren, en geene geestelijken: is het dan wel aannemelijk «dat de priesters toen nog gehuwd zouden geweest zijn?» Nog van eene vroegere pausselijke bul van 1408, wordt een uittreksel medegedeeld. GREGORIUS XII zendt daarbij eenen monnik, AYLARDUS FOCCONIS, als Inspecteur over alle Benedictijner kloosters, naar *Vriesland*, om dezelve te zuiveren, te hervormen en de misdadigers te straffen. Uiterst onbehagelijk is de schilderij daar opgehangen van den onzedelijken toestand dier gestichten: maar geen enkel woord komt daar voor, waaruit men zoude kunnen opmaken, dat de proosten door den H. Stoel beschouwd werden als geestelijken, of dat hun huwelijk met het ambt onbestaanbaar ware; geen enkel woord ook van priesters of andere geestelijken in *Vriesland* die gehuwd waren: — «en is het wel te vermoeden, dat er de zoodanigen des- «tijds zouden geweest zijn, zonder dat daarvan een «enkel woord zou voorkomen, het geringste spoor zelfs «niet, noch in deze, noch in eenige andere bul?»

Hiermede heeft de schrijver afgehandeld de beide punten van beschuldiging, welke, door EMO ten laste der Vriesche geestelijkheid ingebragt, door WIARDA tot steunpunt genomen zijn. F. vleit zich, volledig te hebben aangetoond, dat zij tot staving van het berigt van PIUS II geenszins kunnen worden gebezigd. (bl. 373—377.)

Er blijft nu ten laatste nog overig de *voorbeelden* van gehuwde priesters in de veertiende, vijftiende, ja zestiende eeuw, in oogenschouw te nemen, welke de geschiedschrijvers, die het pausselijk berigt overnamen, hier en daar meenen gevonden te hebben. Onder alle die voorbeelden, voor zoo verre zij onzen schrijver zijn bekend geworden,

wordt er geen een gevonden, van hetwelk, naderbij beschouwd, het niet gemakkelijk valt aan te toonen, dat men daaruit zelfs niet «met de minste waarschijnlijkheid» kan afleiden, dat in gemeld tijdvak de Vriesche priester eene wettige vrouw zou gehad hebben; waardoor dan ook dit laatste steunsel van de «Italiaansche fabel» zal worden weggenomen.

Het oudste stuk is het testament van zekeren SWEDER, Cureet van *Peize*, van het jaar 1360, *feria quinta post exaltat. S. Crucis* (den 17 van Herfstmaand), waar onder andere, gezegd wordt: «Item do et lego Dodoni, filio «meo in Groninghen, clerico, septem scudatos redditus, «quos percipiet de domo Johannis de Dulleken in Gro«ninghen; et, post mortem ejus, dicti redditus cedent ad «usum unius sacerdotis, qui Deo serviat in Ecclesia beate «Marie in Groninghen»; en voorts: «item pueris meis, «quos habeo, do et lego omnia utensilia domus mee, ut «illa sumant et condividant cum matre eorum, dummodo «non maritaverit.» Luidens eene aanteekening wordt dit testament gevonden bij DRIESSEN, *Monum. Gron.* bl. 665. Uit de woorden van het stuk komt het F. vrij duidelijk voor, dat de testateur van eene bijzit gewaagt, bij welke hij kinderen had, en niet van eene wettige vrouw. Nergens immers noemt hij haar echtgenoot, of zijne verbindtenis met haar een huwelijk; hij vermijdt beide woorden en duidt haar slechts als de moeder aan zijner kinderen; (zelfs dit behoeft des noods, niet te worden toegegeven; en wanneer wij, naar het voorbeeld diergenen, welke het huwelijk der priesters uit de latijnsche woorden: *Conjugati*, *uxorati* enz. willen opmaken, ook thans op zuivere woordbeteekenis ons grondden, wie zou het dan, van dat standpunt af, tegen ons bewijzen, dat de testateur niet aan zijne knechts en hunne moeder de «utensilia domus

suae» vermaakt hebbe?) in de voorwaarde tot het legaat spreekt hij niet van haar *hertrouwen*, maar eenvoudig van in den echt treden: «dummodo non maritaverit.» Doch aangenomen, dat de kinderen uit een wettig huwelijk des testateurs met de hier bedoelde vrouw gesproten waren, wat zwarigheid zou er dan in zijn, tevens aan te nemen, dat hij deze zijne wettige vrouw naderhand verlaten had en geestelijk geworden was, even als de kronijkschrijver, met wien wij ons zoo lang bezig hielden, EMO van *Romerswerf* en zoo vele anderen? (In zulk een geval echter had de wijding niet plaats dan met bewilliging der verlatene, die zelve dan ook een votum castitatis moest afleggen. Zie cap. 2 *de Cleric. Conj.*) Zelfs kon de testateur reeds voor het aangaan des huwelijks *Clericus* geweest zijn, mits hij maar geen' der majores ordines ontvangen hadde. (Tot de niet geheel juiste voorstelling van het clericaat, h. t. p., moeten wij aanmerken, dat, niet alleen de ordines, gelijk F. meent, maar zelfs de kruinschering, reeds eene plaats onder de clerici doet innemen.) In de erfmaking wijders aan DODO, wordt te regt een blijk gezien dat de Vriesche priesters *niet* mogten huwen: waarom immers de bepaling, dat bij zijnen dood de «redditus» aan eenen dienstdoende priester van de Aa-Kerk moesten vervallen, zoo niet om reden, dat DODO, vermoedelijk reeds priester of het naar 'svaders verwachting zullende worden, niet in den echt kon treden of wettige kinderen nalaten? Hierbij komt ten slotte nog, dat de voormelde Cureet of pastoor, SWEDER, die, waarschijnlijk ter voldoening aan de kerkelijke wet op de overgewonnene en nablijvende beneficie-inkomsten, — zulk overschot moest bij den dood van den beneficiaat tot de stichting zelve terug keeren — twee door hem gebouwde schuren aan zijnen opvolger in de Cureetsplaats naliet, zijne ver-

dere goederen, welke hij aan de Peizer kerk en aan eenigen zijner bloedverwanten en vrienden schenkt, alle naauwkeurig met name noemt, waarvan hij deze, tot onze zaak opmerkelijke, reden geeft: «ne materia discordie «suboriatur, post mortem meam inter amicos et cognatos «meos quod parum de patrimoniis habui meis et de amicis «meis, que mihi superesse potuerint in fine vite mee», met bijvoeging, dat hij de goederen, welke hij mogt nalaten *ex propria industria* had overgewonnen: alle deze beschikkingen en inzonderheid de opgegeven reden, schijnen aan te duiden, dat hij geene kinderen had uit wettigen bedde; en dat, uit dien hoofde, zijne bloedverwanten op zijne patrimoniële goederen, zoo hij van dezelve nog iets mogt nalaten, zekere regten hadden: maar — indien wij wel begrijpen — om dien bloedverwanten allen grond tot nijd en klagt over verongelijking, tegenover zijne begunstigde *vrienden* te benemen, heeft hij ieders deel dan ook zoo naauwkeurig aangeduid en vooral ook verzekerd, dat hij over industrialia en niet over patrimonialia daarbij beschikking nam. «Van welke zijde», besluit F., «men dit «testament, waarbij wij ons, als een der oudste en gewig«tigste bewijzen, wat lang hebben moeten ophouden, «dan ook beschouwen moge, men kan er geenszins mede «staven, dat de priesteren, destijds, in deze oorden nog «gehuwd waren.» (bl. 378—380)

Twee andere testamenten, beide voorhanden bij c. SCHOTANUS, in het «*Tablinum*», achter zijne Vriesche geschiedenis, bl. 68 en 70, worden ter sprake gebragt: het eerste van CLOTHUS BENTHA, *parochianus in Rawerderhem* 1401, het andere, gemaakt in 1442, door TITARDUS CARPENTATOR, *parochianus in Almenum*. De eerste testateur gewaagt van zijne vrouw «*Uxori meae Anseke*»; de tweede an zonen en dochteren en mede van zijne echtgenoot:

«*Jeselickae, uxori meae*». — Alle vermeend bewijs, uit deze stukken getrokken, rust op: «parochianus»; welk woord men in den zin van parochus, pastoor of parochiepriester heeft gelieven te duiden. De tweede testateur, «*Carpentator*», was intusschen, meer dan waarschijnlijk, een — timmerman. Parochianus, dat betrekkelijk zeldzaam in den zoo even aangewezen zin, voorkomt, «beteekent, bijna altijd, in de charters, een ingezeten van zekere parochie.» Tot bewijs haalt F. aan: het *Glossarium* van DUCANGE, waar deze beteekenis met stukken uit de elfde en twaalfde eeuw gestaafd wordt; een', in handschrift, onder hem berustende koopbrief van den jare 1379; een charter van 1465 bij KLUIT, (*Hist. Crit. Comitat. H. et Z. I*, 125) waaruit gemelde beteekenis op het helderst kan bewezen worden, als komende daarin voor: «Cureyten, «Capellanen, kerckmeysteren, en gemeene parochianen der «parochie van onzer L. V. kercke te Buyrkerck binnen «Utrecht.» Te regt alzoo werd SCHOTANUS, die de beide hier bedoelde testateuren voor priesters wil doen doorgaan, over deze misduiding gegispt door den schrijver der *Oudh. en gest. van Friesland* 1, 288. (bl. 381—382)

Meermalen komen in de geschiedenis der bedoelde eeuwen kinderen van priesters voor, maar nooit vond de heer F. er bij aangeteekend, dat zij echte kinderen waren na de wijding des vaders geteeld. Zoo verhaalt b. v. SCHOTANUS (*Geschied. v. Friesl.*, bl. 279) nog wel van eenen AKKE, zoon van zekeren pastoor PIETER in de parochie van *Wijkel* en ten jare 1428 door de Schieringers vermoord: maar wááruit blijkt, dat die zoon uit echten bedde was; en, zoo ja, dat dan niet eerst een wettig huwelijk de priesterlijke waardigheid was voorafgegaan? Immers daartegen, dat iemand, die gehuwd geweest was, of nog was, (onder reeds vermelde bepaling) en echte kinderen had, tot pries-

ter verheven werd, bestond geen verhinderend wetsverbod. Ten dezen aanzien, zelfs van monniken, wenscht de schrijver «uit eigene Charters» nog één voorbeeld aan te voeren, niet ten bewijze, dat het kerkelijk regt dit gedoogde, maar ten blijke, dat dit regt in *Vriesland* werd opgevolgd. Zie hier de eerste woorden van zijn uittreksel uit eene Drentsche oorkonde van het jaar 1181, opgemaakt door den abt van het klooster te *Runen*, een tijdgenoot van EMO: «Ghiselbertus apud nos monachus factus, cum consensu uxoris sue Ghertrudis» enz. — Konden gehuwden en ouders van echte kinderen, bij het leven der wederhelft, monniks-kleed of sluijer aannemen, hoe veel te eerder mogt de priesterwijding ontvangen worden, nadat de dood den huwelijksband verbroken had. De 123e *Novelle* C. 29 stond toe dat een priester, niet alle andere vrouw, maar zijne dochter bij zich hadde: zal dit verlof ten gunste van eene onechte bepaald zijn? evenwel niet anders dan onecht zou zij geweest zijn, indien zij na de wijding hares vaders geteeld ware. Ook op het Concilie van *Trente* beroept de heer F., waar hetzelve, Sess. XXV. Cap. 15 *de Reform.*, bepalende, dat de filii clericorum, qui non ex legitimo nati sunt matrimonio, geen beneficie mogten bezitten in de kerken waar derzelver vaders een beneficie hebben of gehad hebben, immers stilzwijgend erkent, dat er filii clericorum zijn kunnen uit wettig huwelijk geboren, welke het Concilie niet heeft uitgesloten. (Ook hier moeten wij weder op de algemeenere beteekenis van «clerici» oplettend maken; ofchoon deze opmerking ons thans niet tot tegenspraak behoeft te leiden.) In de landswetten was het somtijds, hoezeer ten overvloede, uitdrukkelijk bepaald, dat kinderen in huwelijk verwekt, vóór het Clericaat der vaders, na hetzelve, hunnen wettiglijk verkregen staat of echte geboorte onge-

schonden bleven behouden, waarvoor F. ten bewijze bijbrengt de *Lex* 100 van LIUTPRAND, *Lib. VI* bij GEORGISCH, *Corp.* J. G. *antiqui* bl. 1113: «Si Langobardus, uxorem «habens, filios aut filias procreaverit, et postea, in- «spiratione Dei compulsus, clericus effectus fuerit, tunc «filii aut filiae, qui ante ejus conversionem nati fuerint, «ipsa lege vivant, qua lege ille vivebat, quando eos ge- «nuit, et causam suam per legem ipsam finire debebat.» En was ook niet GUIDO van *Henegouwen* of GUYE van *Avennes*, reeds ten jare 1301, bisschop van *Utrecht*, hoezeer hij voorheen wettiglijk was gehuwd geweest en twee dochters had? (bl. 382—385)

Tijdens de hervorming in *Vriesland*, ontmoette men daar eene menigte priesters met bijzitten en kinderen; maar onzen geleerden onderzoeker is niet eenig spoor bekend van eenen, die gehuwd was. Zeer opmerkelijk is, ook ten dezen opzigte, hetgeen boven reeds genoemde VIGLIUS AB AYTA, ten jare 1566, aan zijnen vriend JOACHIM HOPPER (zie HOYNCK VAN PAPENDRECHT, Anal. Belg. I, 382) schreef: «Non possum autem non sine magno animi do- «lore referre, quod Leovardiam nostram hoc malo tan- «topere quoque contaminatam video, ut omnem pene spem «amiserim ejus reducendae, nam et imagines ejecerunt, «altariaque everterunt in tribus parochialibus ecclesiis, «et novos admisere concionatores, tresque earum Pasto- «res, inter quos et SILIO, primarius in aede D. Viti Pas- «tor, qui hactenus se errasse publice professi, ad sectas «palam desciverunt, concubinasque suas mox publica so- «lemnitate in uxores duxerunt, ac ne quid retinerent «veteris ordinis, sacerdotalem habitum abjecerunt; idque «factum Magistratus pertinaciter defendit.» In de eerste synode, door den bisschop CUNERUS PETRI, ten jare 1570 te *Leeuwarden* gehouden, werd dan ook het concubinaat

op nieuw verboden. (Men zie het XI Statutum, te vinden in de *Historia Episcopatuum* van VAN HEUSSEN, T. II, *Episcop. Leovard.* p. 45 seq.) (blz. 386—388).

Hetgeen de heer F. over het ophouden des concubinaats na de hervorming, en betreffende de strenge bepalingen tegen hetzelve in de verschillende provinciale wetgevingen, als toegift, op vier volgende bladzijden heeft bijgevoegd, meenen wij, daar hetzelve als niet behoorende tot het eigenlijke onderzoek moet beschouwd worden, gerustelijk uit ons reeds zoo zeer uitgedeid verslag te mogen weglaten. Hij vermeent — en daarmede besluit hij — «ten volle te hebben bewezen, dat men «geene voorbeelden, noch uit de vijftiende en zestiende «eeuw, noch uit den tijd, waarop de kerkhervorming in «ons vaderland werd ingevoerd, zal kunnen aanvoeren, «ten minste tot dusverre nog niet heeft bijgebragt, welke «het verhaal van PIUS II bevestigen, en bewijzen, dat er «in zijne eeuw nog gehuwde priesters in *Friesland* waren, «en dat het volk geene anderen dan gehuwden wilde ge«doogen.» Hij vleit zich tevens, — en wij gelooven, dat hij tot een en ander wèl en ten volle geregtigd is — in dit tweede deel zijner Verhandeling, «uit de historie te «hebben aangetoond dat het voorschreven verhaal zonder «eenigen grond is opgedischt.»

(Het verslag over het derde deel in eene volgende aflevering.)

VERSCHEIDENHEDEN.

PROEVE VAN WONDERE ONFEILBAARHEID, NAAUWGEZETHEID EN LIEFTALLIGHEID.

Mosheim, die zorgvuldig de leer der Quakers had onderzocht en ten deze geen verdacht regter is, waarschuwt den lezer tegen een geschrift, waarin hun stelsel met alle vlijt wordt uiteengezet en verdedigd, en getuigt er van: die schrijver is een groot gedeelte der dwalingen zijner sekte met stilzwijgen voorbijgegaan; andere heeft hij verbloemd en bewimpeld en daarbij alle listen gebruikt, waardoor een behendig pleitbezorger eene slechte zaak kan verdedigen.

Die schrijver is robert barclay, een Diener der Gemeente Christi, die niet te min beweert, in boven bedoeld geschrift, (waarvan wij de trouwe Hollandsche vertaling voor ons hebben), «de Principien der *Quakers* in eenvoudige *schriftuerwoorden* «zonder eenige toevoeginge ofte uytlegginge klaerlijck te hebben «vervat: voornamentlijck in die zaken, in welcke haer hare «partijen tegenspreken, waerin de Schriftuer het geschil voor «haer klaerlijck decideert of ten eynde brengt.»

En gerust als hij was, dat hij het *Licht* christi in zijne *conscientie* plaats gegeven en «niet een woord als de uytdruk«kelijke woorden der Schriftuer had gesteld,» schreef robert barclay voor zijn boekske den volgenden vrij lijmigen titel met deze, daarin vervatte, zeer nederige

APPROBATIE VAN ONFEILBAARHEID.

Het heet: «Catechismus en Belijdenisse des Geloofs.

«Die van d'algemeine Vergadering der Patriarchen, Propheten «en Apostelen, (christus selfs, den voornaamsten spreker in, «en onder haer zijnde) is goet gekeurt.

«Behelsende: EEN WAERACHTIGE EN GETROUWE VERKLARINGE der «*Principien*, of Beginselen; als oock van de *Leeringe* die van «de Gemeenten CHRISTI in *Engelant*, *Schotlant*, *Ierlant*, *Hollant*, «en elders (spotsgewijse *Quakers* genaemt) ontwijffelbaer worden «aengenomen en gelooft: Welcke bespotte *Quakers* bevonden zijn «in een en het selfde *Geloofs* dat de *Heyligen van ouds* en de «*eerste Christenen* hebben gehad; Gelijck sulx door de duyde«lijcke en eenvoudige Getuygenissen der heyliger Schrifture, die «(sonder eenige uytlegginge of gevolge) in dit Tractaatje worden «bijgebracht, klaerlijck is betoont en aengewesen. En dat tot «beantwoordinge van eenige gewichtige, en echter eenvoudige «Vragen, die al t'samen gepast zijn nae't begrip, zoo wel der «*ongeletterde*, als *geletterde* Lieden. Alsmede een korte Aen«spraek en Beroep aen alle Belijders der Christenheyt.»

Aan het einde van den Katechismus, vóór dat hij die zoo duchtig goedgekeurde Belijdenisse des geloofs, in XXIII artikelen vervat, gaat mededeelen, doet hem zijne angstvalligheid op het laatst der *korte Inleydinge tot de Belijdenisse des Geloofs*, (Capittel XV) zoo uiterst naauwgezet spreken, dat wij schier begaan worden met 's mans

CONSCIENTIE OF NAAUWGEZETHEID.

«Somtydts,» zoo waarschuwt hij voorzigtiglijk, «ben ick «genootzaekt geweest eenige woorden in te voegen, om de «materie aan malkanderen te doen hangen, als: *ende*, *derhalven*, «en diergelyke; maer echter geen', die eenig redelyk mensch «zou kunnen zeggen, dat ze de zake zelfs veranderen, of in «eeniger manieren voor een *uytlegginge*, zin of meeninge kunnen «werden aengezien. En om evenwel de *censure*, of bestraffinge «van d'alder naeukeurigste Hayrklovers t'ontgaen, heb ik de «woordekens met een byzonder letter doen drucken. Somtydts «heb ik de *modus*, of wyz een 't perzoon-getal van een *verbum*, «of Werckwoort moeten veranderen, om niet veeltyds een be-

«lachelycke , en ongevoechelycke maniere van spreken te ge-
«bruycken. Dan ingeval yemant 't zelve gelieft na te zien, en
«op de woorden te letten , hy zal bevinden , dat 't geenzins
«geschiet is met voornemen, om het minste van de duydelycke
«inhout der zaeke te veranderen; als by exempel, daer CHRISTUS
«zeyt; *Ick ben het Licht des Werelts*. Zou 't daer niet zeer
«oneygen zyn geweest, dat ick ook alzoo had gezeyt, te weten
«*Ick ben het Licht*, etc. Kan het ook geoordeelt worden tegen
myn beloftc te gaen, wanneer ick dan somtydts schryve, CHRISTUS
«*is het Licht*, etc. veranderende alleenlyk in de manier van
«spreken , van het eerste , tot het derde perzoon-getal? Noch
«heb ik somtydts, om de zaeken te beter doen verstaen, de-
«zelve met een bygevoegt woordeken verder uytgedruckt, als
«wanneer yemant van d'Apostelen 't woort *wy* gebruyckt
«daar ik dan by het Woort *wy*, het Woord *Apostelen* hebbe
«bygestelt. En daar zy (tot de *Heyligen* sprekende) de woor-
«den van *u*, of *u-lieden* hebben gebruyckt, heb ik het woort
«*Heyligen* geschreven, alle 't welke, om de t'samenbindinge der
«woorden zodanig is vereyscht geweest, gelyck onder anderen,
«Art. I kan werden gezien , daer uyt I JOH. I: 5, gezeyt
«wort; *dat God een Licht is*, en op eenige andere plaetzen
«meer. En alhoewel ik niet bekommert ben , door eenig on-
«partijdig Lezer , eenig dispuet zoude werden gemaekt; zoo
«heb ik echter goet gevonden alle 't zelve hier aen te roeren,
«omdat ik weet dat er menschen zyn , die wanneer ze tegen
«de waerheyt en hare navolgers , geen ware of wezentlycke
«zaecken kunnen vinden , veeltydts genegen zyn omtrent kley-
«nigheden te knibbelen: 't welck ik dan hoope, hierdoor ook
«te hebben afgesneden.»

Achter dezen katechismus en de belijdenisse heeft de schrijver in een laatst kapittel gevoegd: eene «korte Aenspraeck en Be-
«roep aan alle Belyders der Christenheyt,» waaruit wij eenige plaatsen , uit de voorrede toegelicht , overnemen tot eene proeve van de

«Komt nu voort,» zoo vangt hij aan, «al ghy *Belyders der* «*Chrîstenheyt*, van wat soort of gesintheyt ghy oock zoudt «mogen wesen, laet ons eens t'samen raisonneren; brengt «uwe Catechismen en Geloofs-belijdenissen te voorschijn, en «toetstse aen dat geene, dat by het meerendeel van u-lieden «voor den *Regel* en *Toet-steen* gehouden wort. Laet u zelven «niet langer als onwetende van de *Schriftuere* en de *kracht* «*Gods* blinthocken en misleyden; maer kent en belydt vry- «moediglyck dat *heerlycke Euangelium*, en *Euangelische Licht*, «waer de Schriftuer zoo uytdruckélijck en so klaerlijck ge- «tuigt, en dat ghy door evgen ondervindinge gewaer worden «zult neffens alle andere Leeringen, die gevolgentlijck afhangen «en vloeyen uyt dat *edele* en *waerlyck Catholijke* of algemeene «*principium*, *gront* of *beginsel*, waer in de *liefde Gods tot* «*alle menschen* zoo mildadiglijck uytblinckt, en waar in zyne «*Regtvaerdigheyt* en *Barmhertigheyt* als tweelingen malkanderen «ontmoeten, en over een stemmende zijn....

Vervolgens, na gezegd te hebben, hoe die regtvaardigheid en barmhartigheid werkt, beweert de Diener CHRISTI al weder, dat hij alleen het fondamenteele *principium* in zijn tractaatje geheel uit de schriftuur bewijst, «'t welck niemant,» verzekert hy, «van «u-lieden zal kunnen doen.... Want de *Waerheyt* is geheel en «in allen deelen mèt zich zelven volkomentlyck over-een-stem- «mende, zonder het alderminste verschil: als hebbende een «wonderbaerlycke *Coherentie*; een opmerkelijcke *harmonie*; «een *gelyckluydende* over-een-komingh, even als de Snaren van «een welgestelt Instrument, zich zelven alomme beantwoordende. «Daer ter contrarie, de *Principien*, of beginselen van ALLE «ANDERE *Belÿders* der *Christenheyt* onder haer zelven geweldig «strijdig zyn, en met malkanderen zeer verschillen. Want of «zy schoon de schriftuer willen gebruycken, om eenige van «hare *beginselen* te bevestigen, zoo geschiet het zelve noch-

«tans op zoo vreemden wijs, datse deselve op verscheyde «plaetsen verdraeyen, en op andere ontkennen.»

«En terwijl zij, (naar zijn zeggen,) een liefde voorgeven tot «alle, zoo berispen zy ondertusschen onder elck wat ;... an- «deren weten door *glimpende pretexten* alle vervolging en «zwarigheyt listiglyck te ontgaen, die op dat volk (de Quakers) «komt te vallen!»

Nu zal hij de dwaling *der bijzondere sekten* toonen en eerst van «*'t Beest dat door d'uytstralinge van 't Licht doodelijck «gewont is*, van de Roomsche-Kercke, waervan zij, die tegen «haar opgestaen en van deselve afgescheyden waren, door hare «publijcke *Prostestatien* en tegenspraken de grofste en vleesche- «lijke leeringen, *superstitien* of by-geloovigheden, en *traditien* «of overleveringen hadden aan den dagh gebracht. (Voor-reden.)

«Om dan,» zoo vervolgt hij «zijne minnelijke *Aenspraeck*, «met den grootsten hoop, namentlyck de *Papisten* te beginnen, «zoo en kan ick niet denken, dat het zeer noodig is, tegen «haer veel woorden bij te brengen, dewyl zy zelfs niet en «zullen pretenderen al haer opinien door de Schrifture te be- «wysen, aengesien het een van hare principaelste lessen is; «*dat men wel Leeringen uyt kracht der Traditiën, en zonder «eenige authoriteyt van de Schriftuer, aennemen mag.* En der- «halven heeft het Concilie van *Constans* eenige zaeken derven «instellen, *non obstante Scriptura; alhoewel het de Schriftuer anders zeyt. (!!)* Ook zou 't geen kleyne dwaesheid wezen, «indien sy zouden voorgeven alle hare leeringen door de «Schriftuere te bewijsen. Want de *aenbiddinge der heyligen*, «en *beelden:* Het *Vagevuur*, en 't bidden voor de *Dooden;* «*d'Opperhoofdigheyt* van den *Roomschen Bisschop:* De *Aflaten* «en veel andere vodderyen van die natuer, hebben de minste «schaduwe der Schrifture niet.»

Dan komen de Protestanten aan de beurt, van wie hij in de voorrede reeds zeide: «maer eylaes! hoe jammerlyck is 't, «dat de nakomelingen van die *Protestanten* [die tegen «*het*

«*gewonde Beest*, de Roomsche-Kercke» zijn opgestaan] in plaetse «datse soo goeden en loffelycken werck souden hebben ach-«tervolgt, in en onder malkanderen hebben opgebouwt en be-«vestigt, en als noch opbouwen en bevestigen, dat gene, dat «hare Voorvaderen eenighsins hebben beginnen om ver te wer-«pen, gelyck hier nae breeder sal worden aangewesen.» En tot hen zet hij aldus zijn vriendelijk beroep voort: «Ick beken «dat onder de *Protestanten*, de *Socianen*, geen van de minste «zyn, die van de Schriftuer geweldigh roemen, en dezelve met «de mont, en in woorden so zeer als yemandt schijnen te ver-«heffen, en in hoogachtinge te hebben; En evenwel, hoe vreemt «is 't om te zien, dat zy in zoo veel zaken soo groflijck daer «van verschillen, jae in eenige van haer principaelste Gronden, «LYNBECHT daer tegen aen gaen, namelyk, in het versaecken «van de Godheyt Christi, die so uytdruckelyck wort vast ge-«stelt, als yetwes soude kunnen worden geleert JOH. I: 1. *En «het woort was Godt*....

Hierop spreekt hij op hoogen toon de Armenianen zoo voor als tegen, gelijk volgt: «Ofschoon de *Armenianen* de valsche «leer *der absolute Verwerpinge*, wel en te recht verzaecken; «en daer in wel doen, *dat zy de algemeenheyt van de doodt «Christi*, *voor alle menschen stellen:* Soo komen zy evenwel «hier in niet weynig te kort, dat sy die zaligheyt niet en stel-«len in dat *geestelycke Licht*, waer mede de mensch *door «Christum wordt verlicht*, maer dat zy (met groot onrecht) een «gedeelte daer van toeschryven aen de *vrye wille, capaciteyt*, «en *bequaemheyt* van de *natuerlycke mensch*, alle 't welcke «nochtans de *genade* en *kracht Godts* alleen behoorde toe-«geeygent te werden; als waer door het werck beyde begonnen, «vervolgt, en voltrocken wort. Of zy schoon oock de *Socinianen* «en *Pelagianen* in eenige van hare dwalingen te recht tegen-«spreken; zoo missen zy, alzoo wel als dezelve daer in, dat «zy tot al 't zelve yetwes anders, *als de waerheyt* trachten «in te voeren, op te rechten, en te verheffen. Ten welken

«aensien zy van haer partyen (DIE ANDERS IMMER ZOO VER ALS ZY VAN 'T RECHTE PAD AF ZYN) met reden zyn overtuyght door «zoodanige Schriftuerplaetsen als zy komen voort te brengen, «tot bewys van de *verdorventheyt* van de menschelycke *wil* «door de natuer, en zyn *onvermogen* tot alles goets; anders «of verder als hy door de *genade* ondersteunt en geholpen «wort.» JOH. I: 9.

Wij gaan zijne vele andere grieven tegen de Protestanten voorbij, — wien hij ook verwijt, hoe zij telkens tegen het eerste artikel huns geloofs: «*dat de Schriftuer haar eenigsten regel is*» durven zondigen, — maar laten hier ten slotte nog eene kortere proeve volgen van broedermin, teêre conscientie en onfeilbare approbatie, uit de reeds genoemde voorrede ontleend. «De Pro«testanten, zegt hij daar, die van 't Pausdom zijn uitgegaen, zijn «met malkanderen in seer veel saken ellendiglijk van den anderen «gescheurt,... en onaengesien zij vast gestelt hebben, dat selfs de «alderuytnemenste en suyverste onder haer moeten werden aange«sien als te kunnen dwalen, — vervolgen sy andere soo strenge«lijck, en met soodanigen strafheyt, als de *Papisten* hare *Voor«vaderen* hebben gedaen (!)... Maer och! (met leet wesen moet «ik het seggen) hoe gelijkformig betonen sy haer selven de «oude *Schriftgeleerden* en *Phariseen*,... de grooste tegenstan«ders en verachters Christi. Kan er, vraagt hij, een beter «gelyckenis, als deze, te voorschijn komen?...

«En daer het Volck, dat men *Quakers* noemt, *strengelijck* «vervolgt en als *Ketters* bitterlyck gelastert werd, heeft hij «hunne Principien, niet de uytgeperste consequentien voorge«dragen, en dat sonder eenige hair-klovinge of viese vaseryen «der *School-distinctien*, 't welck in alle eeuwen die Wijsheyt «geweest is en noch is, *waer door de werelt Godt niet kent*; «1 COR. I: 21, en *die woorden sonder wetenschap*, *die den «raet verduysteren*. JOB. XXXVIII: 2.

«Ick heb de mogelijkheyt, — zoo eindigt hij zijne voorrede en steller dezes zijne proeve, — en de gemackelijck-

«heyt van soodanigen Werck begrepen, korts nae dat ick «aengenomen en gelooft had' het *Getuygenis* dat ick nu drage. «En hebbende nu meerder en volkomender kennisse der heilige «Schrifture verkregen, soo heb ick oock vryheyt gevoelt, om «mijn handen daer aen te slaen, en eenigen tijt daer in te be- «steden: Waer in ik ook bystant verkregen heb om het te «volbrengen.

«Ick twijffel niet, of dit werck soud' met verscheyde Schrif- «tuer-plaetsen (die, om datse mij niet in geheugenis komen, «zijn uitgelaten) kunnen werden vergroot. Dan evenwel heb ik «reden om gerust te wesen, nademael Godt, door sijnen Geest, «(die alles soo wel indachtig maekt, en te passe brengt) my, «soo verre, heeft bygestaen. Wiens openbaringe waergenomen «werdende, bij al die gene, die dit Tractaetje ernstelijck en «conscientieuselijck komen te lesen, de Waerheydt sal helpen «uytvinden en aenhangen; En die gene, diese alreede hebben «gelooft, daer in bevestigen. 't Welck, boven alle dingen; hier «ernstelijck gewenscht, en dagelijckx van den Heere gebeden «wordt, door

ROBERT BARCLAY,
een Dienstknecht der Gemeente Christi.

Geschreven in *Urie*, mijn woon-plaetse, in Schotlandt, zijnde de plaetse, mijnder geboorte. Den 11. Dagh, der 6. Maent. 1673.

Inzender dezer regelen onthoudt zich opzettelijk van verdere bemerkingen; ongewild komen zij op en verdringen elkaâr. Ééne vraag slechts: Is het niet, wanneer wij die verschillende sekten én ons *papisten*, én elkander zoo hooren veroordeelen en *verketteren*, — elke bladzijde toch der geschiedenis van het strijdziek Protestantisme bevestigt deze kleine proeve; want *krijg* en *haat* is zijne leus; — is het niet als of de oude vloeken des Aartshervormers voortdurend over zijn na-

geslacht in vervulling gaan? Als hoorden wij deze krachttaal uit zijnen mond:

... nullus amor populis, nec foedera sunto!
Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor!...
Nunc, olim, quocunque dabunt se tempore vires,
Litora litoribus contraria, fluctibus undas
Imprecor, arma armis: PUGNENT IPSIQUE NEPOTES.

Haec precor; hanc vocem extremam cum sanguine fundo.

Dat is naar VONDEL's hier eenigzins gewijzigde vertaling:

Geen vreê zy tusschen ons en tusschen ons gemeente!
Een bitter wreecker rijs staâg op uit ons gebeente!
Die nu en namaels wie ons erfhaet niet ontvingh,
Waer kans is, ga te keer met fackel, en met klingh;
Ick wensch dat strant en zee en mijn nakomelinghen
Nakomelingh en zee en strant uit wraeck bespringhen!
Dit is mijn jonghste wil, en bede, voor mijn' val,
Het welck ick met mijn bloet en doot bezeeghlen zal.

Immers, gelijk een koude, vroom-gekleurde haat in de eeuw der *Quakers* schreef en dweepte, zoo schrijven en dweepen er nog; onder de *Orthodoxie* en 't *Piëtisme* niet het minst.

Voor de eigenaardige stijlsoort van diergelijke traktaatjes, slechts door zekere bevoorregte schrijvers natuurlijk weder te geven, moet de kunstterm nog gevonden worden. Men verwacht, dat *Heemstede's* kalme en kunstlievende «Herder en Leeraar» daar eens in zal slagen; of wel dat, naar eene niet zoo bedaard voortgaande rigting, de MENS INGENUA van *Sybecarspel's* allesomvattenden *Dorpspredikant* dat *geniale* in eenig gelukkig oogenblik herscheppen en stempelen zal.

EENE GRIEVE TEGEN 'T VRIJ ONDERZOEK.

HET IS ONZEDELIJK, WIJL HET, ONDER VELE ANDERE REDENEN, ALLE VERBINDEND KARAKTER AAN DE ZEDELEER ONTNEEMT.

Het tegenwoordig protestantisme, over zijne verledene dagen

beschaamd, loochent die zooveel het slechts kan. Nog onlangs verlegen met zijne jeugd, zocht het oud te worden en doorsnuffelde de graven der uitgedoofde ketterijen, in de hoop van daar familie-titels te zullen ontdekken; en heden zien wij het blozen over de drie eeuwen van zijn bestaan en zeer verre de geloofsbelijdenissen en symbolen wegwerpen, die, de eenen gelijktijdig, de anderen achtereenvolgens, de ziel waren der protestantsche gemeenten. Van die ontzaggelijk groote erfenis nam het slechts de vrijheid van onderzoek aan, dat goddelijk regt voor elk (!) om den Bijbel op *zijne* wijze te verstaan, zich eene geloofs- en zedeleer te vormen zonder eenige andere vergewissing dan die van den Geest Gods en van zijn eigen geweten.

Wat de predikant CLAUDIUS niet dan uiterst bezwaarlijk aan BOSSUET bekende: dat er een oogenblik in het leven is, waarin de protestant aan alles moet twijfelen, zelfs aan de goddelijkheid van den Bijbel (1), dat kunnen de tegenwoordige organen van het Protestantisme niet meer betwisten. Zij stellen het zich genoegzaam als beginsel, door het bestaan te loochenen eener godsdienstige maatschappij, waaraan men door de geboorte onderworpen zij, en door de christelijke gemeente tot eene vereeniging te beperken, waarin men niet dan door eene persoonlijke en vrije daad binnentreedt.

Volgens hen wordt het kind duitsch of fransch geboren, naar gelang het door zijne geboorte feitelijk lid wordt van *die* maatschappelijke inrigting, waarin het ter wereld komt; maar het wordt geen Christen geboren, en 't kan geen Christen geboren worden door het doopsel (2). In 't minst niet gebonden door

---

(1) *Conférence avec* M. CLAUDE, Oeuvr. de BOSSUET, Tom. XXXII.

(2) «Men kan volgens het vleesch geboren worden in haren schoot «(der godsdienstige maatschappij), maar door het feit alleen behoort «men haar niet toe; men moet door eene ongedwongene en vrij-«willige toetreding voor haar geboren worden.» M. VINET, *Essai sur la manifestation des convictions religieuses*, pag. 217.

al hetgeen vóór hem, en bijgevolg zonder hem, geschied is, blijft hij in het punt van godsdienst vrij, als de jongeling, in de bosschen opgevoed, en is hij meester tusschen de verschillende godsdiensten van het Katholicisme tot het Bouddhisme te kiezen, en meester ook om die allen te verwerpen.

Het Christendom zijner ouders zal slechts in zóó verre zijn Christendom wezen, als hij het in den Bijbel zal ontdekt hebben; die Bijbel, welke zijne ouders en predikant hem aanbieden als het wetboek der goddelijke openbaringen, zal in zijne oogen dit karakter niet hebben dan na een rijp onderzoek, dat hem zal hebben doen zeggen: het is blijkbaar, dat dit boek het werk niet kan wezen noch van de menschen, noch van een' boozen geest.

Derhalve, tot dat onze jongeling, onze jonge dochter die kleine vraag over de echtheid, waarachtigheid en goddelijke ingeving van het O. en N. Verbond in den grond behandeld, en zoo klaar als de dag zullen gezien hebben: hoe al die schriftverklaarders van *Duitschland* en elders, die het goddelijk karakter van den Bijbel geheel of ten deele loochenen, slechts dwazen zijn of goddelooze huichelaars, die tegen hun geweten liegen; —

Tot dat zij sterk genoeg zijn in de kennis van het grieksch, hebreeuwsch en wat er verder gevorderd wordt om de H. Schrift te verstaan, ten einde zeker te wezen, dat de hun in handen gegeven vertaling der gewijde boeken in alle opzigten getrouw is, en dat de vertaler, al of niet opzettelijk, niet in de plaats der goddelijke gedachte, onder de schors verborgen, zijne eigene gedachte heeft gegeven (1); —

(1) Het is wel klaar, dat elke vertaler en uitlegger een regter is, die voor zijn' lezer over den zin van het vertaalde werk beslist. Door zich voor den zin der H. Schrift aan de vertaling te houden, die hij leest, neemt de protestant deze menschelijke tusschenkomst tusschen God en hém aan, die hij zoo hevig in het Katholieke stelsel haat. Het onderscheid is, dat hij aan de uitlegging van een enkel persoon gelooft, terwijl de Katholiek alleen in de algemeene verklaring der

Tot dat verder onze jeugdige uitleggers de gewijde teksten genoegzaam zullen gelezen, overdacht, vergeleken, de meer dan dertig duizend verzen des Bijbels één voor één en in hun geheel zullen onderzocht en gewikt en gewogen hebben, om zich te vergewissen dat zij ze hebben begrepen; —

Tot dat zij vervolgens van de opsporing der bijzonderheden tot de zamenstelling van het geheel, van de *analysis* tot de *synthesis* overgaande, in eene geloofsbelijdenis zullen vervat hebben wat in het Evangelie aangegeven wordt over God, den mensch, de wereld, over het verledene, het tegenwoordige, de toekomst, hetgeen de Heer vorderde, dat zijne leerlingen bepaaldelijk en uitdrukkelijk zouden gelooven; —

Tot dat zij inzonderheid al de voorschriften der zedeleer, waaraan de Apostelen op het bevel des Heeren degenen moesten onderwerpen die in Hem zouden gelooven (1), in de beste volgorde zullen gerangschikt hebben;

Tot zóó lang, zeggen wij, zijn onze jonge schriftverklaarders meester van hun geest en van hun hart, van hunne daden als van hunne gedachten. Zij zijn in denzelfden staat als de man en vrouw van Oceanie, wien een methodist zendeling den Bijbel overhandigt met het eenige wat hij hun geregtigd is te zeggen: Ziedaar, mijne vrienden! een boek, dat wij Europeanen gelooven van den hemel gedaald en zeer geschikt te zijn om

---

Kerk berust. — Overigens, vrij mag de protestant den Bijbel in het grieksch, in het hebreeuwsch lezen, hij zal den menschelijken tusschenpersoon niet ontsnappen. Stelt CHRISTUS hem dan zelf de H. Schrift in handen? Van wie zijn het papier, de letters? Hoe ziet men dan niet dat, daar men de menschelijke tusschenkomst niet kan ontgaan, zij ook daardoor zelfs een goddelijk feit is, en dat, wijl God zich van menschen heeft willen bedienen om ons zijn woord te doen toekomen, het geheel natuurlijk is te denken, — ook zonder de teksten die op de instelling van de Kerk betrekking hebben, — dat Hij menschen, daartoe gemagtigd, zal hebben gekozen, *opdat wij niet zouden zijn als kinderen*, door den eerste den beste jammerlijk bedrogen, *en omgevoerd door allen wind van leering*. Eph. IV: 14.

(1) MATTH. XXVIII: 20.

ons den weg daar heen te openen; leest het, tracht het te begrijpen en ziet hetgeen gij te doen hebt.

Christelijke wet, verbindende evangelische zedeleer zijn er voor den protestant niet meer dan voor den Oceanier, zoo lang het lezen van den Bijbel hun CHRISTUS als wetgever niet heeft geopenbaard. Kan de tweede voortgaan met menschen te laten braden, de eerste kan zich altijd in den wellust te goed doen, zoolang de CHRISTUS hen niet tot deze twee geboden heeft verbonden: *Gij zult niet doodslaan.* — *Wacht u voor alle ontucht.*

Wie toch zou in die dingen welke de burgerlijke wet niet verbiedt het regt hebben, de vrijheid van den protestant te beperken; hem te zeggen: Doe dat niet, God verbiedt het? — Alleen CHRISTUS of zijne apostelen. — Maar wie heeft het regt om CHRISTUS of de apostelen zoo te doen spreken dat het geweten gebonden wordt? — De Bijbel alleen. Staat gij dit regt aan de ouders, aan den predikant toe, dan zijt gij niet meer Protestant, gij zijt Katholiek.

Zoo deze gevolgtrekking al eene schrikbarende onzedelijkheid met zich voert, men kan evenwel den behendigsten redetwister uitdagen, wij zeggen niet om haar te ontkennen, (de mensch ontkent al wat hij wil,) maar om haar slechts eenigermate te verzwakken. Doch gelukkig! er zijn gevolgtrekkingen van zulk eene klaarheid, dat de drogrede die ze aanvalt aan de hand gelijkt van den neger, die de zon bedreigt.

Solution de grands problèmes.
Tom. III°, Chap. VII.

ROOMSCH EN KATHOLIEK.

In de onlangs uitgegeven *Souvenirs du Jubilé de* S. MARTIN. *célébré en* 1846, (*Liège*, H. DESSAIN. *Mai* 1847.) door zijne

Hoogw. den Bisschop van *Luik* aan de geloovigen van zijn bisdom opgedragen, lazen wij, onder de daarin opgenomen laatste woorden van den welsprekenden DUPANLOUP, de volgende uitboezeming over den Opperherder en de Kerk van *Rome*.

«Wij groeten hem dan (den toen pas verkoren Paus) gezeten «op de kruin der Vatikaansche heuvelen, glorievol in zijne groot- «moedige nederigheid, en gekroond met de driedubbele kroon; «hem dien een fransch priester, de heilige en roemrijke kluize- «naar van *Clairvaux* zoo gaarne noemde *een* ABEL *door 't ver- «hevenst primaat*, *een* NOE *door het wereldbestuur*, *een* ABRA- «HAM *door het patriarchaat*, *een* MELCHISEDECH *door het pries- «terschap*, *een* AARON *door de waardigheid*, *een* MOSES *door «de magt*, *een* SAMUEL *door het regtsgebied*, *een* PETRUS *door «'t gezag*, *een* CHRISTUS *door de zalving*.»

«O Kerk van *Rome!* o heilige stad! dierbaar en algemeen «vaderland aller Christenen! Ja, *allen*, zoo als het weleer de «onsterfelijke Bisschop van *Kamerrijk* luide verkondigde, *allen «zijn burgers van Rome en elk Katholiek is Roomsch!* O Moe- «der! al wie een kind is van God is ook uw kind! O Bruid «van JESUS CHRISTUS! Uwe jeugd is onsterfelijk en éér zal die «schoone zon, die onze aarde verlicht, verbleeken, dan uwe «glorie worden uitgedoofd! O Kerk, *van waar* PETRUS *altoos «zijne broeders zal versterken*, dat mijne regterhand zich zelve «vergete, zoo ik u ooit vergete! Dat mijne tong verdorre in «mijn verhemelte en onbeweeglijk worde, zoo gij niet tot den «laatsten oogenblik mijns levens het voornaamste voorwerp zijt «van mijne vreugde en mijne lofgezangen.»

't Is waar, dachten wij bij 't lezen dezer taal vol vervoering: de ware Katholiek is Roomsch en de ware Roomsche is Katholiek; de eenheid van het middenpunt is niet van de algemeenheid en de algemeenheid is niet van 't Roomsch middenpunt der Kerk te scheiden. Het Katholieke en het Roomsche is zoo één, dat beide voor en door elkander, vereend en gescheiden, gebezigd worden en 't zelfs onnoodig, (ofschoon niet

overtollig) is, die woorden zamen te voegen, daar de eenheid der Kerk hare algemeenheid zoo wel van *tijd*, *plaats* als *leer* en die algemeenheid hare eenheid insluit en veronderstelt.

Te gelijk kwam, om de eenheid der gedachte en eener vergelijking, het kernachtig slot van de *Heerlijckheit der Kercke* (door onzen onsterfelijken VONDEL) inzender dezes voor den geest, waar die groote dichter de reden van het *vereenigd* gebruik dier woorden doet uitkomen en zijne liefde voor de Katholieke Kerk en haar Opperhoofd zoo krachtig laat doorstralen; het zij ons vergund die schoone regelen hier geheel over te nemen.

't Geloof van *Rome* heeft, gelijck de zon geschenen
De wijde weerelt door: het magh zijn' naem dan leenen
Uit d' eerste stadt, den stoel van CHRISTUS eeuwigh rijck,
En draeghen onbestraft den naem van Katholijck.
Wie twijfelt, vraeghe om raet den mont der oude vadren,
Die paeren 't Katholijck en Roomsch in hunne blaedren.
Indienghe Moses blaên en d'andre op een ry
Wilt opslaen, en belofte en beelt en profecy
Bespieghelen, ghy zult, op aller ouden stappen,
De Katholijcke Kerck aen al haere eigenschappen
En tekens kennen, als aen 't morghenroot het licht
Der zonne, eerze uit de kim haer glinsterend aenghezicht
Alle ooghen openbaert, en ieder dingh zijn leven
En levendighe verf en kleuren weet te geven.
Men loochent het gezagh en d'errefwettigheit
Der opper sleutelmaght; en zulck een onbescheit
Van Godts onfaelbre blaên te kreucken en misvouwen
Heet noch den Godtsdienst en vervalle Kerck herbouwen:
Maer eer ontbeert de zon haer blinckende gestalt
Dan in een eenigh punt de Christe Kerck vervalt.
Zoo een geloofspunt noch den dwaelgeest houdt verbonden,
Het steunt gewis alleen op katholijcke gronden,
Waer buiten vastigheit noch trou gevonden wort
Maer welzant, welcks gebou door dwarrelwinden stort.

Wij kunnen ons niet weerhouden ook het gebed, waarmede VONDEL zijn voortreffelijk gedicht besluit, hier te laten volgen; daarin heeft hij dezelfde gedachte onder het beeld van de eéne kudde onder éénen herder nog eens wedergegeven:

Verlichtze, ô Heer, die 't licht der vaderen verlaeten,

En d' eendracht van de Kercke en haer genootschap haeten.
Herstelze naer den stijl der waerheit, die zoo wijt
Verdwaelen van den bergh, daer ghy gezeten zijt,
Om 't menschelijck geslacht in veiligheit te weiden.
Bekeerze die uw kudde, en eerst zich zelfs misleiden,
En ruckenze uit den schoot der moeder teghens reên.
Verzamel uw verstrooide uit oost en west by een,
Op datze, in eene koy vergaedert, zich gewennen
Een' herder, en zijn stem te hooren, en te kennen.

Men ziet het, 't is dezelfde gedachte als die wij boven mededeelden; Roomsch en Katholiek is één: 't is middenpunt en omtrek van den alles omvattenden werkkring der Kerk. De H. BERNARDUS, FÉNÉLON, DUPANLOUP, de Bisschop van *Luik*, die in zijne *herinneringen* de schoone woorden dier groote redenaars ons mededeelt, VONDEL en zijne oude vaderen, zij allen hebben ééne taal, ééne liefde voor de ééne Katholieke Kerk, wier Opperherder wij met hen op *Rome's* oude heuvelen, als het middenpunt der eenheid, met blijdschap gezeteld zien; PETRUS is nog de onwrikbare rots, waarop de Heer zijne *Kerk* heeft gebouwd.

EINDE VAN HET ELFDE DEEL.